

საქართველოს სსრ-ის მუცხინოურუბანისა და ვაკე-დიდუბის

მ ს ლ რ ნ ე

ენისა

და

ლიტერატურის

სერია

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

ენისა და ლიტერატურის
სერია

СЕРИЯ
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

თბილისი
ТБИЛИСИ

4-1977

ქურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

ს ა რ ე ლ ა ძ ე ი ო კ ო ლ ე ზ ი ა : ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. ვეახარია (მღეანი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкრелидзе Т. В., Гвахарია А. А. (секретарь), Дзидзигури Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მღეანი გ. გლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глонти

რ ე ლ ა კ ც ი ი ს მ ი ს ა მ ა რ თ ი : თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 5.XI.77; შუკე. 3440; ანაწილის ზომა 7X11^{1/2};
ქალაქის ზომა 7X108^{1/16}; ნაბეჭდი თაბახი 16.80; სააღრიცხვო-საგამომცემლო
თაბახი 16.37; უე 04301; ტირაჟი 1700;
ფას 1 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა ა რ ს ი

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავი

ბ. მერკვილაძე, დიდი ოქტომბრის პირშო — ქართული საბჭოთა ლიტერატურა	5
ე. მებრეველი, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთავზე	19
ბ. გავაშელი, შემოქმედებითი გარდასახვა	41
გ. ნადარეიშვილი, გალაკტიონ ტაბიძის შვიდმარცვლედთა რიტმისათვის	52
ი. კიკნაძე, რიტმული პროზის ერთი ნიმუში	67
ი. მებრევიძე, ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი ქართული კულტურის შესახებ	71
ე. ასათიანი, დაუთ ბაგრატიონის „მითოლოგია“	86
მ. მაჩხანელი, ათონის ქართულთა ლავრის ერთ-ერთი ქტიტორის — გიორგის ენაობისათვის	101
ე. გაბედავა, ალ. ბესტუვეის მოთხრობების თარგმანები „ცისკრია“ ფურცლებზე	114
თ. ქურდოვანიძე, ფანტასტიკის არსი ჯადოსნურ ზღაპარში	129
ჩ. მაისურაძე, ქართულ-სირიული ლიტერატურის ურთიერთობის ისტორიიდან	132
მ. აბაშიძე, საქართველოს შესახებ უცხოური წყაროების პუბლიკაციები	142
თ. ჰავეშაიმი, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტიკის შესწავლის ისტორიიდან	152
დ. მელიქიშვილი, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის გამოხატვის ისტორიისათვის ქართულ ზმნაში	159
მ. მიქელაძე, მეტყველების ნაწილები ნასესხობათა თვალსაზრისით	167

ძრონობა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	175
ახალი წიგნები	191

СОДЕРЖАНИЕ

60-летие Великой Октябрьской Социалистической революции

Г. И. Мерквиладзе, Грузинская советская литература, рожденная Великим Октябрем	
Е. И. Метрелелл, Институт рукописей в канун 60-летия Октябрьской революции	19
Г. Т. Гавашели, В творческом преображении	41
Г. Ш. Надарейшвили, К вопросу о семисложном размере в ритмике поэзии. Г. Табидзе	52
И. Г. Кикинадзе, Один образец ритмической прозы	67
И. В. Мегрелидзе, Книга Е. Болховитнинова о культуре Грузии	71
В. Р. Асатнани, «Мифология» Давида Багратиони	86
М. З. Мачхачели, О личности Георгия, одного из ктиторов ивирской лавры на Афоне	101
В. Г. Габедава, Переводы рассказов А. Бестужева на страницах журнала «Цискари»	114
Т. Д. Курдова и И. Дзе, Сущность фантастики в волшебной сказке	129
М. Д. Майсурадзе, Из истории грузинско-сирийских литературных отношений	132
М. Д. Абашидзе, Публикации иностранных источников о Грузии	142
Т. А. Чавчавадзе, Из истории изучения ферейданского диалекта грузинского языка	152
Д. Н. Меликишвили, Об истории выражения категории инклюзива-эсклюзива в грузинском глаголе	159
М. Б. Михеладзе, Части речи с точки зрения заимствования	167

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

В комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязь в барсовой шкуре»	175
Новые книги	191

დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 60 წლისთავი

გიორგი მერაპიაძე

დიდი ოქტომბრის პირველი — ძართული
საბჭოთა ლიტერატურა

დიდმა ოქტომბერმა შვა ახალ სულიერ მოთხოვნილებათა შესატყვისი ახალი კულტურა, როგორც ახალი ბაზისის ზედნაშენი ფენომენი თავისი განსხვავებული მიზნებითა და ამოცანებით, კეშმარტივად ხალხური ხასიათით. საერთოდ, დიდი ოქტომბერი ის ნიშანდობლივია, რომელიც იწყებს ახალ ერას კაცობრიობის ისტორიის ყველა სფეროში, ქმნის სრულიად ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, ახალ სახელმწიფოებრივ სისტემას, ახალ ეკონომიკურ საფუძველსა და ახალ სულიერ ყოფას. იგი ხორცს ასხამს მთელ თაობათა სანუკვარ ოცნებებს ახალი, ყველაზე უფრო სამართლიანი და პროგრესული, თავისუფალი და დემოკრატიული წყობილების შესახებ — ისეთი საზოგადოების აგების შესახებ, სადაც მრავალმხრივად და მაქსიმალურად გამოვლინდება პიროვნების უნარი და ნიჭი.

საბჭოური ლიტერატურა სრულიად ახალი ლიტერატურაა. მაგრამ იგი არ შექმნილა შიშველ ადგილზე. მასში, როგორც ვ. ი. ლენინი გვასწავლის, თავისი გამოხატვა პოვა მთელი კაცობრიობის მიერ დაგროვილმა უმდიდრესმა კულტურულმა გამოცდილებამ, რომლის ღირსეულ მემკვიდრესაც წარმოადგენს გამარჯვებული პროლეტარიატი, მშრომელი ხალხი. კაცობრიობის ისტორიის მანძილზე შექმნილი კულტურული მემკვიდრეობის ათვისება გადაიქცა საბჭოთა კულტურის იმ აუცილებელ კანონზომიერებად, რომლის ვარსებაც შეუძლებელი და წარმოუდგენელი იყო ჩვენი საზოგადოების შემდგომი კულტურული წინსვლა.

მთელი ჩვენი კულტურის სიამაყის — დიდი ოქტომბრის პირველი საბჭოთა ლიტერატურის მიერ განვლილი სახელოვანი გზა სისხლხორცეულად დაკავშირებულია საბჭოთა სახელმწიფოს განვითარების ისტორიასთან. სოციალიზმის ქვეყნის ხალხთა წინსვლასა და გამარჯვებებთან.

საბჭოთა ლიტერატურის გზა — ეს არის ახალი ტიპის მხატვრული ახრის განვითარების მეტად საინტერესო, მდიდარი და რთული ისტორია. ისტორია მისი თანდათანობითი იდეურ-მხატვრული სრულყოფისა.

კეშმარტივად ხალხური ხასიათი, ჰუმანური არსი, მიზნის სიცხადე, რღვური გამიზნულობა, რითაც გამოხატულია მისი პარტიული ბუნება, მაღალი ესთეტიკური ღირსებანი, საბჭოთა ლიტერატურას აქცევს ყველაზე მოწინავე. პროგრესულ მხატვრულ ფენომენად მიეღეს თანამედროვე მსოფლიოში.

„სოციალიზმმა მშრომელებისათვის ფართოდ მისაწვდომი გახადა ცოდნა, სულიერი კულტურის საუნჯე, — როგორც ეს მითითებულა დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მე-60 წლისთავის შესახებ სკკპ ცენტრალური კომიტეტის ცნობილ დადგენილებაში — ... აყვავდა საბჭოთა ლიტერატურა და ხელოვნება, რომლებსაც უდიდესი წვლილი შეაქვთ მთელ მსოფლიო კულტურაში“.

საბჭოთა ლიტერატურის როლი და დანიშნულება განსაკუთრებით მკაფიოდ ვლინდება დღეს, როდესაც მსოფლიოს ბევრი ხალხი ეჭვითა და შეშფოთებით

შესტკერის მომავალს იმ ახალი გამანადგურებელი ომის მოლოდინში, მსოფლიო იმპერიალიზმი რომ უმზადებს კაცობრიობას.

ამ რთულსა და დაძაბულ ვითარებაში, როდესაც ბევრი საზღვარგარეთელი მხატვარი დაბნეულობასა და პესიმიზმს თუ მისტიციზმს მისცემია, ხოლო მთელი რიგი დეკადენტური სკოლები ათახსირებენ ადამიანურ მორალსა და შემოქმედების წმინდა არსს, თავისი ხალხის ინტერესების გამომხატველი და თავისი პარტიის იდეებით აღჭურვილი საბჭოთა მწერლობა გამოდის მშვიდობის მედროშედ, ადამიანის აქტიურ დამცველად, მომავლს მტკიცე რწმენისა და მაღალი ჰუმანიტური პრინციპების მქადაგებლად და დამწერგავად.

სოციალისტური რეალიზმის ლიტერატურა ახლა ის სულიერი და მატერიალური ძალაა, რომელიც არა მარტო იმედს თესავს ხალხთა შორის, არამედ უდიდეს ზემოქმედებასაც ახდენს ადამიანებზე, აქტიური მოქმედებისათვის მომართავს მათ.

ოქტომბერმა მისცა ნოყიერი ნიადაგი და განვითარების ყველა პირობა შეუქმნა საბჭოთა ხალხების როგორც ხანგრძლივი ისტორიის მქონე, ისე შედარებით ახლად შობილ ლიტერატურებს. უფრო მეტიც — დიდი საბჭოეთის მთელი რიგი ხალხების ლიტერატურისა და კულტურის ისტორია სწორედ ოქტომბრიდან იწყება.

თანამედროვე ქართული მწერლობა, ისევე როგორც სხვა საბჭოთა ხალხების ლიტერატურა და ხელოვნება, მთელი კულტურა, იმის თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს, თუ განვითარების რა განუსაზღვრელი საშუალებანი მისცა მათ დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის მიერ ბოძებულმა ჰუმანიტარმა სოციალურმა, პოლიტიკურმა, ეროვნულმა თავისუფლებამ და უჩვეულო აღმავლობისათვის შექმნილმა ყველა პირობამ.

ქართული ლიტერატურის ისტორიის ფესვები შორეულ წარსულში მიდის; იგი ერთ-ერთი უძველესი ლიტერატურაა და მისი ბევრი საამაყო ძეგლი საკაცობრიო კულტურის საგანძურში ჯერ კიდევ ადრე იყო შეტანილი. მაგრამ იმასთან ერთად, რომ ქართულმა კლასიკამ, მასში გამოხატული იდეების რეალური განხორციელების შედეგად, საბჭოთა ეპოქაში ახლებური ამეტყველება პოვა, თანამედროვე ქართული მხატვრული აზრის განვითარებამ ახალ უმნიშვნელოვანეს სიმაღლეებს მიაღწია სწორედ ჩვენს დროში. იგი უფრო მასობრივი, საყოველთაო, სახალხო, ფართომომცველი გახდა; ერთსა და იმავე დროს უფრო ღრმადღრუნულ და ინტერნაციონალურ ფენომენად იქცა. სწორედ ჩვენს დროში ქართული ლიტერატურის საგანძურს შეემატა ბევრი დიდი შემოქმედის მემკვიდრეობა და სახელი; ქართულ ლიტერატურას არასოდეს არ ჰქონია ასეთი თემატური მრავალფეროვნება და ეანრობრივ-სახეობრივი სიმდიდრე. არასოდეს განუტყდია თაობათა ასე ინტენსიური მემკვიდრეობითი შენაცვლება და არასოდეს ყოლია ასე ბევრი მკითხველი.

კვლავ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ყველა ეს სიკეთე აღმოცენდა იმ ნაყოფიერ ნიადაგზე, რომელიც ქართული ლიტერატურის საბჭოთა თაობას დახვდა უმდიდრესი ეროვნული კლასიკური მემკვიდრეობის სახით — კლასიკური მემკვიდრეობისა, რომლის გვირგვინსაც წარმოადგენენ რუსთველი, გურამიშვილი, ბარათაშვილი, ილია, აკაკი, ვაჟა და რომელიც მთლიანად შემოდის ჩვენს ახალ ლიტერატურაში როგორც მისი უძლიერესი ბირთვი.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე ლიტერატურას, ხელოვნებას ფართო სარბიელი მიეცა და განვითარების ძლიერი ბაზა შე-

ექმნა. უკვე 1921—1922 წლებიდან, და უფრო გვიანაც, გამოსვლა იწყო მრავალმა ახალმა სალიტერატურო ჟურნალმა თუ გაზეთმა; შეიქმნა მძლავრი სახელმწიფო გამომცემლობანი: დინერგა როგორც კლასიკური, ისე თანამედროვე მხატვრული ლიტერატურის მასობრივი გამოცემანი; ლიტერატურა გახდა ჰემმარიტად სახალხო, როგორც თავისი შინაარსით, ასევე გავრცელების მასშტაბებით.

ამას თან ემატებოდა პარტიის მიერ დაშვებული სხვადასხვა სტილისა და მიმართულების თავისუფალი არსებობა ჩვენს ლიტერატურაში, როგორც განვითარების მძლავრი სტიმული.

ყოველივე ამის შედეგად ახალი, საბჭოური სინამდვილის პოზიციებზე თანდათანობით იწყეს გადმოსვლა პოეტთა რევოლუციამდელი თაობების ისეთმა ნიჭიერმა წარმომადგენლებმაც, პირველ ხანებში რომ ერთგვარი ეპიტი იყვნენ შეპყრობილნი და მერყეობდნენ. ეს იყო სწრაფვა ეროვნული ლიტერატურული ძალების კონსოლიდაციისაკენ კომუნისმის იდეების გარშემო, ახალი სოციალისტური საქართველოს საყვითლდევად.

რასაკერეველა, ოქტომბრის იდეებს ჩვენში ჯერ კიდევ საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებამდე ჰყავდა თავისი შთაგონებული მომღერალი ეგრეთ წოდებული რევოლუციურ-პროლეტარული მწერლობის უფროსი თაობის სახით და მისი ტრადიციები შემდგომ ახალ, მაღალ საფეხურზე აიყვანეს საბჭოთა მწერლობის ახალი თაობის ნიჭიერმა წარმომადგენლებმა, მაგრამ ჰემმარიტი ლიტერატურის ტონს. მათთან ერთად, ამ დროს ქმნიდნენ ჯერ კიდევ რევოლუციამდელ ლიტერატურულ თაობათა წარმომადგენლები, რომელთა შემოქმედებაში თანმიმდევრულად მკვიდრდებოდა ახალი თემები და სახეები, სულიერი განახლებისა და სოციალურ-პოლიტიკური ძვრების საოცარი ძალის პათოსი.

20-იანი წლების ლიტერატურული პროცესი, ცხადია, არ იყო ერთფეროვანი; სხვადასხვა ლიტერატურულ დაჯგუფებებს („ცისფერი ყანწები“, „აკადემიური ასოციაცია“, „მემარცხენეები“, „არიფონი“) საბჭოთა ლიტერატურაში შექონდათ სხვადასხვაგვარი განწყობილებანი და გამოსატყდნენ გარკვეული საზოგადოებრივი კლასების, ფენების იდეებსა და მისწრაფებებს, მაგრამ დროის, სინამდვილის გავლენით ისინი თანდათან უახლოვდებოდნენ პარტიის მიერ ლიტერატურაში დასახულ გენერალურ ხაზს, დგებოდნენ ახალი რეალიზმის პოზიციებზე. ამას ხელს უწყობდა ისიც, რომ ბევრ გამოჩენილ მხატვარს თავისი თვალსაჩინო პრაქტიკით არ შეეძლო დარჩენილიყო საკუთარი დაჯგუფების პრინციპთა ჩარჩოებში და ქმნიდა ახალი ყოფის იდეებს დაქვემდებარებულ. ჰემმარიტად სახალხო მხატვრულ ნაწარმოებებს.

ოქტომბრის დიდი დამსახურებაა ქართული ლიტერატურის გასვლა ფართო სარბიელზე. მხოლოდ საბჭოთა ხელისუფლების წლებში გახდა შესაძლებელი როგორც მნიშვნელოვანი ქართული კლასიკური ძეგლების, ასევე თანამედროვე მწერალთა ნაწარმოებების თარგმნა ჯერ რუსულ და სხვა საბჭოთა ხალხების, ხოლო შემდგომ მსოფლიოს ხალხთა ენებზე. ამგვარად იქცა ქართული მხატვრული კულტურის მნიშვნელოვანი მიღწევები საყოველთაო სულიერი კულტურის კუთვნილებად.

ქართული ლიტერატურის გვერდით საქართველოში მანამდე არნახული ძალით განვითარდა აფხაზური და ოსური მწერლობა; ნაყოფიერი შემოქმედებით მუშაობა გააჩაღეს რუსმა, სომეხმა და სხვა ეროვნებების მწერლებმა, ადგილობრივმა სამწერლო ორგანიზაციებმა. ლიტერატურა სულ უფრო ფართოდ

იჭრება ხალხის ყოველდღიურ ცხოვრებაში, როგორც მისი იდეური და ესთეტიკური აღზრდის უძლიერესი საშუალება, სულიერი საზრდო და მასზე ზემოქმედების იარაღი. მისი ასეთი კუშმარხტად ხალხური ბუნება. მასობრივი ხასიათი ღიღმა ოქტომბერმა განაპირობა.

საბჭოთა ლიტერატურა ვითარდებოდა ჩვენი პარტიის ყოველდღიური მზრუნველობითა და ხელმძღვანელობით. ლიტერატურისა და ხელოვნების გამო მიღებული უმნიშვნელოვანესი პარტაული დოკუმენტები გამოხატავენ იმ შეუნელებელ ყურადღებას, რომლითაც დიდი ლენინი, ჩვენი პარტიის ცენტრალური კომიტეტი ყოველთვის ეცილებოდნენ ლიტერატურულ პროცესს მისი განვითარების ყველა ეტაპზე, წარმართავდნენ მას.

ამავე დროს პარტია ყოველთვის ითვისისწინებდა ლიტერატურის, ხელოვნების სპეციფიკას, რომლისთვისაც საზიანოა უხეში ადმინისტრირება: უხეშ-უფალი განვითარებისა და გამოვლენის ფართო შესაძლებლობას ამტკიცებდა მხატვრის ტალანტს. და რა გაბოროტებითაც არ უნდა ცდილობდნენ ჩვენი მტრები საზღვარგარეთ დაამაინჯონ საბჭოთა ლიტერატურისადმი როგორც პარტიული ხელმძღვანელობის, ასევე ლიტერატურის პარტიულობის ნამოცილი არსი, საბჭოთა ადამიანებისათვის, ჩვენი მწერლობისათვის ცხადზე უცხადესია. რომ სწორედ პარტიის მზრუნველი და პრინციპული დამოკიდებულების შედეგად არის მოპოვებული საყოველთაოდ ცნობილი უდიდესი მიღწევები ლიტერატურისა და ხელოვნების დარგში.

მრავალსაუკუნოვანი დიდი ტრადიციების მქონე ქართულმა პოეზიამ საოცარი ძალით იფეთქა სწორედ ოქტომბრის შემდგომ განვლილი საშოცი წლის მანძილზე. ეს იყო მისი მთელი ისტორიის ახალი საფეხური, როდესაც წარმატებით დაგვირგვინდა ჯერ კიდევ XX საუკუნის პირველ ორ ათწლეულში დაწყებული ნოვატორული ვერსიფიკატორული ძიებანი. ამ საფეხურზე პოეზიაში მოვიდა რამდენიმე ათეული თაობა და ყოველმა მათგანმა მოიტანა თანამედროვეობის შესატყვისი მხატვრული აზრის განუმეორებელი სიახლე; ახალი სიღრმე და სიმაღლე შესძინა ქართულ ლირიკასა თუ პოეტურ ეპოსს, ახალი თემატიკით გაამდიდრა ისინი.

ქართული საბჭოთა პოეზიის მედროშე, მისი ტონის მიმცემი, სიმაღლისა და ძალის განმსაზღვრელი ოციანი წლებიდანვე არის პოეტთა სახელოვანი პლეადა, რომელიც არა მხოლოდ მაღალი პოეტური სიტყვით მიესალმა ოქტომბრის შემოსვლას საქართველოში, არამედ მისი იდეების სამსახურში ჩააყენა საკუთარი ზემოქმედი სიტყვა, ეს იდეები აქცია თავისი შემოქმედებითი წყის უმთავრეს საგნად და მიზნად. ამ პლეადაში, როგორც ჩქვა. შედიოდნენ ანჯადასხვა თაობათა და ესთეტიკური კრედოს პროგრესული ნიჭიერი, თავისი შემოქმედებით ხალხის ნების გამომხატველი მხატვრები.

ოქტომბრის უძლიერეს რომანტიკას ახალ რუსეთშივე ნაზიარები კლასიკონ ტაბიძე ჯერ კიდევ 1918 წელს ოცნებობდა იმ დღეზე, როდესაც ოცენო-ლუციის ტალღა, ლენინის იდეები საქართველოშიც ძლევამოსილად შეჩაღ-წევა, ხოლო პაოლო იაშვილი 1921 წლის 25 თებერვალსვე უსასაზღვრო აღტაცების გამომხატველი სტრიქონებით შეეგება ოქტომბრის მოსვლას საქართველოში. ეს იყო თითქმის მთელი რევოლუციამდელი პოეტური თაობის გულწრფელი დამოკიდებულება ახალი სინამდვილისადმი, რომელიც მას ბუნებრივად მიანდა თავისი სამშობლოს კუშმარხი განახლების დასაწყისად.

ამიტომაც ბუნებრივია, რომ ქართული საბჭოთა პოეზიის პირველი ნიმუშები ეძღვნება სწორედ ოქტომბერს, დიდ ლენინს, განახლებულ საქართველოს. გალაკტიონ ტაბიძემ ამ თემების მალახატოვანი, ორიგინალური გააზრებით მთელი ეპოქა შექმნა ქართულ საბჭოურ პოეზიაში. მისი „გემი დალანდი“, „წერილი მეგობრისადმი“, „ოქტომბრის სიმფონია“, „ჯონ რიდი“, „ეპოქისა“ და „რევოლუციური საქართველოს“ ვრცელი ციკლები, ისევე როგორც ომის-ბრძოლის თუ ომისშემდგომი პერიოდის მთელი მისი ლირიკა. უძლიერესა პოეტური შთაგონებით შექმნილი, მდიდარი ფერებით გამსჭვალული ეპოქის მხატვრული მატანეა. არავის შემოქმედებაში ისე მკაფიოდ არ აახუნდა ერთსა და იმავე დროს ეპოქის რთული ხასიათი და ახლის დამკვიდრებლს რომანტიკაც. მოვლენათა გლობალური ხილვაც და კონკრეტული ეროვნული ვაჭტურაც, როგორც გ. ტაბიძის ლირიკაში.

სოციალისტური სინამდვილე, ახალი სულიერი მომართულობა ადამიანი, კომუნისტური იდეების დამკვიდრების პათოსი იყო ახალი პოეტური თაობის ნიჭიერ წარმომადგენელთა — ა. მირცხულავა-მაშაშვილის, კ. კალაძის, ი. აბაშიძის, კ. ლორთქიფანიძის, ი. ვაკელის, ა. გომიაშვილის, გ. კაკაბიძისა და სხვ. მთავარი აღსაქმელი საგანი და თემა. რევოლუციური ბრძოლების რომანტიკა. მსგებნის უსაზღვრო შრომითი ერთუზიანში, ახალ ურთიერთობათა დამკვიდრების რთული პროცესი, რევოლუციურისა და რეაქციულის მძაფრა წინააღმდეგობა და ბრძოლა, ადამიანის სულში მომხდარი უდიდესი ძვრები. პატრიოტიზმისა და ჰუმანიზმის ნოვატორული იდეები განუწყვეტლოვ მოსაყვარებულ მათს ლირიკაში როგორც მთავარი და მუდმივი თემები, ხოლო ამ თემატური ნოვაციების შესატყვისი პოეტიკა მათთვის ის დასაძებნი და აღმოსაჩენი ფენომენი იყო, რომელსაც უნდა განესაზღვრა ახალი ხელოვნების ესთეტიკური ღონე.

ამ თვალსაზრისით ქართული პოეზიის ისტორიაში მკვიდრად შევიდნენ ა. მირცხულავას „პოეტი კაპიტანი“ თუ „ღალადი საქართველოსი“. კ. კალაძის „ხერთვისის განთიადები“ თუ „მამა“, ი. აბაშიძის „პირველი თოვლის სიმღერა“ თუ ფართოდ ცნობილი ბოლშევიკური ლირიკული ციკლები — „რუსთაველის ნაკვალევზე“, „პალესტინა, პალესტინა“, ა. გომიაშვილის „ადვალის დედა“ თუ „მონადირის სიკვდილი“ და თანამედროვე ქართული ლირიკის ბევრი სხვა ჩინებული ნიმუში.

ზემოაღნიშნული თემები და პრობლემები უკვე თანდათან ჩქეოდა პოეტური ხილვის ასევე მთავარ საგნად ჯერ კიდევ ადრე ჩამოყალიბებული პოეტური პროფილისა და გარკვეული ესთეტიკური მრწამსის პოეტებისათვის (ი. გრიშაშვილი, გ. ლეონიძე, ა. აბაშელი, ს. შანშიაშვილი, ტ. ტაბიძე, ვ. გაყარინაძე, გ. ქუჩიშვილი, კ. ჰიკინაძე, რ. გვეტაძე, კ. ნადირაძე, შ. ავსჯანაძე და სხვ.), ხოლო ჩვენს დროში გაჩენილ ახალ დაჯგუფებათა თვალსაჩინო წარმომადგენლები (როგორც იყვნენ, ვთქვათ, „მემარცხენეობაში“ ს. ჩიქოვანი და დ. გაჩეჩილაძე) წარმატებით სძლევდნენ ფორმალისტური შეზღუდულობის ტენდენციებს და დიდი პოეზიის ფართო სარბილზე გამოდიოდნენ.

ეს იყო დიდი ოქტომბრის თვალსაჩინო დამსახურება — მან უდიდესი მნიშვნელობის სოციალურა და ეროვნული პრობლემებისაკენ მთლიანად შემოაბრუნა, მათ დაუმორჩილა ქართული პოეტური აზრის მდინარება.

ამის საუკეთესო დადასტურება იყო ს. შანშიაშვილის „დღისერთა ლენინთან“ და „მუხის დაცემა კიაურის ტყეში“. გრიშაშვილის „გამოთხოვება

ძველ თბილისთან“ და „დავებრდი? არა!“, გ. ლეონიძის „ფორთოხალა“, „ოლე“, „ნინოწმინდის ღამე“ და „ქართლის ბაღი“, ტ. ტაბიძის „რიონი-პორტი“ და „ლექსი მეწყერი“, ა. აბაშელის „ფოლადაური“ და „სამშობლოსადმი“, ვ. გაფრინდაშვილის „ოქტომბრის სტრიქონები“ და „ისეთი ლექსი დაწვერო მინდა“, პ. იაშვილის „ახალი კოხილის“ ციკლი და „ზემოური რთველი“, კ. ჭიჭინაძის „რიონის აპოლოგია“ და „საქართველოში ციხეა ორი“, ს. ჩიქოვანის „ვინა სტეჟა“, „შემოდამება ხახმატში“ და „სიმღერა დავით გურამიშვილზე“.

ამასთან. ამ პროცესში მთავარი, როგორც კეთილსმყოფელი და მომავლის სიმაღლებს დამიზნებელი ტენდენცია, იყო მაღალი რევისტრის ჰუმანიტარული პოეტური მეტყველება და არა მკლუპოეტური რიტორიკა, რომელიც თუშცა გაუბრალოების საკმაოდ გავრცელებულ ავადმყოფურ სენად იქცა, ჰაგრამ ბოლოს და ბოლოს იძლია.

მაღე პოეზიაში მოვიდა ახალი თაობა — გ. აბაშიძე, გ. შატბერაშვილი, ლ. ასათიანი, რ. მარგინი, მ. გელოვანი, ა. შენგელია, ი. ნონეშვილი და სხვ. ეს იყო ცკლა. რომელმაც თან მოიტანა თავისი ორიგინალური სათქმელი, ახალი ელვადობა მიანიჭა ქართულ ლექსს და გააფართოვა მშობლიური ლირიკის თემატურ-იდეური რკალი. მათს ლექსებში ახალი სიღრმე შეიძინა ლირიკულმა განცდამ და უკვე მოსალოდნელი დიდი თავდაცვითი ომის წინ გააქტიურებულმა პატრიოტულმა გრძნობამ. აქ ჩნდება თანამედროვეობის თემატიკის ახალი თვალსაწიერი: ქართული ლირიკის ჩარჩოები უფრო ფართოვდება; მასში გაიცოლებით მძაფრია მოუღენათა ახალ რაკურსში ხილვისაკენ სწრაფვა. „ტრადიციული“ თემების ნოვატორული გააზრება; ახალ ელვადობას იძენს ხალხთა ურთიერთობის მოტივები. გ. აბაშიძის „ლენინი სამგორში“ თუ უფრო გვიანდელი „თურმან თორელის“ ციკლი, გ. შატბერაშვილის „ლექსის მარლი“, ლ. ასათიანის „ქრწანისის ყაყაჩოები“, „ჩემი სამშობლო“ და „სალალობა“, რ. მარგინის „მირანგულა“, „მამა“, ი. ნონეშვილის „შემოდგომა თბილისში“. „ჩუქურთმის მკრელის ეპიტაფია“, „მოპატიება საქართველოში“ აშკარად მეტყველებენ ლირიკის არა მარტო თემატიკური რკალის განვრცობასა და ვერსიფიკატორულ ნოვაციებზე, არამედ პოეტური აზროვნების სფეროში ახალ ინტერესთა გამოჩენასა და რთული საზოგადოებრივ-სოციალური მოვლენების ახლებური გააზრება-ახსნისაკენ სწრაფვაზე.

ქართული საბჭოთა პოეზიის ყველა წარმატება განუყრელად არის დაკავშირებული იმ ისტორიულ ცვლილებებთან, რომელთაც ოქტომბრის შემდგომ განიცდიდა ჩვენი ეპოქა მისი ისტორიის ყოველ ახალ ეტაპზე. განვითარების უძლიერეს ბიძგის მიმცემი ოქტომბერი თვით იქცა პოეზიის მთავარ საგნად.

საბჭოთა ხალხების დიდი სამამულო ომი ქართულ პოეზიაშიც აისახა როგორც ოქტომბრის მონაპოვართა დაცვისათვის, სამშობლოს თავისუფლებისათვის წარმოებული გრანდიოზული ბრძოლა. ამ დროს მთელი ქართული ლიტერატურის ძალები, მწერლობის ყველა თაობის წარმომადგენლები ყველა ეანრში ქმნიან მებრძოლი, პატრიოტული შემართების მნიშვნელოვან ნაწარმოებებს. მხარში უდგანან მთელ ხალხს; მისი განსაცდელით აღსავსე ცხოვრებით თუ რწმენით და მიზნებით ცხოვრობენ, მოლავაწობენ. ლექსმა შეიძინა განსაკუთრებული მომწოდებლური განცდითი სიმახვილე და ზემოქმედების ძალა. ამ დროს თუ ომისშემდგომს პერიოდში ქართული ლირიკის სახელოვან პლეადას ემატება ახალი პოეტური ძალები, რომლებიც გამოხატავენ ხალხის ჰუმანიტარულ განწყობილებებს როგორც ომის მძიმე პერიოდში თუ გამარჯვების სასიხარუ-

ლო დღეებში, ასევე ომისშემდგომ (ანა კალანდაძე, ო. ჭელიძე, ხ. ბერულავა, მ. ლებანიძე, შ. ამისულაშვილი, ფ. ხალვაში, თ. ჭანგულაშვილი...) ა. კალანდაძის საოცარი უშუალოდით დაწერილი „რა ვარ? სტირი ვარ“, „დაბრუნდით“ და მთელი რიგი სხვა ლექსები, ხ. ბერულავას „ამხანაგო მიშაკოვ, ძმად შალამბერიძე“, „რუსული გული“, ო. ჭელიძის „ტივითი“, „ჩემი მანჯიტური არე“, მ. ლებანიძის „ახალგაზრდობას“, „იმღერე ჩანგო“, „გული იმ მთებში დავტოვე“ და სხვ. უკვე მიანიშნებენ იმ ტენდენციებზე, ომისშემდგომ ქართულ პოეზიაში რომელიც ელინდობდა როგორც მისი გარკვეული თემატური სიახლე და იდეური გამიზნულობა. სწრაფვა ხალხის მიერ ომში ჩადენილი სწორუპოვარი გმირობის არსის თუ ომ-სშემდგომი დროის სულიერ განწყობილებათა მაღალ-პოეტური გახსნისაკენ.

50—60-იანი წლები კი ქართული საბჭოთა პოეზიის ისტორიის ახალ, ფრადმნიშვნელოვან საფეხურად იქცა. შემოქმედებითი შესაძლებლობების გაფართოებამ. მხატვრულ აზროვნებაში ზოგიერთი დოგმატიკური ნორმის გადას-ჩვეამ, რაც შესაძლებელი გახდა ოქტომბერში შობილი სოციალისტური დემოკრატიის შემდგომი განვითარების შედეგად, კიდევ უფრო ფართოდ გაუხსნა გზა პოეტურ აზრსა და ახალ შემოქმედებითს ძალებს. თითქმის ყველა ენაში, უპირველესად კი ლირიაში, მოვიდა ახალი თაობა, რომელმაც გაბედულად შემოიტანა ახალი ვერსიფიკატორული ფორმები, ახალი თემები, გააფართოვა პრობლემათა რეალი და შექმნა ქართული ლირიკის განვითარების ახალი საფეხური.

ამ დროს შემოდიან ქართულ პოეზიაში ა. სულაკაური, ო. კილაძე, მ. მაჭავარიანი, ჯ. ჩარკვიანი, შ. ნიშნიანიძე, მ. ფოცხიშვილი, გ. გეგეჭკორი, ტ. ჭანტურია, მ. კახიძე, მ. ჭელიძე, ნ. გურუშიძე, ნ. კილასონია, ლ. სულაბერიძე, შ. ფორჩხიძე, ე. ჭავჭავაძე, ო. შალამბერიძე, ე. კვიციანიშვილი, ნ. გაბრიჩიძე, უფრო გვიან — ბ. ხარანაული, გ. პეტრიაშვილი, დ. ჭუმბურიძე, ვ. ჩხიკვაძე, ჯ. ბერიანიშვილი, თ. კაკუშაძე, ა. სალუქვაძე, დ. მჭედლური, ნ. ჭალალონია, მ. წიკლაური, ა. ფხოველი და სხვ.

ამ შეგვედლო დაგვესახელებინა მაღალლირიკული ოსტატობით დაწერილი მრავალი ნიმუში, რომლებიც ქმნიან გარკვეულ საფეხურს ქართული პოეზიის განვითარებაში. საერთოდ, ამ პერიოდის ქართულ ლირიკას შეემატა მედიტაციური ინტონაცია, მეტი ფსიქოლოგიური წილმისაკენ სწრაფვა და განზოგადების უნარი. საერთო-საქაცობრიო პრობლემებზე დაფიქრების ელემენტო თუ როგორც ინტერნაციონალური, ასევე ეროვნული პრობლემებით დაინტერესების ახალი ასპექტები. ეს თქმის საერთოდ თანამედროვე ქართულ ლირიაზე, მისი ყველა გამოჩენილი წარმომადგენლის შემოქმედებაზე.

ბოლო პოეტური თაობის ლირიკა მეტად მრავალფეროვანი და მრავალხმიანია. მასში ერთმანეთის გვერდით თანაარსებობენ ა. კალანდაძის ინტიმურ-აღმსარებლური მოტივიც და ჯ. ჩარკვიანის პათეტურ-მომწოდებლური ტონიც. ო. კილაძის მედიტაციურ-ფილოსოფიური ინტონაციებიც და მ. ლებანიძის პატროტულ-აღქმითი ნოვაციებიც. ნ. კილასონიას ლექსების მკვეთრად გამოხატული მოქალაქეობრივი პათოსიც და შ. ნიშნიანიძის ლირიკის ფართო-განო-რამიული განზომილებანიც, მ. ფოცხიშვილის გამძაფრებელი „აქტუალიზმიც“ და ბ. ხარანაულის მიმნიშნებლური პოეტური ხილვებიც და ა. შ.

ამასთან, 60-იან წლებში ჩვენს რესპუბლიკაში გამეფებულმა უდარდლო-ბამ თუ მათეობობამ. სოციალისტური ცხოვრების ნორმების დარღვევამ თუ

განუკითხობამ, მასების როლის უგულვებელყოფამ თუ შემოქმედებითი ინტელიგენციისადმი უყურადღებობამ ლიტერატურაშიც პოვეს თავისი უარყოფითი გამოვლენა. მნიშვნელოვანწილად შენელდა ჩვენი ლირიკის საზოგადოებრივი პათოსი და მისი ინტერნაციონალური მომართულობა: პოეზიაში გამოყონა ეიწროკამერულმა განწყობილებებმა: შესაძინევი გახდა სწრაფეა განყენებული. მაღალი საკაცობრიო იდეალებისაგან დაკლილი თემებისა და სახეებისაყენ.

დღეს ეს ნაკლი წარმატებოთ იძლევა, რადგან თანამედროვეობის გაორწმე არ შეიძლება არაეობოდეს კემმარიტი ხელოვნება. ჩვენი ლირიკაში გამოჩნდა საინტერესოდ გააზრებული სახე თანამედროვე ადამიანისა: პოეზია არსებოთად მოუბრუნდა სადღეისო, აქტუალურ პრობლემებს; იგი თავისი თანამედროვეობისა და თანამედროვის უფრო აქტიურად ზემოქმედი თანამგზავროა.

ჩვენი ლიტერატურის, საერაოდ მთელი კულტურის ეს მნიშვნელოვანი შემობრუნება, მისი ახალი მაღალი მოქალაქეობრივი პათოსი ხაზგასმით აღინიშნა სკკ ცენტრალურმა კომიტეტმა თავის შარშანდელ დადგენილებაში იმის თაობაზე, თუ როგორ ასრულებს საქართველოს პარტიული ორგანიზაცია სკკ ცკ-ის 1972 წლის ცნობილ გადაწყვეტილებას პარტიის თბილისის საქალაქო კომიტეტის მუშაობის შესახებ: „იდეურ-პოლიტიკური და ზნეობრივი აღწერის საქმეში საგრძნობლად გაიზარდა მასობრივი ინფორმაციის საშუალებების შემოქმედებითი კავშირების, კულტურისა და ხელოვნების დაწესებულებების როლი. საქართველოს სსრ მწერლებს, მხატვრებს, კომპოზიტორებს, თეატრისა და კინოს მუშაკებს თავიანოი ღირსეული წვლილი შეაქვთ შინააოით სოციალისტური, სულსკვეთებით ინტერნაციონალისტური და ფორშია ეროვნული ლიტერატურისა და ხელოვნების შემდგომ განვითარებაში. ბოლო წლების მანძილზე შეიქმნა მთელი რიგი ნიჟიერი ნაწარმოებები, რომლებშიც პარტიული პოზიციებიდან ღრმად არის გაანალიზებული თანამედროვეობის საზოგადოებრივი მოვლენები, რომლებიც უმღერენ შრომითი წარმატებების პეროიკასა და პათოსს, შრომელი ადამიანების აქტიურ მოქალაქეობრივ პოზიციასა და მაღალ ზნეობრივ თვისებებს“.

ჩვენმა დღევანდელმა დღემ თავისი ჩვედრი ადგილი დაიკავა ყველა თაობის პოეტთა ლირიკულ ქმნილებებში; იგი აირეკლა როგორც თანამედროვე ადამიანის დიდება და ღირსება; როგორც ოქტომბრის რევოლუციის შედეგად მოპოვებული დღევანდელი სიმაართლეც და მომავლის მიმზიდველი პერსპექტივაც.

ქართული პოეტური ეპოსი, რომლის ახალი ადამალობაც სააქოთა ხელოსნუფლები პირველი წლებიდან მოყოლებული დღემდე გრძელდება, თავისი ტენდენციოთ მეტად საყურადღებო მოვლენად იქცა თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში. გ. ტაბიძემ, გ. ლეონიძემ, კ. კალაძემ, ი. აბაშიძემ, ს. ჩიქოვანმა, კ. ქიქინაძემ, ი. მოსაშვილმა, ა. მირცხულავამ, გ. აბაშიძემ, ო. ჭელიძემ, ხ. ბერულავამ, ი. ნონეშვილმა, კ. ნობოზიძემ, მ. მუჟაფარიანმა, ჟ. ჩარკვიანი, ო. კილაძემ, მ. ლებანიძემ, შ. ნიშნიანიძემ, გ. გეგეჭკორმა, ო. მამულაია, ბ. ხარანაული, ვ. ჯავახიძემ და სხვ. შექმნეს ბევრი ფრიადმნიშვნელოვანი ეპიკური ტილო, რომლებშიაც ხატოვანი ხორცშესხმა პოვა ჩვენი ხალხის სახელოვანი ისტორია და თუ დღევანდელმა დღემ, 20—30-იანი წლების კლასობრივმა ბრძოლამ თუ ისტორიული მნიშვნელობის სოციალისტრმა გარდაქმნა. სამამულო ომის მოვლენებმა თუ საბჭოთა ხალხების ინტერნაციონალურმა სოლიდარობამ, მძაფრმა ეროვნულმა პრობლემებმა თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ადამიანის ადგილსა და როლზე დაფიქრებამ...

თანამედროვე ქართული პოემის განვითარების ტენდენცია ემყარება როგორც კლასიკურ ტრადიციებს მათი ნოვატორული გამოყენებით, ასევე ახალ, უკვე ძლიერ ნაკადად ქვეულ ლირიულ-ეპიკური პოეტური ეპოსის ფორმას.

ქართული პოეზიის დღევანდელი მდგომარეობა, მრავალფეროვნება, მრავალხმიანობა. თვალსაჩინო ლირიული ნიმუშების პოპულარობა როგორც საბჭოთა მკითხველების ფართო წრეებში, ასევე საზღვარგარეთ ადასტურებს თანამედროვეობის შესატყვის მის მაღალ დონეს, რაც განპირობებულია წინა თაობების პოეტთა ტრადიციის უბერებლობით და ახალგაზრდა ნიჭიერ შემოქმედელთა გაბეღული ძიებებითა და მიგნებებით.

ქართულ საბჭოთა პროზას განსაკუთრებით სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ შეექმნა განვითარების უჩვეულოდ ფართო ასპარეზი და მეტად ხელსაყრელი პირობები. ჩვენს დროში იგი იქცა ეროვნული მხატვრული აზროვნების ერთ-ერთ მთავარ დარგად და თავისი არსებობის ექვსი ათეული წლის მანძილზე მოგვცა მთელი რიგი ისეთი ქმნილებანი, თანამედროვე მსოფლიო „სტანდარტების“ დონეზე რომ დგანან.

რევოლუციის შემდგომ პირველ ხანებში ქართულ პროზაშიაც შეინიშნებოდა რეალიზმის დაპირისპირებული დასაყვანილი მოდერნისტული სკოლების ერთგვარი გავლენები. მაგრამ ისე დიდი იყო კლასიკური რეალისტური პროზის ტრადიციებისა და XX საუკუნის ჯერ კიდევ მოქმედ რეალისტ მხატვართა შემოქმედების გავლენა, რომელსაც მხარს აძლევდა და აფართოებდა ახალი სინამდვილე, რომ უკვე 20-იანი წლების ბოლოსა და 30-იანი წლების დამდეგს საბჭოთა რეალისტურმა პროზამ მთლიანად განდევნა მისთვის უცხო ტენდენციები და სრულიად გაბატონებული მდგომარეობა დაიკავა.

ამ დროს მოღვაწეობენ და ქმნიან ნ. ლორთქიფანიძე, ლ. ქიაჩელი, მ. ჯავახიშვილი, კ. გამსახურდია, შ. დადიანი, დ. შენგელაია, კ. ლორთქიფანიძე, ს. კლიაშვილი, ა. ქუთათელი, ნ. მიწიშვილი, რ. გვეტაძე, პ. ჩხიკვაძე, ა. ბელიაშვილი, მ. მრეკლიშვილი, ბ. ჩხეიძე, ი. ლისაშვილი, ე. ზედგინიძე და სხვ. მათს რომანებში. მოთხრობებში, ნოველებში აისახა დროის მაქისცემა, ეპოქის ძვრები. აღამიანის ფსიქოლოგიური გარდაქმნა — ყოველივე ის, რაც მოიტანა დიდმა ოქტომბერმა, როგორც უდიდესი ისტორიული განახლების შედეგი.

მართალია, ამ დროის, განსაკუთრებით კი 20-იანი წლების, პროზა ძირითადად ჯერ კიდევ აგრძელებდა კრიტიკული რეალიზმის ტრადიციებს და გამოხატვის მთავარ საგნად იღებდა ყოფილ აღამიანებს, ძველი სამყაროს გადმონათმებს. ახალ ყოფასთან მათი არა მარტო უშუალოებლობის, არამედ ამ ყოფის წინააღმდეგ მათი ბრძოლის პრობლემას, მაგრამ მასში მაინც მკაფიოდ ისახებოდა ის მთავარი, რასაც მომავალში ძირითადი ადგილი უნდა დაეკავებინა პროზის ეპოქალურ ნაწარმოებებში — ახალი დრო და მისი პათეტიკა, ახალი აღამიანი და მისი მაღალი მიზანი თუ მორალი, ახალი გარდაქმნების სიდიადე და პერსპექტივა. ისტორიულ-რევოლუციური წარსული.

უკვე 30-იან წლებში ხდება თითქმის მთელი ქართული პროზის შემობრუნება სწორედ ახალი სინამდვილისაკენ, განახლებული საქართველოს წინაშე წამოჭრილი ამოცანებისაკენ. ოციანი წლების ცნობილი პროზაული ქმნილებების — „ჩაყოს ხიზნებისა“ და „ეკავი ეკავანტირამის“, „ლიონისოს ღიმილისა“ და „ქოსა გახუს“, „სანავარდოსა“ და „გიორგი რუსის“, „თავადის ქალ მაიასა“ და „ალმასიერ კიბულანის“, „პროვინციის მივარისა“ და „ეპოპეას“ გვერდით

ოცდაათიან წლებში უკვე იწერება „მთვარის მოტაცება“ თუ „კოლხეთის ცის-კარი“, „გვადი ბიგვა“ თუ „ბათა ქექია“, „პირისპირ“ თუ „სართულები“.

20—30-იან წლებში იწყება აღმავლობა ქართული ისტორიული რომანისა, რომელსაც უფრო ადრე გარკვეული ტრადიციები შეუქმნა ვ. ბარნოვმა. ამ დროის ისტორიული რომანი (მ. ჯავახიშვილის „არსენა მარაბდელი“, შ. დალიანის „გიორგი რუსი“, კ. გამსახურდიას „დიდოსტატის მარჯვენა“, რ. გვეტაძის „ქიაკოვანა“ და ა. შ.), ისევე როგორც უფრო გვიანდელი პერიოდისაც (კ. გამსახურდიას „დავით აღმაშენებელი“, შ. დალიანის „გვირგვინიანების ოჯახი“, ა. ბელიაშვილის „ბესიკი“, გ. აბაშიძის ტრილოგია და სხვ.) — ეს არის ახალი თვალთ წაკითხული და ახალი გონებით განსჯილი საქართველოს შორეული თუ მახლობელი წარსულის ისტორია, წარსულის მოახლოება დღევანდელ დღესთან, დღევანდელი საქართველოს, როგორც ისტორიული წარსულის გარკვეული შედეგის, მდგომარეობიდან განსჯა მისი ისტორიისა.

საერთოდ, ქართულმა საბჭოთა რომანმა განვითარების საქმად ვრცელი გზა განვლო მისი პირველი ნიმუშებიდან მოყოლებული, ვიდრე ბოლო დროს დაწერილ ფართო ეპიკურ ტილოებამდე. რომანი იქცა ეპოქის ყველაზე უფრო სრულ მხატვრულ მატრიანედ, იმ არსებით ცვლილებათა ხატოვანი გახსნისა და გამოხატვის საშუალებად, ჩვენმა ხალხმა, ახალი საქართველოს მშენებელმა აღამიანმა რომ განიცადა, როგორც მრავალმხრივად რთულმა სულიერმა ფენომენმა. სწორედ ამ სულის ევოლუციის ფონზე ნაჩვენებია საბჭოთა საქართველოს სამეურნეო, პოლიტიკურ, ეროვნულ ცხოვრებაში მომხდარი ისტორიული ძვრების სიღიადე და მასშტაბები.

დიდი სამამულო ომის წლებსა და ამ ომზე უფრო გვიან შექმნილ ქართულ რომანსა, მოთხრობასა და ნოველაში ახალი, უჩვეულო ძალით გამოჩნდა მებრძოლი სულის უკვდავება, პატრიოტიზმის ყოვლისმძლე ძალა, ხალხისა და პარტიის ერთიანობა (ლ. ქაჩელის „მთის კაცი“, დ. შენგელაიას „წითელი ყაყაო“, კ. ლორთქიფანიძის „მწვანე ღილი“ და „უტყუარი მოთხრობები“, რ. ჯაფარიძის „ენების კვირა“, ა. კალანდაძის „პიასტის ნამუხლარზე“, „მაკიზარებთან“. „ბრეტის სიმბაგრეში“, ო. იოსელიანის „შავი და ცისფერი მდინარე“. ა. გეწაძის „მუზარადში ამოსული ყვავილი“, დ. კვიციანიძის „მშვიდობით, უსიერო ტყეებო“ და სხვ.).

ქართული საბჭოთა პროზის ბევრი თვალსაჩინო ნაწარმოები მიეძღვნა საქართველოში ოქტომბრის იდეების გამარჯვებას. ეს დიადი ისტორიული მოვლენა გახდა ახალი უდიდესი ეპოქის დასაწყისი ქართველი ხალხის ცხოვრებაში და, ბუნებრივად, მას თავისი შესაბამისი მონუმენტური გამოხატვა, უპირველესად, ფართო ეპიკურ ტილოებში უნდა ეპოვნა. ა. ქუთათელის ეპოპეა „პირისპირ“ ჩვენ წინაშე გადაშლის როგორც მენშევიკური საქართველოს ტრაგედია, ასევე ხალხის ბრძოლას ამ ტრაგედიისაგან თავის დაღწევისა და თავის ქვეყანაში ოქტომბრით ბოძებული თავისუფლების დამკვიდრებისათვის. გ. ჩიქოვანის რომანი „თებერვალი დადგაო“ ნათელყოფს ქართველი კომუნისტების, მთელი რევოლუციური ხალხის თავდადების ძალას ახალი სოციალური ხსისტების დამკვიდრებისათვის. დ. შენგელაიას („თებერვალი“) და კ. ლორთქიფანიძის („ჩემი პირველი კომკავშირელი“ და „ჩემო გაიანე“) ნოველები დიდი სიმართლითა და უშუალოდ გადმოსცემენ როგორც მენშევიკების დროებითი ბატონობის უკანასკნელი დღეების აგონიას, ასევე რევოლუციური გზებით აღჭურვილი ადა-

მიანების ყოვლისმძლე ძალის შემცველ უწმინდესი უშუალობის რომანტიკულ გატაცებას.

ქართული პროზის ბოლო ოცდაათი წლის მიღწევები მოწმობენ მის ახალ მძლავრ აღმავლობას, 20—30-იანი წლების საუკეთესო ტრადიციათა შემდგომ განვითარებას. ამ პერიოდში შექმნილი კ. გამსახურდიას „ვანის ყვავილობა“, ს. კლდიაშვილის „ფერფლი“ (მეორე წიგნი), კ. ლორთქიფანიძის „ნატურისთვალა“, დ. შენგელაიას „განძი“, გ. აბაშიძის „ყორნალი“, გ. რჩეულშვილის მოთხრობები, რ. ჭავჭავაძის „ჭარისკაცის ქვრივი“, „მძიმე ჭვარი“. ნ. დუმბაძის „მე, ბებია, ილიკო და ილარიონი“, „ჩინიანი ღამე“, გ. ნატროშვილის „ისევ გაზაფხული იყო იორზე“. ნ. წულეისკირის „თუთარჩელა“, ო. იოსელიანის „ეპარსკვლავთცვენა“, ლ. ავალიანის „ახალი პორიზონტი“, თ. დონეაშვილის „ალაზანზე“, ჭ. ამირჯიბის „დათა თუთაშხია“, ო. კილაძის „გზაზე ერთი კაცი მიდიოდა“, „ყოველმან ჩემმან მპოვნელმან“, ლ. მრეღაშვილის „ყაბახი“, მ. მრეღაშვილის „ხარატანთ კერა“, გ. ფანჯიკიძის „თვალი პატიოსანი“, ო. ჩხეიძის „კვერნაქი“. ა. სულაქაურის „ოქროს თევზი“, გ. ჩიქოვანის „მწიწა“, ა. კალანდაძის „მწვანე შტო“. რ. ბეჟანიშვილის „სამამულე რქა“, თ. კილაძის „აუზი“, რ. კეიშვილის „ქალაქში დინოზავრები დადიან“, ე. ყიფიანის „ცაში ასროლილი ქედები“, ი. ურჯუმელაშვილის „ფერიცვალობა“, გ. აბაშიძის. ლ. გოთუას, ა. კალანდაძის, ს. კილაიას, ე. მაღრაძის და სხვ. ფართო პლანის ისტორიული რომანები. ა. გაწერელას, რ. ინანიშვილის, გ. გეგეშვიძის, ა. გეგეშვიძის, მ. ელიოზიშვილის, ა. აღმაიას, თ. ხალვაშის, ე. მაისურაძის, გ. კეკელაძის, თ. გოგოლაძის, დ. ჭავჭავიშვილის, თ. ბიბილურის, ა. ჩხიკვიშვილის, თ. მაღლაფერიძისა და სხვ. რომანები, მოთხრობები და ნოველები ეძღვნება თანამედროვე საქართველოს ცხოვრების მრავალმნიშვნელოვან და მწვავე პრობლემებს, გამოსატყვის ოქტომბრის შემდგომ პერიოდში და უფრო ადრეც ქართველი მუშის, გლეხის, ინტელიგენტის ფსიქიკაში მომხდარ ძირეულ ცვლილებებს.

ქართული თანამედროვე პროზის ერთ-ერთი ძირითადი პრობლემის — ადამიანის პრობლემის მხატვრულმა გადაწყვეტამ მრავალი ახალი ნიუანსი შეიძინა განსაკუთრებით უკანასკნელი წლების პროზაში; მასში უფრო მეტი ყურადღება დაეთმო XX საუკუნის რთული ვითარების პირში ადამიანს, როგორც დიდი სოციალური, პოლიტიკური, ტექნიკურ-მეცნიერული ცვლილებების მოწმესა და უშუალო მონაწილეს, ამ ცვლილებებით შთაგონებულსა თუ შემფოთებულ პიროვნებას. ამან კი მეტი ფილოსოფიური დატვირთვა და სიღრმე შესძინა თანამედროვე პროზის ნიმუშებს; მოითხოვა მასში მითოსის პლანის თუ ფსიქოლოგიური ასპექტების ახლებური გამოყენებაც, თანამედროვე დასავლეთის ე. წ. „მაპიკური რომანის“ ელემენტების შემოტანაც და დროის მონაცვლეობით წარსულის ისტორიული მოვლენების გათანადროვლებაც.

ქართული საბჭოთა პროზა მთელი თავისი ისტორიის მანძილზე, ზოგიერთ პერიოდში გამოვლენილი შეღამაზების უარყოფითი ტენდენციის მიუხედავად, გამოსატყვისა და განზოგადების საგნად იღებდა ქართველი ხალხის ცხოვრების რთულ და მრავალფეროვან მოვლენებს, სინამდვილეს მისი შთამავანებელი სილიდადითაც და მეტად მტკივნეული მხარეებითაც. მისი დამამკვიდრებელი პათოსი ემყარებოდა როგორც ამაღლებულის, იდეალურის აპოლოგიას, ასევე ნეგატიურის დაუნდობელი გაშოშვლების ტენდენციას. ორივე შემთხვევაში იგი ამკვიდრებდა ახალ საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, ახალი მორალისა და ზნეობის ნორმებს, ადამიანთა ახალ სულიერ მომართულობას. ჭერ კიდევ ოციან

წლებში გამოვლენილი ეს ტენდენცია დღემდე მოჰყვება და გამსჭვალავს ჩვენი პროზის საუკეთესო ნიმუშებს და მის არსებით ნიშნად რჩება მომავლისათვისაც.

ასეველი ეჭვის ათეული წლის მანძილზე ქართული საბჭოთა დრამატურგია ჩამოყალიბდა. განვითარდა როგორც ლიტერატურის, მთელი მხატვრული ასრის ერთ-ერთი წამყვანი ენარი. არასოდეს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში მას არ ჰქონია შექმნილი ესოდენ ნაყოფიერი პირობები ზრდა-განვითარებისა და არასოდეს არ მოუხდენია ესოდენ დიდი ზემოქმედება ადამიანების გულსა და გონებაზე. სწორედ ჩვენს დროში შეიქმნა ქართული დრამატურგის კენჭმარტად კლასიკური ქმნილებანი, როგორც ვასილ საუყუნის კლასიკური ნიმუშების მიერ დამკვიდრებული ჩინებული ტრადიციების განვითარება თანამედროვე ხელოვნების ტიპური ნიმუშები.

ქართულ საბჭოთა დრამატურგიას განვითარების განმსაზღვრელი ტონი მისცა პ. კაკაბაძემ, რომელიც 20-იანი წლებიდან მოყოლებული თვით 70-იანი წლების დამდეგამდე ქმნიდა ჩვენი ლიტერატურის ამ მომძლავრებული ენარის თვალსაჩინო ნაწარმოებებს. მისმა „ყვარყვარე თუთაბერმა“ მრავალწლად განსაზღვრ ქართული საბჭოთა კომედიის განვითარების გზა და ტენდენცია. მასში ზირველად მთელი ძალით გამოვლინდა საუკუნეებში დაგროვილი კენჭმარტად ხალხური ქართული სატირისა და იუმორის ძალა და მარაგიც, ხოლო „კომედიურის ქორწინებაში“ სათავე მიიღო ახალმა კომედიურმა მიმართულებამ — კომედიის მთავარ გმირად იქცა არა მხოლოდ ობიექტურად გამოვლენილი პათოსი დაღებიისა, არამედ თვით დაღებითი გმირიც. ცხადია, პ. კაკაბაძის კომედიები, ისევე როგორც დრამები, გარკვეული ეპოქის ტენდენციების პირშემა და მათში კონკრეტული სინამდვილეა ნიშანდებული, მაგრამ ისინი იმდენად მალღებნიან ამ სინამდვილეზე, რომ ყოველი დროის საზოგადოებრივი ცხოვრების ტენდენციებს შეიცავენ და გამოხატავენ. „ლისაბონის ტუსაღებსა“, „კახაბრის ხმალსა“, „ცხოვრების ჭარასა“, „მეფე ვახტანგ გორგასალსა“ და „ბაგრატ მეშვიდეში“ პ. კაკაბაძემ წარმოსახა ხალხთა ისტორიის ძნელი პერიოდები თუ თანამედროვეობის მწვავე პრობლემები.

ქართული საბჭოთა დრამატურგიის პირველი წლების წარმატებები დაკავშირებულია შ. დადიანის, ს. შანშიაშვილის, კ. კალაძის სახელებთან. ს. შანშიაშვილის „ანზორმა“ ქართულ სცენაზე დაამკვიდრა რევოლუციური რომანტიკა, რომელმაც თავისებური გამოვლენა პოვა აგრეთვე კ. კალაძის „როგორში“, ხოლო შ. დადიანის „კაკალ გულში“ და კ. კალაძის „ხატიჭე“ ავითარებდნენ ახალი ქართული საბჭოთა კომედიის მთავარ ხაზს, პ. კაკაბაძის კომედიებთან ერთად აყალიბებდნენ მის ახალ ტრადიციებს. შ. დადიანმა, პირველმა მთელს საბჭოთა დრამატურგიაში. აღადგინა ტრადიცია, შექმნა მისი ახალი სახე („თეთნული“), ხოლო „ნაპერწყალში“ ცხოველყოფლად განახატოვნა ახალი იდეების მეშვეობით ადამიანის თვითგახსნისა და გააქტიურების პროცესი.

20—30-იანი წლების, ისევე როგორც შემდგომი პერიოდის, ქართული დრამატურგია პირველ ადგილზე წამოსწევს როგორც თანამედროვეობის, ასევე წარსულის მეტად მწვავესა და აქტუალურ პრობლემებს, დანახულს გარკვეული იდეოლოგიური და ეროვნულ-ინტერნაციონალური კუთხით. ესენია: ახალი ადამიანის ფსიქიკის ჩამოყალიბების რთული პროცესი, ახლის პათოსი და მკვიდრებადი ძალა. კლასობრივი ბრძოლების სიმწვავე და უკომპრომისობა, საბჭოთა ცხოვრების უარყოფითი მხარეების კრიტიკა, შორეული თუ მახლობელი ისტო-

რიული წარსული, მტრული გარემოებისა და იდეოლოგიების არსის გახსნა და ა. შ.

ეს პრობლემები თუ მოტივები ქართულ დრამატურგიაში მოიტანა მისმა ახალმა შინაარსობრივმა გამიზნულობამ, ახალ ისტორიულ მიჯნაზე გამოსული სამშობლოსა და მისი ხალხის წინაშე წამოჭრილმა გარდაქმნის კარდინალურმა ამოცანებმა. ისინი ნაკარნახევი იყო თვით უშუალო ეროვნული ცხოვრების მოთხოვნისებრითა და ეროვნული განვითარების აუცილებლობით.

ს. კლდიაშვილის („გმირთა თაობა“), ი. ვაკელის („შური“), ვ. ვაბესკირიას („მათი ამბავი“), ა. მირცხულავას („განგაში“), გ. ბააზოვის („მუნჯევა ალაპარაკდნენ“), გ. მდიუნის („სამშობლო“), ვ. დარასელის („იკვიძე“), გ. შატერაშვილის („დღეშმანი“), ლ. გოთუას („ერეკლე მეორე“), უ. ჩხეიძის („გიორგი სააკაძე“), ს. მთვარაძის („შლეგი“) და სხვ. პიესები ამკვიდრებდნენ ადამიანთა ახალი ურთიერთობების ნორმებს, ახალ შორასს, წარმოსახავდნენ ამ ურთიერთობათა სირთულეს, წარსულის პროგრესულ ტენდენციებს. ამკვიდრებდნენ მაღალი პატრიოტიზმის გრძნობას.

ასეთი ფართო პრობლემატიკით და აქტუალობის გრძნობით გამსჭვალული, მაღალხატოვანი ხილვის უნარით აღჭურვილი ქართული დრამატურგია მზად შეხვდა უდიდეს განსაცდელს მთელი საბჭოთა ხალხების ცხოვრებაში — ფაშისტური გერმანიის თავდასხმას საბჭოთა ქვეყანაზე. დაიწერა ს. კლდიაშვილის, ი. მოსაშვილის, გ. მდიუნის, მ. ჯაფარიძის და სხვ. პატრიოტული გზნების პიესები სამშობლოს გმირი ადამიანების თავდადებაზე.

50-იანი წლები და მისი შემდგომი პერიოდი ქართულ დრამატურგიაშიც იყო ახალი აღმავლობის ხანა. საზოგადოებრივ ცხოვრებაში განხორციელებულმა გარკვეულმა ცვლილებებმა, ხალხის ცხოვრებაში მომხდარი დიდი ისტორიული ძვრების ნოვატორულმა ინტერპრეტაციებმა თავისი აშკარა გამოვლენა პოვეს მ. შრეველშვილის („ზვავი“), ს. დოლიძისა და რ. ებრაღიძის („მისი უდიდებულესობა“), ს. კლდიაშვილის („დაბრუნება“), მ. ბარათაშვილის („მარინე“), ი. მოსაშვილის („გზა მომავლისა“), ვ. ვაბესკირიას („უფსკრულთან“, „ახალი წლის ღამეს“), ლ. გოთუას („სამსახეობა რაინდისა“), ი. ვაკელის („რვალი“), გ. აბაშიძის („მოგზაურობა სამ დროში“), გ. ნატრაშვილის („მიწაში დამარხული სხივები“), კ. ბუჩიძის („ეზოში ავი ძაღლია“), დ. გაჩეჩილაძის („ამირანი“), ვ. კანდელაკის („ქართლის ჩირაღდნები“, „დრო 24 საათი“), ვ. პატარაიას („უჩა უჩარდაა“), გ. ქელბაქიანის („სოფლის მასწავლებელი“), თ. კილაძის („აქვარიუმი“), ო. ჩიქავაძის („თხუნელა“), გ. ხუხაშვილის („ზღვის შვილები“), მ. ელიოზიშვილის („ბებერი მეზურნეები“), რ. თაბუკაშვილის („რაიკოპის მდივანი“), ვ. ნახუცრიშვილის („ჰინკვაჩა“), ა. გეწაძის („წმინდანები ჭოჯოხეთში“), გ. ბერძენიშვილის, ო. მამფორიას, ა. სამსონიას, ა. აბშილავას, ა. აღლაძის და სხვ. პიესებში. აგრეთვე ლ. ქიაჩელის, კ. ლორთქიფანიძის, ნ. დუმბაძის რომანების მაღალი ოსტატობით შესრულებულ ინსცენირებებში.

ამ პერიოდის დრამატურგიაში წარმატებით იქნა დაძლეული ე. წ. „უკონფლიქტობის“ თეორიის მუცრ ტენდენციები. დრამა თითქმის მთლიანად დაემორჩილა არსებული სინამდვილის უფრო ღრმად, მეტი დაფიქრებითა და ობიექტურობით აღქმის ტენდენციას, ცხოვრების კონფლიქტური ხასიათის მეტი თანმიმდევრობით გახსნის ამოცანას. გაცილებით მეტად განიმსჭვალა ორგველი არსებულ სინამდვილისათვის პასუხისმგებლობის გრძნობით და. ამ თვალსაზრისით. ბეტი მოქალაქეობრივი ქურადობა შეიძინა.

ჟანრის სახეთა ესოდენი მრავალფეროვნება, დრამატურგიულ ნაწარმოებთა ამგვარი „სიუჟე“ არ ახსოვს ქართული დრამატურგიის ისტორიას. თუ გავთვალისწინებთ ქართული საბჭოთა დრამის განვითარების წინა პერიოდების (განსაკუთრებით 20—30-იანი წლების) მეტად თვალსაჩინო მიღწევებს და მათ აღვიქვამთ ბოლო პერიოდის წარმატებებთან ერთობლიობაში, ჩვენთვის კიდევ უფრო მეტი სიხანძირი წარმოჩნდება ქართული საბჭოთა დრამატურგიის წარმატებანი, მისი კლასიკური ნიმუშების მაღალი ესთეტიკური დონე. თუმცა არც იმის დავიწყება შეიძლება, რომ ბევრ დრამატურგიულ ნაწარმოებს აკლია ის, რაც მას მარადიულ სიციცხლეს უნდა უნარჩუნებდეს — აკლია სულში წვდომის ძალა, ეპოქის მკვეთრი ბეჭედი, მაღალი მხატვრული ღრსება. აპიტომაც ვერ შერჩა ქართულ სცენას ათეულობით პიესა. ასე რომ, ტრადიციად ქცეული პრეტენზია დრამატურგიის მიმართ, მისგან მეტი მაღალხატოვანი ხარისხის მოთხოვნა, ახალი გამომხატველობითი ფორმებისა და საშუალებების აღმოჩენის საჭიროება მნიშვნელოვანწილად ჭერ კიდევ ძალაშია.

საბჭოთა ლიტერატურის განუხრელი განვითარება გაპირობებულია მისი ახალი მეთოდის — სოციალისტური რეალიზმის მეთოდის შემოქმედებით გამოყენებით. სოციალისტური რეალიზმი ტალანტის თვითგახსნის შეუზღუდველ საშუალებებს აძლევს თვითოეულ მხატვარს თუ იგი ამ მეთოდს იყენებს შემოქმედებითად და არა დოგმატურად, თუ იგი ხელმძღვანელობს ახალი შემოქმედებითი პრინციპებით არა შეზღუდულად, არამედ ვართოდ, მთელი მხატვრული აზროვნების მიერ დაგროვებული უმდიდრესი ტრადიციულ-პროგრესული გამოცდილების გათვალისწინებითა და გამოყენებით. ქართული საბჭოთა ლიტერატურის განვითარების გზა ამის ნათელი დასტურია. მის დიდებულ ფონდში რჩება და ბრწყინავს სწორედ ისეთი მხატვრების მიერ შექმნილი ნიმუშები, რომელთაც შეძლეს გაეფართოებინათ ახალი შემოქმედებითი მეთოდის ფარგლები, გაეგოთ იგი როგორც ნოვატორული ხილვა-ათვისება სინამდვილესა და სიმართლის ჩანსალი განვითარებადი ტენდენციებისა, როგორც მაძიებელი სულის ორგანიზება და, ამავე დროს, როგორც პროგრესული კლასიკური მემკვიდრეობის ჩამი და გვირგვინი.

ახალმა შემოქმედებებმა მეთოდმა უზარუნველყო ესოდენ თვალსაჩინო აღმავლობა მხატვრული აზროვნების ყველა ეპოქისა, მათ შორის მხატვრული ლიტერატურული კრიტიკისა და ლიტერატურისმცოდნეობისა, რომელთაც შეძინეს კვალიფიკირებული ესთეტიკური განსჯის უნარი და კრიტიკიუმების სიზუსტე.

ოქტომბრის მე-60 წელი დიდადმნიშვნელოვანი ნიშანსვეტია მთელ ჩვენს ისტორიაში. იგი საბჭოთა ხალხის ისტორიული გამარჯვებების შემაქმებელი და მომავალში ახალი დიდი სიმაღლეების დაპყრობისათვის ჩვენი ხალხის დარაზმენი წელია. მან მოიტანა ახალი კონსტრუქცია — საბჭოთა ცხოვრების ახალი ძირითადი კანონი, რომელშიც ასახულია ყოველგვარი ის, რაც ხალხმა განელილ სამოც წელს მოიპოვა და მოიხანს ის მიმზიდველი პერსპექტივებიც. ხალხის წინაშე რომ არის გადაშლილი მომავალში.

განელილია დიდი უზა. მაგრამ კიდევ უფრო დიდი წინ არის! და მომავლას ამ დიდ გზაზეც ოქტომბრის პირველი საბჭოთა ლიტერატურა მუდამ თაღის ხალხთან ერთად იქნება როგორც მისი მსახური და გზამკვლევიც, გულს შეაბრუნებელი და გრძნობათა საყვარელიც. განწყობილებათა ბარომეტრიც და ესთეტიკური ფენომენიც, მისი დიდი საქმეების უშუალო მონაწილეც და მგზნებარე მემკვიდრეც!

ელენე მებრეველი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი

კ. კეკელიძის სახელობის ლენინაწერთა ინსტიტუტი ოპტიკის
რეპოლუციის 60 წლისთავზე

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტებს შორის ერთ-ერთი ახალგაზრდა ინსტიტუტია. მან თავისი ნათლობა 1958 წელს მიიღო. ჩამოყალიბდა ეს ინსტიტუტი ს. ჭანაშვიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ბაზაზე. 1962 წლიდან ხელნაწერთა ინსტიტუტი აკად. კ. კეკელიძის სახელს ატარებს.

სახელმწიფო მუზეუმში ხელნაწერთა განყოფილება ყველაზე გვიან, 1929 წელს გაიხსნა. ამ განყოფილებაში გაერთიანდა მანამდე არსებული ცალკეული საზოგადოებებისა და მუზეუმის წერილობითი ძეგლების ფონდები. თუ როგორ და ვისი მეშვეობით მიმდინარეობდა გასული საუკუნის 80-იანი წლებიდან გასაბჭოებამდე ძველი ქართული მწერლობისა და სხვა ხასიათის წერილობითი ძეგლების აღრიცხვა, შეგროვება და მოვლა, ხოლო რა ვითარება იყო შემდეგ, — 1921 წლიდან ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჩამოყალიბებამდე, ამის შესახებ ვრცელად მოგვითხრობს პროფ. ილ. აბულაძე თავის წერილში: „ძველ ხელნაწერთა დაცვა და ტექსტების პუბლიკაცია საბჭოთა საქართველოში“¹.

წინამდებარე წერილში ჩვენ შემოვიფარგლებით ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჩამოყალიბების შემდგომი პერიოდით და შევეცდებით მოკლედ წარმოვადგინოთ ამ ინსტიტუტის მიზნები, ამ მიზნების განხორციელების გზები და შედეგები. ამასთანავე, ცხადია, საუბარი გვექნება ინსტიტუტის მუშაობის პერსპექტიულ გეგმებზეც.

სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ბაზაზე ხელნაწერთა ინსტიტუტის შექმნის ინიციატორი იყო პროფ. ილ. აბულაძე, რომელიც 1953 წლიდან ხელნაწერთა განყოფილებას ხელმძღვანელობდა.

ილ. აბულაძემ ხელნაწერთა განყოფილებაში მუშაობის დაწყების დღიდან დაიწყო ზრუნვა ხელნაწერთა ინსტიტუტის ჩამოყალიბებისათვის. ხელნაწერთა ინსტიტუტის შექმნის იდეა ზემდგომი ორგანოების, მეცნიერებათა აკადემიისა და ფართო სამეცნიერო საზოგადოების მსჯელობისა და მხარდაჭერის საგანი გახდა. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის 1958 წლის 30 ივნისის დადგენილებით საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილების ბაზაზე საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის სისტემაში ჩამოყალიბდა ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

აღსანიშნავია, რომ მსგავსი სამეცნიერო დაწესებულება ამ დროისათვის საბჭოთა კავშირში არ არსებობდა, ამიტომ ინსტიტუტის სამეცნიერო პროფილი და შესაბამისად სტრუქტურის საკითხები, თვით ინსტიტუტის სახელწოდებაც ხანგრძლივი მსჯელობისა და განხილვის საგანი იყო.

თავდაპირველად ინსტიტუტში შეიქმნა: ორი განყოფილება (ხელნაწერი წიგნების განყოფილება და ისტორიული დოკუმენტებისა და პირადი არქივე-

¹ ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, 11, თბილსი, 1960, გვ. VII—XXIII.

ბისა), ქიმიურ-სარესტავრაციო ლაბორატორია, ფოტო კაბინეტი და საამკინ-
ძაო სახელოსნო. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის 1960 წლის 30
მარტის დადგენილებით ინსტიტუტს გადმოეცა ივ. ჭავჭავიძის სახელობის
კაბინეტი მეცნიერის მდიდარი არქივითა და ბიბლიოთეკითურთ.

დღეისათვის ინსტიტუტში არის 5 განყოფილება: 1. არქეოგრაფიული, 2. ფილოლოგიური, 3. დიპლომატიკური, 4. დაცვის, აღრიცხვისა და ექსპოზიციის, 5. ჰიგიენისა და რესტავრაციის. ამასთანავე: ფოტოლაბორატორია და კაბინე-
ტები: ივ. ჭავჭავიძის, კ. კეკელიძის, ილ. აბულაძის და ნინო სალიას სახე-
ლობის წიგნაღი ფონდი.

სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში სხვადასხვა დროს
მოღვაწეობდნენ და ხელნაწერთა შესწავლისა და პუბლიკაციის საქმეს ემსახუ-
რებოდნენ გამოჩენილი ქართველი მეცნიერები: ივ. ჭავჭავიძე, გრ. წერეთე-
ლი, პ. ინგოროყვა, ალ. ბარამიძე, ნ. ბერძენიშვილი, გ. წერეთელი, გ. ჭავჭავიძე,
გ. ბოჭორიძე, კ. გრიგოლია, ვლ. ფუთურიძე, ქრ. შარაშიძე, ელ. ვირსალაძე და
სხვები. პირველ რიგში საჭირო იყო, მათ გამოცდილებაზე დაყრდნობით, უფ-
რო ფართო მასშტაბის ღონისძიებების შემუშავება ქართველი ერის სულიერი
კულტურის დიდებული საგანძურის დაცვა-მოვლისათვის, შესწავლისა და პუბ-
ლიკაციისათვის. იმთავითვე გადაწყდა ინსტიტუტისათვის ახალი შენობის აგე-
ბა, საჭირო ლაბორატორიებითა, საცავებითა და სეიფებით.

ინსტიტუტის მიერ დასახული მიზნისა და გეგმების განსახორციელებლად
აუცილებელი იყო ინსტიტუტისათვის კადრების მომზადება და ინსტიტუტის
ახალი თანამშრომლებით სწორად დაკომპლექტება. ასპირანტურის გზით მო-
ზადდნენ მიკოლოგი და ქიმიკოსი, რათა ინსტიტუტში საჭირო პირობები შექ-
მნილიყო ფონდების დაცვისათვის, დაზიანებული ქაღალდისა და ეტრატის
მკურნალობისათვის, პროფილაქტიკური ღონისძიების ჩასატარებლად. ფოტო-
ლაბორატორიას დავეალა ხელნაწერთა ფონდების სრული მიკროთეკის შექმნა.

ფართო პროგრამა შეიმუშავა ილ. აბულაძემ ფილოლოგებისა და ისტორი-
კოსების სამეცნიერო კადრების მომზადებისათვის. ხელნაწერთა ინსტიტუტის
მრავალენოვანი ფონდების შესაბამისად ასპირანტურის გზით მომზადდნენ სპე-
ციალისტები არაბულ, სპარსულ, თურქულ, სომხურ ენებსა და მწერლობებში.

ქართულ ფილოლოგიაში მომუშავეთათვის დაინიშნა სემინარები ბერძნულ
ენაში. ამავე დროს ახალგაზრდა მეცნიერ თანამშრომლები ილ. აბულაძის ხელ-
მძღვეანლობით გადიოდნენ პალეოგრაფიის, ძველი ქართული ენისა და ძველი
სომხური მწერლობის კურსებს.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლები განაგრძობენ ხელნაწერთა გან-
ყოფილების მიერ დაწყებულ საქმეს — ხელნაწერთა აღწერილობის შედგენას.
ინსტიტუტის ჩამოყალიბების დროისათვის ხელნაწერთა განყოფილებას გამო-
ქვეყნებული ჰქონდა ხელნაწერთა აღწერილობის 10 ტომი, ხელნაწერი ფონდ-
ების „გზამკვლევი“ და ქართველ მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა პირადი
არქივების აღწერილობები².

ხელნაწერთა აღწერილობაზე სისტემატური და ინტენსიური მუშაობა ხელ-

² 1946—53 წლებში გამოქვეყნდა საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფო საზოგადო-
ების ყოფილი მუზეუმის ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობა 6 ტომად; 1954—55 წლებში
—ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერთა კოლექციის აღწერილობის ორი ტომი (ტ. IV და V);
1957—58 წლებში — ახალი (Q) კოლექციის ხელნაწერთა აღწერილობა I და II ტომები.

მომზადდა გამოსაცემად, მაგრამ სამწუხაროდ დღემდე არ გამოცემულა, ფართოდ ცნობილი ე. ვეიდენბაუმის ბიობიბლიოგრაფიული ლექსიკონი¹², რომელიც შეიცავს ძვირფას მასალებს XIX საუკუნის კავკასიის ისტორიისათვის; გამოსაცემად მომზადდა აგრეთვე ნ. მარისა და ე. თაყაიშვილის მიმოწერა, რომელიც საინტერესო ცნობებს შეიცავს ამ ორი მეცნიერის ერთობლივი სამეცნიერო საქმიანობისა და ქართული მეცნიერების განვითარებისათვის დასახული გეგმების შესახებ. მიმოწერა მათი ურთიერთობის თითქმის ნახევარ საუკუნოვან ისტორიას ასახავს¹³. საყურადღებოა XIX საუკუნის II ნახევრისა და XX საუკუნის დამდეგის საზოგადოებრივი აზრის ისტორიისათვის კირონის, კირილე ლორთქიფანიძისა, თუმანიშვილებისა და სხვათა წერილები¹⁴.

ინსტიტუტის ხელოვნებათმცოდნე ელ. მაკავარიანმა შეადგინა ინსტიტუტში დაცული მოხატული ხელნაწერების უნიკალური კოლექციის აღწერილობა. ელ. მაკავარიანი წლების მანძილზე სწავლობს და აქვეყნებს გამოკვლევებს ანბანის განვითარების საკითხებზე, წიგნის მხატვრული გაფორმების პრინციპებზე, ძველი ოსტატების ფერწერის ტექნიკაზე¹⁵.

ხელნაწერი ფონდების აღწერის პარალელურად ინსტიტუტმა მიზნად დაისახა ინსტიტუტის გარეთ არსებული ქართული ხელნაწერების აღრიცხვა და აღწერა. საქართველოს ფარგლებში ქართული ხელნაწერები დაცულია სახელმწიფო ცენტრალურ არქივში, ლიტერატურულ მუზეუმში, გარდა ამისა: ქუთაისის, მესტიის, ზუგდიდის, ახალციხის, თელავის, გორის, მახარაძის ისტორიულ მუზეუმებში. ინსტიტუტის თანამშრომლები შეუდგნენ ამ ფონდების აღწერასაც.

დღეისათვის გამოსაცემად მზადაა: თელავის¹⁶, მესტიის, ზუგდიდის, გორის¹⁷, ბათუმისა¹⁸ და ახალციხის¹⁹ მუზეუმების ხელნაწერთა აღწერილობები.

ქართულ ხელნაწერთა დიდი კოლექციები დაცულია ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის საჯარო ბიბლიოთეკაში, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ლენინგრადის განყოფილებაში და მოსკოვის ლენინის სახელობის ბიბლიოთეკაში. ხელნაწერთა ინსტიტუტი შეეცადა აქედან მიეღო ყველაზე მნიშვნელოვან ხელნაწერთა მიკროფირები. გამოქვეყნდა ლენინის სახელობის ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერების აღწერილობა²⁰. ამასთანავე

¹² ბი. აბ. ლიოკოფილ ლექსიკონზე სხვადასხვა დროს მუშაობდნენ: თ. მაკავარიანი, ე. აბრამიშვილი, მ. რაფეა, ბ. ადამი, ლ. მეტრეველი.

¹³ ნ. მარისა და ე. თაყაიშვილის მიმოწერა გამოსაცემად მოამზადა რ. კვიციანი.

¹⁴ ე. აბრამიშვილი, საარქივო მასალები XIX ს. 70-იანი წლების საარქივო საზოგადოებრივ-კულტურული ცხოვრების შესახებ (თუმანიშვილის წერილები). ტექსტი შესავალი წერილით, კომენტარებით და საძიებლით გოსოსაცემად მოამზადა ე. აბრამიშვილმა, თბ., 1965; მ ი ს ი ე ვ, აღქმანდრე ყიფშიძის (ფრიონის) წერილები კირონის საძაღოშვილისადმი: „მრავალთავი“, 111, 1973; მ ი ს ი ე ვ, ე. ყიფიანისა და რ. ორბელიანის რამდენიმე უცნობი წერილი: ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, III, 1961.

¹⁵ ე. მაკავარიანი, ქართული ხელნაწერები, თბილისი, 1970; მ ი ს ი ე ვ, ასომთავრული დამწერლობის მხატვრული თვისებებზე ქართული ხელნაწერების მიხედვით (V—XIII სს.), „მრავალთავი“, II, 1973; მ ი ს ი ე ვ, მხედრული დამწერლობის ადრეულ ნიმუშები; „მრავალთავი“, III, 1973.

¹⁶ შეადგინა ვ. კიციანი.

¹⁷ ზუგდიდისა და გორის ხელნაწერთა აღწერილობა შეადგინა თ. ბრეგვაძემ და ე. კახაბრიშვილმა.

¹⁸ შეადგინა ე. კახაბრიშვილი.

¹⁹ შეადგინა ილ. აბულაძემ, მ. ქაჯარაძემ, ე. ჯანკიევამ.

²⁰ ლილი ქუთათელაძე, ე. ი. ლენინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XVII B, 1953.

მოეწყო ექსპედიციები და აღრიცხულ იქნა ქართული მასალა გორკის, კიევის, ოდესის არქივებში.

ხელნაწერთა ინსტიტუტი აქტიურად ჩაება სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის განყოფილებასთან არსებული არქეოგრაფიული კომისიის მუშაობაში. მონაწილეობას იღებდა საბჭოთა კავშირში დაცული უძველესი (XV საუკუნის ჩათვლით) ხელნაწერების ერთიანი კატალოგისათვის ინსტრუქცია-პროექტის განხილვაში, ხოლო შემდეგ იყისრა ერთიანი კატალოგისათვის X—XV სს. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობის შედგენა რუსულ ენაზე.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის მუშაობაში დიდი ადგილი უკავია ქართული მწერლობის საზღვარგარეთის კერების ისტორიის შესწავლას. ცნობილია, რომ V საუკუნიდან მოყოლებული ქართული კულტურის ცენტრები და სკრიპტორიუმები წარმოიქმნა პალესტინაში (საბაწმიდა), იერუსალიმში, სირიაში (საკვირველი მთა), ულუმბოზე, ათონზე, კონსტანტინოპოლში, ბაჩკოვოში.

თითოეული ეს ცენტრი თავისი მოღვაწეობის ხასიათითა და შექმნილ პროდუქტით გარკვეული ეტაპის შემქმნელია ქართული მწერლობისა და კულტურის ისტორიაში. საზღვარგარეთის ქართული კერების ლიტერატურული საქმიანობის გარეშე შეუძლებელია ქართული მწერლობისა და კულტურის ისტორიის სრული სურათის წარმოდგენა. შემთხვევითი არ არის, რომ საზღვარგარეთის ქართული ხელნაწერებისადმი თავიდანვე დიდ ინტერესს იჩენდნენ ქართველოლოგები. ალ. ცაგარის, ივ. ჯავახიშვილის, ნ. მარისა და რ. ბლეიკის ათონსა და სინა-იერუსალიმში მოგზაურობის დროს შედგენილი ხელნაწერთა აღწერილობანი ძველი ქართული მწერლობის ძეგლების შესწავლის ერთ-ერთ ძირითად წყაროდ იყო დიდხანს მიჩნეული. ნ. მარისა და ივ. ჯავახიშვილის მიერ შედგენილმა სინური ქართული ხელნაწერების აღწერილობამ და 1902 წელს ნ. მარის მიერ გამოქვეყნებულმა ექსპედიციის წინასწარმა ანგარიშმა საშუალება მისცეს მკვლევარებს ზოგადად მანც წარმოედგინათ სინური ხელნაწერების მნიშვნელობა არა მარტო ძველი ქართული მწერლობის, არამედ ქრისტიანული აღმოსავლეთისა და ბიზანტიის მწერლობის ისტორიისთვისაც. მაგრამ პირველადი და მოკლე დროში შედგენილი ეს აღწერილობა არ იძლეოდა საკმარის მასალას ცალკეული საკითხების სერიოზული კვლევისათვის. ის ვერ შეცვლიდა თვით ხელნაწერებს. ამიტომ ამ კოლექციის მიკროფილმების მოპოვება ქართველოლოგების დიდი ხნის ოცნება იყო.

1950 წელს ვაშინგტონის კონგრესის ბიბლიოთეკის ინიციატივითა და ოუნესკოს ხელშეწყობით მოეწყო ექსპედიცია სინის მთასა და იერუსალიმში ხელნაწერთა გადაღებისათვის. ექსპედიციაში მონაწილეობის მისაღებად მიწვეული იყვნენ ცნობილი სპეციალისტები. აღმოსავლური ხელნაწერების, მათ შორის ქართულის, შესწავლა და გადაღება დაეკისრა პროფ. ე. გარიტს²¹. სინის ქართული ხელნაწერების კოლექცია, როგორც ძველი და უნიკალური კოლექციების შემკველი, ე. გარიტმა გადააღებინა მთლიანად, ხოლო იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქო ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები კი მხოლოდ XV საუკუნის ჩათვლით.

1956 წელს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალურმა სამეცნიერო ბიბლიოთეკამ ვაშინგტონის კონგრესის ბიბლიოთეკიდან შეიძინა სინის მთისა და იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქო ბიბლიოთეკის ქართუ-

²¹ Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï par Gérard Garitte, Louvain, 1956, გვ. 6.

ლი ხელნაწერების მიკროფირები. ეს იყო უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტი რესპუბლიკის სამეცნიერო ცხოვრებაში.

ქართული ხელნაწერების სინური კოლექციების მნიშვნელობაზე ე. გარიტი წერს: „ქართული ხელნაწერების სინურმა კოლექციამ შემოგვიჩინა ქართული მწერლობის უძველესი ტრადიციები, რომლებსაც ქართული მწერლობის სათავეებთან მივყავართ. ხელნაწერებში წარმოდგენილი თითქმის ყველა ტექსტი უშუალოდ თუ შუამავალი თარგმანების საშუალებით პერძნულიდან მომდინარეობს. მრავალი მათგანი მხოლოდ სინურმა კოლექციამ შემოგვიჩინა. ნაწილი კი — მცირე რაოდენობითაა სინური კოლექციის გარეთ. ეს თავისებურება ამ კოლექციას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს არა მარტო ქართული მწერლობის ისტორიის, არამედ საერთოდ ბიბლიის კრიტიკული ტექსტოლოგიის, ბიზანტიური პატრისტიკისა და ბიზანტიური ფილოლოგიის თვალსაზრისითაც. ამ ტექსტების მნიშვნელობა შორს სცილდება ქართული ფილოლოგიის საზღვრებს“²².

ამ გარემოებამ განაპირობა ორიენტალისტთა და ბიზანტინისტთა ფართო წრის დიდი ინტერესი სინის ქართული ხელნაწერების კოლექციისადმი. არაერთი მნიშვნელოვანი ტექსტი გამოაქვეყნა გამოკვლევითურთ ე. გარიტმა სინური ხელნაწერების კოლექციიდან, ამავე დროს შეადგინა ბიბლიური, პაგიოგრაფიული და პატრისტიკული ხელნაწერების კატალოგი, რომელაც 1956 წელს გამოქვეყნდა კიდევ²³.

დიდი ინტერესი გამოიჩინეს სინური კოლექციისადმი ქართველმა ფილოლოგებმა. პირველად გამოიცა უძველესი თარიღიანი ხელნაწერი — „სინური მრავალთავი“²⁴. სინურ ხელნაწერებს ვერ უვლიან გვერდს ძველი ქართული მწერლობის ადრეულ პერიოდზე მომუშავე მკვლევრები და ტექსტოლოგები.

სინური ხელნაწერების შესწავლას საპატიო ადგილი დაეთმო ხელნაწერთა ინსტიტუტის სამეცნიერო თემატიკაში, ვინაიდან წინათონური პერიოდის ქართული მწერლობის თარგმნითი ძეგლების გამოცემა მათ გარეშე შეუძლებელი იყო.

სინური და იერუსალიმური ხელნაწერების შესწავლამ კვლავ დღის წესრიგში დააყენა პალესტინის ქართული კულტურისა და მწერლობის კერებში ქრისტიანული არაბულიდან ქართულად შესრულებული თარგმანების საკითხი, რომელსაც ნ. მარი თავის დროს ინტენსიურად იკვლევდა, დღეს კი ევროპის ორიენტალისტების კვლევის ცენტრშია. ამ კატეგორიის ძეგლებიდან პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ „ბალავარიანი“, რომლის აქამდე უცნობი ვრცელი რედაქცია, მოკლესთან ერთად, იერუსალიმური ხელნაწერებით (Ier. 36 და Ier. 140) გამოაქვეყნა ილ. აბულაძემ²⁵. „ბალავარიანის“ ვრცელი რედაქციის შესწავლამ და გამოქვეყნებამ ახალი სტიმული მისცა ქართველ და უცხოელ მკვლევრებს „ბალავარიანის“ კვლევისათვის²⁶ და უფრო მკვეთრად დასვა საკითხი ქრისტიან-

²² Catalogue, გვ. I.

²³ Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï par Gérard Garitte. Louvain, 1956.

²⁴ სინური მრავალთავი 864 წლისა. სასტამბოდ მოამზადეს კათედრის წევრებმა აკაკი შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით.

²⁵ ბალავარიანის ქართული რედაქციები: ძველი ქართული ენის ძეგლები, 10, თბილისი, 1957.

²⁶ „ბალავარიანის“ კვლევის ისტორიისათვის იხ. Балавариани (Мудрость Балавара), Предисловие и редакция И. В. Абуладзе, Тбилиси, 1962.

ნული არაბულიდან შესრულებული ძველი ქართული თარგმანების გამოვლენისა და შესწავლისა. ამ თვალსაზრისით „ბალავარიანზე“ არანაკლებ საინტერესო აღმოჩნდა იოანე მოსხის „ლიმონარის“ (ქართულად „სამოთხის“) უძველესი ქართული თარგმანი, რომელიც აგრეთვე ილ. აბულაძემ გამოაქვეყნა²⁷ სამი ცნობილი ნუსხის მიხედვით: Sin. 36 (925 წლის), Sin. 68 (XIII ს.) და ე. წ. 977 წლის „ომეის სამოთხე“ (Ath. 9). ქართული „ლიმონარის“ შედგენილობისა და ლექსიკის შესწავლის საფუძველზე ილ. აბულაძე მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „ლიმონარის“ ქართული ტექსტი, ისევე როგორც „ბალავარიანის“ ვრცელი რედაქცია. თარგმნილი უნდა იყოს არაბულიდან VIII—IX საუკუნეებში. ამ ვარაუდმა, ბუნებრივია, აღძრა ინტერესი „ლიმონარის“ არაბული თარგმანისადმი, რომელიც „ალ-ბუსთანის“ სახელითაა ცნობილი. ამ გამოუცემელი ძეგლის შესწავლას შეუდგა ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი რ. გვარამია. მან ე. გარითის შემწევობით მიიღო „ალ-ბუსთანის“ ერთ-ერთი უძველესი (X ს.) ხელნაწერის მიკროფირი (Sin. 549), რომელიც შეისწავლა ქართულ „ლიმონართან“ მიმართებით. ამ ხელნაწერით მან პირველად გამოაქვეყნა „ალ-ბუსთანის“ არაბული ტექსტი²⁸. „ალ-ბუსთანის“ შესწავლამ აშკარა გახადა, რომ ამ ტიპის აპოკრიფური კრებულებს სტაბილური შედგენილობა არა აქვს. ეს მოვლენა დამახასიათებელია აპოკრიფური ლიტერატურისათვის საერთოდ და ამ ენარის სპეციფიკას წარმოადგენს. ამიტომ, სადაც გათვალისწინებული იქნება ამ ძეგლის უველანუსხა, იქამდე ზედმეტია ფიქრი ქართული „ლიმონარის“ არაბული მოდელის პოვნაზე. მაგრამ ამ ერთი ნუსხის შესწავლითაც მეტი საბუთი გამოვლინდა და დადასტურდა ილ. აბულაძის ვარაუდი, რომ ქართული „ლიმონარი“ არაბულ „ალ-ბუსთანისადაც“ უნდა იყოს თარგმნილი.

რ. გვარამიამ ასევე პირველად გამოაქვეყნა „სინა-რაითის მამათა მოსრუის“ არაბული ტექსტი. შეისწავლა მისი მიმართება ქართულ თარგმანთან და დაასაბუთა მისი არაბულიდან მომდინარეობა²⁹.

ასევე მეტად საინტერესო აღმოჩნდა ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთაჲს“ და გრიგოლ ნოსელის თარგმანება „კაცისა აგებულებისათჳს“ ძველი თარგმანები, რომლებსაც ილ. აბულაძემ მიაკვლია იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა შორის (Ier. 44, 74)³⁰. ილ. აბულაძე ამ ძეგლების მიმართაც გამოთქვა ვარაუდს, რომ ისინი ითარგმნა არაბულ სამყაროში VIII—IX საუკუნეებში.

უკანასკნელი გამოკვლევით, რომელიც ფრანგ ორიენტალისტს ბ. უტიეს ეკუთვნის, „მამათა სწავლანის“ კრებული, რომელიც 1955 წელს გამოაქვეყნა ილ. აბულაძემ X—XI სს. ხელნაწერებით, აგრეთვე არაბულ მოდელს ეყრდნობა³¹.

²⁷ იოანე მოსხის, ლიმონარი, ტექსტი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილ. აბულაძემ. თბ., 1960.

²⁸ ალ-ბუსთანი (X საუკუნის სინური ხელნაწერის მიხედვით), არაბული ტექსტი ქართულ თარგმანითა და გამოკვლევით გამოსცა რუსულად გვარამიამ, თბ., 1965.

²⁹ ამონიოსის „სინა-რაითის მამათა მოსრუის“ არაბულ-ქართული ვერსიები (IX—XI, XIII და XVII სს. ხელნაწერების მიხედვით), გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო რუსულად გვარამიამ, თბ., 1973.

³⁰ უძველესი რედაქციები ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთაჲს“ და გრიგოლ ნოსელის თარგმანებისა „კაცისა აგებულებისათჳს“, X—XIII სს-ის ხელნაწერთა მიხედვით გამოსცა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ილ. აბულაძემ, თბილისი, 1964.

³¹ B. Outtier, Les enseignements des Pères, un recueil géorgien, traduit de l'arabe; Revue de kartvelologie, v XXXI, Paris, 1973.

ქართულ-არაბული და ქართულ-სირიული ლიტერატურული ურთიერთობის საკითხებზე მუშაობა ინსტიტუტში გრძელდება.

ქართული ხელნაწერების სინურმა კოლექციამ შემოგვინახა ანბანურ-ანონიმური პატეოიკის რამდენიმე ხელნაწერი. ერთი მათგანი (Sin. 35), როგორც ამ ბოლო დროს გაირკვა, 907 წლით თარიღდება³². აპოკთეგმური ლიტერატურის ეს საინტერესო ძეგლი 1974 წელს გამოიცა 2 სინური (Sin. 35, Sin. 8) და ერთი ათონური ნუსხით (Ath. 12)³³. თუ როდის და რა ენიდან ითარგმნა ანბანურ-ანონიმური პატერიკების ეს უძველესი რედაქცია, ჭერ კიდევ შესწავლას თხოვლობს.

სხვა ხელნაწერებთან ერთად სინური ხელნაწერები დაედვა საფუძვლად „ფსალმუნის“ გამოცემას³⁴.

ძირითადად სინური იადგარების საშუალებით მომზადდა გამოსაცემად „ძღვასპირთა“ უძველესი რედაქციები³⁵.

სინურა ხელნაწერების საშუალებით გახდა შესაძლებელი უძველესი იადგარის სრულ სახის აღდგენა და გამოსაცემად მომზადება³⁶, წინააღონური ხანის ჰომილეტურული თარგმნილი ძეგლების შესწავლა³⁷.

სინური ხელნაწერების შესწავლამ კარგად წარმოაჩინა საბაწმიდისა და სინის მთის მწიგნობრული კერების მნიშვნელობა ქართული მწერლობის განვითარებაში და ამ პერიოდის ქართული მწერლობის მნიშვნელობა ორიენტალისტიკისა და ბიზანტინისტიკისათვის. ამან, თავის მხრივ, მოითხოვა ხელნაწერთა საგანგებო კოდიკოლოგიური შესწავლა, ამ კერებში მოღვაწე მეცნიერების, მთარგმნელების, კალიგრაფების საქმიანობის უკეთ გათვალისწინება³⁸, დაბოლოს — ვრცელი მეცნიერული აღწერა იმ სინური ხელნაწერებისა. რომლებიც აუწერელი დარჩა ე. გარიტს. ესენია, ძირითადად, ლიტურგიკული ხასიათის ხელნაწერები: იადგარები, თვენები, პარაკლიტონები, მარხვანები, ლექციონარები და სხვ., რომლებშიც ყველაზე უკეთ აისახა ქართული ეროვნული ტენდენცია და ქართველთა დიდი შემოქმედებითი მუშაობა განსაკუთრებით ჰიმნოგრაფიის დარგში. დღეისათვის სინური კოლექციის ლიტურგიკულ ხელნაწერთა აღწერილობაზე მუშაობა დასრულებულია. გამოცემლობას გადაეცა I ნაკვეთი, რომელიც ცამეტი იადგარის აღწერილობას მოიცავს³⁹.

ინსტიტუტში დაიგეგმა აგრეთვე იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა შესწავლა.

³² მ. დვალის, ლ. ქლაშია, ერთი სინური ხელნაწერის (Sin. 35) დათარიღებისათვის (იხეველთა).

³³ შესასუქუნეთა ნოველების ძველი ქართული თარგმანები, II, ანბანურ-ანონიმური პატერიკები, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა მ. დვალმა, თბ., 1974.

³⁴ ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები (X—XIII სს. ხელნაწერების მიხედვით) ტექსტი I, გამოსცა მ. შანიძემ: ძველი ქართული ენის ძეგლები, II, თბ., 1960, გამოკლევა იხეველთა.

³⁵ ძღვასპირნი და ღმრთისმშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია X—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა და გამოკლევა დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბ., 1971.

³⁶ „უძველესი იადგარი“, გამოსაცემად მოამზადეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანიკემა და ლ. ხევსურიაშვილმა. „იადგარი“ გამოეცა 3 ნაკვეთად. I ნაკვეთი გადაეცა გამოცემლობას.

³⁷ ეფრემ ასურის ჰომილიათა წინათონური ქართული თარგმანები გამოსაცემად მოამზადა ლ. ახობაძემ.

³⁸ ც. ჭანიკევი, პალესტინელ გადაწერილ „ოვანეთა“ შესახებ; „მრავალთა“, III, 1973.

³⁹ აღწერილობაზე მუშაობდნენ ც. ჭანიკევი, ლ. ხევსურიაშვილი, ლ. ქლაშია, ელ. მეტრეველი.

იერუსალიმის ქართულმა ხელნაწერებმა შემოგვინახეს შესანიშნავი მასალები იერუსალიმის კოლონიისა და სკრიპტორიუმის შესახებ. ამ მხრივ განსაკუთრებული მნიშვნელობისა არიან ალაბთა წიგნები. Ier. 25 ხელნაწერი და ლაპიციგის უნივერსიტეტის ტიშენდორფისეული ნუსხის ალაბები საფუძვლად დაედოა ჯერის მონასტრის ალაბთა ახალ გამოცემას⁴⁰, რომლის წინასიტყვაობაში განხილულია იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიის რამდენიმე საკითხი.

იერუსალიმის ქართულ კოლონიას დიდი პოლიტიკური და კულტურული მნიშვნელობა ჰქონდა ქართველი ხალხისათვის რამდენიმე საუკუნის (XI—XVII) მანძილზე. მაგრამ იერუსალიმის ქართულმა ხელნაწერებმა შემოგვინახეს მასალები არა მარტო იერუსალიმის ქართველთა კოლონიისა და სკრიპტორიუმის ისტორიისათვის, არამედ საზღვარგარეთის სხვა ქართული სკრიპტორიუმების ისტორიისთვისაც.

ჯერის მონასტერი XI—XIV საუკუნეებში ერთ-ერთი უდიდესი მწიგნობრული კერა იყო და ამავე დროს სახელმოხვეჭილი წმიდა ადგილი. ამიტომ დღიდან ჯერის მონასტრის აშენებისა, იქ იგზავნებოდა საქართველოს ყოველი კუთხიდან და საზღვარგარეთის მწიგნობრული კერებიდან შესაწირავები ხელნაწერების სახით, რათა ჯერის მონასტრის ბიბლიოთეკაში ყოფილიყო ყველაფერი, რაც კი შეიქმნა საქართველოსა და საზღვარგარეთის კულტურულ კერებში. ამ გზით იერუსალიმის ხელნაწერთა კოლექციაში თავი მოიყარა საკვირველ მთაზე, ათონისა და საქართველოს სხვადასხვა კუთხის სკრიპტორიუმებში შექმნილმა ხელნაწერებმა, საუკეთესო ნუსხების სახით, რიგ შემთხვევაში — უნიკუმებმა. ამდენად, იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა სრული აღწერილობის შედგენის აუცილებლობა უეჭვო ჩანდა. ეს სამუშაო ინსტიტუტმა დაგეგმა და განახორციელა კიდევ: აიწერა როგორც საკუთრივ იერუსალიმური კოლექციის ხელნაწერები, ასევე ხელნაწერთა ინსტიტუტში, საბჭოთა კავშირისა და უცხოეთის საცავებში დაცული იერუსალიმში გადაწერილი ქართული ხელნაწერები. მაგრამ მისი გამოქვეყნება გადადებულია იქამდე, სანამ ხელმისაწვდომი არ იქნება მიკროფირები იერუსალიმური კოლექციის იმ ხელნაწერებისა, რომლებიც გადაუღებელი დარჩა კონგრესის ბიბლიოთეკის ექსპედიციას. ასეთები არც ისე ცოტაა. ჟერჯერობით კი გამოქვეყნდა ნ. მარის იერუსალიმის ბერძნული საპატრიარქო წიგნთსაცავის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა (1955). გარდა ხელნაწერებისა, ცნობები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის შემოგვინახეს ნარატულმა წყაროებმაც, კერძოდ, ტიმოთე გაბაშვილის „მიმოსლვამ“, რომელიც გაბაშვილის ავტოგრაფული ნუსხებით გამოიცა⁴¹ და გიორგი ავალიშვილის „მგზავრობამ“, რომლის გამოცემასაც საფუძვლად დაედო ერთადერთი ავტოგრაფული ნუსხა⁴². ინსტიტუტის მიერ განხორციელებული ეს გამოცემებიც ხელს შეუწყობენ იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიის შესწავლასა და დაწერას, რაც ერთ-ერთ თავის ამოცანად აქვს დასახული ინსტიტუტს.

⁴⁰ ელ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბილისი, 1961.

⁴¹ ტიმოთე გაბაშვილი, მიმოსლვა, ტექსტი გამოსაცემად მოაზადა, გამოკლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბ., 1956.

⁴² გ. ავალიშვილი, მგზავრობა თბილისიდან იერუსალიმამდე, ტექსტი გამოსაცემად მოაზადა, გამოკლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ელ. მეტრეველმა, თბილისი, 1967.

ყველაზე რთული აღმოჩნდა ინსტიტუტისათვის ათონის მთის ქართველთა მონასტრის შესანიშნავი ქართული ხელნაწერების მიკროფირების მოპოვება, ყველაზე საშუაო კი მათი მიღება იყო, ვინაიდან ჩვენ არაფერი ვიცით ამ კოლექციის დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ. ათონის ბერების „ავტონომიურ რესპუბლიკასთან“ კონტაქტის დამყარება შეუძლებელი აღმოჩნდა. ამიტომ ილ. აბულაძე დაუკავშირდა პარიზის ტექსტების ისტორიის ინსტიტუტს, კერძოდ ბიზანტიური განყოფილების ხელმძღვანელს, აწ განსვენებულ ცნობილ მეცნიერს მარსელ რიშარს. მ. რიშარი ათონის მთის ხშირი სტუმარი იყო. იქ ის სისტემატურად იღებდა ბერძნული ხელნაწერების სამონასტრო კოლექციებს ინსტიტუტის ფონდების შევსების მიზნით. მარსელ რიშარი დიდი გულისყურით მოეკიდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის თხოვნას. მან გადაიღო და გამოაგზავნა ათონის რამდენიმე უნიკალური ხელნაწერი (მათ შორის ათონის მრავალთავი Ath. 11). მაგრამ ეს, რა თქმა უნდა, წვეთი იყო ზღვაში.

უკანასკნელ წლებში ინტერესი ჩვენს რესპუბლიკაში ათონის ქართველთა მონასტრისა და მისი საგანძურისადმი დიდად გაიზარდა. მიმდინარე წელს კოლექციის გადამღებმა ჩუგუშმა — გ. პატარაია, ოპერატორი ი. ონოფრიშვილი) გადამღები აპარატურით შეაღწია ათონის მთაზე და მოახერხა როგორც სამონასტრო კომპლექსის, ასევე რამდენიმე ქართული ხელნაწერის გადამღებაც. დღეისათვის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მიკროთეკაში ინახება ათონის ქართველთა მონასტრის 15 ხელნაწერის ფოტო. უდიდესი რაოდენობა ხელნაწერებისა კი გადაუღებელი და შეუსწავლელია. 1929 წელს, როდესაც რ. ბლეიკმა იმოგზაურა ათონზე და აღწერა ქართული ხელნაწერები, მონასტრის ბიბლიოთეკაში 86 ქართული ხელნაწერი იყო. ბევრად უფრო მეტია ამ ბ-ბლოთეკაში ბერძნული ხელნაწერები, რომლებიც მთლიანად გადაღებულია და ინტენსიურად ისწავლება სპეციალისტების მიერ.

ხელნაწერთა ინსტიტუტი მივს არ კარგავს, რომ მოიძებნება გზები ათონის ქართული ხელნაწერების მეფლი კოლექციის გადამღებისა, ურომლისოდაც შეუძლებელია საფუძვლიანი შესწავლა ათონის ქართველთა მონასტრის შესანიშნავ მოღვაწეთა უმდიდრესი ლიტერატურული მემკვიდრეობისა, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა ქართული მწერლობის განვითარებაში და არანაკლებ მნიშვნელოვანია ბიზანტიის კულტურის ისტორიის თვალსაზრისითაც.

გარდა ზემოთ დასახელებული ქართულ ხელნაწერთა კოლექციების მიკროფირებისა, ხელნაწერთა ინსტიტუტმა მიიღო ქართულ ხელნაწერთა მიკროფირები მსოფლიოს სხვადასხვა წიგნთსაცავიდან. დღეისათვის ინსტიტუტის განკარგულებაშია ხელნაწერების მიკრო- და ფოტოპირები: ვენის სახელმწიფო მუზეუმიდან 5 ხელნაწერი, ოქსფორდის ბოლდეს ბიბლიოთეკის ქართული ფონდიდან 11 ხელნაწერი, გრაცის უნივერსიტეტის კოლექციიდან 3 ხელნაწერი, ბრიტანეთის მუზეუმიდან 2 ხელნაწერი, სოფის სახალხო ბიბლიოთეკიდან 1 ხელნაწერი, პარჯარდის უნივერსიტეტიდან 2 ხელნაწერი. ვატკანის ბ-ბლოთეკიდან 2 ხელნაწერი.

ინსტიტუტი აგროვებს აგრეთვე ბერძნული, არაბული, სირიული, სომხური, რუსული ხელნაწერების მიკროფირებს, რომლებიც ქართული მასალის დამუშავებისათვის სისტემატურად ესაჭიროებათ მეცნიერ თანამშრომლებს.

ქართული პალეოგრაფიის შესწავლასა და პალეოგრაფიული საკითხების დამუშავებას ინსტიტუტში თავიდანვე დიდი ყურადღება მიექცა. ინსტიტუტის თანამშრომლებს საკვალიფიკაციო თემებად მიეცათ პალეოგრაფიული თემები: „ქარაგმა ძველ ქართულ ხელნაწერებში“, „პუნქტუაცია ძველ ქართულ ხელნა-

წერებში“. დამუშავდა აგრეთვე ნუსხურისა და მთავრული დამწერლობის განვითარების საკითხები, ცალკეული კალიგრაფიული სკოლები⁴³, ძველი ქართული სამწერლობო კერები — „დავით გარეჯის სალიტერატურო სკოლა“⁴⁴.

ცალკე, საგანგებო შესწავლის საგანი გახდა პალიმფსესტური ხელნაწერები: შედგა პალიმფსესტურ ხელნაწერთა კატალოგი⁴⁵. ლ. ქაჭაიამ, რომელიც წლების მანძილზე მუშაობს პალიმფსესტურ ტექსტებზე, გამოსაცემად მოამზადა ხანმეტო ტექსტების I ნაკვეთი, რომელიც მიმდინარე წელს გადაეცა გამომცემლობას.

1965 და 1969 წლებში ინსტიტუტმა გამოაქვეყნა „პალეოგრაფიული ძეგლების“ ორი წიგნი, სადაც დაიბეჭდა 14 გამოკვლევა პალეოგრაფიის სხვადასხვა საკითხებზე: XVI—XVIII სს. საქართველოს საკათალიკოსო და სათავადო მდივან-მწიგნობართა ქრონოლოგიური რიგი (ა. ბაქრაძე); ქალაქის დამუშავება საქართველოში (რ. პატარიძე); XIV—XV საუკუნეების ქართული ხელნაწერების კვირინისებრი (რ. პატარიძე); დაქარაგმება V—X სს. ქართულ ეპიგრაფიულ ძეგლებში (ც. ჭანკიევი); დაქარაგმების წესები ძველ ქართულ ხელნაწერებში V—X სს. (ც. ჭანკიევი); განკვეთის ნიშნები ძველ ქართულ ხელნაწერებში (ლ. ქაჭაია); ქართული საბეჭდავები (ა. ბაქრაძე); ურბნისის ძველი ქართული წარწერები (ნ. შოშიაშვილი); ძველ ქართულ ხელნაწერ წიგნთა შემკულობის აღმნიშვნელი ზოგიერთი ტერმინის შესახებ (ე. მაჭავარიანი) და სხვ.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლების რამდენიმე წერილი პალეოგრაფიულ საკითხებზე დაიბეჭდა საკავშირო არქეოგრაფიული კომისიის მიერ გამოქვეყნებულ კრებულში: „Проблемы палеографии и кодикологии в СССР“, Москва, 1974.

დიდი სამუშაო ჩაატარა ქართული ხელნაწერების კრიპტოგრაფებზე ლილი ათანელიშვილმა. მან დაამუშავა ყველა კრიპტოგრაფიული სისტემა IX საუკუნიდან მოყოლებული XVIII საუკუნის ჩათვლით, შეადგინა კრიპტოგრაფების კატალოგი თავისი გასაღებებით და დაამთავრა მონოგრაფია — „ქართული კრიპტოგრაფია“, რომლის გამოქვეყნება ივარაუდება. პალეოგრაფიული ტერმინები ძველი ხელნაწერების მიხედვით აღწუსდა და შეისწავლა მ. სურგულაძემ. შრომა გადაცემულია დასაბეჭდად.

ქართული პალეოგრაფიის საკითხების დამუშავებას დიდად შეუწყო ხელი ივ. ჯავახიშვილის „პალეოგრაფიის“ II შეესებული გამოცემის გამოქვეყნებამ⁴⁶ და ილ. აბულაძის „ქართული წერის ნიმუშების“ გამოცემამ⁴⁷.

ინსტიტუტის ერთ-ერთი მთავარი ამოცანაა ძველი ქართული მწერლობის უძველესი და უმნიშვნელოვანესი ძეგლების გამოსაცემად მომზადება.

ინსტიტუტის ამოცანებზე ტექსტების პუბლიკაციის დარგში პროფ. ილ. აბულაძე ზემოთ დასახელებულ წერილში წერს: „ინსტიტუტის ამოცანები

⁴³ ი. გ ა ჩ ე ი ლ ა ძ ე, ქართველ გადაწერთა ერთი ოჯახი და მათი საქმიანობა, „მაცნე“, ერისა და ლიტერატურის სერია, 1973, №4; „დავით რექტორის კალიგრაფიული მოღვაწეობა“: „მრავალთაგი“, V, 1975.

⁴⁴ შ. ქ ა ე თ ა რ ი ა, დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლა, თბილისი, 1965.

⁴⁵ კატალოგი შეადგინა ც. ჭანკიევი.

⁴⁶ ივ. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი, ქართული დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, მეორე გამოცემა, თბილისი, 1949.

⁴⁷ ქართული წერის ნიმუშები, პალეოგრაფიული აღზომი, შეადგინა ილ. აბულაძემ, თბილისი, 1949; მეორე შეესებული გამოცემა — 1973 წ.

ტექსტების პუბლიკაციის დარგში შეპირობებულია იმ საგანგებო გარემოებით, რომელიც ახასიათებს წარსული მემკვიდრეობის შესწავლას და გამოქვეყნების საქმეს ჩვენში. საქმე ისაა, რომ ძველი ქართული მწერლობის კრიტიკულ შესწავლასა და გამოცემას არა აქვს დიდი ხნის ისტორია. იგი პეტერბურგს წამოიწყო. ამ საქმეში წინა პლანზე პეტერბურგელ მეცნიერთა მცირერიცხოვანი კოლექტივი იდგა. აკად. ნ. მარის ხელმძღვანელობით იქ მალე ქართული ტექსტების ისეთი სერია შეიქმნა, როგორც იყო „Тексты и разыскания по армяно-грузинской филологии“ რომელიც მისაბამ ნიმუშად იქცა მრავალთათვის. მაგრამ მრავალფეროვანი ქართული ლიტერატურის გამოსავლინებლად პეტერბურგის გამოცემები საკმარისი არ აღმოჩნდა. ბევრს არც ის გამოცემები ქმნიდა, რომლებიც თბილისს გამოდიოდა, რადგან ამას ხელს უშლიდა არა მარტო მეცნიერთა სათანადო კადრის უყოლობა, არამედ მატერიალური სახსრების უქონლობაც. მცირე, მეტად განსაზღვრული ოდენობისა იყო ძველი ქართული მწერლობის გამოქვეყნებული ძეგლების რიცხვი საბჭოთა წყობილების დამყარებამდე ჩვენში. საბჭოთა პერიოდში შესამჩნევად გაფართოვდა ქართული მწერლობის წარსული მემკვიდრეობის შესწავლის ფარგლები და გამრავლდა მისი ძეგლების გამოცემა. მიუხედავად ამისა, საიმედო და კრიტიკულად დადგენილი ტექსტები, მცირე გამოცემების გარეშე, მაინც ვერ გამოდის სათანადო სისრულით. ამით არის გამოწვეული, რომ ამ დარგში მოგვეპოვება ჩამორჩენა, რაც ზოგჯერ გვაიძულებს შევჩერდეთ ისეთი ძეგლების გამოცემაზე, როგორც არიან ადრეული ქართული სასულიერო მწერლობის ნაწარმოებნი, რომელთა გარეშე წარმოუდგენელია ფიქრიც კი ძველი ქართული ენის რაიმე ლექსიკონისა ან ენის ისტორიაზე, რაც ესოდენ საჭიროა დღეს.

ქართული მწერლობის ძველ ძეგლების გამოცემა უმთავრესად შერჩეული ნუსხების მიხედვით წარმოებს. ყველა ნუსხის მიხედვით მათი გამოცემა დღემდის რამდენადმე შეუძლებელიც იყო, რადგან როგორც გარეთ, ისე ქვეყნის შიგნით, ჩვენი რესპუბლიკის ფარგლებშიც კი, არ იყო შეკრებილი ქართული ხელნაწერები. ეხლა კი, როცა ქართული ხელნაწერების ძირითადი ფონდებითა შემოყრილია ხელნაწერთა ინსტიტუტის კედლებში და ჩვენ, ასე თუ ისე, მოგვეპოვება საზღვარგარეთული ქართული ხელნაწერების უმთავრესი კოლექციების მიკროფილმები (მხედველობაში გვაქვს სინისა და იერუსალიმის კოლექციები) და მისთან შესაძლებლობა გვაქვს თვით გადავიღოთ სხვა კოლექციების ნუსხათა პირები, გამართლებულად ვერ ჩაითვლება ტექსტების გამოცემა შერჩეული ნუსხების მიხედვით. თუ უწინ ძველის გამოცემას ყველა არსებულ ხელნაწერების მიხედვით ხელს უშლიდა მეცნიერული კადრების უყოლობა, დღეს როცა უკვე შექმნილია სპეციალური ინსტიტუტი ძველ ხელნაწერთა შეკრებისა, მოვლა-დაცვისა და შესწავლა-გამოქვეყნებისათვის, მიუტევებელი იქნებოდა ამათიმ ძველის გამოცემისას შემოვფარგლულიყავით შერჩეული ნუსხებო. ამის გამოა, რომ მიზნად დავისახეთ ქართული მწერლობის ძველი ძეგლების გამოცემის დროს სრულად გამოვიყენოთ მათი შემცველი ხელნაწერები⁴⁸.

პირველი რიგის აუცილებელ საქმედ ილ. აბულაძემ ჩათვალა ამ პირინციპებით ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული ძეგლების გამოცემა.

⁴⁸ ილ. აბულაძე, ძველ ხელნაწერთა დაცვა და ტექსტების პუბლიკაცია საბჭოთა საქართველოში: ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, II, 1960, გვ. XXI.

ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელთა მოზრდილმა კოლექტივმა⁴⁹ თავი მოუყარა და შეისწავლა ჰაგიოგრაფიული კრებულების ყველა ნუსხა და ამ ნუსხების გამოყენებით გამოსაცემად მოამზადა ჰაგიოგრაფიული ძეგლების 4 ტომი.

ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლების გამოსაცემად მომზადების პარალელურად შესწავლილ იქნა ზოგიერთი ძეგლის ენა და გამოქვეყნდა გამოკვლევები: ნ. გოგუაძე — «სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების» ტექსტისა და ენის საკითხები⁵⁰; «გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრების» ენა⁵¹; ცილა ჭურციკიძე — «მოქცევაჲ ქართლისაჲს» ტექსტისა და ენის საკითხები⁵²; ლ. კიკნაძე — «გიორგი ავალიშვილის ენა»⁵³; დაიწერა მონოგრაფიები ილარიონ ქართველის ცხოვრებასა⁵⁴ და შუშანიკის მარტილობაზე⁵⁵. უფრო ადრე ილ. აბულაძემ შეისწავლა და გამოაქვეყნა ასურელ მამათა ცხოვრებები⁵⁶.

ჰაგიოგრაფიული ძეგლების V ტომი ეთმობა ანტონ ბაგრატიონის „მარტირიკასა“ და XVII—XVIII საუკუნის ორიგინალურ ჰაგიოგრაფიას⁵⁷. VI ტომად ივარაუდება „ძეგლებს“ პირველი ოთხი ტომის სიმფონია-ლექსიკონის გამოქვეყნება⁵⁸. V—VI ტომებზე მუშაობა ძირითადად დასრულებულია.

ასევე თანამშრომელთა დიდი კოლექტივი ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობით შეუდგა ქართული ბიბლიის ყველა არსებული ნუსხების შესწავლას ქართული ბიბლიის კრიტიკული ტექსტის გამოცემის მომზადების მიზნით.

ზიბლიურ წიგნებზე მუშაობის პარალელურად მიმდინარეობდა მუშაობა ზიბლიურ აპოკრიფებზე. ც. ჭურციკიძემ გამოსცა — „მოციქულთა აპოკრიფები“⁵⁹, „ა. ანის აპოკრიფული ცხოვრების ქართული ვერსია“⁶⁰, „ძველი აღთქმის აპოკრიფები“ 2 ტომად, ტექსტები და გამოკვლევა⁶¹.

ქართული ბიბლიის ცალკეული წიგნის შესწავლის შედეგად გამოქვეყნდა არაერთი საინტერესო გამოკვლევა⁶².

⁴⁹ ჰაგიოგრაფიული ძეგლების გამოსაცემად მომზადებაში მონაწილეობას იღებდნენ: ილ. აბულაძე, ლ. ათანელიძე, ნ. გოგუაძე, ლ. ქაჩია, ც. ჭურციკიძე, ც. ჭანჭიჭი, ც. ჭალაიძე, მ. დოლაძე, ე. ვახიანი, ვ. კიკნაძე.

⁵⁰ ფილოლოგიური ძიებანი, I, თბილისი, 1964.

⁵¹ იქვე.

⁵² იქვე.

⁵³ იქვე.

⁵⁴ მ. დოლაძე, ილარიონ ქართველის ცხოვრების ძველი რედაქციები, თბ-ლისი, 1974.

⁵⁵ ლ. ჭანჭიჭი მოამზადა მონოგრაფია „შუშანიკის მარტილობა“, წყაროთმცოდნეობითი გამოკვლევა, რომელც 1978 წელს გამოქვეყნდება.

⁵⁶ ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, ტექსტ-გამოკვლევა და ლექსიკონით გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1955.

⁵⁷ V ტომი გამოსაცემად მზადდება მ. ქვათარასა და ე. ვახიანიშვილის მიერ.

⁵⁸ სიმფონია-ლექსიკონის შედგენაზე წლების მანძილზე მუშაობდა ინსტიტუტის ფილოლოგიური განყოფილების თითქმის ყველა თანამშრომელი მ. შანიძის ხელმძღვანელობით. მზადდება გამოსაცემად სიმფონიის I ნაწიელი მ. შანიძისა და ზ. სარჯველაძის რედაქციით.

⁵⁹ ქართული ვერსიები აპოკრიფებისა მოციქულთა შესახებ (IX—XI სს.), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ჭურციკიძემ, 1959.

⁶⁰ ფილოლოგიური ძიებანი, I, თბ., 1964.

⁶¹ ძველი აღთქმის აპოკრიფების ქართული ვერსიები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო ც. ჭურციკიძემ, წიგნი I, თბ., 1970; წიგნი II, 1973.

⁶² ბ. ვიგინიძე, ილია და ც. კიკნაძე, შესაქმის, გამოსვლათა და ლექსიტულთა წიგნების ქართული ვერსიები: „მრავალთავი“, I, 1971; უ. ცინდელიანი, მეფეთა პირველი ორი წიგნის ქართული რედაქციები: „მრავალთავი“, I; ვ. კიკნაძე, „ნემტა“ I წიგნის ქართული რედაქციები: „მრავალთავი“, I; ნ. ვოგუაძე, „ნემისა“ წიგნის ძველი ქართული რე-

დღი ადგილი ჰქონდა დათმობილი ინსტიტუტის სამეცნიერო გეგმებში ქართული ლექსიკოლოგიის საკითხებს. იმის შემდეგ, რაც პროფ. ა. ბარამიძემ გამოავლანა ს. ს. ორბელიანის ავტოგრაფი, ს. ს. ორბელიანის ავტოგრაფების ძეგლსა და შესწავლას დღი მნიშვნელობა მიენიჭა, განსაკუთრებით ეს ეხება „ქართული ლექსიკონის“ ნუსხებს, რომელნიც საბა ორბელიანისა და მისი თანამოღვაწეების ლექსიკონზე მუშაობის სხვადასხვა ეტაპს ასახავენ. ინსტიტუტის ფონდებში გამოვლინდა ლექსიკონის ადრეული მოკლე რედაქციები⁶³. ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონის ავტოგრაფული ნუსხები მონოგრაფიულად შეისწავლა ლ. ქუთათელაძემ⁶⁴, ხოლო ილ. აბულაძემ მოამზადა ავტოგრაფებზე დამყარებული „ქართული ლექსიკონი“, რომელიც ს. ს. ორბელიანის საიუბილეო ოთხტომეულში გამოიცა⁶⁵. ქართული ლექსიკოლოგიისა და გრამატიკული აზრის ისტორიის საკითხებს მიეძღვნა ინსტიტუტის თანამშრომელთა კიდევ რამდენიმე ნაშრომი⁶⁶. 1973 წელს გამოქვეყნდა ილ. აბულაძის „მველი ქართულ ენის ლექსიკონი“, რომელზედაც ავტორი უკანასკნელი 10 წლის მანძილზე მუშაობდა.

ინსტიტუტის თემატიკაში საერთო ლიტერატურის ძეგლებსაც აქვთ დათმობილი ადგილი. გამოიცა პირველი კრიტიკული ტექსტი „ამირანდარეჯანიანი-სა“⁶⁷. ს. ს. ორბელიანის საიუბილეო ოთხტომეულში გამოქვეყნდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის მონაწილეობით მომზადებული „ქილილა და დამანას“ ახალი გამოცემა⁶⁸ დამუშავდა თეიმურაზ პირველის „ლეილა-მეგრუნიაანის“ სპარსული

დაქცობი: „მრავალათვი“, I; ო. ქ უ რ ო ე კ ი ძ ე, „უზრას“ აპოკრიფის ქართული რედაქციები: „მრავალათვი“, I; გ. კ ი ე ნ ა ძ ე, „ივლითის“ წიგნის ქართული რედაქციები: „მრავალათვი“, I; ბ. გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი და ო. კ ი ე ვ ი ძ ე, რუსთაველის ხანის ქართული ბიბლიის თარგმანი: შოთა რუსთველი (ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი), თბ., 1966; უ. ო ი ნ დ ე ღ ო ა ნ ს, „xasd“ წინდებულს ეყუება ლენტი „მეფეთა“ წიგნების ქართულ თარგმანში: „მრავალათვი“, IV, 1975; შ ი ს ი ე ვ ე, „რეთის“ წიგნის ქართული რედაქციები: „მრავალათვი“, III, 1975; გ. კ ი ე ნ ა ძ ე, „ესთერის წიგნის“ ქართული რედაქციები: „მრავალათვი“, II, 1973; ბ. გ ი გ ი ნ ე ი შ ვ ი ლ ი, „სოლომონის იგაფთა“ ქართული რედაქციები: „მრავალათვი“, II, 1973; უ. ო ი ნ დ ე ღ ო ა ნ ს, ავეილას წინამხისის ვარაინტი ძველი ალექსის ქართულ თარგმანებში (მარგინალური წაკითხვები): „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, №1; შ ი ს ი ე ვ ე, ძველი ალექსის ქართული თარგმანის მიმართებისათვის ავეილასა და სვიმასის ვარაინტებთან „მეფეთა“ IV წიგნის მიხედვით: „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, №2; შ ი ს ი ე ვ ე, მეფეთა წიგნების შედგენილობა, I, მეფეთა წიგნის ლუკანესული დაყოფა: „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1975, 4; შ ი ს ი ე ვ ე, ქართული ბიბლიის ენობრივი ფრაგმენტის იდენტიფიკაციისათვის: „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1976, №2.

⁶³ ელ. მეტრეველი, ს. ს. ორბელიანის ქართული ლექსიკონის უძველესი ავტოგრაფი: აკად. ს. ჭანაშვილის სახელობის საქ. სახ. მუზეუმის მოამბე, XIXB, 1956; შ. ქ ა ე თ ა რ ი ა, ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონის უცნობი ავტოგრაფი: ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, II, 1960; ო. ჭ ა ნ ე ვ ე ვ ე ი, ს. ს. ორბელიანის ერთი ნუსხის შესახებ: „მრავალათვი“, I, 1971.

⁶⁴ ლ. ქუთათელაძე, ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონის რედაქციები, თბ., 1957.

⁶⁵ ს. ს. ორბელიანის, თბზულბანი, ტ. IV—I და IV—2, 1965—66 წწ.

⁶⁶ ო. ა ბ უ ლ ა ძ ე, ს. ს. ორბელიანის ლექსიკონის სიტყვანის თურქული თარგმანები, თბ., 1968; ნ. გ ო გ უ ა ძ ე, იოანე ბაგრატიონის „გრამატიკა“: ხელნაწერთა ინსტიტუტის „მოამბე“, IV, 1962; ლ. ქუთათელაძე, დავით და იოანე ბაგრატიონების ლექსიკოლოგიური ნაშრომები, თბ., 1967.

⁶⁷ მოსე ხონელი, აპირანდარეჯანიანი, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკლევა და ლექსიკონი დაურთო ლ. ათანელიშვილმა, თბ., 1967.

⁶⁸ ქილილა და დამანას, საბასეული რედაქცია (უახტანგ VI-ის თარგმანი), ს. ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, თბზულბანი, ალ. ბარამიძისა და ელ. მეტრეველის რედაქციით, ტ. II₁, II₂.

წყაროს საკითხი⁶⁹. შესწავლილ იქნა „ეისრაჰიანის“ ხელნაწერები მათი რედაქციული კლასიფიკაციის მიზნით⁷⁰. გადაეცა გამოცემლობას გამოკვლევა „ეისრაჰიანზე“.

ილ. აბულაძე და ივ. გიგინეიშვილი ინსტიტუტის თანამშრომლებთან ერთად მუშაობდნენ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტის დადგენაზე. ორი დიდი დავთარი (ვეფხისტყაოსნის ტექსტი ვარიანტებით). დაწერილი ილ. აბულაძის ხელით. ინახება მის არქივში.

მ. რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტთან ერთად ინსტიტუტი ამზადებს იოანე ბაგრატიონის „კალმასობას“⁷¹. დამუშავდა დავით რექტორის „ანთოლოგიის“ რედაქციები⁷².

ქართული საერო და სასულიერო სამართალი იმათათვე ინსტიტუტს ყურადღების ცენტრში იყო. გამოქვეყნდა ვახტანგ VI სამართლის წიგნი ძირითადი ხელნაწერების მიხედვით⁷³.

ვახტანგ VI-ის კოდიკოში შესული „ბერძნული სამართალი“ შეისწავლა. მის ბერძნულ დედანს მიაკვლია და ქართულ-ბერძნული ტექსტები პარალელურად გამოსცა ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელმა თ. ბრეგვაძემ⁷⁴.

საეკლესიო სამართლის ძეგლების გამოცემის აუცილებლობა დიდი ხანია იგრძნობოდა ქართულ მეცნიერებაში. „დიდი სჯულისკანონის“ გამოცემაზე ოცნებობდა ივ. ჭავჭავიძე. „დიდი სჯულისკანონის“ გამოსაცემად მომზადებამი ჩაება ინსტიტუტის თანამშრომელთა დიდი კოლექტივი. რომელსაც კ. კეკელიძე ხელმძღვანელობდა. კ. კეკელიძის გარდაცვალების შემდეგ ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგა ჯერ ილ. აბულაძე, ხოლო შემდეგ ალ. გამყრელიძე. მაგრამ ვერც ერთი მათგანი ვერ მოესწრო ამ მნიშვნელოვანი და მეტად რთული ძეგლის გამოქვეყნებას. გამოცემა განხორციელდა მხოლოდ 1976 წელს⁷⁵. „დიდი სჯულისკანონის“ გამოცემას წინ უძღვოდა „მცირესჯულისკანონის“ გამოცემა⁷⁶.

შიდარი ქართული ფილოსოფიური მწერლობის შესწავლასა და დამუშავებას ინსტიტუტში პირველად მიჰყო ხელი ფილოლოგ. მეცნიერებათა დოქტორმა თორნიკე ჭყონიამ. მან შეისწავლა ექვთიმე ათონელისეული „წინამძღვრის“ წყაროები და გამოსაცემად მოამზადა მთელი ტექსტი. სამუშაოზე, ეს მნიშვნელოვანი ძეგლი დღემდე არ გამოცემულა. მასვე ეკუთვნის არაერთი საინტერესო გამოკვლევა⁷⁷.

⁶⁹ მ. შაშაყაშვილი, თიმურაზ პირველის „ლილიმპენიანის“ სპარსული წყაროს საკითხისათვის, თბ., 1967.

⁷⁰ მ. შაშაყაშვილი, „ეისრაჰიანის“ ქართულ ხელნაწერთა მიმართებისათვის: „მრავალთავი“, I, 1971.

⁷¹ „კალმასობაზე“ მუშაობენ ც. კახაბრიშვილი (ხელნაწერთა ინსტიტუტი) და ც. კიკვიძე (ლიტერატურის ინსტიტუტი). განხრახულია „კალმასობის“ ტექსტის 3 ტომად გამოცემა. I ტომი გადაეცა გამოცემლობას.

⁷² ილ. აბულაძე, დავით რექტორის ანთოლოგია, 1821—23 წწ.: „მრავალთავი“, IV, 1975.

⁷³ ვახტანგ VI, სამართლის წიგნი, გამოც. თ. ენუქიძის მიერ, თბ., 1955.

⁷⁴ ბერძნული სამართალი ვახტანგ VI სამართლის წიგნთა კრებულთან, ტექსტი გამოსცა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და ტერმინთა საძებნელი დაურთო თ. ბრეგვაძემ, თბ., 1964.

⁷⁵ დიდი სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადეს ე. ვაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაძემ, გ. ნინუაშვილმა, 1975.

⁷⁶ მცირე სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადა ელვუჯა გიუნაშვილმა, თბ., 1972.

⁷⁷ თ. ჭყონიამ, ორანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლისტიკეობის ახალი წყაროს შესწავლისათვის: ძველი ქართული მწერლობის 4 ძეგლი, თბ., 1965; შიხიკვიციანი თუ არა მონოფიზიტი ეესტატი მცხეთელის მარტილობის ავტორი: „მრავალთავი“, I, 1971.

ქართულიდან სომხურზე თარგმნილ ფილოსოფიურ ძეგლებსა და ძველ-ქართულ ფილოსოფიურ და პოლემიკურ ლიტერატურას ინტენსიურად სწავლობს მიაი რაფაეა⁷⁸. 1971 წელს მან გამოაქვეყნა იოანე დამასკელის „ღალაქტიკის“ ეფრემ მცირისა და არსენ იყალთოელისეული თარგმანი⁷⁹.

შესანიშნავი ქართველი ფილოლოგის ეფრემ მცირის მრავალმხრივ და მეტად ნაყოფიერ მოღვაწეობას არაერთი პუბლიკაცია და გამოკვლევა მიუძღვნეს ინსტიტუტის თანამშრომლებმა.

ეფრემ მცირის „მცირე უწყება“ გამოკვლევითურთ გამოაქვეყნა თ. ბრევაძემ⁸⁰. მანვე შეადგინა ეფრემ მცირის თარგმანთა ბიბლიოგრაფია ხელნაწერებზე მითითებებით⁸¹.

დაიბეჭდა „ფსალმუნთა თარგმანების“ ეფრემისეული წინასიტყვაობა⁸². გამოვლინდა ეფრემ მცირის ავტოგრაფი⁸³. ეფრემის შესწავლა კვლავაც სიძლიერაგობს.

ათონელების ლიტერატურული მოღვაწეობის შესწავლას დღე ადრე აღემატება დათმობილი ინსტიტუტის სამეცნიერო გეგმებში.

1974 წელს პარიზის ტექსტების ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორმა პროფ. გლენისონმა გამოუგზავნა ხელნაწერთა ინსტიტუტს ათონის ქართველთა მონასტრის ქტიტორთა (იოანე, ექვთიმე და გიორგის) ბერძნული სვინაქსარულ ცხოვრების ათონური ნუსხის მიკროფირი. ეს ხელნაწერი დიდი ხანია ოსიდადა ქართველოლოგთა ყურადღებას, მაგრამ ბოლო დრომდე მისი პოღება და გაკონობა ეერ მოხერხდა. განზრახულია ახლო მომავალში დაიბეჭდოს „ცხოვრების“ ბერძნული ტექსტი, თარგმანითა და გამოკვლევით. „ცხოვრება“ გამოსაცემად მოამზადა მანანა მანხანელმა. XVII საუკუნის ბერძენი ავტორის მიერ დაწერილი ეს ცხოვრება, დამყარებული ძველსა და შუერლისდროინდელ წერლობით და ზეპირ წყაროებზე, საინტერესოა პირველ რიგში იმით, რომ ასახავს XVII საუკუნეში ქართველთა მონასტრის ახალი მფლობელების — ბერძნების დამოკიდებულებას ქართველებისადმი.

ათონელების ლიტერატურული სკოლის უდიდესი მნიშვნელობა ქართული მწერლობისა და კულტურის ისტორიისათვის დიდი ხანია მეცნიერებში აღი-

⁷⁸ მ. რაფაეა, პოკლე დიადოხოსის „კეჟონა ლეთიმეტევედგმთონისა“ და იოანე პეტრიქის „კანარტებთა“ სომხური თარგმანის შესახებ: „აიენე“, ენსა და ლიტ. სერია, 1969, №1; მისივე, „ეფესოსკაოსნის“ ერთი ადგილის გავერსავერს: შოთა რუსთაველი (ისტორიული ფილოლოგ. ძიებანი), თბ., 1966; მისივე, „კავლის“, „ხატისა“ და „კერპის“ ცნებებშათვის იოანე პეტრიქის „განმარტებებში“, „აიენე“, ენსა და ლიტ. სერია, 1971, №1; მისივე, ქართული ლექსტიკის ისტორიიდან: ტექსტები „ერთარსება“ და „თანარსი“: „მრავალთავი“, II, 1973; მისივე, იოანე პეტრიქის „განმარტებთა“ ერთი მანწერის შესახებ: „მრავალთავი“, III, 1973; მისივე, პორტრეტი ფინიკელს „ხუთთა ქათავსა ქართულ მწერლობაში (იბეჭდება).

⁷⁹ იოანე დამასკელი. დიდიქტიკა, ქართული თარგმანების ტექსტი გილისა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დართო მ. რაფაეა, თბ., 1976.

⁸⁰ ეფრემ მცირე, მცრე უწყება სრულსა ქართულთა მოკვერსასა, თუ რომელ წიგნთა შინა მოქსენების, ტექსტი გილისა, შესავალი და ლექსიკონ-სახიბელი დართო თ. ბრევაძემ, თბ., 1959.

⁸¹ თ. ბრევაძე, ეფრემ მცირის ნათარგმნი ძიებები (ბიბლიოგრაფია): „მრავალთავი“, I, 1971.

⁸² ე. შანიძე, შესავალი ეფრემ მცირის „ფსალმუნთა“ თარგმანების (ტექსტი და შენიშვნები): ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, 1966.

⁸³ ე. მეტრეველი, ეფრემ მცირის ავტოგრაფი, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, I, 1959.

რებული ფაქტია. ათონელებით იწყება ახალი კურსი და ახალი მიმართულება ქართულ მწერლობაში. ათონელებმა თავს იღვეს წინათონური ხანის ქართულად თარგმნილი ლიტერატურის რევიზია თანამედროვე მოთხოვნილებათა მიხედვით და ბიზანტიური მწერლობისა და მეცნიერების უკანასკნელი მიღწევების გადმოღება ქართულ ენაზე, რათა ბერძნებთან ბრძოლაში ბერძნულივე იარაღი გამოუყენებინათ, — ამას მოითხოვდა ეროვნული ინტერესები.

ამ დიდი მიზნების განსახორციელებლად ათონელებს აღმოაჩნდათ შესაფერისი ნიჭი, მომზადება და შრომისუნარიანობა. ათონურს ლიტერატურული სკოლის ისტორიის შესწავლისათვის პირველ რიგში მათი ლიტერატურული პროდუქციის (ორიგინალური და ნათარგმნი) ძეგლების საგულდაგულო შესწავლა და გამოქვეყნებაა საჭირო. დღეისათვის გამოქვეყნებულია მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი.

ინსტიტუტის თანამშრომლები სწავლობენ ათონელების მიერ ბერძნულიდან შესრულებულ სხვადასხვა ხასიათის თარგმანებს. ექვთიმე ათონელის მთარგმნელობითს მეთოდს.

ამ თვალსაზრისით გ. ნინუამ შეისწავლა და გამოსაცემად მოამზადა მაკარის ჰომილიები, ხოლო ე. ქურციკიძემ — ბასილი დიდის ჰომილიები. გამოქვეყნდა ექვთიმე ათონელის თარგმნილი თემატური პატერიკი⁸⁴.

რამდენიმე გამოკვლევა მიეძღვნა ათონის თვალსაჩინო მოღვაწეს, მაგრამ ნაკლებად ცნობილსა და ნაკლებად შესწავლილს — ბასილი ბაგრატიის ძეს. გაპოვებულა ექვთიმე ათონელისადმი მიძღვნილი მისი საგალობელი⁸⁵. მასვე მიაკუთვნებს ე. გაბიაშვილი ექვთიმე ათონელის სვინაქსარულ ცხოვრებას⁸⁶.

გიორგი მთაწმიდელის ნათარგმნი თხზულებებიდან გამოსაცემად შეირჩა „ქება ქებათაჲს“ თარგმანების გიორგისეული თარგმანი⁸⁷, „დიდი სვინაქსარი“⁸⁸, რომელიც იყო ქართული ეკლესიის სახელმძღვანელო და „გვრგვნი“ საუკუნეების მანძილზე. „დიდი სვინაქსარის“ ბერძნული დედნის დადგენას დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ქართული ლიტერატურის, არამედ ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიისათვისაც. ამავე დროს საინტერესოა ის ქართული ტრადიცია, რომლის შენარჩუნებასა და გატარებას ცდილობს გიორგი სვინაქსარი და მის მიერ თარგმნილი თუ შედგენილი სხვა ლიტურგიკულ ძეგლებში. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია გიორგი მთაწმიდელის კაპიტალური ნაშრომი „თთუენი“, რომელიც 12 თვის ყოველი დღის საგალობლებს შეიცავს. მსგავსი ჰიმნოგრაფიული კრებული ბიზანტიურმა ჰიმნოგრაფიამ არ იცის. „თთუენის“ ერთი ბერძნული მოდელი არ არსებობს. გიორგი მთაწმიდელი თვითონვე ასახელებს „თთუენების“ რამდენიმე ბერძნულ წყაროს. ამავე დროს, როგორც დღეისათვის უკვე გამორკვეულია, გიორგის „თთუენების“ ერთ-ერთი წყარო იყო წინათონური ხანის „იადგარები“, ე. წ. „მეზური იადგარები“. რომლის მასალა გიორგის აგრეთვე გადაუმუშავებია და ისე შეუტანია „თთუენებ-

⁸⁴ შუა საუკუნეთა წიგნების ღვიძი ქართული თარგმანები, I, ქართული პეტრიკის ერთი ძველი რედაქციის ექვთიმე ათონელის თარგმანი XI ს. ხელნაწერის მიხედვით, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და რეკონსტრუქცია დავით მანანა დვალბა, თბ., 1966.

⁸⁵ ელ. მეტრეველი, ქართული ორიგინალური ჰიმნოგრაფიის ისტორიისათვის. ს. პუშკინის სახ. თბილისის სახ. პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, IX, 1952.

⁸⁶ ექვთიმე მთაწმიდელის ცხოვრების სვინაქსარული რედაქცია: ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბ., 1965.

⁸⁷ ტექსტი გამოკვლევითურთ მოამზადა გ. კიკნაძემ.

⁸⁸ „დიდი სვინაქსარის“ ტექსტსა და გამოკვლევაზე მუშაობს მ. ლოლაქიძე.

ში. „თთუნებისათვის“ გიორგი ექვთიმე ათონელის თარგმნილი ჰიმნებითაც სარგებლობს. გიორგი მთაწმიდელი იყო არა მარტო შესანიშნავი პოეტი, არამედ ჰიმნოგრაფიული პოეზიის თეორეტიკოსიც, რაც კარგად ჩანს „თთუნებზე“ დართული ანდერძებიდან. რამდენიმე წელია გიორგი მთაწმიდელის „თთუნებს“ სწავლობს ინსტიტუტის მეცნიერი თანამშრომელი ლალი ჭღამაია⁸⁹. მან უკვე მოამზადა გამოსაცემად სექტემბრის „თთუნი“ გამოკვლევითურთ. განზრახულია მისი გამოქვეყნება. მაგრამ გიორგი მთაწმიდელი ქართული ჰიმნოგრაფიის განვითარებაში მთელი სისრულით ვერ წარმოდგება, თუ არ იქნა სათანადოდ შესწავლილი წინათონური ხანის ჰიმნოგრაფია. ამიტომ ინსტიტუტის სამეცნიერო თემატკაში წინათონური ხანის ჰიმნოგრაფიასაც დიდი ადგილი უკავია. როგორც უკვე აღინიშნა, უძველესი „იადგარის“ პირველი ნაკვეთი გადაეცა გამომცემლობას. გამზადებულია მეორე ნაკვეთი. გამოცემა დასრულდება ვრცელ მონოგრაფიული გამოკვლევით. ამავე დროს დაწყებულია მუშაობა იადგარის მეორე რედაქციებზე, ე. წ. „მეხური იადგარზე“. გამოსაცემად მომზადდა „მეხური იადგარის“ „ძლისპირნი“ ე. წ. „იორდანისეული ხელნაწერის“ (A — 603) მიხედვით. ნეგებებით მდიდარი ეს ხელნაწერი გამოიცემა ფოტოტიპურად, მას დართვის ანაწყოები ტექსტი და გამოკვლევა⁹⁰. მიმდინარეობს მუშაობა „მეხური იადგარის“ სხვა ნაწილებზე: „აღდგომის დასდებლებზე“ და „ღმრთისმშობლის შესხმებზე“. გამოქვეყნდა გამოკვლევები მიქაელ მოდრეკილის ორიგინალურ საგალობლებზე⁹¹. „მეხური იადგარის“ ცალ-ცალკე ნაწილების შესწავლის შემდეგ ინსტიტუტს განზრახული აქვს გამოსაცემად მოამზადოს „მეხური იადგარის“ სრული კრიტიკული ტექსტი, დადგენილი ყველა არსებული ნუსხის მიხედვით. ამ ნუსხათა შორის საპატიო ადგილს დაიკავებს ე. წ. „მიქაელ მოდრეკილის იადგარი“. ამ სამუშაოს დიდად შეუწყობს ხელს სინური ხელნაწერების აღწერილობის პირველი ნაკვეთი, რომელშიც X საუკუნის 13 იადგარის აღწერილობაა შესული (გამოქვეყნდება 1978 წელს).

ქართული ჰიმნოგრაფიის კლასიკური პერიოდის ძეგლების პარალელურად მ. ჭავთარია წლების მანძილზე სწავლობდა XVII—XVIII სს. ორიგინალურ ჰიმნოგრაფიის ძეგლებს. შესწავლის შედეგები გამოქვეყნდა მონოგრაფიის სახით⁹².

ილ. აბულაძის სამეცნიერო ინტერესთა წრეში „მრავალთავეებს“ დიდი ადგილი ეკავათ. „მრავალთავეების“ შესწავლას, მისი სომხური წყაროების კვლევას მან არაერთი გამოკვლევა უძღვნა. ამიტომ დიდი ხნის საოცნებო „ათონის მრავალთავეის“ მიკროფირის მიღებისთანავე ის შეუდგა ამ მეტად რთული და საინტერესო ძეგლის შესწავლას. ამავე დროს „მრავალთავეები“ საინსტიტუტო პრობლემად აქცია. თამილა მგალობლიშვილს დაევალა კირილე იერუსალიმელის ჰომილიების შესწავლა „მრავალთავეების“ მიხედვით⁹³. ილ. აბულაძის

⁸⁹ ლ. ჭღამაია, ითან დამსკვლის შობის საგალობლების გიორგი მთაწმიდისეული თარგმანი: შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., 1966; მისივე, „მეხურის“ და „მეხლის“ შესახებ: საქ. საზ. მეცნიერებათა მოამბე, 1962, №3.

⁹⁰ „მეხური ძლისპირნი“ გამოსაცემად მოამზადა გ. კიყნაძემ.

⁹¹ ლ. ჭღამაია, მიქაელ მოდრეკილის საგალობლები, „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1973, №3; მისივე, „მეთუ საუკუნის ჰიმნოგრაფები (ეზრა, კურდანაჲ), „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, 1972, №3; მისივე, მეთუ საუკუნის ჰიმნოგრაფები (სტეფანე სანანდისძე კონსტიდელი), „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1971, №1.

⁹² მ. ჭავთარია, ძველი ქართული პოეზიის ისტორიიდან, XVII—XVIII სს., თბ., 1977.

⁹³ თამილა მგალობლიშვილი, კირილე იერუსალიმელის სახელით ცნობილი რამდენიმე საკითხავის წყაროს დადგენისათვის, „მაცნე“, ენისა და ლიტ. სერია, 1971, №3; მისივე,

უკანასკნელი გამოკვლევაც „მრავალთავებს“ ეხება. მან შეისწავლა იოანე ოქროპირის ჰომილია „მარხვისათეს და იონაშსთეს“, რომელიც „მრავალთავებმა“ ორი თარგმანის სახით შემოგვინახეს: ერთი—უფრო ძველი, „სინური მრავალთავებიდან“, რომელიც სომხურიდან არის თარგმნილი, ხოლო მეორე — „პარხლური მრავალთავებიდან“. ბერძნულიდან თარგმნილი. ეს ორი თარგმანი მათი წარმომავლობის თვალსაზრისით შეისწავლეს ილ. აბულაძემ და ალ. გამყრელიძემ. მათი გამოკვლევები გამოქვეყნდა ილ. აბულაძის გარდაცვალების შემდეგ „მრავალთავებს“ I წიგნში, რომელიც ილ. აბულაძის ხსოვნას მიეძღვნა⁹⁴.

მიმდინარე წელს ინსტიტუტში დასრულდება მუშაობა „კლარჯული მრავალთავებს“ ტექსტზე⁹⁵. დაწყებულია მუშაობა „ათონის მრავალთავეზე“. განზრახულია მისი გამოსაცემად მომზადება.

ქართულ მრავალთავებზე მუშაობას დღეს დიდად აადვილებს მ. ვან ესბროკის შესანიშნავი მონოგრაფიული ნაშრომი: „Les plus anciens homéliaires géorgiens, Etudes descriptive et historique par Michel van Esbroeck, Louvain-neuve, 1975, სადაც მრავალი ისტორიული, ლიტერატურული და ტექსტოლოგიური საკითხია წამოყენებული, განხილული და გადაწყვეტილი.

უკანასკნელი წლების მანძილზე ინსტიტუტმა ხელი მოჰკიდა ახალი დიდი თემის დამუშავებას. ეს არის: ქართული თარგმნილი მეტაფრასული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა. როგორც ცნობილია, X საუკუნიდან ბიზანტიაში ფეხი მოიკიდა მეტაფრასულმა ლიტერატურამ. ეს ლიტერატურული მიმდინარეობა დაკავშირებულია სვიმონ მეტაფრასტისა და იოანე ქსიფილინოსის მოღვაწეობასთან. მათ შეადგინეს მთელი წლის მეტაფრასული ჰაგიოგრაფიის კრებულები, რომლებმაც გამოდევნეს ადრე გავრცელებული კიმენური ჰაგიოგრაფია. ბიზანტიური მეტაფრასული ჰაგიოგრაფიის შესწავლისათვის ქართულმა ხელნაწერებმა უნიკალური ცნობები შემოგვინახეს. ამ ხელნაწერებს პირიქელად ყურადღება მიჰქცია და შეცნიერათვის ხელმისაწვდომი გახადა. განსაზღვრა მათი დიდი მნიშვნელობა ქართული და ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიისათვის კ. კეკელიძემ თავის ნაშრომში: „Симеон Метафраст по грузинским источникам“ (ეტიუდები, V); „Иоани Ксифилтии, продолжатель Симеона Метафраста“ (ეტიუდები, V).

ინსტიტუტმა განიზრახა თანდათან შეისწავლოს და გამოსაცემად მოამზადოს მთელი წლის მეტაფრასული კრებული. ამ სამუშაოში ჩართულია ძველი ქართული ფილოლოგიის განყოფილების თანამშრომელთა დიდი უმრავლესობა. დღეისათვის ნ. გოგუაძემ უკვე მოამზადა სექტემბრის თვის მეტაფრასი გამოკვლევითურთ. განზრახულია ახლო მომავალში მისი გამოქვეყნება.

ჩვენ შევეცადეთ წარმოგვედგინა ძირითადი არქეოგრაფიული და ფილოლოგიური პრობლემები. რომლებიც მუშავდებოდა ხელნაწერთა ინსტიტუტში

კირილე იერუსალმელის საკითხავთა ძველი ქართული თარგმანები და მათი მნიშვნელობა, „ცნენ“, ეფსა და ლტ. სერია, 1972; №3.

⁹⁴ ილ. აბულაძე, ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდები, „მრავალთავებს“ ზოგერთი თავის წყარო, VII. იოანე ოქროპირის „მარხვისათეს და იონაშსთეს“, ალ. გამყრელიძე, იოანე ოქროპირის ჰომილიის „მარხვისათეს და იონაშსთეს“ პარხლურ-ვერსია, „მრავალთავებს“, I, 1971.

⁹⁵ „კლარჯული მრავალთავეს“ გამოსაცემად ამზადებს თ. მგალობლიშვილი.

დღიდან მისი დაარსებისა. ამ ხნის განმავლობაში არაერთი პირველხარისხოვანი ძეგლი გამოქვეყნდა, მაგრამ უფრო მეტი გამოსაცემად მომზადებული ტექსტი გამოუქვეყნებელი დარჩა.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის პრეზიდიუმის 1977 წლის იენისის დადგენილებით, აკადემიის ენისა და ლიტერატურის განყოფილებასთან დაარსდა ახალი სერია ძველი ქართული მწერლობის ძეგლების პუბლიკაციისა, სადაც განზრახულია ყოველწლიურად დაიბეჭდოს ძველი ქართული მწერლობის უძველესი და უმნიშვნელოვანესი ძეგლები. პირველი წიგნი ამ სერიისა დაეთმო „შატბერდის კრებულს“⁹⁶, რომელიც თავისი სიძველითა და შედგენილობით დიდი ზანია იპყრობს მეკლევართა ყურადღებას და აქამდე მთლიანი სახით არ გამოცემულა. ამავე სერიით გამოქვეყნდება იოსებ ფლავიუსის „იუდაებრივი დასაბამისიტყვაობა“⁹⁷. ქართული ბიბლიის ცალკეული წიგნები⁹⁸ და მრავალი სხვა.

ძველი ქართული მდიდარი სასულიერო მწერლობის ყველა დარგი ძირითადად დამუშავებული და შესწავლილია კ. კეკელიძის კაპიტალურ შრომაში „ძველი ქართული მწერლობის ისტორია“, ტ. I და მრავალრიცხოვან სპეციალურ გამოკვლევებში. ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლების მიერ ზემოთ ჩამოთვლილი ლიტერატურული ძეგლების მონოგრაფიული შესწავლა და პუბლიკაცია აფართოვებს ძველი ქართული სასულიერო მწერლობის კვლევის საზღვრებს და ახალ პერსპექტივებს სახავს ძველი ქართული მწერლობის გაღრმავებული შესწავლისათვის, ამასთანავე ზრდის ძველი ქართული მწერლობის მნიშვნელობას ქრისტიანული აღმოსავლეთის ქვეყნებისა და ბიზანტიის ლიტერატურის ისტორიისათვის.

ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდები მდიდარია ქართული ისტორიული დოკუმენტებით (IX—XX სს.) და ნარატიული წყაროებით. მათ აღრიცხვას, შესწავლასა და პუბლიკაციას ეწევა ინსტიტუტის დიპლომატიკის განყოფილება. განყოფილებაში მუშავდება დიპლომატიკის თეორიული საკითხები. დიდი მუშაობა მიმდინარეობს ქართული ისტორიული დოკუმენტების გამოსაცემად მომზადებაზე. ეს სამუშაო კეთდება ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის ინსტიტუტთან და ცენტრალურ არქივთან კოორდინაციით. ისწავლება დოკუმენტების ენა⁹⁹.

ისტორიული დოკუმენტების კრებულების გამოცემისათვის ინსტიტუტში ჩატარდა დიდი წინასწარი სამუშაო. ვ. გამრეკელის ხელმძღვანელობით რამდენიმე წლის მანძილზე მოსკოვსა და ლენინგრადში იგზავნებოდა ინსტიტუტის ისტორიკოსთა ექსპედიციები არქივებსა და მუზეუმებში ქართული ისტორიული დოკუმენტების გამოვლენისა და მათი მიკროფირების მოპოვებისათვის. ამ გზით ინსტიტუტში შეიქმნა მოსკოვ-ლენინგრადში დაკული ქართული დოკუმენტების მდიდარი მიკრო- და ფოტოთექსტა. მეორე მხრივ, ღებდა ისტორიული

⁹⁶ „შატბერდის კრებული“ გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გოინიშვილმა და ე. გინაშვილმა.

⁹⁷ იოსებ ფლავიუსის „იუდაებრივი დასაბამისიტყვაობა, გამოსაცემად მოამზადნ. მელიქიშვილმა.

⁹⁸ განზრახულია პირველ რიგში დაიბეჭდოს მოსეს ხუთწიგნიანი. ამ წიგნების გამოსაცემად მომზადებაზე მუშაობდნენ: ილ. აბულაძე, ბ. გოინიშვილი, ნ. გოგუაძე, ტ. კვიციანი, ც. ქურციანიძე.

⁹⁹ ზ. სარჯევლაძე, XI—XV საუკუნეთა ქართული ისტორიული დოკუმენტების ძირითადი მორფოლოგიური და სინტაქსური თავისებურებანი: „მრავალთაგი“, V, 1975.

დოუმენტების პირთა და გეოგრაფიულ სახელთა¹⁰⁰ საძიებლები, რომლებიც დიდ დახმარებას გაუწივეს დოკუმენტების გამომცემლებს.

საქართველოს ისტორიის პირველწყაროების შესწავლასა და პუბლიკაციებს დიდი ადგილი აქვს დათმობილი ინსტიტუტის სამეცნიერო თემატიკაში. დასავლეთ საქართველოს ისტორიის ნიჭიერმა მკვლევარმა აწ განსვენებულმა შოთა ბურჯანაძემ 1958 წელს გამოაქვეყნა „ისტორიული საბუთები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1460—1770 წწ)“, 1962 წელს — ნიკო დადიანის „ქართველთა ცხოვრება“¹⁰¹.

საქართველოს ისტორიის ნაყლებად შესწავლილი უბნის — სამხრეთ საქართველოს ისტორიას უძღვნა ჩვენმა სასიკადალო ისტორიკოსმა აწ განსვენებულმა ქრისტინე შარაშიძემ რამდენიმე შრომა, სადაც არაერთი მნიშვნელოვანი პირველწყარო — სულთა მატრიანები და ქრონიკებია გამოყენებული და გამოქვეყნებული¹⁰².

ჯ. ოღიშელმა თავი მოუყარა, შეისწავლა და გამოაქვეყნა ნაყლებად შესწავლილი „მცირე ქრონიკები“¹⁰³, 1964 წელს გამოიცა თემატური კრებული: XIV—XV სს. რამდენიმე ქართული ისტორიული დოკუმენტი, სადაც დაიბეჭდა კ. კლიმაშვილის — „მასალები XV—XVIII სს. ქართლისა და ახგისთის სადროშოების ისტორიისათვის“, თ. ენუქიძის — „მასალები ქართლს სამეფოს სამდივანბგო სასამართლოს ისტორიისათვის (1755—1760 წწ.)“ და ჯ. ოღიშელის — „აღმოსავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიისათვის (XV—XVII სს.)“¹⁰⁴. გამრეველი ამზადებს საქართველოს კავკასიის ხალხებთან პოლიტიკური და ეკონომიკური ურთიერთობის ამსახველ ისტორიული დოკუმენტების კრებულს. გამოქვეყნდა პაპუნა ორბელიანის უცნობი ისტორიული პოემა „შეჭირებანი ქართლისანი“ (გამოკვლევით)¹⁰⁴. მომზადდა გამოსაცემად ონა ვედევანიშვილის „მოგზაურობა“¹⁰⁵.

ინსტიტუტში დიდი მუშაობა მიმდინარეობდა და მიმდინარეობს საქართველოსა და კავკასიის ისტორიის სონხური. თურქული, არაბული და სპარსული წყაროების შესწავლისა და გამოქვეყნებისათვის. 1953 წელს ილ. აბულაძემ გამოაქვეყნა „ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი“. მისივე ხელმძღვანელობით და რედაქციით ინსტიტუტში მომზადდა და გამოქვეყნდა: გრიგოლ აკანელის „მოსიართა ტომის ისტორია“ (გამოსცა ნ. შოშიაშვილმა, 1961), ონანე დრასხანაყერტელის „სომხეთის ისტორია“ (გამოსცა ე. ცაგარეიშვილმა, 1965), „ეპისტოლათა წიგნი“ (გამოსცა ზ. ალექსიძემ, 1968). ეს მუშაობა არ შეწყვეტილა არც ილ. აბულაძის გარდაცვალების შემდეგ. ამ მიმართულებით

¹⁰⁰ ზ. ალექსიძე, შ. ბურჯანაძე, მასალები საქართველოს ისტორიულ გეოგრაფიასა და ტოპონომიკისათვის, წიგნი I, თბ., 1964.

¹⁰¹ ნ. დადიანი, ქართველ ცხოვრება, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო შ. ბურჯანაძემ, თბ., 1969.

¹⁰² ქრ. შარაშიძე, საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVIII სს.): მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, 1954; მისივე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.), თბ., 1961.

¹⁰³ ჯ. ოღიშელი, მცირე ქრონიკები (კონკლუსიებს ისტორიულ მინაწერებში), თბილისი, 1968.

¹⁰⁴ ლ. ქეთათელიძე, პაპუნა ორბელიანის უცნობი ისტორიული პოემა „შეჭირებანი ქართლისანი“, „მრავალთაი“, I, 1971.

¹⁰⁵ ონა ვედევანიშვილის „მოგზაურობის“ ტექსტი გამოკვლევითურთ მოამზადა ა. ჰაბაშვილმა.

ინსტიტუტში მუშაობას ეწევა ელენე ცაგარეიშვილი. 1974 წელს მან გამოსცა „არისტარკეს ლასტივერტეის ისტორია“. გამოქვეყნა რამდენიმე გამოკვლევა: „ანონიმი ისტორიკოსი (ფსევდო შაპუკი) და მისი ისტორია“¹⁰⁶. „თომა არწრუნისა და ანონიმი ისტორიკოსის ცნობები საქართველოს შესახებ“¹⁰⁷; „სომხური წყაროები არაბეთ-საქართველოს ურთიერთობის შესახებ (სებეოსი, ლევონდი)“¹⁰⁸.

გადაცემულია დასაბუთებულ სტეფანოს ორბელიანის „ორბელიანთა ისტორიის“ XVII საუკუნის ქართული თარგმანი. ამჟამად ელ. ცაგარეიშვილი ამაზნაცხედებს სტეფანოს ორბელიანის „სისიაციანის სახლის ისტორიის“ სომხური ტექსტის კრიტიკულ გამოცემას გამოკვლევით, კომენტარებითა და ქართული თარგმანით.

დიდი მუშაობა მიმდინარეობს ინსტიტუტში საქართველოს ისტორიის თურქული წყაროების შესწავლისა და გამოქვეყნებისათვის. თურქოლოგი ცისანა აბულაძე ამაზნაცხედებს გამოსაცემად საქართველოში დატული თურქული ფირმანების კრებულს. დიდი ნაწილი ამ ფირმანებისა ცალ-ცალკე უკვე გამოქვეყნდა¹⁰⁹. გამოქვეყნდა აგრეთვე მეტად მნიშვნელოვანი ნარატული წყაროები, ისტორიული დოკუმენტები და გამოკვლევები¹¹⁰.

ჩრდილო კავკასიისა და საქართველოს ისტორიის არაბულ წყაროებზე, რომლებიც ინსტიტუტის ფონდებშია დატული, მუშაობს ნ. ყანჩაველი¹¹¹, ხოლო სპარსულ წყაროებზე — მ. მამაცაშვილი¹¹².

დიპლომატიკის განყოფილების საქროებისათვის ინსტიტუტმა ასპირანტურის გზით მოამზადა ეპიგრაფიკის სპეციალისტი ვ. სილოგავა. ის ინტენსიურად სწავლობს ეპიგრაფიკულ ძეგლებს. მან გამოსაცემად მოამზადა „V— სს. ქართული ეპიგრაფიკა“ და „დასავლეთ საქართველოს ეპიგრაფიკა“, გამოქვეყნდა არაერთი საინტერესო გამოკვლევა¹¹³.

ამგვარად, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მუშაობის ეს მოკლე მიმოხილვა კი აშკარად მოწმობს, რომ ინსტიტუტი ოქტომბრის რევოლუციის 60 წლისთვის დიდი მეცნიერული მიღწევებით ხვდება.

¹⁰⁶ „მრავალთავი“, V, 1975.

¹⁰⁷ „მრავალთავი“, IV, 1975.

¹⁰⁸ „მრავალთავი“, I, 1971.

¹⁰⁹ „ოთხი თურქული დოკუმენტი იმერეთის მეფის სოლომონ II-ის შესახებ: თბილისის სახ. უნივერსიტეტის შრომები, აღმოსავლური სერია, №121, 1967; „ორი თურქული ფირმანი“; „მრავალთავი“, I, 1971; „XVIII საუკუნის ორი თურქული ფირმანი“, „მრავალთავი“, III, 1973; „ორი ფირმანი ერასტი შვიდგანგის“; „მრავალთავი“, IV, 1975; „ტრაპიზონის ფაშის სეიდ სულეიმანის წერილები სოლომონ მეორესთან“, „მრავალთავი“, I, თბ., 1971; „ოსმალობის ხანის სამი თურქული ფირმანი“; „აღმოსავლური ფილოლოგია“, ტ. III, 1973.

¹¹⁰ „არზრუმის ეპიგრაფიკის 1522 წლის კანონი“; ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, III, 1961; „ამჟამ არღუნ ყანჩის ლაშქრობის შესახებ საქართველოში“; შოთა რუსთაველი, ისტორიული ფილოლოგიური ძეგლები, თბ., 1966; გურჯიანი, თბილისის დაპყრობის წიგნი, თურქული ტექსტი თარგმანით, შესავალი და შენიშვნებით გამოსცა ე. აბულაძემ, თბ., 1975.

¹¹¹ ნ. ყანჩაველი, ალაღოზ-ხანის რამდენიმე წერილი გ. ზ. არღუნის-დოღღორუკოვისადმი; „მრავალთავი“, I, 1971; მისივე, დაღესტნისა და ჩაჩნეთის დატემა ოსმალთა წაქეზებით 1294 წელს; „მრავალთავი“, IV, 1975; მისივე, ბრეკელ II-ის წერილი დედაქალაქი ტრნოღისადმი, „მრავალთავი“, V, 1976.

¹¹² მ. ა. ჯდ - ოს - სალტანე, ქალაქ თბილისის აღწერა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმანი და კომენტარები დაურთო მაია მამაცაშვილმა, თბ., 1971.

¹¹³ ვ. სილოგავა, ქართული სამართლის ძეგლები დასავლეთ საქართველოში ლაშქრობის წარწერებში; „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1972, №4; მისივე, ისტორიული საზღვარულაგურადან; „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1973, №3; მისივე: Две надписи церкви св. Рупана: კრებული «Проблемы палеографии и эпидеиологии в СССР», М., 1974. მისივე, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლები (შსწავლის შედეგები და ანოცენები); „მაცნე“, ისტორიის სერია, 1975, №1.

ГУРАМ ГАВАШЕЛИ

В ТВОРЧЕСКОМ ПРЕОБРАЖЕНИИ

(о работе А. Антоновской над историческими материалами
об эпохе Георгия Саакадзе)

Монументальный исторический роман А. Антоновской «Великий Моурави» художественно воссоздает один из наиболее сложных и трагических периодов грузинской истории на рубеже XVI—XVII веков.

Воскрешая с высоты нашей современности величественную картину всенародного подвига, писательница создает эпическое произведение, пронизанное священной идеей патриотизма, духом мужества, отваги и верности, чувством дружбы и любви, рисует богатейшую галерею незабываемых образов, представленных в повествовании в их конкретно-историческом облике.

В основе «Великого Моурави» — одного из значительных явлений советской исторической прозы, рожденной методом социалистического реализма, — лежит принцип исторически правдивого воспроизведения прошлого. Роман характеризуется глубоким, подлинным историзмом, выдвинутым на передний план важнейших событий эпохи, — исторически достоверных, хотя события эти, широко и искусно вплетенные в художественную ткань произведения, богато расцвечены творческой фантазией автора. Вместе с тем, вымысел никогда не выходит за пределы возможного и допустимого.

Эпоха Георгия Саакадзе далеко не полно изучена грузинской исторической наукой, уделявшей мало внимания вопросам позднего грузинского феодализма. А. Антоновская проделала поистине титаническую подготовительную работу и как художник и как исследователь. Долгие годы писательница изучала не только «темное время» истории Грузии — XVI—XVII века, но и истории сопредельных с ней стран — России, Ирана, Турции¹.

«Следует особо признать, — подчеркивает во вступительной статье к последнему универсальному изданию «Великого Моурави» известный грузинский критик и литературовед Б. Жгенти, — что при далеко не достаточной разработанности в грузинской историографии важнейших проблем данного исторического периода автором «Великого Моурави» проделана и большая, чисто научная, исследовательская работа для правильного раскрытия и освещения смысла процессов, составлявших крайне осложненную общественную жизнь изображаемой эпохи»².

А. Антоновская прекрасно сознавала и трудность предстоящей работы и свою большую ответственность перед русским читателем, не знакомым с историческим прошлым Грузии, ее правами и обычаями, с

¹ Еще в 1943 г. Александр Фадеев в статье «Замечательные произведения советской литературы» («Правда», 12 апреля, 1943 г.) отмечал, что «Великий Моурави» А. Антоновской граничит с трудом ученико-историка, а известный грузинский историк И. А. Джавашивили, консультировавший II книгу романа-эпоса, вышедшую в 1940 г., сказал писательнице в частном разговоре: «Ры поколебали мое мнение о Георгии Саакадзе. Поистине, если бы он не одолел персов на Марткопском поле, Грузия могла бы быть сметена с лица земли» — см. Б. К. Черный, «Возвращение Георгия Саакадзе», газ. «Коммунист», 17 октября 1971 г.

² Б. Жгенти, Эпопея о национальном герое Грузии, в книге А. Антоновской «Великий Моурави», кн. 1, Тб., 1965, стр. 9. Далее в скобках указываются только том, глава и страница из этого издания.

историко-бытовыми реалиями эпохи. Она со всей глубиной изучила очень сложный и многогранный исторический материал, обширейший круг источников, разноречивых документов, отображающих эпоху, сводя их в одну стройную систему и освещающая с передовых позиций советской исторической науки.

В этом плане творческую работу А. Антоновской над историческим материалом смело можно сравнить с аналогичной работой замечательных русских писателей А. Н. Толстого и В. Я. Шишкова над этапными произведениями советской исторической прозы — «Петром Первым» и «Емельяном Пугачевым»³.

В процессе работы над шеститомным историческим романом «Великий Мэурави» А. Антоновской было использовано почти все сколько-нибудь значительное и фундаментальное из написанного о Георгии Саакадзе и его бурном времени. В круг творческих интересов писательницы входили капитальные труды и исследования грузинских и иностранных (армянских, персидских, турецких, русских, западноевропейских) историков и летописцев, мемуары и письма современников Великого Моурави, пергаментные хроники и старинные фолианты, подлинные исторические документы и архивные материалы, реляции и записки католических миссионеров, купцов разных национальностей, посольские списки и книги московских «Дворцовых Разрядов», разнообразнейшие литературные памятники эпохи и многое другое.

Чтобы указать все рукописные и печатные книги и источники, которые использовались автором для изучения «темного» XVII века Грузии, сопредельных с нею магометанских держав, Московского царства и стран Европы (особенно периода 30-летней войны), пришлось бы составить не один объемистый каталог.

Для наглядности приведем лишь некоторые материалы, по которым можно составить представление о количестве использованных трудов и творческих исканиях А. Антоновской.

Богатейшую информацию о событиях, нравах, быте отображаемой ею эпохи черпала А. Антоновская у таких историков, — современников Саакадзе и более позднего периода, как Парсадан Гергиджанидзе «История», Аракел Давриджеци — «История» (охватывает период с 1602 по 1662 гг.), Искандер Мунши — «Мироукрашающая история Аббасова», Хасан бек Румлу — «Наилучшая из историй», Ибрагим Печели — «История Печели» (с 1520 по 1640 гг.), Эвлия Челеби — «Книга путешествий Эвлии Челеби», Кятиб Челеби — «Описание мира» («Джиханнома»), «Летопись событий» («Фезлек»), Нанма — «История Мустафы Нанма», (с 1591 по 1660 гг.), Бери Эгнаташвили — «Новая история Грузии», царевич Вахушти — «История Грузии» («Картлис цховреба»), Мари Броссе — «История Грузии» и др.

Разумеется, многочисленные труды советских историков, в частности, маститых грузинских ученых — И. Джавакишвили, Н. Бердзенишвили, С. Джанашия, С. Какабадзе и многих других тщательно штудировались романисткой, пишущей о далеком прошлом иного народа.

Верными проводниками по тернистым дорогам истории послужили автору описания путешествий французов Жана Шардена и Гамба⁴,

³ А. В. А л п а т о в, Работа писателя над историческими источниками и документальными петровской эпохи, в книге «Алексей Толстой — мастер исторического романа», М., 1959, стр. 130—206; А. Л. Ж о в т и с, «Емельян Пугачев» В. Шишкова (отбор и творческое использование исторического материала), Ереван, 1954, 20 стр. (Автореферат диссертации).

⁴ Ж а н Ш а р д е н, Путешествие Жана Шардена в Персию и другие страны Востока, Париж, 1811; Г а м б а, Путешествие в Россию (Кавказ), Париж, 1826.

гольштица Адама Олеария⁵ и голландца Яна Стрейса⁶, итальянцев Арканджело Ламберти и миссионера и агента римско-католической церкви Пьетро делла Валле⁷.

Так, например, вся 41-я глава III книги романа «Великий Моурави», повествующая о посещении Георгием Саакадзе западно-грузинских владетелей (в частности — Самегрело), жизни, обычаях, быте, нравах подданных Левана Даднани, почти целиком построена на материале «Описания Самегрело» Арк. Ламберти, жившего в этом владетельном княжестве 20 лет и оставившего подробное описание его тогдашнего общественно-экономического положения. А один пространный отрывок из книги Ламберти (указанное издание, стр. 25—26), сообщивший о полигических ухищрениях Левана Даднани против турок, полностью включен в текст романа А. Антоновской, подан не в сухо информационном, бесстрастном изложении летописца, а в возвышенно эмоциональном, темпераментном монологе владетеля Самегрело.

Тщательно изучался А. Антоновской обширный и разнообразный исторический материал, способствующий глубокому проникновению в суть «святая святых» изображаемой эпохи, пониманию общественно-политических отношений, конкретно-исторического своеобразия той времени. Писательница ознакомилась с такими трудами и исследованиями, как «Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа», 8 выпусков, Тифлис, 1881 г.; «Записки Общества любителей Кавказской археологии», Тифлис, 1875; монография Д. З. Бакрадзе «Церкви и монастыри Закавказья», (том IV, стр. 19-179); «Географическое и статистическое описание Грузии и Кавказа (1770—73 гг.)» академиком Гильденштедта, Спб., 1809; «История войны и владычества русских на Кавказе» Н. О. Дубровина, т. I, Спб., 1871; «Известия древних греческих и римских писателей о Кавказе» К. Ф. Гана, IV выпуск; «Краткая история грузинской церкви» Платона Иоселиани, Спб., 1843; «Аналитическая библиография» Броссе, Спб., 1887; «Переписка грузинских царей с российскими государями от 1639 г. по 1770 г.», Спб., 1861; «Исторический обзор дипломатических сношений между российскими государями и грузинскими царями и владетелями» Франциска Пльзца, «Азиатский музей Импер. Академии наук», 1844; «Смутное время Московского государства» (Борис Годунов) Костомарова, «Вестник Европы», 1866; «Святейший патриарх Филарет Никитич» Смирнова; «Терцы» А. Ржевского, Владикавказ, 1888; «Сношения России с Кавказом» (1578—1613 гг.) С. А. Белокурова, выпуск I; «История ислама» А. Мюллера, т. 3, 1896; «Общий обзор истории Персии со вторжения арабов» С. Ольденбурга; «Очерки Константинополя» К. Базили, части 1, 2, Спб., 1935; «История человечества» под общей редакцией Г. Гельмольта, т. V, VII, Спб., «Антропология Грузии» А. Н. Джавахова, Москва, 1908; «Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия, относящиеся к Грузии», под общей редакцией А. А. Цагарели, Спб., 1891, «Историческая записка об управлении Кавказом», составленная Семёном Эсадзе и опубликованная им в Тифлисе в 1907 году (на титульном листе — автограф автора) и т. д. и т. п.⁸

⁵ Адам Олеарий. Путешествие голштинского посольства в Московию и Персию, Москва, 1870

⁶ Я. Я. Стрейс. Три путешествия... (третье путешествие в Персию), Амстердам, 1676.

⁷ Арк. Ламберти. Описание Самегрело, с итальянского перевел Ал. Чкония, Тб., 1938; «Пьетро делла Валле», «Иверия», 1879, № 3.

⁸ Считаю своим приятным долгом выразить глубокую благодарность писателю Борису Константиновичу Черному за ценные указания относительно ряда документальных источников, анализируемых в данной работе.

Особое внимание А. Антоновская уделила разработке грузинских историко-литературных памятников⁹ и ряда монографий¹⁰, посвященных Георгию Саакадзе и его эпохе. «Надо думать, — пишет известный знаток творчества А. Антоновской Г. Тавизишвили, — что немалую помощь писательнице оказали поэма Иосифа Тбилели «Дидмоуравани» (XVII в.), а также монографии Платона Иоселиани и Антона Пурцеладзе, посвященные описанию жизни Георгия Саакадзе¹¹.

В процессе работы над романом А. Антоновская scrupulosamente изучала архитектуру и фресковую живопись старинных монастырей и величественных кафедралов — Светицховели, Алаверди, Гелати, непоторимые орнаменты замков и древних храмов; широко ознакомилась она и с иконографическим материалом, различного рода историческими реалиями как той эпохи, так и более позднего времени — картами, планами, рисунками итальянского миссионера Христофора Кастелли (XVII в.)¹²; гравюрами русского князя Гагарина (XIX в.); портретами государственных деятелей, миниатюрами древних книг. Все это, безусловно, способствовало зримому впечатлению от воспроизведенных картин и обстановки далекой исторической эпохи.

Кастелли, например, не только запечатлел в своих рисунках подлинный портрет Георгия Саакадзе, но и создал обширную портретную галерею царей, владетелей, феодалов, светлейших князей и княгинь, крестьян и воинов XVII века, а также ряд жанровых сцен. Анна Антоновская считала его Альбом бесценным источником познания Грузии XVII века.

Вне всякого сомнения, именно Хр. Кастелли мы обязаны той лаконичной и тонкой портретной характеристикой владетеля Самегрело Левана Даднаи, которую А. Антоновская дает этой незаурядной личности в 44-ой главе третьей книги своего романа. «... Безбородый и безусый, с остро очерченным носом и крутым лбом, походил Леван на древнего эллина. Он приветствовал Моурази поднятием руки...» (стр. 371).

В воссоздании облика старого Тбилиси добрую службу писательнице сослужил «Краткий исторический очерк города Тифлиса» (Тифлис, 1880), с прекрасным планом, составленным в 1725 г. царевичем Вахушти. Кстати, план этот был напечатан в I книге второго издания «Великого Моурави» (М., 1939).

Неоценимую помощь в детальном изучении устройства турецкой армии XVII века, уставных порядков Янычарского корпуса оказала автору редчайшая книга члена парижской королевской Академии наук графа де Марсильи «Военное состояние Оттоманской империи» (печатано в Санкт-Петербурге при Императорской Академии наук в 1737 году). Помимо описания стратегии и тактики турецкого войска, книга снабжена множеством топографических чертежей и рисунков.

⁹ Иосиф Т бил е л и, Великий Моурави («Лидмоуравани») М., 1945. О периоде с грузинского поэмы И. Тбилели (переводчик Георгий Гагарели) А. Антоновской опубликована критическая статья (журнал «Советская книга», М., 1946, № 5); А р ч и л «Спор Теймураза и Руставели», «Арчилиани», Т. II. Тб., 1937.

¹⁰ П л. И о с е л и а н и, Жизнь Великого Моурапа князя Георгия Саакадзе. Тифлис, 1948; А. П у р ц е л а д з е, Борьба за уничтожение и объединение Грузии или Георгий Саакадзе и его время, Тб., 1911; М. Д ж а н а ш в и л и, Георгий Саакадзе и его время, 1914; З. Ч и ч и н а д з е, Великий Моурави Георгий Саакадзе, 1910; С. Какабадзе, Краткая биография Георгия Саакадзе, 1915.

¹¹ Г. Тавизишвили, Анна Антоновская, Тб., 1958, стр. 10.

¹² Хр. Кастелли, Альбом (рисунки XVII века), изд. Б. Гиоргадзе, Тб. 1977.

Нельзя также не упомянуть книгу Д. Г. Кэпанадзе «Грузинская нумизматика» (М., 1955), из которой писательница многое почерпнула и использовала в последующих изданиях романа. Книга эта помогла А. Антоновской понять язык монет, открывший ей много любопытного и значимого из жизни и истории Грузии разных эпох.

Следует отметить удачное использование автором богатой сокровищницы народного творчества. Широким потоком льется в сюжетную ткань романа разнообразнейший фольклорный материал: народные новеллы, легенды, сказания, восточные притчи, пословицы и поговорки. Помешанные в тексте стихи, написанные Б. Черным на основе памятников грузинского и русского поэтического фольклора, органически вплетаются в ход воссоздаваемых в романе событий и «в значительной мере расширяют комплекс его выразительных средств»¹³.

В ряде случаев богатый фольклорный материал непосредственно, «цитатно» включен в канву повествования. Таковы, например, мегрельская легенда о двух братьях и Очокочи (кн. I, стр. 45—46)¹⁴, осетинская легенда о Хетаге, вступе Инала (кн. I, 1937, стр. 412—13), рассказ-мествире (волинника) об огне (кн. I, стр. 447), тушинская легенда о чаше-черепе (кн. III, стр. 278—279); грузинская сказка об образовании Млечного Пути, рассказанная в Ничбисском лесу (кн. IV, стр. 334—35) и др.

Отдельные памятники устного народного творчества не раз использовались автором и как ценнейшие исторические источники, ибо многие тексты, темы и мотивы народно-поэтической старины, — эта, перефразируя слова А. Н. Толстого, «историческая память народа», — помогли писательнице осмыслить, угадать, найти верный подход к освещению самых различных сторон и событий исторической жизни, личностей прошлого.

Трудно, например, переоценить значение пшаво-хевсурского фольклора в создании автором образа кровавого владетеля Арагви — Зураба Эристави¹⁵, или же роль отдельных, хорошо известных памятников народного творчества (прозаических и стихотворных), выражающих возвышенное представление народа о национальном герое Грузии, в формировании авторской концепции личности Георгия Саакадзе¹⁶.

Не все авторы и первоисточники одинаково использовали создателем «Великого Моурави». Намечая историческую канву романа-эпоса, А. Антоновская исследовала многочисленные труды грузинских историков самых различных периодов, высказывавших порой резко противоречивые суждения о морально-нравственном облике Георгия Саакадзе.

Основную канву событий, важнейшие моменты жизни и исторической деятельности Великого Моурави как главной фигуры отражаемой эпохи давали А. Антоновской «Дидмоуравнани» И. Тбилиели и упомянутые выше монографии А. Пурцеладзе и Пл. Иоселиани¹⁷.

¹³ Б. Женте, Эпопея о национальном герое Грузии..., стр. 17.

¹⁴ По мегрельскому поверью — дикие лесные люди.

¹⁵ Н. Хизанашвили (Урбнели), Статьи по этнографии, Тб., 1940, стр. 128—140; А. Пурцеладзе, указ. работа, стр. 322—325.

¹⁶ К. А. Сихарулидзе, Грузинская народная историческая словесность, кн. III, Тб., 1967, стр. 477—482, 487—490; Г. И. Шатберашвили, Георгий Саакадзе в памяти народа, в сборнике «Статьи и очерки», Тб., 1959, стр. 135—145.

¹⁷ Прекрасно сознавая классово обусловленную ограниченность мировоззрения научно-исторической концепции вышеуказанных авторов, А. Антоновская в первую очередь стремилась использовать первичный фактический материал, который давали ей эти произведения, подвергая его вместе с тем целенаправленной творческой обработке.

«Дидмоуравиани» — этот замечательный памятник грузинского национального эпоса — лег в основу взглядов грузинских историков позднефеодалного периода (да и последующего времени) на те сложные исторические процессы и события, которые с 1609 г. в той или иной мере связаны с деятельностью Георгия Саакадзе. Это влияние заметно и в романе А. Антоновской. В частности, об использовании писательницей известной монографии Пл. Иоселиани свидетельствует наличие в «Великом Моурави» (в первых изданиях романа) таких же идентичных форм написания ряда собственных имен и географических наименований (во многих случаях весьма своеобразных, специфических)¹⁸, а также совпадение последовательности разворачиваемых исторических событий, в некоторых случаях — анахроничных¹⁹. Так, например, в третьей книге романа, охватывающей кратковременный период затишья между Марткопским и Марабдинским сражениями, Саакадзе, решительно отвергая настоячивые предложения широких обществанных кругов занять престол Картли-Кахетинского царства, назначает правителем Картли представителя боковой ветви царствующей фамилии Багратиони — юного Кайхосро Мухран-батони. Это явный анахронизм, ибо Марабдинская битва датируется 1625 годом, в то время как Кайхосро правил в Картли значительно позднее — в 1626 г., незадолго до братоубийственной Базалетской битвы²⁰. Впоследствии он эмигрировал в Турцию вместе с Саакадзе. Примечательно, что этот анахронизм встречается только у Пл. Иоселиани²¹.

Однако подобное отклонение от исторической действительности в целом для романа не закономерно. В основном, говоря о характере использования А. Антоновской многогранного исторического материала, прежде всего следует отметить поистине творческий, глубоко реалистический подход автора к историко-документальной основе романа. Нигде в произведении документы не ложатся мертвым грузом, не отягощают повествования. А. Антоновская дает их в такой творческой переработке, художественной ретуши, трансформации, что они органически сливаются с сюжетной линией романа.

В художественную ткань «Великого Моурави» без видимой авторской обработки включены (и то в весьма ограниченном количестве) такие небольшие по объему письма и документы, которые характеризуют или освещают какое-либо значительное историческое событие, колоритный факт, или же выражают субъективно-эмоциональное отношение пишущего к происходящему. К таковым, в частности, относятся фрагмент реляции папе Урбану VIII (кн. II, глава 31-ая, стр. 298—299)²² миссионера Пьетро дельла Валле, очевидца кровавого нашествия шаха Аббаса на Восточную Грузию; скрепленный подлинное царя Имерети — Георгия документ, объявляющий дочь его Хзварадзе нагчен-

¹⁸ См. наши работы: «О некоторых текстологических вопросах» (на материале романа-эпоса А. Антоновской «Великий Моурави»), сборник «Литературные взаимосвязи», V, Тб., 1974, стр. 209—220; «Топонимы в романе-эпосе А. Антоновской «Великий Моурави», «Вестник» АН ГССР, 1974, № 3, серия языка и литературы, стр. 139—150.

¹⁹ В целом, анахронизмы, смещения во времени не столь уж часты в «Великом Моурави», и, что на наш взгляд самое главное, не нарушают «логики исторических событий», не затрагивают узловых моменты истории.

²⁰ Д. В. Глритшвили, Очерки по истории Грузии (XV—XVII века), часть II, Тб., 1965, стр. 353; Г. Д. Джабурия, Георгий Саакадзе, Тб., 1964, стр. 158.

²¹ Пл. Иоселиани, Жизнь Великого Моурава..., 1848, стр. 54.

²² «Пьетро дельла Валле», «Иверия» 1879, № 3, стр. 47.

ной Автандила Саакадзе — сына Великого Моуравн (кн. V, глава 21, стр. 390)²³ и ряд других.

Вместе с тем мы встречаем в романе и пространные цитаты (а то и целые послания) из дипломатических документов той эпохи — в основном из русско-грузинских межгосударственных отношений — статейные списки, указы, челобитные и т. д., хотя и в их отношении писательница допускает многочисленные купюры, перестановку, сращение материала.

Вот фрагмент из наказа думному дворянину Михаилу Игнатьевичу Татищеву и дьяку Андрею Иванову, прибывшим в 1605 г. в Картли с дипломатической миссией и озававшим царевну Тинатин и Кайхохро Мухрап-батони для детей Бориса Годунова (кн. I, глава 19-ая, стр. 220—221)²⁴.

1. «...А нечто спросят, как ныне государь наш с Рудельфом цесарем и с папою римским и литовским королем, — дождавшись ответа моего по государеву наказу, толмачи: Рудельф, цесарь римский, с великим государем нашим царем и великим князем Борисом Федоровичем всея Руси самодержцем в дружбе и любви; и ссылки меж их государей частые...

2. А нечто спросят, как ныне государь наш с его Аббас-шаховым величеством, после ответа моего по государеву наказу, толмачи: от шаха Аббаса был в Москве посол, и говорил, чтобы быть царю и шаху на султана турецкого званием.

3. А нечто учнет Юрий царь или его приказные люди спрашивать, как ныне государь наш и великий князь Борис Федорович всея Руси самодержец с турецким султаном, без промедленья толмачи: великий государь его царское величество для брата своего Аббас-шахова величества и Рудельфа цесаря и для Александра царя царского турецким Мурат салтаном в дружбе и в любви быти не похотел и посланников его без дела отпустил; только с ними послал гонца своего для торгового дела. А хочет великий государь наш его царское величество быти в дружбе и в любви и соединение с братом своим с Аббас-шаховым величеством и с Рудельфом цесарем Римским и с Юрием царем всея Грузии и с иными христианскими государями.

4. А поклоны от великого государя нашего до патриарха Иова также по правити.

5. А поминки нести для государева дела те, что посланы были к Александру царю, потому что в Иверской по всей земле начальной в царех карталинской Юрии царя, а от государей московских послы к нему впервые, и се для великого дела.

Прежде всего следует отметить, что А. Антоновская, вводя в сюжетную ткань романа дипломатические документы более чем трехвековой давности, не только существенно сокращает их текст, но и производит значительную языковую правку, приближая устаревшие формы старинного книжного языка, мертвую архаику сухих, монотонных материалов Посольского приказа к современным нормам живой русской речи²⁵; соответственно меняется и транскрипция ряда слов и выражений. Вместо «патриарха Иова» автор дает «патриарх Иоз», вместо «Иверской» — «Иверскойой», «салтан» в контексте заменяется «султаном»²⁶, вместо архаического местоимения «яз» — «я» (это местоимение в романе встречается в послании царя Картли Георгия X царю Московскому Борису Годунову, (кн. I, гл. 4-ая, стр. 75)²⁷.

²³ С. К а к а б а д з е. Исторический сборник, IV, Тб., 1929, стр. 75.

²⁴ Материалы о посольстве, см. С. А. Б е л о к у р о в, Сношения России с Кавказом, 1578—1613 гг., вып. I, М., 1939, стр. 420—517.

²⁵ Вместе с тем А. Антоновская оставляет для «колорита» значительное количество архаизмов, ходячих словесных формул и оборотов речи, синтаксических конструкций, которые не противоречат живому современному русскому языку.

²⁶ Сохраняя и форма — салтан.

²⁷ Текст послания см. С. А. Б е л о к у р о в, указ. работа, стр. 469.

В приведенном выше отрывке А. Антоновская прибегает к приему контаминации текстов, взятых из различных документов. Так, если 1, 3, 4, 5 фрагменты отражают материалы посольства Татищева в Грузию в 1604—1605 гг.²⁸, то фрагмент № 2 взят из документов посольства князя Семона Звенигородского в Кахети в 1589/90 гг.²⁹, — по всей вероятности, с целью выявить позицию Москвы в отношении Ирана, о которой в наказе посольству Татищева ничего не говорится; к тому же №№ 1, 3, 4 взяты из наказа посольству, отправлявшегося в Кахети к царю Александру, в романе же действие развертывается в Картлийском царстве и вместо Александра в документах фигурирует уже имя царя Картли — Георгия Х³⁰.

Фрагмент же пятый, хотя и относится уже к картлийским делам посольства, но взят не из упомянутого выше наказа, а из статейного списка, содержащего известия о сношениях Татищева с царем Картли относительно сватовства его дочери за царевича Федора Борисовича³¹.

Следует также отметить, что наказ посольству, цитаты из которого приводились выше, оформлен в повествовании как указание-памятка толмачу Свонитину Каменеву от посла-боярина Михаила Татищева. Поэтому в первые три фрагмента от автора включены стереотипные, стилизованные под речевой строй контекста, фразы: «дождавшись ответа моего по государеву наказу, толмачь...» Кроме того, в отличие от документального источника, где титул царя Московского дается в сокращениях, А. Антоновская в указанном отрывке дает его в расшифровке, а в некоторых случаях приводит полный титул самодержца российского³².

II, наконец, концовка третьего фрагмента, начиная со слов: «А хочет великий государь наш...», дана из зачеркнутой в наказе части, с добавлением, в целях констатации факта пребывания посольства в Картли, фразы: «... С Юрьи (Георгий — Г. Г.) царем всея Иверии...»

В ряде случаев документальный материал, пространные цитаты из источников оказываются развернутыми в захватывающем фабульном движении романа. Так, например, многие эпизоды из 22-й, 26-й, 27-й и, особенно, 30-й главы второй книги «Великого Моурави» целиком построены на анекдотическом материале (10 эпизодов), собранным и опубликованным Пл. Иоселлиани в своей монографии о Георгии Саакадзе³³.

Для сравнения приведем параллельные тексты VI эпизода из книги Пл. Иоселлиани и соответствующего отрывка из 30-й главы II книги «Великого Моурави», выделив разрядкой фразеологические аналогии и текстуально совпадающие места.

Пл. Иоселлиани.

А. Антоновская

Георгий Саакадзе не без ужаса смотрел на царя Луарсаба, не выражавшего ему никакого негодования. С высоты Тифлисской цитадели.

Саакадзе все больше удивлялся, Луарсаб не выражает ему дования и даже как-будто мечает его.

²⁸ Текст послания см. С. А. Белокуров, указ. работа стр. 437, 438, 440, 497.

²⁹ Там же, стр. 97.

³⁰ См. начало фрагмента № 3. «А нечто учнет Юрьи царь...»

³¹ С. А. Белокуров, указ. работа, стр. 497.

³² см. послание Бориса Годунова царю Картли Георгию Х (кн. I, глава 19, стр. 224—225).

³³ Пл. Иоселлиани, Жизнь Великого Моурава..., 1848, стр. 39—48.

осматриваемой шах Аббасом, царь Луарсаб вперил глаза в Сионский Собор, изобразил на себя знамение Св. Креста и произнес высокую молитву: Боже, прости врагам моим. Георгий Саакадзе, обьятый ужасом, едва мог сказать Царю: я твой враг? И слезы покрыли его глаза. Ты мог мстить мне, сказал царь, но не народу, безвозвратно погибшему, и церкви, тебя возродившей в веру и жизнь. С этой минуты, пишет Инокния Макрина, Князь Георгий Саакадзе сделался в сердце врагом Персии и замыслил, сверженем рано или поздно Персидского ига, очистить совесть от тяготевшей над его душою вины предательства отечества.

Наедине встретились неожиданно. Шах Аббас, осматривая тбилисскую цитадель, поднялся на башню Шах-тахти...

Луарсаб, смотря на Сионский собор, широко перекрестился:

— Боже, прости врагам.

— За меня молись, царь?

— За врагов моих...

— Да, царь, я твой враг!

— Ты мог мстить мне, но не народу, не церкви, тебя возродившей... Опомнись, Георгий, ведь ты грузин...

— Да, я грузин, царь Луарсаб, потому и стал твоим врагом...

При сличении обоих текстов сразу же бросается в глаза не только явная схожесть эпизода из «Великого Моурави» с первоисточником, но и радикальное переосмысление указанного материала, отстранение писательницей всего того, что не соответствовало сложившейся в ее сознании концепции образа Георгия Саакадзе, углубленное понимание его личности. Вывод, сделанный Пл. Иоселиани в концовке эпизода, многие штрихи, да и вся тональность его, отбрасывается, отвергается А. Антоновской как ложное, фальшивое, не соответствующее величию образа пламенного патриота. Свидетельство тому — достойный ответ Георгия потерпевшему царству Луарсабу. Психологически писательница права — только так и мог говорить Великий Моурави — человек, жертвующий во имя родины горячо любимым сыном.

В «Великом Моурави» А. Антоновская создала богатейшую галерею реально существовавших исторических личностей и вымышленных персонажей. Очень живо, с большой любовью и нескрываемой симпатией рисует автор полнокровные художественные образы ближайших сподвижников Великого Моурави — выходцев из крестьянской и мелкопоместной азнаурской среды, составивших впоследствии «Дружину барсов». Большинство из них — реальные исторические лица, героическая жизнь и деяния которых в течение веков оставались в тени летописных сказаний и повествований историков, ибо официальная историография не снисходила до жизнеописаний т. н. «низов» общества²⁴.

В романе же А. Антоновской образы преданных друзей и сподвижников Великого Моурави даны раздробно, во всей жизненной полноте и внутреннем драматизме, представляют собой ярчайший пример того, как из упоминания одной только фамилии в документальном подлиннике, фиксации отдельных фактов жизни героя, рождаются полнокровные, живые человеческие образы, целые фигуры ярко очерченных персонажей. Не будет преувеличением, если скажем, что сподвижники Саакадзе принадлежат к числу наиболее удавшихся, если не лучших, персонажей во всей образной системе многотомного произведения.

²⁴ Впервые об этих бескорытных сыновъ героического народа упоминается в известной исторической поэме И. Тбилици «Тифлисованяча», и именно ей мы обязаны тем, что до нас дошли имена этих славных героев прошлого (И. Т б и л и ц и, Великий Моурави, М., 1945, стр. 45, 46, 47).

То же самое можно сказать о замечательных, надолго запоминающихся образах тбилисского купца Вардана Мудрого (Бебутова)³⁵, эвонравного русского воеводы Юрия Хворостинина³⁶, посланца шаха Аббаса Рустам-бека³⁷ и мн. других.

Некоторые эпизоды и персонажи романа несут на себе отпечаток весьма спорного и гисторического материала, зафиксированного в перестом и разноречивом потоке первоисточников. К такому следует отнести образ суровой и гордой бабки Георгия Саакадзе, черкешенки «баба Зара», происхождение которой автору, по всей вероятности, «подказало» одно из высказываний дореволюционного грузинского историка М. Джанашии, считавшего Саакадзе и его предков «выходцами из Дагестана»³⁸.

В данном конкретном случае — поспорить с автором о правомочности использования подобного рода источника, к тому же связанного с именем злого недоброжелателя Георгия Саакадзе, для воссоздания родословной известной исторической личности.

Некоторые исторические события, факты, отдельные сообщения историков получили основой для создания целого ряда вымышленных персонажей «Великого Моурави», предопределили их сюжетную роль. Так, например, трагическая история неизвестного грузина из шахской гвардии «шах-сезани», обезглавленного по приказу жестокого властелина Ирана за то, что тот осмелел во время одного из сражений приккрыть собой шаха Аббаса, родила в романе А. Антоновской драму жизни молодого горца из Аванури — Арчила, некогда спасенного Георгием Саакадзе из рук турецких торговцев живым тозаром (кн. II, глава 22, стр. 201—202)³⁹. Другой, не менее известный случай с временным ослеплением шаха Аббаса у Эрцацминдского монастыря органически слит с перипетиями жизни, судьбой такого «проходного» персонажа романа, каким является мудрый истец — дед Дмитрия, воплощающий в себе лучшие черты человека из народа (кн. II, глава 26, стр. 253—255)⁴⁰.

В основе сюжетной композиции одной из повел «Великого Моурави», повествующей о «правдивой истории одной семьи в Стамбуле», лежит характерный для жизни общественно-политического строя Турецкой империи эпизод, «позаимствованный» автором из VIII главы книги анонимного французского автора⁴¹.

Это история жизни, точнее, злоключений богатой греческой семьи Эракле Афеидули, с которой близко сошелся и чуть не породнился Георгий Саакадзе (А. Антоновская умело вводит в сюжет VI книги романтическую линию любви дочери Афеидули к сыну Саакадзе — Азтаидзу). История, приведенная анонимным автором в своей книге, хронологически относится к XIX столетию, однако, ввиду того, что полити-

³⁵ «Очерки истории Грузии», т. IV, Тб., 1974, стр. 185.

³⁶ М. Полелевков. Стписка к парю терского воеводы Юрия Хворостинина из кн. «Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений» (1615—1640), Тб., 1937, стр. 99—100.

³⁷ С. Соловьев, История России с древнейших времен, т. IX, 1859, стр. 205.

³⁸ М. Джанашии. История Грузии, 1897, стр. 288. Определенную помощь в воссоздании образа «баба Зара» А. Антоновской оказала книга А. Ф. Швейгера-Ренфельда «Женщина». С. — Петербург, 1885.

³⁹ Пл. Иоселиани, Жизнь Великого Моурава..., 1848, стр. 43—44

⁴⁰ Там же, стр. 39—41.

⁴¹ «Два года в Константинополе и Мерсе (1825—1826)», изд. второе, исправленное, Санкт-Петербург, 1829, стр. 90—93.

ческая (карательная) система Османской империи и беспощадные способы проведения ее администрацией султанов не претерпели каких-либо значительных перемен в течение столетий (XVII—XVIII вв.), А. Антоновская сочла возможным перенести во времени историю жизни Афеудли, естественно вводя ее в композицию VI книги и органически в его фабулу.

Широко развернута в романе (в I и, особенно, в IV книгах) тема русско-грузинских взаимоотношений в первой четверти XVII века, рассматриваемая автором в плане искренней и давнейшей дружбы, складывавшейся в те суровые времена между двумя единоверными народами. В свете разворачивающихся на страницах романа событий становится очевидной величайшая выразительность в «Великом Моуравии» концепции о далеких корнях русско-грузинской взаимосвязи, бесценной вытекающей в плане реальной исторической перспективы. С этой целью вводит она в сюжет «Великого Моуравии» мастерски написанный эпизод военной помощи терекских русских стрельцов и казаков грузинским ополченцам и дружинникам, ведущим в Арагвском ущелье у Жилвальского моста поравный бой с полчищами персов.

Событие это, отраженное в грузинских легендах и устных преданиях и зафиксированное в известной работе В. Потто «Кавказская война», трансформировано автором в 31-ой главе IV кн. романа в высшей степени реальные эпизоды⁴². О том, что первоисточником автору послужила именно указанная книга В. Потто, свидетельствуют возвышенные слова русского повелюя, встречающиеся как в «Кавказской войне», так и в тексте романа А. Антоновской: «Ребята!... ляжем костями на месте и не положим бесславия на русское имя! По заветному слову наших дедов (у В. Потто — отцов): мертвыи бо орама не вьмут!...» (кн. IV, стр. 512)⁴³.

Повсю дружбы и братства, А. Антоновская сумела создать живую, глубоко осмысленную картину, исполненную неподдельного гуманизма, человеколюбия и братства, идейное и эстетическое значение которой для наших дней трудно переоценить.

Работа А. Антоновской над первоисточниками, над историческими документами составляет лишь небольшую часть, одну грань той большой и сложной работы, которую проделала замечательный мастер советской исторической прозы в процессе создания монументального романа-эпопеи «Великий Моуравии». Ясная историческая концепция, органическая близость автора к Грузии, ее народу в совокупности с незаурядным художественным талантом, помогли писательнице с большой убедительностью воссоздать живую, правдивую картину изображаемой эпохи, выработать четкое представление о ее материальном облике, ее людях — действующих лицах повествования, и создать, тем самым, величественную эпопею о Великом Моуравии и его героическом времени.

⁴² В. Потто. Кавказская война в отдельных очерках, эпизодах, легендах и биографиях, т. I. С.-Петербург, 1887, стр. 15—16; в нижке на стр. 16 указано, что легенда эта рассказана г. Попкой в его статье «Алла-Верды» (Весенний сборник, 1861).

⁴³ В Потто, указ. работа, стр. 16.

გულნაზ ნაღარიშვილი

ბალატიონ ტაბიძის უმიღმარცვლადთა რიტმისათვის

ლექსის რიტმზე დაკვირვებისათვის უწინარეს ყოვლისა, საჭიროა რიტმული ერთეულებისა და მათი ურთიერთმიმართების დადგენა, რიტმულ ფორმათა სხვადასხვაობის აღნუსხვა და გაანალიზება. სტატისტიკური მეთოდით მუშაობის დაწყებამდე წინასწარვე უნდა ვიცოდეთ, რას ვითვლით, რის სტატისტიკას ვაწარმოებთ.

რუსულ ლექსმცოდნეობაში ლექსის საზომის (მეტრის) რიტმული ვარიაციების სტატისტიკა ემყარება. ერთი მხრივ, მეტრული მახვილების სხვადასხვაობას და, მეორე მხრივ, მახვილთშორისი ინტერვალების ხასიათს. რასაც სიტყვათგამყოფები ქმნის¹.

ჭარბულ ლექსმცოდნეობაში რიტმის სტატისტიკური მეთოდით შესწავლა დასაწყის ეტაპზეა. ამ მხრივ ერთგვარი გზამკვლევი ხასიათისაა ეფეხისტყაოსნის „სიტყვათა მარცვლობრივი განაწილების ცხრილები“, რომელიც წარმოდგენილია აკად. გ. წერეთლის რედაქციით გამოცემულ კრებულში „მეტრი და რითმა ეფეხისტყაოსანში“ (თბ., 1973) და ვაჟა-ფშაველას „გოგოთურ და აფშინას“ რიტმული ვარიაციების სტატისტიკა შესრულებული აკაკი ხინთიბიძის მიერ („ვაჟა-ფშაველას ხუთი პოემა“ თბ., 1974).

ა. ხინთიბიძის ნაშრომში, რომელიც ვაჟა-ფშაველას პოემების („გოგოთურ და აფშინა“, „სტუმარ-მასპინძელი“, „გველის მკამელი“, „ალუდა ქეთელაური“, „ეთერი“) რიტმის შესწავლას ეძღვნება, რეალური რიტმის თვალსაზრისით დამუშავებულია „გოგოთურ და აფშინას“ პირველი ორი თავი და წარმოდგენილია 9 ურთიერთგანსხვავებული რიტმული ვარიანტი. ჩვენი დაკვირვება გ. ტაბიძის შეიღმარცვლიან საზომზე არსებითად ამ ნიმუშის მიხედვით წარიმართა.

ვიდრე კონკრეტულად ვისაუბრებდეთ, თუ რა პრინციპებით ვხელმძღვანელობდით გ. ტაბიძის აღნიშნული საზომის რიტმულ ვარიანტთა შესწავლისას, მოკლედ გვინდა მივუთითოთ იმის შესახებ, თუ რამ განაპირობა გალაკტიონის რეტრიკიდან შეიღმარცვლიანი საზომის შერჩევა.

როგორც ცნობილია, გ. ტაბიძის მეტრული რეპერტუარი ძალზე ფართოა. გარდა ტრადიციული ფორმებისა, მას არაერთი ახალი მეტრული სქემა აქვს შემოტანილი. ტრადიციულ საზომებსაც გალაკტიონი თავისებური რიტმული ნიუანსებით ამდიდრებდა. კერძოდ, შეიღმარცვლიანი საზომი, გალაკტიონის მეტრიკაში თავისებურ ადგილს იკავებს. ამ საზომს, რომელიც მანამდე შედარებით იშვიათად იხმარებოდა ქართულ პოეზიაში², გალაკტიონმა ახლებური სული შთაბერა, გალაკტიონის არაერთი ლირიკული შედევრი შეიღმარცვ-

¹ А. Колмогоров. Пример изучения метра и его ритмических «Теория стиха», Л., 1968, гл. 145.

² ა. გაჭეცელია, ქართული კლასიკურა ლექსი. თბ., 1953, გვ. 242.
ხინთიბიძე, აკაკის ლექსი, თბ., 1972, გვ. 59, 225, 59.

ლიანი მეტრით არის შესრულებული. ამ საზომმაჟთავი იჩინა ჟერ კიდევ „არტიტულ ყვაილებში“ („ქიანურები“, „ათოვდა ზამთრის ბაღებს“, „გვიანი ოცნება“ და სხვ.).

შემდეგ შეიღმარცვლიანი საზომით დაწერა ისეთი ბრწყინვალე ნიმუშები, როგორიცაა: „შენ რაღას იტყვი“ (1,325), „სალამო“ (1,277), „ქალავ“ (II, 146), „სანამ არ დამსხვრეულან“ (IV, 33), „ელვარე და ლომფერი“ (I, 298), „გაგონდება თუ არა“ (II, 33), „რა ღროს რომანსეროა“ (II, 118) და მრავალი სხვ. საერთოდ შეიღმარცვლიანი საზომით გალაქტიონს 190 ლექსი აქვს დაწერილი.

შეიღმარცვლიანი საზომი სამი ურთიერთისაგან მკვეთრად განსხვავებული სახეობის შემცველია. სრულიად სხვადასხვაგვარი რიტმული წყობა აქვთ გალაქტიონის ამ სტრიქონებს:

1. ყვაილებზე მღეროან (4//3)
2. ბეტალორის შეხლა (5//3)
3. ყორნებს საუბარი (5//1)

თითოეულ მათგანზე უფრო ნათელი წარმოდგენა რომ შეგვექმნას, ვნახოთ მთლიანი სტროფებით:

1. გაცრცელ და მჭევირან
ცას სიჩაღლე ყვებია.
ყვაილებზე მღეროან.
რა ღროს ყვაილებია. („რა ღროს რომანსეროა“)
2. მღო ოპერა „ლოკეო“,
ბეტალორის შეხლა.
განა ეს არის სეჟმ?
მე სოღ სხვათ ვაქტობს ეხლა. („ქიანურები“)
3. გზა იყო უღობ
უსახილ უმარცხნი.
მეტწონდა შენე ყვებო,
ყორნებს საუბარი („ათოვდა ზამთრის ბაღებს“)

გალაქტიონის შეიღმარცვლედები სწორედ ამ სამი სხვადასხვა სახეობის მიხედვით იქნა კლასიფიცირებული³.

190 შეიღმარცვლელიდან სქემით 4//3 გალაქტიონს დაწერილი აქვს 94 ლექსი. სქემით 5//2—95 ლექსი, ხოლო სქემა 3//4, რომელიც საერთოდ იშვიათია, ფაქტობრივად ერთ ლექსში დომინანტობს, თუმცა იგი ხშირად არის ჩართული სხვა საზომით შესრულებულ ლექსებში. შეიღმარცვლიანი საზომით დაწერილ სტრიქონთა საერთო რაოდენობა 2882 შეადგენს.

ერთი რომელიმე სქემით შესრულებული ლექსი ზოგჯერ ირევს სხვა სქემის სტრიქონებს. მაგალითად, ლექსში „ათოვდა ზამთრის ბაღებს“, რომელიც ძირითადად მიჰყვება სქემას 3//4 („ღარაყე, დაუბერე“). გვხვდება 5//12 სქე-

³ მ. თითებუღა გ. ტაბიძის თხზულებათა თორმეტრომეულს მიხედვით.

⁴ 5//2-ის შებრუნებული წყობა 2//5 დამოუკიდებელ წყობას არ ქმნის. იგი დატოვრად 4//3-ის სახესხვაობაა, რამდენადაც ხუთმარცვლიანი რიტმული ვრცელდება. აღდენია ჩვეულებრივად სამი მარცვლია, ამიტომ, რომ 2//5 გალაქტიონს ყველაზე ხშირად 4//3 წყობის ლექსებში აქვს ჩართული. მაგალითად:

დგება თეთრი დღეები 4//3

რედებებს სეზონი, 4//3

გაჩნდნენ ორხიდეები, (2//3)

ყოვლად უმიზეზონი (2//5) („დგება თეთრი დღეები“, ტ. II, 112).

მით დაწერილი სტრიქონი („თმაგაწეწილი ქალი“). 5//2-ით დაწერილ ლექსში „ალმართი“ (VI, 186) გვხვდება სტრიქონი—„ნიში ნათელისმცემლის“, რომელიც ფაქტობრივად 4//3 სქემის კუთვნილებაა და ა. შ. მაგრამ ასეთი შემთხვევები ხშირი არ არის. საერთოდ, გალაკტიონი ერიდება შვიდმარცვლედის სახეობათა შერევას. ეს არის პრინციპული სხვაობა წინააღმდეგობადად პოეტებთან შედარებით.

სქემათა შერევის სტატისტიკა სტრიქონთა რაოდენობის მიხედვით ასეთია:

ცხრილი 1				
სქემა	4//3-ში	5//2-ში	3//4-ში	ჯამი
4//3	1812	9	—	1851
5//2	72	1727	1	1800
3//4	205	17	9	231

როგორც ვხედავთ, შვიდმარცვლედის სქემები მაინცაღამაინც არ გადადიან ერთმანეთში. გალაკტიონი ერთ ლექსს, ჩვეულებრივად, ერთი რომელიმე სქემით წერს. საილუსტრაციოდ:

ვაჯონდება თუ არა ქარაღისი დოვები, მღებებს ლურჯი კამარა ქვბო სანაოხებებ?	კიდევ შევჩნა თუ არა მხიარული თვალბო? თუ დრომ გადაუარა და ჩაუქრო ალები?
--	---

მივიღოდი მხარდამხარ
და დრო გვეუარესა,
აჟ არ ეიცი სადა ხარ
და რომელსა მხარესა.

(„ვაჯონდება თუ არა“ 11, 33)

ყველა სტრიქონის კადენცია სამმარცვლიანია. ლექსის მეტრული სქემა არის 4//3 (2//5-ს, როგორც აღრე მივუთითეთ, კადენცია სამმარცვლიანი აქვს). ამის საპირისპიროდ ლექსი „კახეთის ნთვარე“ (II, 95 დაწერილია სქემით 5//2. არც ერთი სტრიქონი ამ სქემიდან არ უხვევს. ყველას კადენცია ორმარცვლიანი აქვს. საილუსტრაციოდ:

ცა ეარსკვლავებს კოქით გდაფარული არის, — აი ტყეების იქით მოჩანს ბუნაგი მთვარს. ჩვენ მივიღოდი მთაში, ვერხეი დეაუდა კოხტა, სულ დავეაუწყდა მანინ, რაც წინაღობით მოხდა.	გრძნობა, პირველი თემა... გრძნობა, პირველი დღისით, მოგონებები ჩემი, მოგონებები სხვისა. გრძნობა, ცხოვრება ზღვარ... გრძნობა, იცვლება მხარე, მთვარე კახეთში სხვაა, სხვაა აბილესში მთვარე.
---	--

შვიდმარცვლედში შემავალ ლექსთა და სტრიქონთა სისხშირეები ასეთია:

სქემა	ლექსები		სტრიქონები	
	აბს. სისხშირე	%-ობით	აბს. სისხშირე	%-ობით
5//2	95	50%	1800	46,1%
4//3	94	49,5%	1851	47,7%
3//4	1	0,5%	231	6,2%

როგორც ვხედავთ, ჩვენ მიერ გამოყოფილი სქემები შეიღმარცვლელისა სუფთა სილაბურ პრინციპს ემყარება. ისინი ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან კადენციის მარცვალთა ოდენობით. ორ-სამ- და ოთხმარცვლიანი კადენციები დიაქრიტულად განსხვავებულ სქემებს ქმნიან.

შეიღმარცვლელის სქემებად დაყოფა სიტყვათმახვილის ოგნოზირებას არ იწვევს, პირიქით, იგი რეალური მეტყველების, რეალური რიტმის გამოძახილია. ამიტომ აქვს აზრი და წინშეწელობა შეიღმარცვლელის სქემათა სტატისტიკას. ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში იგი რეალურ წარმოდგენას გვაძლევს ნაწარმოების ცოცხალ, მოქმედ რიტმზე.

მით უფრო ვერ დაეწყობება მახვილთა განლაგების პრინციპს შეიღმარცვლელის სქემათა შიდა ვარიაციები, რომლებიც რეალური რიტმის შესაბამისად მახვილთა სრულიად განსხვავებული კონფიგურაციით ხასიათდება. სქემათა ვარიანტებში მახვილთა რიგი და რაოდენობა ცვალებადობს იმისდა მიხედვით თუ რამდენ მარცვლიანია სიტყვა, ანდა როგორ სინტაქსურ მიმართებაშია მეზობელ სიტყვასთან. მაგალითად, სქემა 5//2-ის ვარიანტები: 23//2 („რაზე ღრიალებს ფაზი“), 5//2 („კაკასიონის მთები“) და 14//2 („და ისტორიის ჩრდილის“) მახვილთა სხვადასხვა რაოდენობას თუ განსხვავებულ რიგს საჭიროებს.

ამრიგად, შეიღმარცვლელის სქემათა შიდა ვარიაციების გამოყოფაც წმინდა სილაბურ პრინციპს უნდა დაექვემდებაროს. ერთმანეთისაგან უნდა გამოიყოს სიტყვათა სილაბური ოდენობანი, ვერსიფიკაციული ფუნქცია უნდა დაეკისროს სიტყვათა გამოყოფებს.

შეიღმარცვლიანი საზომის სქემათა რიტმული ვარიანტები გ. ტაბიძის ლექსებში ვარკვეული პრინციპების მიხედვით იქნა დაძებნილი. ანგარიში გაეწია კომპოზიტებს, პროკლიტიკებსა და ენკლიტიკებს, სინტაგმებს. გრამატიკულსა და ლოგიკურ-ემოციურ პაუზებს. სიტყვათა მარცვლობრივი შედგენილობა ციფრებით იქნა აღნიშნული. მეტრული ზღუდე ცეზურის აღმნიშვნელი ხაზებით—//, ხოლო გრამატიკული ან მკვეთრი ლოგიკურ-ემოციური პაუზა—ცალი ხაზით—/; სინტაგმებისა და პროკლიტიკა-ენკლიტიკების აღსანიშნავად შემოღებულ იქნა ფრჩხილები. მაგალითად, „ქიანურების“ სტრიქონები: „განა ეს არის საქმე“, „მჭერა მე შენი ძმობა“ და „ოჰ! როგორ მღუპავს გრძნობა“ — სამმარცვლიანი რიტმული ერთეულის სამ განსხვავებულ ვარიანტს შეიცავს: „ეს არის, „მე შენი და „ოჰ! როგორ“, პირველი, როგორც სინტაქსური კავშირის მქონე ვარიანტი, ამგვარად აღნიშნება: 3(12); მეორეში ლოგიკური პაუზა სიტყვათა გაერთიანების საშუალებას არ იძლევა: 12; მესამეში კი გრამატიკული პაუზა სიტყვებს ერთმანეთისაგან თიშავს: 1/2. ურთიერთისაგან განსხვავებულად გვაქვს წარმოდგენილი მთლიანი სიტყვები და კომპოზიტები, მაგ., ზღაპარი — 3, მთა-ბარი — 3 (1+2).

ამ პრინციპების მიხედვით გ. ტაბიძის 190 შეიღმარცვლიანი ლექსის 3882 სტრიქონმა 199 რიტმული ვარიანტი მოგვცა. ვურთავთ ვარიანტების ნუსხას თავიანთი საოლუსტრაციო წასაღით:

4//3

1. 11/2//3 — იქ გზა, კლდეა რღვევიდან („სარკმელი“. V, 192).
2. 11/2//3 (21) — შენ კი, ყრმაო, ვინა ხარ („გადახსისხევის სიმბრები“, VII, 180).
- 1/12//3 — დღეს, როს შავი ღრუბელი „მეტეანი, ვაზის ჭვარი“, I, 56).

4. 112/13 (12) — შენ კი ძალვიძს თუ არა („შენ კი ძალვიძს თუ არა“, VII.98).
5. 112//3-ის შლის ლექსთა ფართობებს („თვითეული პოეტი“... III, 350).
6. 112 (11)1//12-მათ კი არ სწამთ არც მღვდელი („საეკლესიო შაირები“, VII, 168).
7. 112//3 (1+2) — და მას უსმენს ცნა-ველი („წიგნები ხალხს“, VI, 243).
8. 1/21//3-ზე ძალღმს რომ გადაწვას (ერთი ხისგან კეთდება“, V, 92).
9. 1/2/1//3 — ხან — კარგი, ხან — მწუხარე („რევოლუციონერის ხსოვნას, II, 101).
10. 1/21//21 — აჰ, მოვა თუ არა დრო („თენდება და ბილიკით“, VII, 36).
11. 121//3 — და ჩანგი ეღერს: აკაკი („წიგნები ხალხს“, VI, 244).
12. 13//3 (21) — თქვენ ისეთი კარგი ხართ („სახლი ტყის პირად“, II, 54).
13. 13//12 — არც საკურთხი, არც ტაბლა („საეკლესიო შაირები“, VII, 168).
14. 1/3//3 — წინ, ბაწარზე ორეულ („ბაწარზე“, II, 271).
15. 13 (12)//12 — ხალხს არ უნდა მაგ შენი („საეკლესიო შაირები“, VII, 168).
16. 13(21)//3(12) — ის შრომობს და არ ჰყვედრის („თვითეული პოეტი“, III 350).
17. 13(1+2)//3 — დღეს ნორტ-დამთან სნებიან („მისტერია წვიმაში“. IV, 52).
18. 1/3(12)//3 — მე — სხვა სულის ამარა („ბინდის დიდი კამარა“, VII, 163).
19. 13//21 — შენ წელანა სიტყვა სთქვი („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
20. 1/3//21 — ო, რამდენი ძალა სცენს „ფირუზისფერ ტალღებზე“, VI, 278).
21. 13(12)//3 — ხნის არ არის შენისო („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
22. 13(21)//3 — ხენს შიგნით აქვს რგოლები („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
23. 13//3(12) — დღეს არავინ ერთ ადგილს („აბა კარგად დაფიქრდი“, VI, 163).
24. 13(12)//3(21) — აჰ არ ვიცი სადა ხარ („გაგონდება თუ არა“... IV, 34).
25. 13//3 — თქვენ პოეტი ბრძანდებით („სახლი ტყის პირად“, II, 54).
26. 13//3[41 (3+3)] — ან სიგიჟე-მორეულ („ბაწარზე“, II, 271).
27. 1/3(12)//3(12) — ოჰ, არ გესმის ეს ოხვრა? („ქალწული“, I, 241).
28. 13//12(11) — ან „იუიდეო“ ან „თუ კი“ („ეხლა დენდი დარბის“, III, 174).
29. 13(12)//21 — ძირს ზღვა იყო, კიდე კი („დიღხანს, დიღხანს ვიდეკი“, VII, 107).
30. 1/(21)//3 — ო, ალვის ხის შევენება („ალვის ხის გადარჩენა“, II.83).
31. 13//2/1 — ან საიდან იცი, რომ „ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
32. 2(11)//3 — რას ჰგავს უცხო მხარეში („მატარებელში“, VI, 29).
33. 211//21 — მიუყარს მე ამ ჰადარს ქვეშ („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
34. 22(11)//3(12) — სანამ ღვთის ფიცს არ მოგცემს („უარაზიანხევის სიზმრები“, VII, 189).
35. 22//12 — ჩვენი ღმერთი და ხატი („საეკლესიო შაირები“, VII, 168).
36. 22(11)//3 — ყრმობის ერთ დღის ნაპერწყლის („ერთი ხისგან კეთდება“, V, 92).

37. 211//3 — მავრამ მე სად მეცალა („სარკმელი“, V, 192).
38. 2/2(11)//3 — მოღის, ფეთქს და იზრდება („ალვის ხის გადარჩენა“, II, 83).
39. 22//3(21) — ციხის გულში ქალის ხმა („გერმანიის დილა“, IV, 163).
40. 22//21 — ავერ მოყმე იგი ზის („წიგნები ხალხს“, VI, 243).
41. 22//3(12) — თქვენი ბინა ტყის პირად („სახლი ტყის პირად“, II, 54).
42. 22//3 — ტირის ვაზი ობოლი („მტვეანი. ვაზის ჭვარი“. I, 56).
43. 2/2//3 — წყნარად, მთებმა იღუმალ („შენ კი ძალგის თუ არა“, VII, 98).
44. 2/2//3(21) — ჩანგო! ბევრი კარგი დრო („ჩანგო, ბევრი კარგი დრო“... IV, 73).
45. 2/2//3(12) — პაპა, ნეტა ეს დევი („ასი წლის ქაღარი“, VI, 96).
46. 2/2//2/1 — რაი, პაპა, აბა, რა! „ასი წლის ქაღარი“, VI, 96).
47. 22//1/2 — მხოლოდ გრძნობა; ოპ, გრძნობა („მხოლოდ გული“... II, 98).
48. 22//3(111) — შვიერს ნება რად არ აქვს („ეხლა დენდი დარაბის“, III, 174).
49. 22//3(1+2) — მსგავსი საღმე მთა-ველად („წიგნები ხალხს“. VI, 243).
50. 2/2//1/2 — აბა, მაშინ კი — თავი (დიდად მკვერმეტყველობენ“, I, 364).
51. 3(12)/ 1//3(21) — რა ვუყოთ, რომ ბევრი რამ („გამოღიხარ სცენაზე“, VI, 79).
52. 3(12)/1//3 — არ ვფიქრობ, რომ ყოველი („დარჩება“ ხსოვნად შთამომავლობას“, V, 247).
53. 31//3 — დაგინდობს ან მორავი („ბაწარზე“, II, 271).
54. 3/1//3(12) — იცოდეს, თუ არ იცის („ენა ნმობლურ მიწის“, VII, 100).
55. 3(12)1//3 — რა სიტყვა ესტევი, ისეთი („ასი წლის ქაღარი“, VI, 96).
56. 3(21)1//12 — ბევრი რამ მაქვს მე თქვენთან („ბევრი რამ მაქვს“... VI, 232).
57. 31//21 — აქედან არც ისე შორს („ვარაზისხევის სიზმრები“, VII, 182).
58. 4//3 — საშინელი ზნანების („მატარებელში“, VI, 28).
59. 4//12 — გამოვიდა ის დილით („გერმანიის დილა“, IV, 163).
60. 4(2+2)//3 — მრავალთ-მრავალ წიგნების („წიგნები ხალხს“, VI, 243).
61. 4//3(1+2) — დაითოვლა მთა-ბარი („თეთრი ქარები“, II, 222).
62. 4//3(21) — დაიღუპა ჩემი ძმა („აბისინელი ჭარისკაცი“, IV, 96).
63. 4//21 — სათხოვარი: ვინაც კი („ქობულეთი“, VII, 87).
64. 4(13)//12 — იმ ადგილას, სად ეხლა („გული მთხოვე, მეგონა“, VII, 25).
65. 4(31)//3(12) — ჩემისა და ამ ქადრის („ასი წლის ქაღარი“, VI, 96).
66. 4(112)//3(12) — „მე და ლამე“ ეს არის („გამოღიხარ სცენაზე“. V, 73).
67. 4(31)//12 — მიწამა და ზღვამ იცის („ჩემო კარგო ქვეყანა“ VII, 31).
68. 4//3(12) — გაგონდება თუ არა („გაგონდება თუ არა“, II, 73).
69. 4(13)//3(21) — რომ გავიჯე თანა გაქვთ („ზღვის პირს დასახლებულ-ხართ“, III, 274).

71. 4(13)/3(12) — რა სინაოლე, რა ხალხი („აი. იმ ადგილიდან“. VI, 277).
72. 4//3(61) — ასოთაწმყოების გნაჲ („წიგნები ხალხსა“. VI, 243).
73. 4//7) — განოვადარებათ („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
74. 4//3(16) — სულ არაღუეგებია („სა. ზღვაო, ბიჭვისთა“, VI, 78).
75. 4(13)/3 — ამ თეატრში გრგვინაჲდა („სურთომეზხვეული, IV, 176).
76. 4//3[16(3+3)] — აქ სიმკვეთრე-სიღბილის („მზუა ისე მგზნებარე“, IV, 17).
77. 4//3[16(15)] — ნაჲ არ ახასიათებს („განა მისთვის ამშენებს“, III, 259).
78. 1/1//5(14) — გრძნობს, რომ ეს ენერგია („თვითელი პოეტი“, III, 350).
79. 11//14 — აქ კი ცის შუაგულში („სარკმელი“, V, 192).
80. 1/1//41 — ეჲ, თუ ძველებური ხმით („გული მხოვე მეგონა“ VII, 25).
81. 1/1//5 — გთხოვ, ნუ ჩამამერთმეჲა („ეს გრძნობა სიბოროტედ“, IV, 56).
82. 11//5 — აქ არ გამოიხარებს („თვითელი პოეტი“, III, 350).
83. 2//41[(2+4)]. — ჰეჲა-ჰუხილამდე კი („სალამო პარიზში“, IV, 106).
84. 2//41 — ჩანგო! დამიმტკიცე, რომ („ჩანგო, ბევრი კარგი დრო“, IV, 73).
85. 2//4(13)1 — ხელი იმ წამების დროს (მეგობარს“. II, 161).
86. 2//14 — ტანჯვით და რეფლექსიით („ისეუ ტუეში“, II, 204).
87. 2//5(23) — გახეთ „პირი სუარის“ („სალამო პარიზში“, IV, 106).
88. 2//14(1+3) — ისე ჩვენ ორბ-შეჲარდენს („სარკმელი“, V, 192).
89. 2//5[(2+5)] — წუეჲა-უკულმართობას („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
90. 2//5 — მახსოვს ხორაგაულის („ნახსოვს ხორაგაულის“, VII, 24).
91. 2//5(1+4) — დროებს ვარდ-ყვავილიანს („ჩემო კარგო ჰეჲეჲანაჲ“, VII, 31).
92. 2//5(3+2) — დღეთა წყებათა-წყებას („სასწავლო წლის დაწყება“, VI 31).
93. 2(11)//5 — ლექსს რომ აშლაშინებს („ენა მშობლიურ მიწის“, VII, 100).
94. 2//5(4+1) — ღაჲე მოიშხამა-რა („ბინდის დიდი კაჲარა“, VII, 163).
95. 2//41 — დაღჲა ყოველჲეუ ეს („თვალწინ ზღვა აღიმართა“, VII, 30).
96. 2//131 — თი, ის შავბნელი დრო („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
97. 2(11)//41 — რომ ამ წუთისოფლის გულს („ილიას მოტივი“, IV, 187).
98. 2//5(2+3) — მოსპეთ ჩალა-კალაჲი („ქობულეთი“, VII, 87).
99. 2//5(41) — ჰაჲა, დღებელი ხარ! („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
100. 2(11)//5(14) — სხეჲა ბაღს ნუ შეადარებს („ქობულეთი“, VII, 87).
101. 2//5(14) — გულნა არ დამიშალა („მთელი კვირა დაუჲაჲი“, VII, 147).

1. 113//2-ნე მენს ყვავილებს ეზოგაჲ („მე ყვავილებს ეზოგაჲ“. V, 203).
2. 11/12(11)//2 — გინდ, აჲ, გინდ ცხრა მთის იქით („სადაც არ უნდა ვიქ-ნეთ“, VI, 259).

- 1/1/3//2 — წინ, სამშობლო მხარეც („წინ წინ, სამშობლო მხარეც“, VI, 262).
4. 1/13(12)//2 — ო, ეს არ არის ჰანგი („გადაფრენა“, VII, 162).
5. 113(21)//2 — შენ ხომ გმირი ხარ შრომის („მე ყვაილებს ვზოვავ“, V, 209).
6. 113(12)//2 — და როს ცის არის მშვილდი („ნე მივიღოდი ერთი“, VII, 42).
7. 1/22//2 — და — აქვე არის სახლი („მატარებელიდან“ VI, 241).
8. 122//2 — არც მათი დაფნა მინდა („საუბარი ტალღებთან“, VI, 79).
9. 122(11)//2 — წლის ჩეენი მთა და ველი „შვიდი ახალი წელი“, VI, 313).
10. 12/2//2 — და გულიც, ჩანგიც მღერის („ხილი“, VI, 36).
11. 1/2/2//2 — ო, ნეტავ, ნეტავ, ნეტავ („მადლობა დედას“, VI, 165).
12. 1/22//2(11) — ვთქვათ — წიგნთა მრავალ ზღვა ტომს „შვიდი ახალი წელი“, VI, 313).
13. 1/2/2(11)//2(11) — ო, ზღვაო, რა ხარ, რა ხარ („ო ზღვაო, რა ხარ, რა ხარ“, VI, 311).
14. 12(11)2//2 — მე სულ სხვას ვფიქრობ ეხლა („ჰიანურები“, I, 304).
15. 1/13//2 — ის: ხომ გასარისე, გველო („დრამა ერთი ბინისა“, III, 108).
16. 131//2 — თვით ფოლადი ქლერს, მღერის („რუსთავე“, — VI, 202).
17. 14//2 — სად დასასრული იყო („სად დასასრული იყო“, I, 292).
18. 14(13)//2 — თვალს არ ეკიდა ძილი („არსებობის გული“, I, 290).
19. 14//11 — ხან ზმძაფრესი, ხან კი („დემიტრი გულიას“, IV, 231).
20. 14(31)//2 — გზა შეომობის და მართლის („ბორის ნიკოლაიშვილს“, II, 204).
21. 1/4//2 — ან — დასაღუბად დამდგარს („კავეში“, I, 325).
22. 1/4(2+2)//2 — წინ, ახალ-ახალ ნათელ („აწმყოს დიდება დიდი“, IV, 159).
23. 1/4(1+3)//2 — შენ, ღვთისშობელო კარის („სალამო“, I, 277).
24. 14//2(11) — ცა დაამუტა წყნარ სულს („სულ რამდენიმე წლის წინ“, II, 227).
25. 14(2+2)//2 — დღის ახალ-ახალ ქარის („ოცნება და სინამდვილე“, III, 25).
26. 1/4(112)//2 — ო, რა თქმა უნდა! ბრძოლა („წარწერა წიგნზე“, III, 27).
27. 1/4(31)//2 — ნზე, პოეტი და გმირი („ოცნება და სინამდვილე“, III, 25).
28. 2/21//2 — ღვით. ძენძით და ქვიშით („სალამო“, I, 227).
29. 2/2//2 — დღემდე შენ თუმცა გქონდა („დრამა ერთი ბინისა“, III, 106).
30. 2/3(21)//2 — ლაკმე, სადა ხარ, ლაკმე! („ჰიანურები“, I, 304).
- 2/12//2 — ტკბილი, ვით ზეცის ბანგი („დემიტრი გულიას“, IV, 231).
- 2(11)3//2 — ან დღეს ზამბახებს ყიღდა („გაჰქანენ ზაფხულის დღენი“, II, 198).
- 2(11)3(21)//2(11) — მე, ანუ შენ. ან („სიღონა-რად გაჰქარა...“ VII, 27).

34. 2(11)3(21)//2 — არ აქვს თმენა და რიგი („შვიდი ახალი წელი“, VI, 313).
35. 2(11)3(12)//2 — კაცთ კი არ მისცემ პასუხს („გაურკვეველობა“, IV, 40).
36. 2(11)/1/2//2 — აქ კი — ის, შენი ნინო („ო, ნანა, ნანა, ნანა“, VI, 250).
37. 2(11)/3//2 — და ვგრძნობთ, ცივია ტილო („ილია მღერის-ვაჰმე“, III, 278).
38. 22/1//2 — მშვიდი დღეა, თუ ქარი („ჭარი სინდერით მიდის“, V, 110).
39. 23//2 — როდის იფეთქებს ომის („უნდა ბოლო მოედოს“, III, 89).
40. 2/3//2 — ვიწრო, უცნობი ქოჩის („საღ დასასრული იყო“, I, 292).
41. 23(12)//2 — ფიქრი ერთ ლამაზ ქალზე („არსებობის გული“, I, 290).
42. 23(21)//2 — ყრობის სევდა და რული („არსებობის გული“, I, 290).
43. 2/3//2(11) — ეპექოთ — შეეხვადე მზეს და („სიმღერა“, III, 320).
44. 2/3(12)//2 — მეტყუით: ეს იყო სრული („რისთვის მავონებ ვაზზე“, V, 170).
45. 2/3(111)//2 — იცი, ამ შენს ბაღს შრომის („მე შენს ყვავილებს ვზოგავ.“ V, 204).
46. 23//2(11) — თავის ქალებად და ძვლად („მე უშიშარი ლომი“, VII, 74).
47. 23//2(1+1) — ყველას მიუზღავს მის-მისს („შვიდი ახალი წელი“, VI, 313).
48. 23(12)//2 (11) — თითქოს არ იცის, ამ დროს („გერმანიის დილა“, IV, 163).
49. 3(12)/2//2 — Ars longa, vita brevis („Ars longa, vita brevis“, IV, 189).
50. 3(12)2(11)//2 — სხვა ქვებში რომ ვერ გარეე („აწმყოს დიდება დიდი“, IV, 159).
51. 3(12)2//2 — და ისევ უცნობ ტყვილს („ჭეჩა“, II, 298).
52. 3(1+2)2//2 — ღვარ-ღვარად მოსდის ცრენლი („აღმართი“, VI, 186).
53. 32//2 — უნიჟო შეებას კპოვებს „საღზარი ტალღებთან“, VI, 79).
54. 3(21)11//2 — ახალ წელს გზა ხვდეს ჩემი („ახალი წელი“, V, 184).
55. 3(2+1)2//2 — შორით-შორს შლილი ფრთები („მშენიერი ქელი“, VII, 27).
56. 32(11)//2 — სტუდენტებს ძველს თუ ახალს („კიდევ, კიდევ და კიდევ“ VII, 124).
57. 3(21)2//2 — ხალხის და მხოლოდ ხალხის („წინ. წინ. სანშობლო მხარე VI, 262).
58. 3/2//2 — აფხაზო! გაქპრა დაღლა („ო, ზღვის პალმის რტოო!... VI, 273).
59. 41//2 — დემონინის ჰგავს წარბებს („მგზავრის სინდრა“, II, 213).
60. 4(13)1//2 — რა სიტყვებიც არ ითქვა („სდღმს ძველისძველი ცხემი“, VI, 26).
61. 5//2 — კაპიტალიზმის ობი („უნდა ბოლო მოედოს“, III, 89).
62. 5(2+3)//2 მიწრა-მოწერა ძველი („ქრონიკა ერთი დღის“, I, 394).
63. 5//2(11) — ბედნიერება ჩვენს ხალხს („ახალი წელი“, V, 184).
64. 5(2+3)//2(11) — კაფე-შანტანის გზით თუ („რაც არ ყოფილა — არის“, III, 132).
65. 5(1+4)//2 — ზეაღმართულა ჭვარი („ელეგია დღევანდელი“, VII, 11).

66. 5(14)//11 — არ დამავიწყებებს ზე მათ („ერთხელ... (20 წლის წინათ)“, VI, 12).
67. 5(14)//2(11) — რა დაემართა, რა სურს („გაუტრკვევლობა“, — IV, 41).
68. 5(14)//2 — არ ასეენებდა დამეს („არსებობის გული“, I, 290).
69. 5(41)//2 — ქუთაისსა და თბილისს („შენ რაღას იტყვი ყანა?, I, 325).

3114

1. 1/2//4 — სთქვი: მასზე იტყვიანო („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
2. 1/2//13(12) — აქ, ეხლა ქვეც არ არის („დილა გამარჯვებისა“, V, 231).
3. 1/2//4(1+3) — ან, როგორც ასომთვარეულს („სალანო“, I, 277).
4. 12(11)//4(2+2 — აქ ერთ დროს ძველისძველათ („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
5. 12(11)//22 — და მთებს კი დამის ჩრდილი („ქალწული“, I, 241).
6. 12//4(2+2) და ხმები: „აი-ია“ („აი-ია“, VII, 118).
7. 12//4[(1+1)2] — და ქალმა, ის-ის იყო („მე ნახსოვს მისი სახე“, IV, 186).
8. 12/4 — კვლავ ვედარ ვიოცნებო („გული მოხოვე მეგონა“, VII, 25).
9. 1/2//4(13) — ეპ, თუნდაც იმ მოტივიტ („ილიას მოტივი“, IV, 187).
10. 2/1//4 — მინდა, რომ ცოტაოდნად („ეს გრძნობა სიბოროტედ“, IV, 56).
11. 21//4(13) — გულში უღერს რა ხანია („ილიას მოტივი“, IV, 187).
12. 3//4 — უსახო, უპირქუბო („ათოვდა ზამთრის ბაღებს“, I, 320).
13. 3//4[7(3+4)] — წვიმიან-მტვერიანი („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
14. 3(21)//4 — ბუკი დ პიანინო („ო, ნანა, ნანა, ნანა“, VI, 250).
15. 3//13 — შეიღებო, ეგ ჰადარი („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
16. 3(12)//4(13) — კარგ ბმობას რა სჯობია („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
17. 3(21)//4(2+2) — მაინც რა ქვექა-ქუხილით („ახალი წელი“, V, 184).
18. 3//4(2+2) — ზილილია კეცა-კეცა („უხუბუბუკის ზეცა“, VI, 289).
19. 3(1+2)//4 — ჰვარტ-ჰვამლით დანაბური („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
20. 3(12)//4 — თუ არის პოეზია („გამოდინხარ სტენაზე“, VI, 73).
21. 3(21)//22 — ჩემი ხნის უნდა იყოს („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
22. 3(21)//13 — შენა და ეგ ჰადარი („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
23. 3//22—პირველი — თქვენი ნაზი („ბევრი რამ მაქნს...“, VI, 232).
24. 21//4 — გიყვართ ხომ ერთმანეთი („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
25. 21//4(1+3) — ვიღვე დე ლილ—ადანის („გვიანი ოცნება“, I, 281).
26. 12//22 — რომ ხარობს ნოდგმა ჩემი („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
27. 3(12)//13 — რას ნიშნავს ჩვენს მხარეში („მეტარებელში“, VI, 28).
28. 111//4 — ეს ხე კი გადავჭრათო („ასი წლის ჰადარი“, VI, 96).
29. 2/11/1//4 — სხვა ვნა, ან რკინიგზები („ტყე, მინდორი და თხემი VII, 117).

მაშასადამე, სქემა 4//3 შეიცავს 101 ვარიანტს (50%), 5//2—69-ს (35%), 3114-29-ს (15%). შეიღმარცვლელთა ამ რიტმული ვარიანტების სიხშირეები თითოეული სქემის მიხედვით მოცემულია ცხრილებში (3, 4, 5). ვარიანტები დალაგებულია სტრიქონთა მეტ-ნაკლებობის მიხედვით:

4//3

ტბილი 3

№ რიგზე	წიტილი ვაჩაბტუნი	ასკლუტერი სისხრე	№ რიგზე	წიტილი ვაჩაბტუნი	ასკლუტერი სისხრე
1	2//5	572	52	4(13)//3(21)	
2	4//3	347	53	4(13)3(12)	
3	22//3	521	54	1//1/3(14)	
4	13//3	152	55	11//14	
5	2//14	59	56	2//5/7(2+5)'	
6	31//3	47	57	22//3(1+2)	
7	2//2//3	46	58	3(21)//12	
8	2(11)//5	41	59	11//2//3	
9	2//5(14)	36	60	4(31)//12	
10	11//5	32	61	4//3(16)	
11	4(31)//3	27	62	4//3/16(3+3)	
12	112//3	21	63	2//1/1(1+3)	
13	23(11)//3	16	64	2//4(13)1	
14	4(13)//3	18	65	2//2//2/1	
15	1(21)//3	15	66	22//3(111)	
16	2(11)//3	14	67	2//2//1/2	
17	22//3(12)	14	68	3(12)//1//3(21)	
18	2(11)//5(14)	13	69	3(12)//1//3	
19	22//12	13	70	3//1//3(12)	
20	4//5(12)	13	71	3(12)1//3	
21	121//3	12	72	31//21	
22	4//12	12	73	11//2//3(21)	
23	4//3(7)	11	74	13(12)//3(21)	
24	13(12)//3	10	75	13//3[1(3+3)]	
25	1//3//3	10	76	1//3(12)//3(12)	
26	2//5(2+3)	9	77	13//12(11)	
27	13//21	8	78	13(12)//21	
28	2//2(11)//3	7	79	1//3(21)//3	
29	13//12	7	80	13//2/1	
30	4//21	7	81	211//21	
31	22//21	6	82	13(12)//12	
32	1//3(12)//3	6	83	112(11)//3(12)	
33	2//5(23)	6	84	112//3(1+2)	
34	2//5(1+4)	6	85	1/21//3	
35	21//3	5	86	1/21//3	
36	32//3(21)	5	87	1/21//21	
37	4//3(1+2)	5	88	13//5(21)	
38	4//3(21)	5	89	13(1+2)//3	
39	1//1//5	5	90	1//3//21	
40	2//5(41)	5	91	4(13)//32	
41	2//2//3(12)	4	92	4(31)//3(12)	
42	22(11)//3(12)	4	93	4(112)//3(12)	
43	2//5(3+2)	4	94	4//3(61)	
44	2//41	4	95	4//3(16)(15)/	
45	2//2//3(21)	3	96	2//41/6(2+4)1/	
46	22//1/2	3	97	2//4/1	
47	13//3(12)	3	98	2//5(4+1)	
48	1//12//3	3	99	2(11)//41	
49	112//3(12)	3	100	2//131	
50	13(21)//3(12)	3	101	1//1//41	
51	4(2+2)//3	3			

5/2

ცხელი 4

№ რიგზე	იტველი ვაიანტეზი	ასსულტტერი სინსირე	№ რიგზე	იტველი ვაიანტეზი	ასსულტტერი სინსირე
1	2/2	696	36	1/4(1+3)/2	2
2	5/2	321	37	14/2(11)	2
3	11/2	231	38	1/4(31)/2	2
4	2,3/2	85	39	2/12/2	2
5	32/2	79	40	2(11),3/2	2
6	5(11)/2	58	41	5(1+2),/2	2
7	2(1),, /2	59	42	5, 2(11)	2
8	2, (21)/2	49	43	32(11), 2	2
9	2, (12)/2	42	44	1/1, (12)/2	1
10	12/2	56	45	113(21)/2	1
11	5(11)/2	26	46	122(11)/2	1
12	2 3(21) /2	29	47	1, 22/2(11)	1
13	5(12)2/2	20	48	1,2,2(11) 2(11)	1
14	1, /2	1, 49	49	12(11)2, /2	1
15	1,4(31) /2	15	50	131/2	1
16	3(21)2/2	14	51	14/11	1
17	14(13)/2	13	52	1/1(2+2)/2	1
18	2/2/2	11	53	11(2+2)/2	1
19	113/2	11	54	1,5(112), /2	1
20	5(2+3),/2	8	55	2(11),3(21),2(11)	1
21	3/2/2	6	56	2(11),1/2/2	1
22	1, 2,2 /2	6	57	22/1/2	1
23	2/3(12)/2	6	58	2(11)3(21)/2	1
24	1,22/2	5	59	2, 3(111)/2	1
25	1/13/2	4	60	23/2(11)	1
26	2(11)3(12)/2	4	61	23/2(1+1)	1
27	3(12)/2/2	4	62	23(12)/2(11)	1
28	2/21/2	4	63	5(12)2(11)/2	1
29	2/3/2(11)	3	64	5(21)11/2	1
30	5(11)/2(11)	3	65	3(2+1)2/2	1
31	41/2	3	66	4(13)1, 2	1
32	11/12(11)/2	3	67	5(2+3)/2(11)	1
33	1/1/3/2		68	5(1+4)/2	1
34	115(12)/2		69	5(11),/11	1
35	12/2/2				

3/4

ცხელი 5

№ რიგზე	იტველი ვაიანტეზი	ასსულტტერი სინსირე	№ რიგზე	იტველი ვაიანტეზი	ასსულტტერი სინსირე
1	3/4	100	16	12(11)/4(2+2)	1
2	12/4	40	17	12/4(2+2)	1
3	21/4	26	18	12/4/(1+1)2/	1
4	3(12)/4	12	19	1/2/4(13)	1
5	3(21)/4	11	20	21/4(13)	1
6	3/22	9	21	3/4,7(3+4)/	1
7	1/2/4	4	22	3(21)/4(2+2)	1
8	3/13	3	23	3(1+2)/4	1
9	3/4(2+2)	3	24	3(21)/22	1
10	2/1/4	2	25	3(21)/13	1
11	3(12)/4(13)	2	26	21/4(1+3)	1
12	1/1/4	4	27	2(11)/1/4	1
13	1/2/13(12)	1	28	12/22	1
14	1/2/4(1+3)	1	29	3(12)/13	1
15	12(11)/22	1			

როგორც ცხრილიდან ჩანს გალაკტიონის შეიდმარცვლიან ლექსებში რეალური რიტმის თვალსაზრისით ყველაზე უფრო გავრცელებულია 4//3 და 5//2 სქემების შემდეგი რიტმული ვარიანტები: 23//2, 2/5, 4//3, 5//2, 14//2, 22//3.

ქვემოთ მოთავსებულ ცხრილში წარმოდგენილია ამ, ექვსი ყველაზე უფრო გავრცელებული ვარიანტის აბსოლუტური და ფარდობითი სიხშირეები:

ცხრილი 6

№ რიგზე	რიტმული ვარიანტები	აბსოლუტური სიხშირე	ფარდობითი სიხშირე	%-ობით
1	23112	602	0, 2	20%
2	2115	372	0,09	9%
3	4113	347	0,08	8%
4	5112	321	0,06	6%
5	22113	321	0,06	6%
6	14112	234	0,05	5%
ს უ ლ				%53

როგორც ვხედავთ, ამ ექვსმა რიტმულმა ვარიანტმა შეადგინა სტრუქტურა საერთო რაოდენობის ნახევარზე მეტი (53%).

ცხადია, სქემათა ეს მრავალრიცხოვანი რიტმული ვარიანტები ყველა ერთი ძალისა და მნიშვნელობის არ არის. ზოგი უფრო დამოუკიდებელია და თავისთავადი, ზოგი კი შეიძლება ვარიანტის ქვევარიანტად იქნეს მიჩნეული. მაგალითად, 5//2 სქემის ვარიანტები, 5(14)//2, 14//2 და 1/4(1+3)//2 ძლიერ ახლოსაა ერთმანეთთან, მათი შესაბამისი სტრუქტურები ლექსიდან „საღამო“ ურთიერთისაგან დიდად არ განსხვავდებიან. შდრ.:

მთის გათხრებულ რუბს 14//2.

ლურჯ „ვაელობის“ თელა 5(14)//2.

შენ, ღუბინაშია კარის 1 4(1+3)//2.

ყველა შემთხვევაში დასაწყისში ერთმარცვლიანი სიტყვაა, რომელიც ხან მეზობელ ოთხმარცვლედთან შეკრულ სინტაგმას ქმნის („ლურჯ ყვავილებს“), ხან მასთან არაა სინტაქსურ კავშირში და ლოგიკურ პაუზას საკვირობებს („მთის გათხრებულ“), ხან კიდევ გრამატიკული პაუზით არის მისგან დაშორებული („შენ ღუბინაშია“). სამივეგან სხვაობა პაუზის ხანგრძლივობაშია. არის კიდევ ერთი მონენტი, რომელსაც კომპოზიციისა და იმავე სივრცის სიტყვის სხვადასხვაობა ქმნის, შდრ: ყ ვ ა ვ ი ლ ე ბ ი ს და ღ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ე ლ ო. უკანასკნელი კომპოზიტი, რაც სათანადოდ გვაქვს მითითებული: 4(1+3). თუმცა ამ ორ სიტყვას შორის რიტმის თვალსაზრისით სხვაობა მინიმალურია. ზუთმარცვლიანი რიტმული ერთეულის ეს სამი ვარიანტი შეიძლება ერთ ვარიანტად გაერთიანდეს.

გ. ტაბიძის შეიდმარცვლედთა რიტმული ვარიანტების ასეთი სიმრავლე იმის დასტურია, რომ პოეტი არ იზღუდება წინასწარ მოფიქრებული სქემებით და მეტყველების რიტმულ ფორმათა სიღრმეში იხედება. მაგრამ საკითხავია მაინც რა სიღრმეებს წყდება პოეტი.

თეორიული შესაძლებლობა შვიდმარცვლიანი სიდიდის ვარიანტული სხვაობებისა (ზემოხსენებული სამი სქემის მიხედვით) უდრის 9775-ს, ამის გამოთვლი: საშუალებას იძლევა ფორმულა: $R(m) = 5^{m-1}$, სადაც ციფრი 5 ვარიანტთა ურთიერთგანმასხვავებელი ტიპების აღმნიშვნელია.

სქემათა შემადგენელი სილაბური ოდენობანი 2, 3, 4 და 5 ცალ-ცალკე ვარიანტთა შემდეგ რაოდენობას იძლევიან: $r(2) = 5$, $r(3) = 25$, $r(4) = 125$, $r(5) = 625$. აქედან გამომდინარე, სქემათა ვარიანტები იქნება:

$$r(4113) - 125 \times 25,$$

$$r(5112) - 625 \times 5,$$

$$r(5114) - 25 \times 125.$$

სულ 9775

როგორც ვხედავთ, შვიდმარცვლიანი სიდიდის ვარიანტთა ლოგიკურად დასაშვები ოდენობა (9775) გ. ტაბიძის შვიდმარცვლელთა ვარიანტების რაოდენობასთან (199) შედარებით ძალზე დიდია.

თუ დავუშვებთ, რომ ყველა ლოგიკურად დასაშვები ვარიანტი თანაბარ-აღზაობიანია (ყოველი მათგანის შეხვედრის ალბათობა უდრის $-\frac{1}{9775}$),

მაშინ 3882 სტრუქონისაგან შემდგარ არჩევანში უნდა გვქონდეს 9775

$\left(1 - \frac{3882}{9775}\right) = 9775(1 - 0,397) = 9775 \cdot 0,33 = 3230$ რიტმული ვარიანტი. ეს ოცსჯივც ასევე გაცილებით მეტია გ. ტაბიძის შვიდმარცვლელთა რიტმული ვარიანტების რაოდენობაზე.

ასეთი სხვაობის მიზეზი, უწინარეს ყოვლისა, ის არის, რომ ლოგიკურად დასაშვები ბევრი ვარიანტი პრაქტიკულად საერთოდ განუზოროციელებელია, ზოგიერთი ვარიანტი კი ხშირად გვხვდება.

საინტერესო იქნებოდა ამ მხრივ გ. ტაბიძის შედარება სხვა პოეტებთან; რა სურათს მოგვემდინა ანალოგიური ვითარება სხვა პოეტთა შემოქმედებაში. ამავე დროს საჭირო და აუცილებელია იმის გარკვევა, თუ რა მიმართებაშია გ. ტაბიძის შვიდმარცვლელთა ვარიანტული სინჭირები საშუალო ენობრივ ნორმებთან.

ყოველივე ამასთან ერთად ისიც უნდა ითქვას, რომ გ. ტაბიძის შვიდმარცვლიანი საზომების რიტმი მხოლოდ სტრუქონთა რიტმული ვარიანტების სხვადასხვაობაზე არ არის დაფუძნებული. რიტმულ ნაირსახეობას ქმნის მთლიანი სტროფების რიტმული სახე, რაც განპირობებულია სხვადასხვა რიტმული აღნაგობის მქონე სტრუქონთა ურთიერთობით, ასევე საყურადღებოა სხვადასხვა რიტმული ვარიანტის მქონე სტროფთა მონაცვლეობა ლექსში, ლექსის საერთო რიტმული სახე.

მაგრამ ყველაფერი ეს შემდგომი კვლევა-ძიების საქმეა. ამ ეტაპზე კი, ვიდრე მთლიანად არ იქნება შესწავლილი გ. ტაბიძის სალექსო ფორმათა რიტმულ-ვარაუციები და მათი მიმართება ენობრივ ნორმებთან თუ სხვა პოეტების ანალოგიურ მონაცემებთან, საბოლოო დასკვნების გამოტანისაგან თავი უნდა შევიკავოთ.

Г. Ш. НАДАРЕИШВИЛИ

К ВОПРОСУ О СЕМИСЛОЖНОМ РАЗМЕРЕ В РИТМИКЕ ПОЭЗИИ Г. ТАБИДЗЕ

Резюме

Семисложный размер является одним из характерных для поэзии Г. Табидзе — этим размером написаны многие из его лирических шедевров. В работе исследованы 3882 семисложные строки из 190 стихотворений; при этом обнаружено 199 разных ритмических вариантов.

Семисложный размер представлен тремя различными схемами: 4//3, 5//2 и 3//4. Самой частой является схема 4//3, реже встречается схема 3//4; более половины всех строк при этом составляют варианты 23//2, 2//5, 4//3, 5//2, 22//3 и 14//2.

Г. Табидзе сравнительно редко меняет схему размера: встречаются стихотворения, целиком написанные одной схемой.

Теоретический анализ логически возможных вариантов семисложных схем показал, что их число значительно превышает количество вариантов, наблюдаемых фактически. Полное число всех логически возможных вариантов равно 9775; если предположить, что все они равновероятны, то при случайной выборке в объеме 3882 единиц должно обнаружиться 3230 разных вариантов — в 17 раз больше, чем фактически наблюдаемое их количество. Такое расхождение объясняется тем, что распределение вариантов далеко от равновероятного — как отмечалось выше, существует небольшая группа очень часто используемых вариантов, и в то же время весьма велика группа вариантов, каждый из которых встречается редко. Эти варианты как бы разнообразят основной ритмический фон.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის საბჭოთა იმპერატორის განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ენისა კიანაძე

რიტმული პროზის ერთი ნიმუში¹

პროზის რიტმი საერთოდ, კერძოდ ქართული პროზის რიტმი, ნაკლებად არის შესწავლილი.

პროზის რიტმის სპეციფიკური თავისებურებანი არ შეიძლება ავხსნათ იმავე საშუალებებით, რომლებსაც, ჩვეულებრივ, ლექსის რიტმისათვის ვიყენებთ, რადგან პროზაში არა გვაქვს და არც შეიძლება გვაქონდეს ლექსითი სტრუქტურის ყველა ელემენტი. ინტონაციურ-სინტაქსური პარალელები და სხვა სახის გამეორებანი მოსალოდნელია პროზაშიც, განსაკუთრებით, — მხატვრულ პროზაში, მაგრამ არა როგორც ნორმა, არამედ როგორც მეტ-ნაკლებად გამოხატული ტენდენცია.

ამავე დროს, ბუნებრივია, რომ ერთმანეთისაგან უნდა გაირჩეს მხატვრული და არამხატვრული პროზა, ვთქვათ — სამეცნიერო და ა. შ.

ემპირიული დაკვირვებაც კი, ისევე როგორც ცალკეული მწერლების, ლიტერატურის თეორეტიკოსთა და ენათმეცნიერთა გამოხატულებები, დაბოლოს სტატისტიკური ანალიზი, აშკარას ხდის მხატვრული პროზის თავისებურებებს, წარმოაჩენს იმ განსხვავებას, რაც სამეცნიერო, საქმიანი, ჩვეულებრივი სამეტყველო ენისა და მხატვრული ნაწარმოების დაპირისპირების დროს რიტმულობაში ვლინდება.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ პროზაში გამოიყოფა ცალკეული მეტყველებითი პერიოდების ასე თუ ისე მყარი მოცულობის მონაკვეთები, რომლებიც თავის მხრივ ეყრდნობა სინტაგმების შედარებით მყარ მარცვალთა რაოდენობას, რადგან თუ დაეუშვებთ, რომ სინტაგმა არის მეტყველების რიტმის ერთეული, მაშინ „ამ რიტმული პერიოდის ელემენტარული წევრი არის მარცვალი“². ზემოთქმული იძლევა საშუალებას დაისვას საკითხი სინტაგმათა რიტმული საზღვრების შესახებ, იგივე შეიძლება შემდგომ გაფართოვდეს და გავრცელდეს მთელ ფრანსას ან მთელ მონაკვეთზე.

ჩვენი მიზანია XIX ს. ქართული მხატვრული პროზის ერთი ნიმუშის ანალიზის საფუძველზე წარმოვადგინოთ, თუ რა ადგილი ეთმობა სინტაგმებში (ან ცალკეულ გამოთქმებში) მარცვალთა გარკვეულ რაოდენობას და როგორ იქმნება ამ გზით რიტმული პროზა.

პოეტური თხრობისაკენ მისწრაფება შეინიშნება ეკ. გაბაშვილის ნაწერებში. მისი მოთხრობების ბევრი პასაჟი პოეტური პროზის შთაბეჭდილებას ტოვებს. ასეთნაირად შესრულებული ადგილების პოეტურობას ზოგჯერ განსაზღვრავს ეპითეტთა ხშირი ხმარება, გარკვეული ლექსიკის მომწველიება, წინადადებაში სიტყვათა წყობა, განსაკუთრებით, მსაზღვრელ-საზღვრულის არქაული წყობა და არცთუ იშვიათად — რიტმი. ჩვენ ყურადღებას ვამახვილებთ სწორედ ამ უკანასკნელზე და აქ წარმოვადგენთ ეკ. გაბაშვილის რიტმული პროზის ერთი ნიმუშის, — მოთხრობა „ფანტაზიის“ ანალიზს. ეს მოთხრობა პირველად დაიბეჭდა 1888 წ. გაზეთ „ივერიაში“, (№ 7). ტექსტი შევეუდარეთ საქართველოს სსრ ლიტერატურულ მუზეუმში დატულ მოთხრობის ავტოგრაფს.

„ფანტაზია“, როგორც ავტორი სათაურშივე მიუთითებს, ლექსია პროზად წარმოდგენილი. თავიდანვე აშკარაა მწერლის მიზანდასახულობა — მიამსგავსოს ეს პროზაული ნაწარმოები ლექსს, ან პირიქით — ლექსი დაუახლოვოს პროზას. ესაა წინასწარი პირობა იმისა, რომ თხზულება, მართლაც, პოეტურია. ჩვენ ვეცადეთ განვეცხადებოდა, რა ქმნის ამ პოეტურობის შთაბეჭდილებას.

მოთხრობის კითხვის დროს თვალში გვეცემა, უპირველეს ყოვლისა, მარცვალთა თანაბარი, კანონზომიერი, განაწილება ფრაზაში. მიუყვებით ტექსტს პირველნაბეჭდის მიხედვით, შეუსაბამობის შემთხვევაში ვიმოწმებთ ავტოგრაფის ჩვენებას, რომელსაც A ლიტერით აღვნიშნავთ:

მოთხრობა ასე იწყება: „გულ-გატეხილი 5, თვალ-ცრემლიანი 5, სულით უძლური 5, მოუფიქრებლად 5 მიედოიდი წინ 5, სად მიედოიდი 5, რას ვეძებდი მე 5 — არაფერს 3. მიედოიდი 4 მხოლოდ იმისთვის 5, რომ იქ დარჩენა 5. საცა ვიყავი 5, სწრაფლად მოსპობდა 5 ჩემსა არსებას 5 და ვიბრძოდი 4 მის დასაცველად“ 5.

A ასეთ სურათს გვაძლევს: „გულგატეხილი 5, თვალ ცრემლიანი 5, სულით უძლური 5, მოუფიქრებლად 5 მიედოიდი წინ 5, სად მიედოიდი? რას ვეძებდი მე? 5 — არაფერს 3. მიედოიდი 4 მხოლოდ იმისთვის 5, რომ აქ დარჩენა 5, სადაც ვიყავი 5, სწრაფლად მოსპობდა 5 ჩემსა არსებას 5 და მე ვიბრძოდი 5 მის დასაცველად“ 5.

იჩვენება, რომ პირველ ნაბეჭდში ასეთი მარცვალთა რაოდენობაა დატული ფრაზაში: 5-5-5-5-5-5-4, შემდეგ გრძელი პაუზა და მოკლე სამმარცვლიანი პასუხი: „არაფერს!“ მომდევნო ფრაზაში: 4-5-5-5-5-5-4-5, ყოველ წინადადებაში ასეთი შეფარდებაა 8:8-სთან. პირველ წინადადებასთან შედარებით მეორეში დარღვეულია პირველი და მეშვიდე რიტმული ერთეულის მარცვალთა რაოდენობა.

თუ ავტოგრაფს მივმართავთ, ვნახავთ, რომ ამ თვალსაზრისით აქ ასეთი ვითარებაა: პირველ წინადადებაში გვაქვს: 5-5-5-5-5-5-3 და მეორე წინადადებაში: 4-5-5-5-5-5-5 (ორსავე შემთხვევაში ყურადღებას იქცევს მეშვიდე სარიტმო ერთეული). ჩვენი დაკვირვებით ავტოგრაფის ჩვენება პირველ წინადადებაში მეშვიდე სარიტმო ერთეულში უკეთესი ჩანს: „რას ვეძებდი მე?“ — აქ კვლავ ხუთი მარცვალი გვექნებოდა და მარცვალთა რაოდენობაც პირველსა და მეორე წინადადებაში (უკვე პირველნაბეჭდში!) იქნებოდა 38:38 და არა 37:38-თან, ეს ერთგვარად გააწონასწორებდა ორივე წინადადებას.

შემდეგი ტექსტი ასეთ ვითარებას წარმოგიდგენს: „ღილის რიყრაყზედ 5. როდესაც 3 მნათობნი ცისა 5 ღამის თევით 4 მიზნედილიყენენ 5 და როდესაც 5 აღმოსავლეთი 5 პირის ფერადა 5 შეღებილიყო 5 ამოშავალის 5 ღლის მნათობითა 5, იმ დროს როდესაც (2+3) 5 ყველა სულდგმული 5 ხმას იღებს ღეთისა 5 (3+2) სადიდებლად 5, იმ დროს, როდესაც (2+3) 5 ყველა სნეულნი 5, ყველა უძლური 5 ჰვრძნობს სულის შვებას 5 (1+2+2), მეც დაერღობილი 5, განთიარისა 5 მოწყალეობითა 5 ღონე-შესხმული 5 მიუუახლოვი 5 ტურფასა ტაძარს 5 მაღალს მთაზედა“ 5.

შეიძლება ასეთ რიტმულ-ინტონაციურ ერთეულებად დაყოფა ყოველთვის სწორი არ იქნენოს კაცს, მაგრამ, ვფიქრობთ, ამის უფლებას ზოგჯერ ავტოგრაფის ჩვენებაც გვაძლევს. მაგ. ოთხმარცვლიანი „ღამის თევით“ A-ში ხუთმარცვლიანდაა წარმოდგენილი: „ღამის თევითა“, თუმცა ქვევით ავტოგრაფში

აღარა გვაქვს პირველნაბეჭდში მარცვალთა რაოდენობისათვის მოხმობილი ემფატიკური ა: „მეც დაერდომილი, განთიადისა მოწყალებით 4 ღონე-შეს-მული, მივუახლოვდი ტურფასა ტაძარს...“ (A), მაგრამ ამით სრულიადაც არ იკარგება საერთო რიტმის გრძნობა.

ამ მონაკვეთში საინტერესოა აგრეთვე სინტაქსური პარალელიზმის შემთხვევა — „იმ დროს, როდესაც ყველა სულდგმული...“ და „იმ დროს, როდესაც ყველა სნეული...“, რაც ერთგვარად ამაღლებულის შთაბეჭდილებას ანიჭებს ნათქვამს.

მომდევნო აბზაცში რიტმული სურათი ოდნავ იცვლება. დარღვევაც მეთია: „ოპ 1 რა მშვენიერი იყო (5+2) 7 ამ ბრწყინვალე 4 მაისის დილას 5 ეს უდაბნო 4, მყუდრო ალაგი 5, თავის გამარტოვებით (2+5) 7, თავის სინაზით 5, და სინარნარით 5, ეს ადგილი 4 ედარებოდა 5, იმ სოფლის წალკოტს 5, ედემის არეს 5, ახოვანი 4, ნიგვზის ხენი 5 ოდნავ იძროდნენ 5 ფრილის ნიავით 5, მთელი მიდამო 5, მორთული იყო 5, მწვანის ბალახით 5 და 1 ჰაერი სავსე 5 ზამბახ-ასკილის 5 სურნელოვნებით 5. ტუბილად 2, მოუბარე 4 პატარა წყარო 5 ნანასავით 4 დალულუნებდა 5 ტაძრის წინ გაშლილს 5 მშვენიერს მდელოს 5. ფრინველთ ეღრიაშული 6, ბაეშვების³ შტეენა 5, ბულბულთ გალობა 5 მლაშოს სდებდა 5 თვალთა დადავულთ 5 ცხარის ცრემლებით 5 და გულს დაღაზერულს 5 ნუგეშს აძლევდა“ 5.

ავტორგრაფი ზოგჯერ ჩვენთვის საინტერესო ჩვენებას გვაძლევს: მაგალითად. ოთხმარცვლიანი „ნანასავით“ ფორმის მაგიერად A-ში არის: „ნანასავითა“. ზოლო ექვსმარცვლიანი „ფრინველთ ეღრიაშული“ ნაცვლად „ფრინველთ ეღრიალი“. რაც ხუთ ნარცვალს ქმნის. მართალია, ამით მთელ მონაკვეთში მარცვალთა რაოდენობა არ იცვლება (5+5 ან 4+6=10), მაგრამ თვით ერთი წინადადების ფარგლებში რიტმის დასაცავად კი აუცილებელი ჩანს.

მომდევნო აბზაც კვლავ იმავე პრინციპზეა აგებული. ყოველი პაუზის შემცველი სიტყვა ან გამოთქმა(სინტაგმა) ნხოლოდ ხუთ და ოთხმარცვლიანია. ვფიქრობთ, ზოგიერთი ოთხმარცვლიანი სინტაგმა მახვილის შედეგია⁴. მაგ. ფრაზაში: „იმის სამკაულს 5 შეადგენდნენ 4 მხოლოდ 2 სული წმინდა 4 და ჯვარცმული 5 კაცთა — მოყვარე“ 5: გამოთქმაში „სული წმინდა“ მახვილი აშკარად მოდის სიტყვაზე „სული“, სხვა შემთხვევებში მახვილი სიტყვის დასაწყისზე (ბოლოდან მესამე მარცვალზე) მოდის, მაგ.: „ყური დამტკბარი“, „ერთ დღეს მშვენიერს“ და ხელს უწყობს ფრაზის რიტმულობის შეგრძნებას.

შემდეგი დიდი მონაკვეთი მოთხრობისა ისევე ხუთმარცვლიანი სიტყვებით და სინტაგმებით არის წარმოდგენილი. ნაწარმოებიც ასევე მთავრდება: მუხლთ მოვიყარე 5 ჩეულებრივად 5, ზეცას მივაპყარ 5 თვალნი ბეღერულნი 5, მაგრამ ღვთაების 5 სამაგიეროდ 5, მე იქ ვიხილე 5, ენებითა სავსე 5 შავი თვალები 5 და ყურთ მომესმა 5 მწარე ხარხარი 5 მე სატანისა 5, შეერთებული 5 ტუბილ სიმღერასთან 5 მშვენიერისა“ 5.

მოთხრობის რიტმულობისათვის გარკვეული მნიშვნელობის აღმოჩნდა ემფატიკური ხმოვანიც. ჩვეულებრივ ემფატიკური ა ფრაზის ბოლოს არის⁵. ამის მაგალითი ამ ტექსტშიც ბევრია, მაგრამ თხზულების ტექსტში ემფატიკური ა გვხვდება უმეტესად სინტაგმების შიგნით, რასაც შეიძლება გარკვეულა მნიშვნელობაც კი ჰქონდეს როგორც რიტმის, ასევე რითმის დასაცავად.

რიტმულობა ეკ. გაბაშვილის ბევრი მოთხრობისთვის არის დამახასიათებელი. ასეთია „ოცნება“ — ლექსი პროზად, „ნაკადული“, „მაისი“ და სხვ. რიტმულობა ეკ. გაბაშვილისათვის პოეტური თხრობის საშუალებაა და ამდენად მისი სტილის ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ნიშანიც.

ეკ. გაბაშვილი ქართულ მწერლობაში რიტმული პროზის ერთ-ერთი პიონერია. შემდგომში ამ თვალსაზრისით მეტად მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა კ. ლომთათიძის, ვ. ბარნოვის, კ. გამსახურდიასა და სხვათა შემოქმედებითი მუშაობა.

შ ი ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი

1. წაკითხვლია მოხსენებად ფილოლოგიის ფაკულტეტის მე-17 სამეცნიერო სესიაზე, 1967 წელი, 20—22 მაისი, იბეჭდება შემოკლებით.
2. Т о м а ш е в с к и й, Ритм прозы, О стихе, Л., 1929, გვ. 173.
3. А. შავების.
4. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა, მახვილის საკითხისათვის ძველ ქართულში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის, მოამბე, III (3), 1942.
5. ქ. ძ ო წ ე ნ ი ძ ე, ემუატეური ხმოვანი ძველ ქართულში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 218—223. თ. ზ უ რ ა ბ ი შ ვ ი ლ ი, ემუატეური ა ახალ ქართულში, სახელის ბრუნების ისტორიისათვის ქართველურ ენებში, I, 1956, გვ. 224—233.

И. Г. КИКНАДЗЕ

ОДИН ОБРАЗЕЦ РИТМИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ

Р е з ю м е

Ритм прозы вообще и, в частности, грузинской, мало изучен. В настоящее время не существует определенной его трактовки. В то же время даже самый поверхностный анализ обнаруживает ритмические отличия художественной прозы от научной, деловой.

Исходя из предположения, что элементарной единицей ритмического периода является слог, мы выделили более устойчивые речевые периоды в рассказе классика грузинской литературы Е. Габашвили «Фантазия», расчленили их на синтагмы и постарались выявить ритмическую закономерность.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიძიგურმა

იოსებ მებრძოლიძე

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი ქართული კულტურის შესახებ¹

საქართველოს რუსეთთან შეერთებამ განაპირობა, რომ 1801 წელს პეტერბურგში მომზადდა და 1802 წელს გამოქვეყნდა კიდეც წიგნი «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ея состоянии», რომელიც მკითხველს აცნობდა ახალშემოერთებულ საქართველოსა და მის ხალხს, მათს წარსულსა და აწმყოს. ნაშრომის აღიარებული ავტორია ბოლხოვიტინოვი (ევგენიუსი), მაგრამ წიგნი შეიქმნა ავტორთან დაახლოებული რამდენიმე ქართველის მონაწილეობითა და კონსულტაციებით.

თავისი დროის წარჩინებული რუსი ღვთისმეტყველი, ისტორიკოსი, ფილოლოგი და საზოგადო მოღვაწე მიტროპოლიტი ევგენი უმთავრესად ამ წოდებით არის ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. იგივე ევგენი ბოლხოვიტინოვის ან უფრო ადრე — ექვთიმე ბოლხოვიტინოვის (ერობაში), ან ბოლოს მხოლოდ სასულიერო სახელით — Eugenius ევგენიუსადაც იხსენიება (ცხოვრობდა 1767—1837 წწ.).

მისი მონოგრაფიები რუსული ეკლესიის კრებათა შესახებ, ეპარქიის ისტორია (ორი გამოცემა), რუსი სასულიერო პირებისა და საერო მწერლების ლექსიკონები. ნაშრომი კიევ-სოფიის ტაძარ-ლავერათა ადგილების გათხრებზე, რითაც ავტორმა არქეოლოგის სახელი დაიმსახურა, და სხვა ის კულტურული მემკვიდრეობაა, რომლითაც სპეციალისტები ღვთისმეტყველებს სარგებლობენ. ხსენებულ ნაშრომთა გახსენებითაც კი აშკარაა, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი ძალიან პროფესორული ავტორია. რუსულ ისტორიოგრაფიაში დიდი დამსახურების გამო აირჩიეს იგი 1805 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის საპატიო წევრად, ხოლო 1806 წელს კი — ნამდვილ წევრად². იყო აგრეთვე წევრი: მოსკოვის უნივერსიტეტის საბჭოსში³. 1815 წლიდან — უაზნის⁴, შემდეგ — დეობტის (იურიევის. ტარტუს), აგრეთვე — რუსეთის ისტორიისა და სიძველეთა. რუსული სიტყვიერების მოყვარულთა და სხვა საზოგადოებებისა⁵. მას დიდად აფასებდნენ მაშინდელი წამყვანი მეცნიერები და საზოგადო მოღვაწეები — კარამზინი, ხვოსტოვი, ნ. მურავიოვი, რუმიანცევი და სხვები.

ამ თვითვე უნდა ვთქვათ, რომ ბოლხოვიტინოვი არ იყო ქართველოლოგი და არც რუსთველოლოგიური ნაშრომი შეუქმნია. რასაც მას ზოგიერთები მიაწერენ. ისიც შეცდომაა, რომ აღნიშნავენ, პირველი წიგნი საქართველოს შესახებ რუსეთსა და ევროპაშიც ბოლხოვიტინოვის ნაშრომიაო. ქართულ თემატიკაზე წიგნები რუსულ ენაზე ადრევეა გამოქვეყნებული (მოსკოვში — 1773 წელს, სანკტ-პეტერბურგში — 1779 წელს და კურსკში — 1793 წელს)⁶. მათგან უკანასკნელი — ს. დ. ბურნაშევის წიგნი „Картина Грузии“... — „საქართველოს სურათი, ანუ ქართლისა და კახეთის სამეფოების პოლიტიკური მდგომარეობის აღწერა...“ — არა მხოლოდ გამოცემის ხასიათით, არამედ შინაარსითაც საუბრადღებოა. განათლებული ავტორი — პოლკოვნიკი და კავალერი — თბილისში ყოფილა 1786 წელს მეფე ირაკლი თეიმურაზის ძესთან. მაშინ შეკრებილი მასალები მას დაუმუშა-

7. თ ა ე ი ზ. ქართულის ლექსთხზულებისა და მუსიკისათვის... პგ = 83.
 [ღ ა მ ა ტ ე ბ ა] აღწერა მოხსენებულთა ამა წიგნსა შინა ორდის ხალხთათვის, რომელნიც გარს ახვევიან საქართველოსა... უზ = გვ. 97.
 ს ქ ე მ ა (დელანშია სქიმა, — ი. შ.), ანუ შთაგონება, საქართველოს მეფეთა... რა = გვ. 101...“

წიგნის თავთა ანოტაციის მაგიერ დასახელებული ქვესათაურებით ეკმაყოფილებით. უფრო ვრცლად ვჩერდებით „ვეფხისტყაოსნის“ ბოლხოვიტინისეული ორი სტროფის თარგმანზე. მათგან პოემის — „Барсова жена“ — პირველი სტროფი — „რომელმან შექმნა სამყარო...“ და სხვ., როგორც ბოლხოვიტინოვი წერს, სიტყვასიტყვით („по сухвальному переводу“) ნიშნავს:

Кто сотворил твердь силою своею крепкою.
 И осуществовал свыше душу, создал с небеси дунозеннем.
 Дал человекам и землю пенсчислимо оразноображенную.
 От того суть царя и его суть образ“. (გვ. 91).

მოუხედავად იმისა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სტროფის ბოლხოვიტინოვისეული რუსული ასოებით წარმოდგენილ ტრანსკრიფციაში უზუსტობებიც შეიმჩნევა (за гардмоасни ნაცვლად ზეგარდმო არსნი-სა და სხვ., გვ. 90), ისტორიული ფაქტია, რომ იმავე წიგნში დაიბეჭდა პირველად ხსენებული სტროფის რუსული თარგმანი და ე. ბოლხოვიტინოვმა პირველმა „ვეფხისტყაოსნთან“ შესაძარებლად ახსენა არიოსტოს „შმაგი როლანი“ და ოსიანი. „ვეფხისტყაოსნის“, — წერს იგი, — «Сцены действий подобны Аристовой поэме Роланду: — но красоты, оригинальность картин, естественность идей и чувствований — Оссиановы» (გვ. 86).

ამ შედარებებს ზოგიერთები ახლაც იმეორებენ, თუმცა პირველმოქმელს თითქმის აღარავენ იხსენიებს!...

პირველად ამავე წიგნშია აღნიშნული: „ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული (ე. ი. 1712 წლის) გამოცემა ისე განადგურდა, რომ მისი ცალები უკვე იშვიათად იპოვებაო: «Поэма сия при царе Вахтанге была в Тифлисе напечатана, однакож вскоре истреблена так, что ныне весьма редко можно видеть печатные оной экземпляры» (გვ. 87).

ამ საკითხზე ვრცლად აქ აღარ შევჩერდებით. ვიტყვიტ მოკლედ: ხსენებული გამოცემის მოსაპობის ერთ-ერთ მიზეზად ჩვენ საქართველოზე მტრების სხვადასხვა დროს თავდასხმები და განსაკუთრებით 1795 წელს აღა-მამამღახანის მიერ თბილისის დარბევა ვცანით¹⁰.

150-ზე მეტი წლის განმავლობაში ითვლებოდა ე. ბოლხოვიტინოვი რუსთაველის პოემის მხოლოდ პირველი სტროფის მთარგმნელად. აღმოჩნდა, რომ მასვე უთარგმნია „ვეფხისტყაოსნის“ სხვა სტროფიც —

„ვის ხატად ღმრთისად გიტყვიან ფილოსოფოსთა ენანი,
 უნ მიშველე რა ტყვექმნილსა, აჰქენი მამიან, რკინანი!
 ბროლ-აღლახშია მძებნელმან სათნი დეკარტენ, მინანი;
 ნამინ ვერ გავსქელ სიახლე, აწ სიმორსა ვინანი“.

„ვეფხისტყაოსნის“ ვახტანგისეული გამოცემის ეს სტროფიც (ყვზ, გვ. რომდ = 1957 წ. გამოც. 837 სტროფი) ე. ბოლხოვიტინოვის ხელნაწერებში წარმოდგენილია რუსული ასოებით და ახლავს თარგმანიც:

„Ты. в ком образ божий, как говорит философский язык.
Ты помоги пленному, цепьми скованному железными.
Хрусталь и лал я искал, но стекло черное потерял и простое.
Тогда не терпел я близко быть, а ныне каюсь, что удален“¹¹.

დედნის პირველი სტრიქონის უკანასკნელ სიტყვათა — ფილოსოფოსთა ენა — სი-მაგიერ ვახტანგისეულსა და ახალ გამოცემებში წერია ფილოსოფოსნი წინანი. ეს ცვლილება ქართველ ინფორმატორს ეკუთვნის, თორემ ბოლხოვიტინოვი სიტყვას ვერ შეცვლიდა.

როგორც სტროფის თარგმანის სქოლიოში გვაქვს აღნიშნული, იგი თბილისის ლიტერატურული მუზეუმის მეცნიერ-თანამშრომელმა ს. ლეკიშვილმა გამოაქვეყნა. მან ე. ბოლხოვიტინოვის არქივში (კიევი) ნახა ესა და ფრაგმენტთა თარგმანები ჩაჩუხაძის „თამარიანიდან“, ბესიკის „სეედის ბალიდან“ და სხვა. ისინი ე. ბოლხოვიტინოვს პირველივე წიგნის — „საქართველოს ისტორიული გამოსახულებისათვის“ შეუტარებია, მაგრამ მასში ვეღარ შეუტანია და მის მისაღებში დარჩენილა (ციტ. ვაზეთი).

„ვეფხისტყაოსნის“ მეორე სტროფის თარგმნა ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ საყურადღებო ფაქტია. სტროფის არჩევანი საინტერესოა რუსთაველზე ქართველი ინფორმატორის შეხედულების გასათვალისწინებლად. ის ვახტანგ VI მიმდევარი ყოფილა ამ საკითხში, თორემ ანტონის ან ტიმოთე გაბაშვილისათვის რომ მიეზბაა. „ვეფხისტყაოსანს“ იგი ევგენის — სასულიერო პირს — არც უჩვენებდა: რუსთაველი და მეც ანტიქრისტიდ არ ჩამთვალოსო.

სტროფიც „ვის ხატად ღვთისად გიტყვიან ფილოსოფოსთა ენანი“ უნდა ვიფიქროთ, სწორედ შეგნებულად შეარჩია ინფორმატორმა: აი, მოისმინეთ, როგორც ძველი ფილოსოფოსნი ლაპარაკობენ ღმერთზე, ისევე — რუსთაველი...

ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომშივე ქართული ლექსთწყობის საკითხებზეც ვრცელადაა საუბარი. გასარკვევია მისი წყაროები. ჩვენ აგრე გვჩანება: ავტორი ქართული პოეტიკის მასალების მხრივ ისევ ქართველი ინფორმატორების — ვარლამ ერისთავისა და, შეიძლება, იოანე ბაგრატიონისაგანაც არის დავალებული. სარწმუნოა, რომ ე. ერისთავი და ი. ბაგრატიონი იცნობდნენ მანამდე არსებულ მამუკა ბარათაშვილის „ლექსის სწავლის წიგნს“ ანუ „ჰაზინიკს“. ცნობილია, მამუკა იყო ვახტანგ მეექვსის „ლიტერატურული წრის აქტიური მონაწილე“. ის თან გაჰყვა ვახტანგს 1724 წელს რუსეთში და მას „ჰკაზნიკი“ 1731 წელს დაუწერია „მოსკოვში“¹².

ამგვარად, ქრონოლოგიურად ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომს უსწრებს მ. ბარათაშვილის „ჰკაზნიკი“. ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის დაბეჭდვის შემდეგ დაიწერა იოანე ბაგრატიონის „პოეზიისა ანუ მოლექსეობისათვის“, რომელიც წარმოადგენს ნაწილს 1813—1828 წლებში შექმნილი ავტორის „კალმასობისა“¹³. ი. ბაგრატიონი ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომს იცნობდა. 1802 წ. გამოქვეყნებული წიგნით სარგებლობდნენ აგრეთვე მეცხრამეტე საუკუნის რიგი ავტორები (იხ. ქვემოთ).

საკითხის ისტორიას ეხება და ე. ბოლხოვიტინოვის მოსაზრებებს ქართული ლექსის შესახებ მაღალ შეფასებას აძლევს ქართული პოეტიკის მკვლევარი აკაკი გაწერელია. იგი წერს: 1802 წლიდან „80-იან წლებამდე არც ერთ სხვა ავტორს არ უთქვამს პრინციპულად ახალი რამ; პირიქით — XIX საუკუნის პირველ ნახევარში, ბოლხოვიტინოვთან შედარებით, შემდგომი ავტორები

უფრო პრიმიტიულ და მცდარ შეხედულებებს გამოთქვამდნენ¹⁴. „ე. ბოლხოვიტინოვმა, — განაგრძობს ა. გაწერელია, — პირველად გააშოიყენა ტერმინი ცეზურა ქართული მეტრების დახასიათებისას, შეეცადა რითმის გენეტიკურ ახსნას, ომონიმების თავისებურებისა და რითმათა რიგის სახეობათა აღწერას“ (იხ. იქვე).

ავტორი ასევე: ბოლხოვიტინოვმა „პირველად გააცნო ქართული ლექსთწყობის გრაფიკული სქემები არა მარტო რუსეთს, არამედ ევროპასაც“¹⁵. ა. გაწერელია შენიშნავს: „ე. ბოლხოვიტინოვის მიერ ჩამოთვლილი საზომები, რასაკვირველია, არ ამოსწურავენ ქართული კლასიკური პოეზიის მეტრებს, არ არის სწორი ბევრი მათგანის გრაფიკული სქემაც (ასე მაგ., დაბალ შაირში ბოლხოვიტინოვი პირიბ-დაქტილისა და დაქტილის კომბინაციას ხედავს), მაგრამ თვითონ საზომების დაქტილური ბუნება კარგად აქვს შენიშნული. რაიც ავტორის სუფთა სმენას მოწმობს“¹⁶.

ე. ბოლხოვიტინოვის მიხედვით, „ქართული პროსოდია მთლიანად ტონური, მსგავსად ბერძნულისა და ლათინურისა იმიტომ, რომ ქართული ენა საესეა მრავალმარცვლოვანი სიტყვებით და მახვილი მრავალი აქვს“¹⁷.

გიორგი წერეთელმა არ გაიზიარა ესა და აღნიშნა, რომ „ვეფხისტყაოსნის“ პროსოდია არა სილაბურ-ტონური, არამედ სილაბურია¹⁸. ა. გაწერელია არ იზიარებს ამ დებულებას¹⁹.

ეჭვრდებით ე. ბოლხოვიტინოვის ნაშრომის რიგ ავტორთა მიერ გამოყენებულ ადრინდელ შემთხვევებზე. ხსენებული წიგნის ისტორიული მნიშვნელობა ისიცაა, რომ მისი ცნობები საქართველოს შესახებ გამოუყენებიათ არა მხოლოდ რუსული ენის მცოდნე მეცნიერებსა და საზოგადო მოღვაწეებს, არამედ ამავე ცნობებით (გერმანული ენის მეშვეობით) უსარგებლიათ არაერთ უცხოელ მეცნიერს და მათ შორის ქართველოლოგ მარი ბროსეს მასწავლებელ სენ-მარტენს (1833—1891 წწ.: იგი ამ წიგნიდან იღებს ცნობებს თამარ მეფისა და ბოგოლუბსკის ქორწინების შესახებ)²⁰. იმავე წიგნს აქებენ შლეცერი, მალბრენი და სხვები. იგი გამოიყენა რუსეთის საგარეო საქმეთა სამინისტროს თანამშრომელმა ზასმა. მისი წიგნი რუსულ ენაზე თარგმნა იაკობ ლანგენმა და რუსული ენიდან გერმანულად თარგმნილი და დაბეჭდილი (1804 წ.) ცნობები ისევე რუსულ ენაზე ითარგმნა!²¹

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის გავლენით ცნობილმა რუსმა მწერალმა გ. რ. დერჟავინმა 1811—1815 წლებში დაწერა „გამოკვლევა ლექსის შესახებ“, რომელშიც იგი ქართული ლექსთწყობის საკითხსაც შეეხა²².

ი. კ. გროტის ცნობით, ე. ბოლხოვიტინოვი გ. დერჟავინს არა მხოლოდ წიგნით. არამედ უშუალოდაც აწედიდა ისტორიულ ცნობებს. რ. დოლონაძე აზუსტებს ამ აზრს: „დერჟავინის მოსაზრებები ქართულ ლექსთწყობაზე მთლიანად ე. ბოლხოვიტინოვის შეხედულებებს ეყრდნობა“²³.

შემთხვევითი არაა სიტყვები პროფესორ იაკობ ორლოვისა 1818 წელს გამოქვეყნებულ წიგნში „О просвещении в Европе с IX по XII века“: «საქართველოს იმ დროში ჰყავდა ლექსთმთხზველები შემოქმედებითი კეთით. პოემები სახელწოდებებით „ვეფხისტყაოსანი“ და „თამარიანი“, დაწერილი ქართულ ენაზე დიდი თამარის მეფობაში, იმდენად მაღალმხატვრულნი არიან, რომ ქართველთაგან არავის უკეთესი არ დაუწერია და ეს პოემები რჩება მუდმივ სამაგალითოდ მთელ ხალხში, როგორც ჰომეროსის „ილიადა“ და

„ოდისეი“ (საბერძნეთში). ქართული პოემის წარჩინების საფუძველი ისაა, რომ მათი ავტორები მოქმედებენ ერთი პრინციპით— არ მიემათთ უცხო მე-
ლექსეთათვის მონურად და ამართლებდნენ ძველებურ აზრს: „პოეტები იბა-
დებიან, ორატორები კი იქმნებიან“» („Заря Востока“, 1965 წ. 25 ივნისი, გვ. 4).

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის „აშკარა გავლენით არის დაწერილი ცნობი-
ლი პოეტის, პუშკინის ახლო მეგობრის ა. შიშკოვის საყურადღებო რომანი სა-
ქართველოზე „ქეთევანი“ (ს. ლეკიშვილი, გაზ. „ახალგაზრდა კომუნის-
ტი“, 1955 წ. 15 დეკემბერი, გვ. 4).

განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ შემდეგში დიდი ქართვე-
ლოლოგი მარი ბროსე (1802—1880), რომელიც სინოლოგიაში სპეციალს-
ტდებოდა და არმენისტიკასეც გული ედვა, გაეცნო ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნ-
ზე გამოქვეყნებულ ანოტირებულ რეცენზიას (ყურნ. „Nouvelles annales
des voyages“) და თვით წიგნის გერმანული თარგმანიც წაიკითხა.

ახალგაზრდა მეცნიერი დაინტერესდა საქართველოთი და ქართული ენით.
ჩვენი ისტორია და ლიტერატურა გაიხანდა თავისი კვლევის ძირითად ობიექ-
ტად²⁴.

ეს, როგორც ჩანს, სხვა მიზეზმაც განაპირობა. შ. ხანთაძე ყურადღებას
აქცევს მ. ბროსეს ვაჟის ლორენ [ლაკრენტი] ბროსეს იმ ცნობას, რომელიც
გვაუწყებს: მ. ბროსეს უთანხმოება მოუვიდაო სინოლოგ მასწავლებელ ე. აბ-
ელ-რემეზხანთან. მ. ბროსემ „დაწვა, დახია და გაანადგურა ამ დარგში თავისი
ჩანაწერებისა და ნაშრომების დიდი ნაწილი...“, იგი 1826 წლიდან „მისი უფრო-
სი კოლეგისა და მეგობრის ე. სენ-მარტენის რჩევით ხელს ჰკიდებს ქართული
ენისა და ლიტერატურის შესწავლას“²⁵. შ. ხანთაძემაც იცის, რომ მთავარი
მიზეზი მაინც არა ეს, არამედ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნის გაცნობა იყო.

მ. ბროსეს ვაჟი, მამის უბადლო ბიბლიოგრაფი ლორან (ლაკრენტი) ბრო-
სე ეყრდნობა მამის ნაბეჭდ ნაშრომებს და ამბობს, რომ ევგენიუსის (ე. ბოლ-
ხოვიტინოვის) წიგნით დაინტერესებოდა და სენ-მარტენის რჩევით გახდა
მ. ბროსე ქართველოლოგი²⁶.

თვითონ მ. ბროსე უწოდებს ევგენიუსის წიგნს მოცულობით პატარას, მაგრამ
მნიშვნელობით ბრწყინვალეს ლიტერატურულ კრიტიკაში — «...un excellent pe-
tit ouvrage de critique litterature» (Journ. asiat., 1827, ტ. X, გვ. 353). იგი
მეორეგანაც ამბობს: „ეს წიგნი უკვე იშვიათია და ჩემი აზრით ღირსია დაცვისა,
როგორც კლასიკური ქმნილება თავისი დარგისა“—Cet ouvrage classique est de-
venu rare et qui merite, à mon sens, d'être regardé comme classique en son
genre» (Nouveau Journ. asiat., 1830, ტ. V). ამასვე აღნიშნავს იგი შედარებით
გვიანდელ ნაშრომშიც (Éléments de la langue géorgienne... პარიზი, 1837, გვ. XIV).

ე. ბოლხოვიტინოვზე დაყრდნობით „ბროსე შეეხო აგრეთვე ქართულ მუსი-
კას, პოეტიკას, ქართულ კლასიკურ ლექსს“²⁷. ევგენიუსის იგივე ნაშრომი გამოყე-
ნებული აქვს მ. ბროსეს სპეციალურ ნაშრომში — «De la poésie géorgienne»
„ქართული შაირობისათვის“²⁸ (1830 წ.)

ცნობილია ისიც, რომ მ. ბროსეს თავისი ეს ნაშრომი, რომელშიც, სხვა-
თა შორის, „ვეფხისტყაოსნის“ ნაწყვეტებიც არის გამოყენებული, თეიმურაზ
ბაგრატიონისათვის გამოუგზავნია პარიზიდან პეტერბურგს. ადრესატი ბრო-
სეს ფრიად უწონებს რუსთაველის პოემის ტაეშთა ფრანგულ თარგმანებს, მაგ-
რამ ვერსიფიკაციის საკითხებზე ღუშს.

ამავე საკითხზე ბროსეს განმეორებით შევითხვავზე თეიმურაზი პასუხობს: „კვლავ გეკითხათ არხიმანდრიტისა ევგენიოსისა მცირესა აღწერილსა წიგნსა შინა მოხსენებული პოემისათვის ქართულისა გვართა ანუ ზომთათვის ლექსთაჲ. მე ვგრე ვგონებ, არა ზედ-მიწევნით გამოძიებულ იყოს...“ არქიმანდრიტმა ქართული არ იცოდა („არა უწყოდა ქართული ენა“), ხოლო მისმა ოსტატმა (მასწავლებელმა) კარგად არ იცოდა ლექსთა კანონი. ამიტომ „გვარი ზომისა ქართულთა სტინთაჲ“, ვეჭვობ, ზუსტი იყოსა²⁹.

თეიმურაზ ბაგრატიონი მართალს ამბობს ორივეს მიმართ, მაგრამ ისიც ფაქტია, რომ ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნი მრავალთაგან იქნა მოწონებული და ავტორის აზრებმა ქართული ლექსის საზომთა შესახებ გავლენა მოახდინა საკითხთა შემდგომ მკვლევრებზე.

მაგალითად, ხსენებული წიგნის გერმანული მთარგმნელი გამოცემის წინასიტყვაობაში 1803 წ. მალალ შეფასებას აძლევს მთლიანად წიგნს. მას გავლენა მოუხდენია სოლომონ დოდაშვილის (1804—1836 წწ.) ლიტერატურულ შეხედულებებზედაც. იმავე წიგნს, — წერს ა. გაწერელია, — იცნობს ავტორი წერილისა „შოთა რუსთაველი, ქართველი პოეტი“, რომელიც 1833 წელს დაიბეჭდა ჟურნ. „ტელესკოპში...“³⁰; მიტროპოლიტის აზრს იცნობს აგრეთვე მარი ბროსეცა და დ. ჩუბინაშვილიც. ავტორს დამარწმუნებელი ფაქტები მოჰყავს დ. ჩუბინაშვილის ნაშრომიდან (1850 წ.) და ასევე: „როგორც ვხედავთ, დ. ჩუბინაშვილს უცვლელად გადააქვს თავის წერილში ბოლხოვიტინოვის შეხედულებანი, თუმცა უფრო გვიან ის კატეგორიულად უარყოფდა ქართული ლექსის ტონურობას და საერთოდ მახვილის როლს ჩვენს პროსოდიასში“³¹.

ე. ბოლხოვიტინოვს შემდეგი სიტყვებით იხსენიებს 1890 წ. № 210 „ივერიაში“ გამოქვეყნებული წერილის ავტორიც: ეს მიტროპოლიტი იჩენსო „დიდს გონების გამოკრიახობას, საგნის ღრმა ცოდნას“, იშვიათ სმენას, რამაც დიდი სარგებლობა მოგვეიტანაო.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, ზოგიერთი ამბობს: ე. ბოლხოვიტინოვმა ქართული ენა არ იცოდა, ვერც ქართულ ვერსიფიკაციას გაარკვევდაო. ჩვენ კი ვთვლით. ცნობილ სკოლაგანვილის არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდა ვერსიფიკაცია საერთოდ და კერძოდ ბერძნულ-სლავურ ლექსთა ზომებიც. ეს გამოიყენა მან ქართული ლექსის კვალიფიკაციისათვის და მიგვაჩნია, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი ქართული ვერსიფიკაციის საკითხში ზოგჯერ ცდებოდა, მაგრამ იგი აქ უფრო ორიგინალურია, ვიდრე საქართველოს ისტორიის საკითხებში.

რაც შეეხება „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სტროფის რუსულ მთარგმანს, ეარლაამს ეკუთვნის ზეპირსიტყვიერად წარმოთქმული პწყარედი, მხატვრული მთარგმანი კი ბოლხოვიტინოვისაა. ახლაც ბევრი იყენებს პწყარედს, მაგრამ მთარგმნელად ლექსის საბოლოოდ გამმართავი ითვლება.

ამგვარად. ბოლხოვიტინოვის წიგნი საქართველოსა და ქართული ლექსის ზომის შესახებ ბევრ ავტორს გამოუყენებია, განსაკუთრებით კი ამავე წიგნით არიან დავალებულნი: სენ-მარტენი, მალტ-ბრენი (1810)³², მ. ბროსე, ს. დოდაშვილი, ნ. კარამზინი, დ. ჩუბინაშვილი, ალ. ცაგარელი, ს. ესაძე, პლ. იოსელიანი, ალ. ხახანაშვილი, ხოძკო და სხვები.

სწორად მსჯელობს კ. კეკელიძე: თავის დროისათვის „საყურადღებო მიმოხილვა ძველი ქართული მწერლობისა მოგვცა ცნობილმა რუსმა მეცნიერმა ე. ბოლხოვიტინოვმა... მიმოხილვა მოკლეა, არც თუ ყოველთვის ზუსტი, მაგრამ საინტერესოა, რომ ავტორმა, რომელმაც ქართული ენა არ იცოდა, მოახერხა იმ დროს რუსეთში მყოფ ქართველთაგან შეეკრიბა ის, რაც მან გაღმოგვცა“³³.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ე. ბოლხოვიტინოვი გულწრფელი და უანგარო იყო თავის საქმიანობაში ქართველებისადმი. მას ინფორმატორ-კონსულტანტთა საშუალებით არა მხოლოდ ქართველოლოგიური წიგნი შეუქმნია, არამედ მასვე ტამბოველ დუხობორებთან საუბრით შეუდგენია «Записка с двумя духоборцами» (1803). ამიტომ წერს ერთ-ერთი ენციკლოპედიის წერილის ავტორი: «Также „случайно“, как „Записка“, составлено было Е [взнемем] весьма ценное «историческое изображение Грузии...»³⁴.

ე. ბოლხოვიტინოვის წიგნს ნაკლოვანებებიც გააჩნია. სწორად აღნიშნავენ, რომ ვეგენი ბოლხოვიტინოვი არ იზიარებდა ვოლტერის, მონტესკიესა და ასეთ თავისუფალ მოაზროვნეთა შეხედულებებს; ხვოსტოვის ლექსებს მერ ყურადღებას აქცევდა, ვიდრე პუშკინის პოეზიას; ნაკლებ აფასებდა უცხოური კულტურის მემკვიდრეობას და სლავი ხალხების პრიორიტეტს ზოგჯერ იჭაიციავდა, სადაც ეს არ არის ან სადავოა, მაგრამ ამბობდა: „უკეთესია უცხოურ საუკეთესო ქმნილებათა თარგმანები ვებქდოთ, ვიდრე ჩვენი ცუდი“.

ყოველივე ეს ის საერთო ნაკლია, რომელიც ეპოქას და ბოლხოვიტინოვის წოდების ადამიანებს ახასიათებთ. მაშინდელი ნაშრომები ძირითადად აღწერიით ხასიათისა; ე. ბოლხოვიტინოვი და მისი მსგავსი ავტორები იშვიათად მიმართავენ განზოგადებით მსჯელობებსა და დასკვნებსაც ერიდებიან. ე. ბოლხოვიტინოვის თვალსაზრისი: «на задачи исторической науки тот же, что у большинства историков конца XVIII и начала XIX в. История, по его мнению, должна быть повествованием, собиранием фактов, имен, без субъективного отношения к этому собранию... За массой цифр и фактов не видно ни «причин», ни «следствий», ни духовной жизни»³⁵.

ქართველოლოგიური საკითხების მიმართ ე. ბოლხოვიტინოვი არ იყო მართალი იმაში, რომ რუსთაველი სათანადოდ ვერ ითარგმნებოდა. „თამარაიანი“ ისეთი წყობისაა, რომ «никогда не может быть переведено ни на какой язык с точностью, поэму же Руставели можно надеяться увидеть некогда и на российском языке, хотя и не скоро»³⁶.

ე. ბოლხოვიტინოვი ცდებოდა იმაშიც, რომ ამბობდა: რუსთაველის ენა მოძველდაო, და იმაშიც, რომ „თამარაიანს“ მნიშვნელობითა და მხატვრულობით „ვეფხისტყაოსანზე“ მაღლა აყენებდა. პ. ბერკოვი და ვანო შალდური³⁷ უწუნებენ მას, რუსთაველს არიოსტოსა და მისი პოემის ტიპის ქმნილებებს რომ ადარებდა. ნაკლია ისიც, რომ 1802 წლამდე გამოსული ლიტერატურაც არაა ამ წიგნში სრულად გამოყენებული.

თვითონ ე. ბოლხოვიტინოვი გრძნობდა, მისი ეს წიგნი ვერ აკმაყოფილებდა მეცნიერულ მაღალ მოთხოვნას. ავტორი არ აძლევდა ამ ნაშრომს განსაკუთრებულ მნიშვნელობას. თვითონ წერს — „ხუმრობებიდან შედგა წიგნი...“³⁸.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ე. ბოლხოვიტინოვს კიდევ ჰქონდა მასალა საქართველოზე და ამ თემაზე ფიქრი წიგნის გამოსვლითაც არ დაუმთავრებია.

ე. ბოლხოვტინოვის არქივში (კიევი) დაცული აღმოჩნდა: „საქართველოს მოკლე აღწერა“ (1/2 ფურცელი) — მხარის შესახებ ტოპოგრაფიული და ეთნოგრაფიული მონაცემები; „საქართველოს სამეფოს შესახებ“ (1 ფურც.); უსათაურო მიმოხილვა უმათავრესად საქართველოს დაბლობათური ისტორიისა (რუსეთთან მიმოწერა) 1586—1783 წლებში (9 გვერდი); მეფე ალექსი მიხაილის ძის სიგელი 1674 წ. 12 თებერვლისა ქართველ ბატონიშვილ ნიკოლოზ დავითის ძეს (5 ფურც.); ალავერდელ არქივისკოპიის წირვის წიგნის კონსპექტი (1637 წ. თავად ვოლკონსკისთან ერთად „არქივის“ და საეკლესიო წესების განსახლეველად“³⁹; წიგნების სია; ქრონიკები — საქართველოს ისტორიული მოვლენები XII—XVIII ს. ბოლომდე; ჩანაწერები ლექსის შესახებ ნოტებით: ევგენისა და ნაწილობრივ ვარლამ ერისთავის ან სხვა ქართველის ჩანაწერები და სხვა⁴⁰.

ცნობები საქართველოს შესახებ ევგენი მიტროპოლიტ ვარლამისაგან დაშორების შემდეგაც უგროვებია. მაგალითად, სხენებულ არქივშივეა დაცული 1807 წ. დოკუმენტი დარიას (დარეჯანი, ერეკლე II მეუღლე) შესახებ და სხვ.

ყოველივე ეს და ზოგი სხვა საარქივო ერთეული ნახსენებია ე. შმრულოს ნაშრომში და არქივშიც არის დაცული. არქივს გაეცნო საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურული მუზეუმის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი ს. ლეკიშვილი, რომელმაც სათანადო მასალათა მიკროფილმები ჩამოიტანა თბილისში და უკვე დაბეჭდა წერილები:

1. „ქართული კულტურისა და ისტორიის პოპულარიზატორი (ე. ბოლხოვტინოვი)“ — („გაზ. „ახალგაზრდა კომუნისტი“, 1955 წ., 15 დეკემბერი);
2. „ქართული მელოდიის კიდევ ერთი უცნობი ჩანაწერის შესახებ“ („ე. ბოლხოვტინოვისა“ — „გაზ. „თბილისი“, 1959 წ., 26 თებერვალი);
3. „მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგის რუსულ-ქართული კულტურული ურთიერთობის ისტორიიდან (ე. ბოლხოვტინოვი და პეტერბურგის ქართველი საზოგადოებრიობა)“ — (ლიტ. მუზ. III სამეცნ. სესიის თეზისები, თბ., 1961, გვ. 8—9. აქ ავტორი ე. ერისთავს „დიდად განათლებულ პიროვნებას“ უწოდებს. გვ. 8);
4. „ორი ქართული მელოდიის უცნობი სანოტო ნაწერი“ — („ეურნ. „დროშა“, 1966 № 1, გვ. 18);
- 5) „ე. ბოლხოვტინოვი და ქართული კულტურა“ (ლიტ. მუზეუმის 1967 წლის სამეცნიერო სესიის მუშაობის მოხსენებათა თეზისები, გვ. 7-8).

ჩვენც ვავეცანით ამ დოკუმენტთა მიკროფილმებს (დაცულია საქართველოს ლიტერატურულ მუზეუმში), მაგრამ რაკი მომპოვებელი თვითონ ფიქრობს მათ გამოქვეყნებას, ჩვენ წერილების დასახელებით დაკმაყოფილდებით.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ე. ბოლხოვტინოვმა „1804 წელს პეტერბურგის ურნალში «Друг просвещения» გამოაქვეყნა ლიტერატურულად დამუშავებული „წერილი თბილისიდან“, რომელშიც განსაკუთრებით გამოჰყო შემდეგი სტრიქონები „... ჩვენ ჩქარა ვიხილავთ რუსულ ენაზე ქართველ ოსიან რუსთაველს (Осиана Руставелия) და მათ სახელოვან რომანისტ თმოგველს“ (ს. ლეკიშვილის დასახ. წერილი. იხ. „Заря Востока“, 1965 წ. 25 ივნისი, გვ. 4).

საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ ბოლხოვტინოვის წიგნში პირველად ვხედავთ საქართველოს გულწრფელს, ობიექტურს, ჩვენი ხალხისა

და მისი კულტურის შთამბეჭდავ დახასიათებას. ევგენიუსი კითხულობს და თვითონვე პასუხობს: „უკეთ სად შეიძლება პოეზიის გენიოსის დაბადება, თუ არ ამ აღფრთოვანებელი ბუნების მხარეში“. ს. ლევიწვილი სწორად შენიშნავს: „ბოლხოვიტინოვის მიერ საქართველოს ასეთ დახასიათებას არ შეიძლება არ აღეძრა ინტერესი რუსი საზოგადოებრივობისა საქართველოსადმი და მისი კულტურის სიმბოლო რუსთაველისადმი“.

ე. ბოლხოვიტინოვი პირველია, რომელმაც „ევფხისტყაოსნის“ ორი სტროფი, ჩახრუხადის „თამარიანი“, ბესიკის და სხვათა ლექსთა ფრაგმენტები თარგმნა რუსულ ენაზე, ზემოხსენებული ნაშრომი გერმანულ ენაზეც ითარგმნა და რუსთაველის სახელს პოპულარიზაცია უყო რუსეთსა და ევროპაში.

ისეთი ინფორმატორები, როგორც ე. ბოლხოვიტინოვს ჰყავდა. აღიარებული ავტორის თანაავტორები არიან, მაგრამ წიგნი მაინც მას ეკუთვნის, ვისი ხელითაც ის დაიწერა. ზოგი ავტორი სხვის ნაშრომს იყენებს მეტი მოცულობით, მაგრამ წიგნი მაინც გამფორმებელს ეკუთვნის. ვარლამ ერისთავი ე. ბოლხოვიტინოვთან თითქმის ისეთსავე მდგომარეობაშია, როგორშიც ენის მცოდნე ან ფოლკლორული მასალის მთქმელი ჩამწერთან, ხოლო იოანე, დიმიტრი, მიხეილ ბაგრატიონები და შეიძლება სხვებიც — როგორც სწავლული კონსულტანტები ან სპეციალისტ-რედაქტორები.

ზოგი მკვლევარი ღმს, ე. ბოლხოვიტინოვის ინფორმატორების ვინაობის შესახებ. მათზე კი პირდაპირი ცნობები არსებობს! ჩვენთვის საინტერესო წიგნის წინასიტყვაობის დასასრულს ვკითხულობთ: შინაარსი «почерпнуто не из иностранных европейских путешественников, большею частью сообщенных от пребывающих ныне в Петербурге посланников и депутатов» (გვ. XIII).

ე. ბოლხოვიტინოვი მეგობრობდა არქეოგრაფ ნ. ნ. ბანტიშ-კამენსკის (1737—1814 წწ.) — საგარეო საქმეთა კოლეგიის მოსკოვის არქივის გამგეს. პირველს მეორისათვისაც მიუმართავს და მისგან ძვირფასი მასალა მიუღია (იხ. ქვემოთ). ამათ გარდა, ე. ბოლხოვიტინოვი იყენებს წიგნებს და ამასთანავე ვარლამ ერისთავიც უამბობდა მას ქართულ წყაროებში წაკითხულ ცნობებს.

იმის მაგალითად, თუ როგორ ენერგიულად და გატაცებით ეკიდებოდა ე. ბოლხოვიტინოვი სამეცნიერო თემებს, ე. შმურლო ასახელებს ავტორის მუშაობას ქართული კულტურის საკითხებზე. ამ მიტროპოლიტს შეეძლო, — წერს იგი, — „უსაქმო დრო საქმედ ექცია და თავისი დასვენების საათები შეერწყა ლიტერატურული საქმიანობისათვის“. 1802 წლის 13 მაისს ე. ბოლხოვიტინოვი აღუწევს თავის მეგობარ მაკედონეს: მე შინ ვცხოვრობ განდევნილით, ფესხაც კი არ ვაღვამ გარეთ. მხოლოდ ზოგიერთ საღამოს ვატარებ ქართულ ეპიკოსოს ვარჯიშთან და იცით, ამ საღამოებიდან რა გამოვიღა?! «Он мне все рассказывал да рассказывал про Грузию, а я слушал, да слушал, да на ус себе мотал, а там як присев писать, ажь смотрю, уже целая книга о Грузии Марания скопилась. Прочел владыке Варлааму, — он ажь изумился, и ну поправлять, пополнять, с находящимися здесь грузинскими князьями советоваться и спрашиваться. Попросил я помощи и от Бантыша-Каменского. Он все любопытнее из своего гнезда мне сообщил; Вот и книга. Показал митрополиту. Одобрено; велено напечатать, и теперь уже под тисками. Два листа уже отпечатаны. Мы с грузинами (князьями) сами хохочем, что из шуток вышла книга...»⁴² ე. ბოლხოვიტინოვი გულწრფელად წერს

მეგობარს: «И все это писал человек, ни слова по-грузински не знающий и от роду Грузии не видавший»⁴².

ცნობილია, რომ ხსენებული ეპისკოპოსი ვარლაამი (ერისთავი) იმ დროს სინოდში იყო გაძახებული და იმყოფებოდა იმავე ალექსანდრე-ნეველის ლავოის საცხოვრებელში, რომელშიც — ე. ბოლხოვიტინოვი. პეტერბურგშივე ჩავიდნენ მაშინ ქართველი ბატონიშვილები ბ ა გ რ ა ტ ი, ი ო ა ნ ე და მ ი - ხ ე ი ლ ი, რომელთაც, როგორც ჩანს, ვარლაამის ცნობები ე. ბოლხოვიტინოვის ხელნაწერშივე (გვ. 2, გვ. 551) შეამოწმეს.

ე. ბოლხოვიტინოვის 1802 წ. 13 მაისის ბარათის პუბლიკაციის შენიშვნებში ვკითხულობთ: «Вызванный для присутствия в Синоде, Варлаам жил в это время в Александро-Невской лавре»... «В Петербурге в это время жили грузинские князья Баграт, Иоанн, Михаил» (Полн. собр. Зак., № 20, შტრ. 3, გვ. 386). იქვე ინფორმატორების შესახებ სწერია: «Это были Баграт, Иоанн и Михаил, выжидавшие себе пенсии от русского правительства»⁴³. შემდეგ ფ. ა. ბროკაუზისა და ი. ა. ეფრონის „ენციკლოპედიურ ლექსიკონშიც“ (ტ. 11, 1893, გვ. 411) აღინიშნა: «весьма ценное «Историческое изображение Грузии» (СПб., 1802) — результат бесед с грузинским епископом Варлаамом, грузинскими князьями Баграмой (Баграмом. — И. М.), Иоанном и Михаилом, а также исследование архивного материала».

ამ ძვირფას ცნობას ე. ბოლხოვიტინოვის პირად ბარათში ყურადღება მი- აქცია ავტორის პირველი ვრცელი ბიოგრაფიის შემდგენელმა ს. პონომარიოვმა: შემდეგ იგივე გამოიყენეს: სპერანსკიმ⁴⁴, ე. შმურლომ⁴⁵, ე. ბოციანოვსკომ (ენციკლ.), თ. მაჭავარიანმა (1937 წ.), ი. ენიკოლოფოვმა, ს. ლევივილიმა და სხვებმაც, მაგრამ, როგორც ზემოთ ითქვა, ამავე საქმეში ვარლაამ ერისთავის გარდა, ხსენებული ქართველი ბ ა გ რ ა ტ ი ო ნ ე ბ ი ს მ ო ნ ა - წ ი ლ ე ო ბ ა ს ზ ო გ ი ა ვ ტ ო რ ი კ ა ტ ე გ ო რ ი უ ლ ა დ უ ა რ ყ ო ფ ს ა ნ სადავოდ ზდის, ან კიდევ ბარათში მოხსენიებული სახელების გვართა საძიებლობის გამო საკითხს გვერდს უვლის. ეს იყო გაუგებრობა. ყოველივე ზემოაღნიშნულიდან სათანადო პირთა უმრავლესობა ცნობილია.

ე. ბოლხოვიტინოვის ერთ-ერთ ქართველ ინფორმატორ-კონსულტატ ვარლამ დავითის ძე ერისთავის შესახებ უნდა შევნიშნოთ, რომ მას ე. შმურლო არაარაობად აცხადებს! (Преосвященный Варлаам был, кажется, личностью ничтожною) და წიგნის ღირსებებს ბოლხოვიტინოვს მიაწერს! ნამდვილად კი ეს ვარლაამი განათლებული და ნაწრომების ავტორიც გახლავთ⁴⁶.

ჩვენ ზემოთვე წარმოვადგინეთ ციტატა, რომელიც ზემოხსენებულსავე ქართულ თარგმანში ავრე იკითხება: „ე. ბოლხოვიტინოვის ეს წიგნი არის შედგენილი არა უცხო მხრის ევროპიელთ მოგზაურთაგან აღწერილობებიდამ, არამედ ნამდვილთა წყაროთაგან, რომელნიცა უფრო სანამეტნაოდ მოგუცეს ჩუენ მყოფთა აწ სანკტ-პეტერბურღში საქართველოს ელჩებთა და დეპუტატებთა“ (ფ. 7). ავტორი ციტატის ბოლო ნაწილში მიგვანიშნებს, რომ მას, ე. ერისთავს და ბატონიშვილებს გარდა, სხვებთანაც ჰქონია საუბარი. ციტატისავე პირველ ნაწილში კი ამბობს უცხოელთა წერილობითი ცნობებით არ მისარგებლიათ. აქ ავტორი მთლად მართალი არ ჩანს. მის წიგნში ვკითხულობთ: „საქართველოს ქვეყანა თვით ღრმასა დროისა სიძველესა შინა ყოფილა ჩინებული მრავლითა ევროპაში გასახლებულთა თავისგან სოფლებითა.

საქართველო არის ქებული ჯერეთ ძველთა საბერძნეთსა მელექსეთაგან დიდებულთა ზღაპართა შინა“.

ავტორი ახსენებს ვერგილიუსის მიერ აღწერილ პრომეთეს, როგორც მიჯაჭვეულს პირქუშსა და მიუვალ კავკასიონზე. ასახელებს „არღონატსა და ოქროს მატყლოვან“ ვერძს, იაზონსა და მის ჩინებულთ თანამოვზნაურთ მეღვასა და სხვებს... სტრაბონი კოლხიდიდან გამოყოფს ოლხანეთს, რომელშიც ექვსი ენანი (ტომნი) და ანდენივე ზეფენი არიანო, „გარდმოსულთა მათაგანთ დააშენესო საბერძნეთის აღზანია“. ორივე ეს ქვეყანა (კოლხეთი და კავკასიის ალზანია) ქრისტემდე იწოდებოდა ივირებად, ივერებად და იბერებად, ისპანიაც ივერებისაგან დასახლდა და სხვა¹⁷. ესა და ასეთები კი ძველი ბერძენი ისტორიკოსების ცნობებია საქართველოზე. ბოლხოვიტინოვს შეეძლო მათი დედანშივე წაითხვა:

ვასკენით: ე. ბოლხოვიტინოვი, თავისი დროის განათლებული ქართველი ინფორმატორი-კონსულტანტებისა და ძველი ისტორიკოსების ცნობების გარდა, სავარაუდოა საქმეთა მოსკოვის კოლეჯის არქივის ცნობებითაც სარგებლობდა. და ამდენად ეს წიგნი საქართველოს შესახებ არსებულ ყველა სხვა ადრინდელ ნაშრომზე უფრო სრული და მნიშვნელოვანია. იგი საქართველოს ისტორიის, ქართული ლიტერატურისა და კულტურის შესახებ ნაბეჭდი ის ნაშრომი, რომელმაც, მიუხედავად რიგი ნაკლოვანებებისა, რუს და ევროპელ მკითხველს შედარებით ვრცლად გააცნო ჩვენი ხალხი და მისი კულტურის ისტორია, პოეტი რუსთაველი. პირველად მასშივე დაიბეჭდა „ვეფხისტყაოსნის“ პირველი სტროფის თარგმანი, რასაც ისტორიული მნიშვნელობა აქვს.

ე. ბოლხოვიტინოვი ქართველოლოგი არ იყო, მან არც ქართული ენა იცოდა, მაგრამ მაინც დამსახურებულად იხსენიება ქართველოლოგიისა და მისი ახალი დარგის — რუსთველოლოგიის ისტორიაში.

P. S. მკითხველის ყურადღებას მივაქცევთ, რომ ზემოწარმოდგენილი ზოგიერთი დებულებისაგან ვანსხევეებით დაიბეჭდა სხვა მოსაზრება:

1. ე. ბოლხოვიტინოვის ქართველი ინფორმატორები ე. ერისთავის გარდა, იყვნენ არა ბაგრატი, იოანე და მიხეილ ბატონიშვილები (შდრ. ზემოთ, გვ. 80—81), არამედ ქართველი თავადები, დესპანები და დეპუტატები: გ. ავალიშვილი, გ. თუმანიშვილი, გ. რატიშვილი და შეიძლება სხვებიც¹⁸ (გ. შარაძე, საქართველოს მეცნ. აკადემიის ლტ-მოქმედობის რესპუბლიკური საკოორდინაციო საბჭოს X სამეცნიერო სესიის თეზისები, თბ., 1976 წ., დეკემბერი, გვ. 17).

პირველთა შესახებ არსებობს პირდაპირი ცნობები და მათვე მაშინ თავადებსა („ენიაზია“) და წარგზავნილებსაც უწოდებენ (იხ. ზემოთ, გვ. 21). წიგნის წერის დროს სწორედ ისინი იყვნენ „Ирениастаянсыя ныне в Петербурге“ პირები (ბოლხოვიტინოვის წიგნი, გვ. VIII, ზემოთ გვ. 18). ისინი ჩაივინდნენ პეტერბურგში 1801 წლის სექტემბერში. წიგნი 1801—2 წლის ზამთარში დაიწერა. ამ პირდაპირ ცნობებს ზოგადი მოსაზრება ვერ შეცვლის. ისე კი შეიძლება, საკითხზე ორი აზრიც არსებობდეს.

2. „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემა განადგურდა, უკვე ძნელია მისი ცალკების პოვნა, რომ იუწყება ბოლხოვიტინოვი, ახლა შენიშნავე: აქ „უნდა იგულისხმებოდეს არა ანტონ I, არამედ რეალური ისტორიული კატასტროფა — 1723 წელს მომხდური მტრის თბილისზე თავდასხმა და ამ დროს ვანტანგისეული წიგნების განადგურება“ (აღნიშნული თეზისები, გვ. 18).

არა, ეს არაა მთავარი. ჩვენ ადრევე მივაქციეთ ყურადღება (1964, 1965 წ. იხ. ზემოთ, გვ. 73), რომ „ვეფხისტყაოსნის“ 1712 წლის გამოცემის ეგზემპლარების განადგურების მთავარ მიზეზად ამავე წიგნის 1841 წლის გამოცემის ბეჭდური პროგრამის ავტორები —

თ. ბაგრატიონი, მ. ბროსე, დ. ჩუბინაშვილი — თბილისზე 1795 წელს აღამამად ხანის თავ-
დასხმას თვლიდნენ და ეს პირდაპირი ცნობაც უფრო სანდოა, ვიდრე ისევ ზო-
გადი მოსაზრება. მით უფრო, რომ:

ა. 1723 წელს მეფე ეკატერინე თბილისში იმყოფებოდა (იგი რუსეთს 1724 წელს გადაიხ-
ვეწა); მისი გამოცემის მოსაზრებას ვერ გაბედავდნენ და რომც გაბედათ, ამაზე თვითონ მე-
ფე ან სხვა ვინმე დაწერდა.

ბ. 1712 წლის გამოცემა 1723-სა და მით უფრო 1795 წელს სტამბაში აღარც ეწყობოდა.
ამ ხნის განმავლობაში წიგნის რამდენიმე ათეული ცალი ისედაც მოიპოვებოდა.

გ. ჩვენ განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ვანიჭებთ ცნობას — (ნავარაუდელი 400 ცალი-
დან) 80 ცალი შეკრიბეს და მოსკოვს — და ამის თაობაზე სოლ. ყუბანეიშვი-
ლის მოსაზრებას: ეს მოხდა არა იმდენად „ეფესისტეაონის“ დევნის გამო, რამდენადაც
1712 წლის გამოცემაზე დართული ვახტანგის კომენტარების გამო.

დ. გასათვალისწინებელია რუსთაველის პოემის წინააღმდეგ კლერიკალებისა და სხვა მო-
წინააღმდეგეთა ბრძოლა.

ე. ი. ე. ე. ე. ე. „ეფესისტეაონის“ 1712 წლის გამოცემა მოსაზრება არა ანტონ
პირველმა, არამედ მისი ცალგნის უმრავლესობა განადგურდა თბილისზე მტრების თავდასხ-
მების შედეგად, ეკუთვნის რამდენადაც სტრუქონების ავტორის. ეს 1795 წლის 1723 წლით
შეცვლით სხვას ვერ მიეწერება. თვალსაზრისის გაზიარება კი ეველას შეუძლია.

3. რაც შეეხება აზრს — „წიგნის ფრანგული და ინგლისური თარგმანების საკითხი უნდა
მოიხსნას“ (აღნიშნული თეზისები, გვ. 17), იგი პ. ბერკოვს ეკუთვნის, მაგრამ მარცხ შეიძ-
ლება, ფრანგული თარგმანი არსებულყოფილი იქონიდა, იღონდ ეერ გამოქვეყნებულიყო ისევე, როგორც
არსებობს ქართული თარგმანი და არ დაბეჭდილა (იხ. ზემოთ, გვ. 74).

ა. შ.

შენიშვნები

¹ მთლიანი ნაშრომი ნ. ბოლხოვინოვის ცხოვრება-მოღვაწეობაზე მოხსენად საქართველოს
სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტი-
ტუტის რუსთველოლოგიის განყოფილებას 4. X. 1973 წელს, ხოლო ძირითადი დებულებანი —
ინსტიტუტისავე სამეცნიერო სესიას 25. VII. 1974 წელს. აქ ქ ე ვ ე ც დ ე ბ ა სხენებული გამოკე-
ლვის მხოლოდ ნაწილი, რამდენც ბოლხოვინოვის ნაშრომის ქართული თარგმანი ნაწილს
ეხება. ავტორის პირველი ინტერვიუ-კონსულტანტების ბიოგრაფიკალიგრაფიკის შესახებ
წერილი შეიძლება ცალკე გამოქვეყნდეს.

² [Евгений Амтросполит !Болховитинов], Историческое изображение Грузии в поли-
тическом, церковном и учебном ее состоянии. Сочинено в Александре-Невской академии,
в Санкт-Петербурге. с дозволения указного, печатано в типографии Шнора, 1802 года
(XII+102 стр. приложение трех родословных таблиц царей кахетинских, и: рталиских и
имеретинских).

³ Д. С п е р з и н с к и й, Ученая деятельность Евгения Болховитниова, митрополита
киевского, журн. «Русский вестник», 1885, апрель, стр. 517—581, май, стр. 101—200;
июнь, стр. 644—705.

⁴ იქვე, გვ. 540, 570.

⁵ იქვე, გვ. 189.

⁶ იქვე, გვ. 215.

Проф. П. Н. Б е р к о в, Шота Руставели в русской литературе. Известия АН СССР,
ООН, М.-Л., 1938, № 3, გვ. 51, იგივე გადაბეჭდულ კრებულში. «Летатели русской культуры о
Шоте Руставели», Тбилиси, 1966, გვ. 254—255.

ცნობილ სოპიოვსა და სმირნინზე დაყრდნობით, პ. ბერკოვის მიერ აქვეა დასაბუღებული დო-
კუმენტი „ბატონი ივანე სპაჩარეველის მოკლე ისტორია უძველესი დროიდან“, რომლის იგი
პირველად 1796 წელს გამოქვეყნებულიყოს საკატ-პეტერბურგში, მეორედ კი — 1805 წელს, რაც
შეუძლია. პირველი 1805 წლის გამოცემა, მეორე — 1893 წლისა.

⁷ Картина Грузии, или описание политического состояния царств Карталинского
и Кахетинского, сделанное пребывающим при ево высочестве царе Карталинском и
Кахетинском Ираклием Теймуразовичем полковником и кавалером Бурашником в Тиф-
лисе в 1786 г.

⁸ გ. ი. მ. ე. დ. ა. შ. ე. ი. ს. წიგნში — „რუსთველოლოგიური ლიტერატურა“ 1721—1956
წლები“ (თბ., 1957) — ეს გვარი, კორექტურული შეცდომით თუ სხვა მიზეზის გამო, დაბეჭდა
ფორმით მ ა კ ე დ ო ნ ც ი (გვ. 5). ზოგიერთები სარგებლობენ ამ ვარიანტით წიგნით, მაგრამ
არა მასზე, არამედ მასზე დასაბუღებულ ნაშრომზე მიუთითებენ და იმეორებენ გვარის „მეკედონცი“

ფორმას (იხ. ლ. ანდელუღაძის წერილი კრებულში „ძველი ქართული მწერლობის საკითხები“, III, თბ., 1958, გვ. 110). პირველ წყაროში რომ ზეხედათ, ეს არ მოხდებოდა

⁸ E. Шмурло, Митрополит Евгений, как ученый. Разные годы жизни, 1767—1804. С.-Петербург, 1898. т. II, стр. В. С. Балашова. გვ. 345.

⁹ П. И. Беликов, დასახ. შრ., გვ. 53; II გამოცემა, გვ. 259.

¹⁰ ი. შვგარელიძე, ეფ. 56. „Литературная Грузия“, 1935. № 12, გვ. 69—70. ჯახ. „ლიტერატურულ-საქართველო“, 1965 წლის 20 ავისტო, გვ. 2.

¹¹ С. Тескишвили, Первооткрыватели Руставели, газета «Заря Востока», 1955 წ. 25 ივნისი.

¹² „ქართული პოეტის კრესტომათა (XVIII—XIX სს.), ვერ მიჰქაძის რედაქციითა და შენიშვნებით. თბ., 1954, გვ. 215.

¹³ იქვე, გვ. 28—57.

¹⁴ ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, თბ., 1953, გვ. 50 = „მნათობი“, 1948, № 1, გვ. 125.

¹⁵ იქვე, გვ. 54 = „მნათობი“, 1948, № 1, გვ. 129.

¹⁶ იქვე, გვ. 53 = „მნათობი“ 1948, № 1, გვ. 128.

¹⁷ „ქართული პოეტის კრესტომათა (XVIII—XIX სს.), გვ. 24.

¹⁸ ჟურნალი „სახვითა ხელოვნება“, 1972, № 2. გვ. 33. წინამდებარე ნაშრომის გაფორმების შემდეგ გამოქვეყნდა წიგნი — „მეტრი და რითმა ვეფხისტყაოსანში“ ვიოჩვი შერელას რედაქციით, თბ., 1973, გვ. 91—72.

¹⁹ ა. გაწერელია, ვეფხისტყაოსნის პოეტის ზოგი საკითხი, თბ., 1974, გვ. 219—227 და სხვა.

²⁰ Saint-Martin, Memoires historiques et géographiques sur l'Arménie, vol. II, Paris, 1819, გვ. 247—249, შდრ. E. Шмурло, დასახ. შრ., გვ. 440.

²¹ П. Н. Берков, დასახ. შრ., გვ. 33. შდრ. გ. იშვიაშვილი, დასახ. შრ., გვ. 3—7.

²² იხ. გ. მიქაძის წერილი კრებულში „ლიტ. თეორიისა და ესთეტიკის საკითხები“, კრ. 2, თბ., 1965, გვ. 145.

²³ „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შიგნით“, 1951, № 1, გვ. 216.

²⁴ E. Шмурло, დასახ. შრ., გვ. 348.

²⁵ შ. ხანთაძე, შარი ბროსე, თბ., 1966, გვ. 12—137

²⁶ Bibliographie analytique des ouvrages de Marie-Félicité Brossel... СПб., 1887, გვ. IX. შდრ. შ. ბროსე — Éléments de la langue géorgienne, Paris, 1837, გვ. XIV.

²⁷ შ. ხანთაძე, დასახ. შრ., გვ. 18.

²⁸ ა. მიქაძე, დასახ. შრ., გვ. 146.

²⁹ იქვე, გვ. 147—148. შ. ბროსეს წერილების ს. ყუბანეიშვილიანულ გამოცემასა და გ. იმედაშვილის პუბლიკაციაზე — „თეიმურაზ მაგრალონის“ შრომა ქართული ვერსიფიკაციის საკითხებზე“ — იხ. კრებ. „ლიტ. ძიებანი“, IV, 1948.

³⁰ ა. გაწერელია, ქართული კლასიკური ლექსი, გვ. 133.

³¹ იქვე, 139.

³² შდრ. E. Шмурло, დასახ. შრ., გვ. 340.

³³ ა. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1950, გვ. 17—18.

³⁴ იხ. ე. ბოციანოვის ქონის წერილი ფ. ა. ბროკაუზისა და ი. ა. ვფრონის ენციკლოპედიაში, ტ. IX, 1893, გვ. 411.

³⁵ იქვე, გვ. 412.

³⁶ Историческое изображение Грузии..., გვ. 88.

³⁷ იხ. ე. შადურის წერილი კრებულში „შოთა რუსთაველი“, თსუ თბ., 1966, გვ. 420—

421.

³⁸ E. Шмурло, დასახ. შრ., გვ. 345.

³⁹ იქვე, გვ. 341.

⁴⁰ იქვე, გვ. 342.

⁴¹ იქვე, გვ. 340.

⁴² იქვე, შდრ. Д. Сперанский, დასახ. შრ., გვ. 551.

⁴³ E. Шмурло, დასახ. შრ., გვ. 341, 358. 1.

⁴⁴ Д. Сперанский, დასახ. შრ.

⁴⁵ Е. Шмурло, დასახ. შტ.

⁴⁶ С. Пономарев. Материалы для биографии митрополита Евгения, Труды Киевской духовной академии. 1867, август.

⁴⁷ «Историческое изображение Грузии...», გვ. 1, 2, 8—9. ციტ. თარგმანი — ფ. 9, 13 და სვვა.

⁴⁸ მაჭა ვერცხლენც: «выждавшие себе пенсии от русского правительства», (იხ. ზემოთ. გვ. 81); ეს ბატონიშვილებზეა ნათქვამი.

И. В. МЕГРЕЛИДЗЕ

КНИГА Е. БОЛХОВИТИНОВА О КУЛЬТУРЕ ГРУЗИИ

Резюме

Присоединение Грузии к России в 1801 году обусловило создание книги, изданной анонимно в Петербурге в 1802 году под названием «Историческое изображение Грузии в политическом, церковном и учебном ее состоянии», а далее появился ее перевод на немецкий язык (напечатан в 1804 году в Риге-Лейпциге). Россия интересовалась историей народа, вошедшего в ее состав, а Европа — политической ситуацией. Вот что пишет автор этой книги: на нее «обратили внимание скорее за ее современность, чем за внутреннее достоинство; я ее показал митрополиту. Одобрено, велено напечатать».

Известно, что автором был богослов, историк и филолог Е. Болховитинов. Не зная грузинского языка и истории Грузии, он консультировался и получал информацию от проживавшего вместе с ним в Александро-Невской лавре грузинского епископа Варлаама (Эристави) и, по некоторым данным, от грузинских царевичей Баграта, Иоанна и Михаила, находившихся тогда же в Петербурге и «выждавших себе пенсии от русского правительства». Разумеется, Е. Болховитинов мог еще пользоваться и другими информаторами, а также материалами из Московского архива и книгами древних европейских авторов. Возможно, что он не поставил на книге своей фамилии потому, что весьма был обязан живым информаторам.

Названной книге на русском языке предшествует лишь книга кавалера С. Д. Бурнашева «Картина Грузии, или описание политического состояния царств Карталинского и Кахетинского» (Курск, 1793) и отдельные статьи (Москва, 1773, С.-Петербург, 1779...), но они не могут сравниться с изданием 1802 года, в котором, несмотря на некоторые проблемы, неточности и даже ошибки, даны сравнительно полные и правдивые сведения о Грузии, ее истории, литературе и культуре, в частности, здесь впервые русский читатель знакомится с Руставели и его бессмертной поэмой, которая сравнивается автором с другими произведениями мирового значения, характеризуется грузинская версификация и т. д.

Книга эта, конечно, на сегодняшний день устарела, но она сохраняет свое историческое значение, ибо в ней впервые на русском языке приводятся обширные сведения о грузинском народе и его культуре. Она является одним из первых результатов научного и культурного сотрудничества русских и грузинских ученых после присоединения Грузии к России.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. არსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ტრუსოვლოლოგის განყოფილება

წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. არსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

ვალერიან ასათიანი

ღამით ბაბრათიონის „მითოლოგია“

ანტიკური ელემენტების კვლევისას ძველ ქართულ მწერლობაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა, რასაკვირველია, ენიჭება საკითხს, თუ რა დამოკიდებულება აქვს ამა თუ იმ ქართველ ავტორს (მთარგმნელს) ბერძნული წყაროებისადმი, მაგრამ საინტერესოა სხვა გზით შემოსული ინფორმაციის რაობის დადგენაც. ქართული მწერლობის მრავალი პრობლემის კვლევის ღრის ბერძნული, ლათინური, არაბული, სპარსული, ფრანგული, რუსული და სხვა წყაროების შესწავლამ საინტერესო ფაქტები გამოავლინა.

XVIII საუკუნეში რუსეთ-საქართველოს კულტურული ურთიერთობის გაძლიერების შედეგად რუსული ენიდან ქართულად არაერთი ავტორის თხზულება ითარგმნა, რომელთა შორის მრავალი შეიცავს ანტიკური მწერლობის ამა თუ იმ სიუჟეტისა და მოტივის გადამუშავებულ რედაქციას. ასე მაგალითად, თვალსაჩინო ქართველმა მოღვაწემ — ვაიოხ რექტორმა (1746—1821 წწ.) თარგმნა ფრანგი მწერლის ფენელონის (1651—1715 წწ.) რომანი „ულისეს ძის თელემაკის იავგადასავალი“ და „ცხოვრება ძველთა ფილოსოფოსთა პარჩეულთა პაზრებითა მოკიდებულებითა და ყოფაქცევითა სწავლითა მათითა“ (1798 წ.). ქართულ „გარდასავალი თელემაკისა ძისა ულისესი“ ფენელონის რომანის რუსულ გამოცემას ემყარება „ტელემახიდა“ პოპულარული ყოფილა XVIII საუკუნისა და ე. წ. „გარდამავალი ხანის ქართულ ლიტერატურაში“.

ძველი ქართველი მწერლებისათვის კარგად იყო ცნობილი ბერძენი და რომელი დრამატურგების შემოქმედება. 1795 წელს კარინის რუსული თარგმანიდან დავით ჩოლოყაშვილს ქართულად გადმოუკეთებია რასინის ტრაგედია „ეჭიღნია“. ირკვევა, რომ დავითს მთლიანად და უცვლელად კი არ გადმოუთარგმნია რასინის თხზულება, არამედ თავისებურად გადაუშუშებია და შეუშლკლება იმდენად, რომ ორიგინალიდან ერთი მესამედილა დაჩენილა. თარგმანის ამგვარი მეთოდი არცთუ ისე იშვიათია აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაში².

გარდამავალი ხანის ქართული მწერლობა არათუ ივიწყებს ანტიკურობას, არამედ აძლიერებს კიდევ ინტერესს ბერძნული მწერლობისა და მითოლოგიისადმი. ამ მხრივ თვალსაჩინოა დავით ბაგრატიონის (ბატონიშვილის, 1767—1819 წწ.) შემოქმედება. საქართველოს მეფის ჯე და მემკვიდრე დავითი (როგორც იგი უწოდებდა თავის თავს) მრავალმხრივ განსწავლული და განათლებული პიროვნება იყო. იგი სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას უთავსებდა ლიტერატურულ-მთარგმნელობითსა და მეცნიერულ მუშაობას. დ. ბაგრატიონი შედიოდა იმ ახალგაზრდების ჯგუფში, რომლებიც ვრცელ მეფის მხარდაჭერით რუსეთში ეზიარნენ სწავლა-განათლებას და მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართული სულიერი კულტურის გაძლიერებაში³.

დ. ბაგრატიონის სახელით ჩვენამდე მოღწეული „მითოლოგია“ მრავალი ხელნაწერთაა წარმოდგენილი. „მითოლოგიის“ ძირითად ტექსტს დავითი უმძღვარებს შემდეგი ხასიათის წინასიტყვაობას: „ცნობა ისტორიული და ღე-

ოლრაქიული (ზღაპარისტყვაობა), შეკრება რაოდენთამე ძველთა ღმერთებთა (კერპებთა), ელინთაგან ღეთად აღსარებულთა, თარგმნილი რუსულისაგან, ქარულსა ენასა ზედა საქართველოს მეფის ძის და რუსეთის ღენერალ-მაიორის დავითისაგან“. პრფ. ტრ. რუსხძის აზრით ამ თარგმანის საფუძველია მის. ჩულკოვის „მოკლე მითოლოგიური ლექსიკონი“⁴.

ამჟამად ჩვენთვის საინტერესოა — რა დამოკიდებულებაშია ქართველი ავტორ-მთარგმნელი რუსულ დედანთან; შეაქვს თუ არა მას „მითოლოგიაში“ რაიმე სიახლე; იყენებს თუ არა იგი სხვა წყაროებს? შეინიშნება თუ არა „მითოლოგიაში“ ძველი ქართული მწერლობის იმ ძეგლთა გავლენის კვალი, რომელნიც უშუალოდ ბერძნულ ორიგინალებს ემყარებიან და ანტიკური კულტურული (ისტორიის, ფილოსოფიის, ნწერლობის, მითოლოგიის...) გემკვიდრეობის ღრმა ცოდნას ავლენენ; შეაქვთ თუ არა „მითოლოგიის“ გადამწერთ რაიმე სიახლე დაეთისეულ „მითოლოგიაში“ და სხვ. სანამ ამ საკითხებს გავცემდეთ პასუხს, ვფიქრობთ, აუცილებელია ზოგიერთი მონაცემის გათვალისწინება „მოკლე მითოლოგიური ლექსიკონის“ შემდგენლის მ. ჩულკოვის შესახებ.

მ. დ. ჩულკოვი (1743—1792 წწ.) რუსული კულტურის ისტორია იცნობს როგორც მწერალს, ფოლკლორისტს, ეთნოგრაფს, ეკონომისტს⁵. სამეცნიერო ლიტერატურაში განმტკიცებული მოსაზრების თანახმად განსაკუთრებით ნაყოფიერი აღმოჩნდა მ. ჩულკოვის ფოლკლორისტული საქმიანობა. ლიტერატურული მოღვაწეობისათვის მ. ჩულკოვი მოსკოვის უნივერსიტეტის გიმნაზიაში სწავლამ მოამზადა. მის კალამს ეკუთვნის ზღაპრების კრებული «Пересмешник, или славенские сказки» (ოთხ ტომად, 1766—1778 წწ.), კომედია «Как хочешь назови», მითოლოგიური რომანი «Похождение Ахиллесово под именем Пирры до Троянской осады» (1769 წ.), რომანი «Пригожая повариха» (1770 წ.), «Собрание разных песен» (1770—1774 წწ.), «Словарь русских суеверий» («Абвега русских суеверий») (1782 წ.). მ. ჩულკოვი სათავეში ედგა ორ სატარისტულ ჟურნალს — «И то и сно» (1769 წ.) და «Парнасский шепетильник» (1770—1788 წწ.).

1767 წელს მ. ჩულკოვი სცემს „მოკლე მითოლოგიურ ლექსიკონს“, რომლის წინასიტყვაობაში აღნიშნავს: «Краткой сей лексиконъ» предпріялъ тѣмъ, которые не знаютъ иныхъ языковъ, о пользе его говорить почитаю я за излишнѣе; ибо они сами употребляютъ его въ нужныхъ случаяхъ узнаютъ, сколько онъ потребенъ»⁶.

აქ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ 1759 წელს, ე. ი. რამდენიმე წლით ადრე ლექსიკონის გამოცემამდე, ჟურნალ „შრომისმოყვარე ფურცარი“⁷ გ. კოზიციმ დაბეჭდა წერილი „О пользе мидологии“, რაც გამოწვეული იყო მაშინდელი რუსეთის ზოგიერთ წრეებში მითოლოგიის სათანადოდ შეუფასებლობის ტენდენციით⁷.

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, XVIII საუკუნის რუსეთში მ. ჩულკოვთან ერთად მრავალი მწერალი მიმართავდა მითოლოგიური კრებულებისა თუ სხვა ხასიათის ლიტერატურის შექმნას წარმართული პანთეონის შესახებ. მაგალითად, 1768 წელს მ. პოპოვმა გამოსცა მცირე კრებული⁸, რომელიც განმარტებათა სიუხვით დიდად ჩამორჩება მ. ჩულკოვის ლექსიკონს, მაგრამ მათ მაინც აერთიანებთ საერთო პრინციპი — ნაციონალური მითოლოგიის შექმნის ცუა. როგორც მ. ჩულკოვი, ასევე მ. პოპოვი ცდილობენ ანტიკური მითოლოგიის პერსონაჟებს მოუძებნონ ოჩრეულები სლავურ მითოლოგიაში, მაგ. Пала-Венера, Мель-Амур, Свето-вид-Аполлон, Змицера-Аврора და სხვ.

აღსანიშნავია, რომ ანტიკური და სლავური მითოლოგიების დაახლოების ცდას გაცილებით ადრე მ. ლომონოსოვი იძლეოდა: «Древнее многобожие в России, сходствующее с греческим и римским подтверждается еще, сверх письменных известий, другими примечаниями; что значат известные в сказках Полканы, из человека и коня сложные, как не греческих центавров? не гиганты ли Волоты? Не Нимфы ли в кустах и при ручьях сельской простотою мнимые русалки? Не соответствуют ли Царь морской Нептуну, а чуды его Тритонам? Чур поставленному на меже между пашинами Термину?» ცხადია, რომ მ. ლომონოსოვის ამ და სხვა ნაშრომებს იცნობენ მ. ჟულკოვიც და მ. პოპოვიც.

XVIII საუკუნის რუსეთში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა 1795 წელს ფრანგულიდან რუსულად თარგმნილი მითოლოგიური ხასიათის კრებული¹⁰, რომელიც შემდეგ ქართულ მწერლობაშიც იჩენს თავს¹¹.

სამეცნიერო ლიტერატურაში ძალზე მცირე ცნობებია დადასტურებული მ. ჟულკოვის „მოკლე მითოლოგიური ლექსიკონის“ წყაროების შესახებ. თვით ავტორი არსად უთითებს მათზე, მაგრამ მხედველობაში უნდა იქნეს მიღებული ის ფაქტი, რომ სხვა ნაწარმოებზე («Похождение Ахилессово...») მუშაობისას მ. ჟულკოვი აშკარად იმეორებს ვ. ტრედიაკოვსკის (1703—1769 წწ.) სიტყვებს, რომლებიც დაიწერა ტრაგედია „დეიდამისათვის“ (1750 წ.)¹². „მითოლოგიური ლექსიკონის“ წყაროების დადგენაში შესაძლებელია დაგვეხმაროს მ. პოპოვის ჩანაწერი თავისივე კრებულის წყაროების შესახებ, რომელშიც აღნიშნულია, რომ მ. პოპოვმა ამოკრება ცნობები «Из словено-российского древнего летописания, из российской истории покойниа Ломоносова, из историографии о начале происхождения Славенского народа г. Мавроурбина Архимандрита Рагужского, из некоторых рукописных Российских летописцев, из простонародных сказок, песен, игр, и оставшихся некоторых обыкновений»¹³.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დ. ბატონიშვილის „მითოლოგია“ ჩვენამდე მრავალი ხელნაწერთაა მოღწეული, მათ შორის განსაკუთრებით ყურადსაღებია E-33 ხელნაწერი, რომელიც აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ლენინგრადის განყოფილებაშია დაცული. რ. ორბელის აზრით, «Возможно, что рукопись представляет беловой автограф Давида, переписанный в конце XVIII века в Тбилиси»¹⁴. დავითის შემდეგ ეს ხელნაწერი თეიმურაზ ბაგრატიონის საკუთრებას შეადგენდა. ხელნაწერზე მოთავსებულია მინაწერი, შესრულებული 1803 წელს თეიმურაზის მიერ, საიდანაც ვგებულობთ, რომ „მითოლოგია“ ამ უკანასკნელს გერმანიაში ჰქონია წაღებული¹⁵. ჩვენ უმჯობესად მივიჩნით მ. ჟულკოვის „მითოლოგიური ლექსიკონისათვის“ უმთავრესად სწორედ E-33 ხელნაწერის რედაქციის შედარება.

„მითოლოგიის“ შესავალში დავითი იძლევა ღმერთთა დაყოფას, რასაც მ. ჟულკოვის „ლექსიკონი“ არ შეიცავს. დავითისეული „მითოლოგიისა“ და მ. ჟულკოვის „ლექსიკონის“ შედარება საშუალებას იძლევა შევნიშნოთ ზოგიერთი პირობითი ანალოგია. წარმოვადგენთ რამდენიმეს:

М. Жуков

„Ахилесь, сын Фетиды и Пелея Фесалийского, по рождению мать погружала его в Стикс держа за пята, которая одна осталась неуязвима. клала в огонь и мазала Амвросием, послѣ от-

დ. ბატონიშვილი

ახილეს. რომელსაცა ეამსა თესსა უხილავს გემო ძუძუისა, ძე პელი მეთისა თესლიისა და ღმერთთასა ქეტიდასა წოლებული ცენტურა ხირონისაგანა. ახილესად, რომელსაცა ეწოდა პირეს ეამსა სიყრმისა მი-

дала его для поучения Кентавру Хирону, который кормил его мозгом зивѣиѣи. Фетида уверяла, что онъ долженство-валъ умерщвлѣнъ быть под Тросию. желая скрыть нарядила его в женское платье и отослала къ царю Ликомеду. Онъ назвавъ былъ Пиррою. Дейдамія Ликоме-дова дочь влюбилася въ него и роди-ла сына Пирра...“ (стр. 15)

„Коситъ адская рѣка, текущая сле-замн, вода ея производитъ болѣзненной и плачевной шумъ, из глубины ея подымается беспрестанно черной паръ, тут жилище безобразнаго обмана...“ (стр. 54)

„Термишь, богъ полевыхъ межей, послѣ царствованія в Италіи Сатурна прекратилъ между земледельцами споры и раздѣлилъ имъ по части землю.“

Древние римляне построили ему храмъ и приносили жертвы, в нихъ на межахъ и в капиталии...“ (стр. 105)

როგორც ვხედავთ დამოწმებული განმარტებები შინაარსობრივად მართ-ლად უახლოვდებიან ერთმანეთს, მაგრამ დაბეჭიტიებით იმის მტკიცება, რომ ქართული რედაქცია უთუოდ „მოკლე მითოლოგიური ლექსიკონიდან“ მომ-დინარეობს, მეტ დამატებლობას მოითხოვს. რაც შეეხება სხვაობებს, ამ წხრივ სათანადო მასალის მოხმობა უხვადაა შესაძლებელი, მაგალითად:

Аяксъ сынъ Теламона, царь Салами-ны, былъ искуснѣе и храбрѣе государей Греческихъ, онъ бился съ Гекторомъ и производилъ битву сію съ чрезвычай-ною храбростію и былъ предпочтенъ Улиссу. Онъ бросался на воинство и дѣлалъ ужасное кровопролитіе, поранилъ себя потаенною шпагою Гекторовою (стр. 10)

„Семела дочь Кадма царя Фригій-скаго. Желала увидѣть, какъ Юпитеръ мечетъ громъ, и отъ сего блистанія преа-ратилась в пенель, родилась Бахуса. Но другіе говорятъ, что Кадмъ положе еѣ въ корзину, бросилъ в рѣку...“ (стр. 99).

სისა, დაალტო იგი დედამან მისმან მდინა-რესა შინა სტიკს. თუნიერ ქუსლისა, რომელი-ცა ეპერა ექლსა შინა დედასა მისსა და ეგო დაულტოლველად. აგრძნა წინათ დედამან ზისმა ვითარმოდ მოიკლეს იგი გარემოდო-მასა ტროიანელთა ზედა, რომლისათუსცა წარგზავნა იგი საცმელთა ქალისათა მეფი-სად ლავომელიისად, რათაცა სვეითარითა ღონისძიებთა დაითაროს იგი სიკვდილისაგან. ენე შეპყრობილ იქმნა იგი ლავომელიისაგან და შვა ძე პირუსს...“

„კოსით ბნელი და საშიშარი ცოკოხეთის მდინარე, რომელსაცა ბერძენნი თუსითა ენი-თა ტირილად უწოდებდნენ. ენაიდგან მდი-ნარე ესე შედგებოდა ცრემლთაგან უბედურ-თასა და მოკლებულთა ბედნიერებისაგან.“ (F—33, გვ. 34).

„ტერმინ ღმერთი საზღვრისა და მიჯნისა, რომლისა ჩვეულება იყო დადგმა სახისა მი-სისა შესახედაუთა მოხუცისა კაცისათა. ჩა-მოკმული ქვისა სვეტსა ზედა, დაგურავინე-ბელი ღირღანდიოთა“ (Sic!). (E—33, გვ. 73).

„აიაქს ძე ტელამონისა, ერთ-ერთი ჩინე-ბელთაგანი ბერძენთა მხედართ მძღვანი ტროიანელთა ზედა. აჩვენა მრავალნი ჩინე-ბელნი საქმენი, რის გამოცა იწოდა დიდ, აჰან იხილა ვითარმოდ ბერძენნი უმეტესა ჰრახედენ ულისეს ჩჩვენსა და მანქანების განო. ბძძოლის უმეტეს მისსა, ყოლის მხილ-ველმან აიაქს მოიკლა თავი თუსი ქებისათს მისსა (ოღისევისსა.— ვ. ა.) უმეტეს მისსა, ხმლითა მენ, რაიცა შიანიკა ლექტორ მებრ-ძოლმან მისგან ძლიერებისათს მისისა, რო-ნელთაც ევეს ურთიერთას ბძძოლამ მრთელ-ღე დაუყვენებლად; გარნა ესე... შემთხვე-ვით შეეშთხვა მას სიკვდილი...“ (E—33, გვ. 6).

„სემელი ასული კადმოსისა, რომელსა ეტრფილა იუპიტერ და თანაეყო მას და შეკლად იყო მისგან ღონესი. ხოლო ირა (ოდმან მისმან იწყო შურეებად სემელისა და შერეცალა სახითა დედამებრისათა და შეუტეუა მტრედლად, ხოლო ამირა მას, რათა ითხოვოს იუპიტერისაგან საყვარელისა თვისისა, რათა ენა ირას თანა ეყოფის, ეგრეთვე მასცა თა-ნა ეყოს, ხოლო იუპიტერ აღუსრულა თხოვ-ნა და გარდამოხდა ქუხილითა, ელთა და

გებისტხიოა, გარნა სემელი, ვინაიღან მოყ-
ღაი იყო მუის დიწუა და ეგო განუხარებლად
და ესევითარი ღონისძიებამ მოიგინა იომ,
რათა არავინ ჰყვეს წინაშე იუპიტერისა ანუ
ზეესისა განრეზომ, ხოლო შემდგომად სიკე-
დილისა სემელისა გამოიღო იუპიტერ ჩჩვილი
იგი საშოთავან მისითა, ვინაიღვან ეამი არა
ეყო შობისა მისისა და განიომ თუთ ბარკალი,
შთაიღვა და წარიყერა იგი. გარნა შემდგომად
შედისა თუსა მოვიდა მერკური ანუ ერმი და
განუხო მას ბარკალი და აღმოუღო, რომლი-
სთეს დიონესს ორ ნაშობაჲ იტუენან..." (E—
33, გვ. 49).

„მითოლოგიაში“ მოცემულ განმარტებათა რაოდენობა თითქმის ყველა
ნუსხანში მეტ-ნაკლებად განსხვავებულია, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მანც არის
წესაძლებელი ერთმანეთისაგან დამოკიდებული, მსგავსი რედაქციების დაღ-
გენა¹⁶. მხედველობაში გვაქვს შემთხვევები: როდესაც ხელნაწერთა გარკვეული
ჯგუფი ერთსა და იმავე ავგილზე წყვეტს თხრობას: როდესაც ხელნაწერთა
გარკვეული ჯგუფი საერთოდ არ შეიცავს ამა თუ იმ განმარტებას; როდესაც
ხელნაწერთა გარკვეული ჯგუფი სხვა ხელნაწერებისაგან განსხვავებით ანალო-
გიური სტილით, მეტი სისრულით გადმოსცემს ცნობებს, ამატებს განმარტე-
ბებს.

E—33, S—1153 და H—396 ხელნაწერები საერთოდ არ შეიცავენ იმ
განმარტებებს, რომელთაც „მითოლოგიის“ S—4001, S—2581 და S—10
ხელნაწერებში ვხვდებით. ესენია: არკადიელ, შუღნი საკვირველებანი, დიო-
გენის ენაშეტნობა..., დიოსისთუს, ვარსკვლავთმრიცხველობა, ვერნიე, ზეე-
სი, ზოპიროისათვის, თეანოსი, ირა ემურებოდა ირაკლის..., ირაკლტოს და
დიმოკრიტოს, ოსტეოს, იქსიონ, კერკერონ, კეფალარიდოს, კლეანთომსა ჯურ-
ღმული..., კლენბროს, კრონოსისა მამა იყო ურანოს..., ნინოს ეჲ კრონოსსა...,
ნეთთ მიდგომილებისათუს... კაკლონი, კკენო, კნიკოელთა ფილოსოფოს-
თათუს..., კნოსარგის ათინასა შინა..., კკროსისთუს, მოგობა უყვე მიღთა მოი-
პოვეს..., მენანპილოს, ნავთ მოქმედებასა დიდი ღმრთისმეტყველი...
იტუეს..., მენუეკეს, მრაკლის კუთუნა ამისათუს ეწოდა..., ოკაუო და
ოგრაირეოს, ომიროს სიტყვის მოქმედან ჭედპეტი შეუქმნა დიას..., ოტილია,
ორღევს, პალაპიღოს ევეოელი იყო ნათესავთ..., პანიმერი, პითალორელნი
ფილოსოფოსნი, პლატონის უძღებება ეს არს..., პროპინო, პროტეეს, სალმო-
ნეე. სიავთათუს ესრეთ მეცნიერ იქმნენ..., სელლო, სოკრატ, სიცილისა უზო-
ნოება..., სოლონ, ტეტოსის თხრობა ესე არს..., უძღებება კერპთა და ეშმაკთა...,
ფენიკსი. ფრიველნი, ჭაღაღდსა წერა..., ჭსენოკრატე, ჭსერტსი, კელეოს და
ტრამბტოლემოს, ღვჭლის შემუმელოებისათუს..., ომერთ შობილებისათუს..., ყო-
ველთა ჭაღაქთა აქენდა თვსაჲ განკუთვნილი საქმე..., შუღ ბეენი თივსა და
ევაპტისანი... და სხვ.

განმარტებანი, რომელთაც არ შეიცავს მხოლოდ E—33 ხელნაწერი: არ-
ტემი, ასკლიპოს, აფროდიტი, დიომიდ, ათინამან პიხეჭანა..., აპოლიტი, ელა-
დისა შინა შუღ ბეჲ არანან..., ემპიდოკლე, ეპიკტიტოს, ეპიკუროს, ეპანიონდ,
ერერედ სახელს დებენ..., ვაცი, ზევს ისწავა რა შუღთ მჭამელობაა..., ზევს
აოქიე იქმნა..., კოლიოსის ეთარება..., ოკეანიდნი, პანს, ცერერა და სხვ.
მხოლოდ E—33 ხელნაწერში თხრობა შემდეგ განმარტებათა ღროს წყდება:

აპისი, ეტნა, ელეის ზღვა, ნერეიდნი და სხვ. ყურადღებას იქცევს ის ფაქტი, რომ E—33, S—1153 და H—396 ხელნაწერებში ერთსა და იმავე ადგილას წყდება შემდეგი განმარტებები: აპოლონ, დედუნე, ელისეა, მრავლი, რომელიცა ითქმის ძედ დიოდას... და სხვ. მხოლოდ S—1153 და H—396 ხელნაწერები არ შეიცავენ შემდეგ თხრობებს: ინდოთა ძველი ქალაქი რადოდასა..., მორფეა, მფრინველთათვის განრჩევა იყო ოდესმე..., ლომი ნემურეი, ნერეი ნე უკიანესი..., საღებავისათვის თქმულ არს..., ღებია და სხვ. ამავე ხელნაწერებში ერთსა და იმავე ადგილზე წყდება „სიჯოლას“ განმარტება. დავით იტუანიშვილისეული ხელნაწერი (H—396) არ შეიცავს შემდეგ განმარტებებს: დოლონ, დოროს, იასონ, მინოტა, ლარნი, ნარგოზ, პალამედ, პელას, სფინქს, ტოზიფონა, ტრიტონნი ძენი ნეპტუნისანი..., ფორტუნა, ლერიონ, ლენ-ნა, ღიზენ, ანუ ღიზენეა..., ცვარი და სხვ. მხოლოდ ამ ხელნაწერში წყდება თხრობა შემდეგი განმარტებების გადმოცემისას: შინოს ძე იუპიტერისა..., ნოდუს, ლავიონთო, ლომი ნემურეი, ნერეიდნი, ლექტორ და ა. შ. S—1153

H—396 ხელნაწერებში ერთსა და იმავე ადგილზე წყდება თხრობა შემდეგ განმარტებათა მოცემისას: ბახუს, დაფნის, თივია, კეკროფს, მიდას, ნარ-ნარობა, ტავროა, ტანტალ, ტარტარ, ფალოსნი, ლადირინ და სხვ. E—33 და S—1153 ხელნაწერები საერთოდ არ შეიცავენ თხრობას არეისი, არისტოტელეს, ჭარიბდას და სხვათა შესახებ.

S—1153 ხელნაწერი არ შეიცავს „მომუს“-ის განმარტებას. „მოკლე მითოლოგიურ ლექსიკონთან“ შედარებით დავითის „მითოლოგია“ ასევე განსხვავებული რედაქციით განმარტავს დაფნისს, ეტნას, პანს, სალამანდროს და ა. შ. მ. ჩულკოვის ლექსიკონი არ შეიცავს მთელ რიგ განმარტებებს, რომლებსაც დავითი იძლევა. ესენია: აკრუზია, ალისტონ, ალკანდრე, ალკმეონი, ალფეა, ალციონა, ამბროზია, ამპოდიტი, ანაქსარხოს, ანტიოსენო. ანტიკლეა, ანტიპატრე, არისტოტელე, არკადიელ, არის, არღუს, ასკლიპოს, ასფალტოსი, ასფოდელო, ბერეზიდა, დიოგენი, ევრებ. ევიროლოკ. ეპიკტიტოს, კრატის, კვენოა, კიკლოპნი, კენოსარგი, მავსოლოა, მაკარეა, მოლკონი, ნეოპტოლემე, ორესტე, ორტუს, სოლონ, ტავროა, ფავანნი, ფალოსნი, ფრიგველნი, ქსერქსი, დარღანი, ცეიკს, ხარუვდა და სხვ. აქვე უნდა ითქვას, რომ მ. ჩულკოვის მრავალ განმარტებას არ შეიცავს დავითის „მითოლოგიაც“. ესენია: ელექტრა, ინლიმონი, პიგმალიონი, პენატები, პარნასი და სხვ. ამ შემთხვევაში მხედველობაში არა გვაქვს მრავალრიცხოვანი სლავური მითოლოგიური ლეოაებანი: ნომეტრა, ბელონა და სხვ., რომელთაც მ. ჩულკოვთან ძალზე სწორად ვხვდებით.

წარმოდგენილი მასალები საშუალებას გვაძლევს დაუშვათ, რომ ზოგ შემთხვევაში დავითი სარგებლობს მ. ჩულკოვის ლექსიკონით, მაგრამ არაზუსტად იყენება. თუ ამ პროცესს თავიგზანს ვუწოდებთ. დავითი თავისებურად აგებს მითოლოგიას. იგი მ. ჩულკოვის მონაცემებს ამდიდრებს მისთვის ხელმისაწვდომი სტატიასხვა წყაროდან ამოკითხული ცნობებით და ქმნის ახალ, სრულყოფილ განსხვავებულ რედაქციას.

„ედილითა ზღაპრბანი“ — „მითოლოგიის“ ძირითადი წყარო. „მითოლოგიის“ ხელნაწერების შესწავლა ცხალოფს, რომ დ. ბატონიშვილი და „მითოლოგიის“ გადასწავრები ძალზე სწორად სარგებლობენ „ედილითა ზღაპრბანასით“. რიგი ხელნაწერები, რომლებიც შეიცავენ „მითოლოგიის“ მოკლე რედაქციას, ზოგ შემთხვევაში არასრულად გადმოსცემენ განმარტებებს, ხო-

ლო ვრცელი რედაქციის შემცველი ხელნაწერები შესაბამისად — სრულად. აღნიშნულის საილუსტრაციოდ წარმოვადგენთ ამ გავლენის ჩვენ მიერ შენიშნულ შემთხვევებს:

„ელინთა ზღაპრობანი“

ესე ავარიდოს კაცი ეინზე იყო ზეშთა ჩრდილოელი, ხოლო ზეშთა ჩრდილოელ არიან უშინავანესნი იგი ჩრდილოელთა და სკუთელთასა. ამის ავარისთვის თქემულ არს, ვითარმედ განცეკბებულ იქმნა და გარე შემოვლო ყოველი ელადა ისრებითა და იტყოდა ხრიზმოსთა რათმე და გრძნებათა, ვითარცა განცუბებულნი... ვითარმედ იყო ოდესმე სიყმილი ზეშთა ჩრდილოელთა შორის, მოვიდა ავარ ელადად. ემიზდა აპოლონს და მის მიერ ისწავა სიტყუად ხრიზმოსთა. და ესრეთ მიერთვან ქელთა ეპყერინან ისარნი და ესრეთ მიმოვქლინ ყოველსა ელადასა... ხოლო პყრობითა მით ისართათა ამას საცნაურ ჰყოფენ, ვითარმედ მოისარ არს ღმერთი აპოლონ“ (II, 7).

„... აქტონ უყუე ძალეებითა რაა ინადირობდა, იხილა არტემიდა განშიშულებული, რომელი ესე უყესოა იყო ღმერთისა და უფროასლდა ელადასა და ქალწულისა ღმერთისა განშიშულებულისა ხილუა, ვინადა განფიცხნა არტემი და ალაბორგნა ძალნი იგი აქტეონისნი გრძნებითა თუსთა, რათა ბეჯვიდენ აქტეონს ირმად რქოსნად და ესრეთ შექმით განძარბული მიმოდითორიეს და მოკუსა...“ (II, 2).

„არის იწულა დიომიდისაგან, [რასა] იგი [ომიროს] იტყუს მეხუთესა შინა სიტყუს — მეკრეალო[ბასა], ხოლო შეიკრა ოტომსგან და ეფიალტომსგან, რომელნი ექუნეს [ქენი მენელაომსნი, მძლავრნი ბუნებით ქუეყანასა [] დ. ღმერთთასა. ამათ [] და განეწყო არის [] ამათგან, რომელთა შეკრეს იგი ქალაქსა შინახალქ/-/ ვერამოსა [], ვინათუ ესრეთ ვთქუა, ვითარმედ ხალკოკერამო, რომელ არს ეე [] ლისაია, საყრველსა რასმე უწოდინ ძნიად გასაქ[სნე]ლისა ხილო ოტომს და ეფიალტომსთვისს თქემულ არს, ვითარმედ ცხრა წლისდა იყუეს ჰასკითა. სიგრძე აქუნდა ცხრა მჯარ და სიბრტყე ცხრა წყრთაი“ (III, 86).

„არკადიელ საძიებელ ესე არს, რამეთუ ომიროს გამომეტყუელი მიიწია რაა არკადიად, რომელ არს სოფელი პელოპო-

დაკით ბაგრატიონი

ავარიდოს ზესთა კაცი, ჩრდილოელი, ხოლო ზესთა ჩრდილოელ არიან უშინავანესნი იგი ჩრდილოელთა და სკუთელთასა, რომელმანცა მოჰკლა ელიდა ისრებითა და სტყორცნა სიტყუებითა რათამე გრძნებისათა, ხოლო ოდეს იყო სიყმილი მუნ მივიდა ავარ ელადად, უმიზდა აპოლონს და მისგან ისწავა სიტყუა ხრიზმოსთა და მან მიანიჭნა ისარნი, რომლითა წარვიდა ყოველსა ელადას და საცნაურ ჰყო ისართ ღმერთობა აპოლონისა“ (E—33, გვ. 1; S—4001, გვ. 4; S—2581, 3ა; S—10, გვ. 3 და სხვ.).

„აქტონ მონადირე ძალეებითა, რომელმანცა იხილა არტემიდა განშიშულებული, რომელი ესე უყესოა იყო ღმერთისა და უფრორე მუცდარისა და განშიშულებულისა. ვინადა განფიცხნა არტემი და გარდაქუთა (აქტეონი — ე.ა.) ირმად და განაბრძარუნა ძალთა თუსთა და მოაკლუენა“ (E—33, გვ. 4; S—4001, გვ. 6; S—2581, 4ბ; S—10, გვ. 6 და სხვ.).

„არის იწულა დიომიდისაგან, ვითარ იგი ომიროს იტყუს მეხუთესა სიტყუსმეკრეალობასა შინა, ხოლო შეიკრა ოტომსგან და ეფიალტომსგან, რომელნი იყუნეს ქენი მენელაომსნი (?), ბუნებით მძლავრნი ოტტალიდელთა ქტყანასა, რომელ იგი იწვართეს ზეცა აღსლუა მსგავსად ღმერთთასა. ამათ პირველად წინავანეწყო არისა, ამისისა შემდგომად იძლია ამთგან, რომელთა იგი შეკრეს კეთილა რავლისათა ქალაქსა შინა ხალკოკერამოსასა [გრნათუ ეართ ესთქუა, ვითარმედ ხალკოკერამო. რომელ არს კაცი რავლისა, საყრველსა რასმე უწოდინ ძნიად გასანესლსა], ხოლო ოტომის და ეფიალტომსთვისს თქემულ არს, ვითარმედ ცხრა წლისდა იყუნეს ჰასკითა, სიგრძე აქუნდა ცხრა მჯარი და სიბრტყე ცხრა წყრთა“ (Sic!). (S—4001, გვ. 12; S—2581, 8ა; S—10, გვ. 14 და სხვ.)

„არკადიელ, საძიებელ ესე არს, რამეთუ ომიროს გამომეტყუელი მიიწია რაა არკადიად, რომელ არს სოფელი პელოპო-

ნისა, პოვნა მესათხეველნი, რამეთუ იხილ-
ვიდეს. ჰკითხა მათ და ჰრქუა: „მკაც არა-
ცადნი, ბაძველოვანნი, ნუ ბადებთა იპ-
ყართ რაა[ა]?“ ხოლო მათ მიუგვის: „რანი
ვიპყრებით, იგი განგუევლთნეს, ხოლო ვლთო-
ლეილნი ესერა გუყვანან“. ხოლო ძალი სიტყ-
უსაჲ ამის ესე არს, ვითარმედ „მძრომელნი
რომელ ვიპყრებით, იგი მოესწყედენით, ხო-
ლო რომელ ვერ ვიპყრებით, ესერა გუყვანან“.
ესე იგავი ვერ გულისხმა ყო ომიროსს.
ამისთვის მცირედ რაჲ თანა წარჰქდა. მოიშთო
მწუხარებისაჲნი. ხოლო თქმულ არს, ვითარ-
მედ: წინა მოესწყავა ომიროსს ხრიზმოს-
თა მიერ ესრეთ, ვითარმედ ოდესცა [წინა]
დაემთხოს მას საძიებელი ვერ აღსასწნელი,
[მცინე] მოკუდომად არს“. (111, 33).

„არტემი ქალწული იყო და წმიდა, ხო-
ლო იხარებდა უც [] დაი-
ბეჯილიან ბომონსა მისსა ზედა! 111, 12).

„მემრუმელ უკუე უწოდენ უკეა-
ნოსს და ტუთოსს, რამეთუ პირველ
განოტევეს განყოფითა ურთიერთას და კუა-
ლად შეკრბეს შუამავლობითა ირასითა. ხო-
ლო [] ლხარი [? — 3. ა.) მტევულებს ეს-
რეთ, ვითარმედ უკეანო არს ნოტია ბუნება,
ხოლო ტითუა კმელ; იგი-სახე ზღუსა, ხოლო
ესე-ქვეყანისა და ვითარმედ არა თუ [. .]
[] ბუნებათა ეყო კმელსა, არა
მეცნის ცხრებაჲ ცხელ [. .]“ (111, 82).

„ლიოგენი ესე იგივე არს, რომელი
ჭურსა შინა მკედრობდა, რომელსა შინა ღამე
შევილნ სიცივისათს და ღლიე მზესა გა-
[მო]ვალნ განტფობისათს. ვინაჲ ერთგზის
ოდესმე ტრეზობდა რაჲ მზესა ზედა, მიადგა
ალექსანდრე მეფე და ჰრქუა: „რაჲ გნებავს,
ლიოგენი, და მოგმადლო შენ“, ხოლო მან მი-
ღოჯი: „სამ ოდენ. []“, რათა არა მიჩრ-
დილობდე“.

„ამისავე მსგავს [იყო] პტოლემეოსს ზე
ყოფილი სიტალი ალექსანდრ[ი]ელ[ი] ფი-
ლი[სოფ]ოსი, მდგომარე ადგილსა ერთსა და
შემწუარი მზისა მიერ, რომელსა ზეით შთა-
მოხედნა პტოლემეოსს და მოვიდა მისა, რათა
აღიყვანოს იგი პალატად. ხოლო მან იხილა
რაჲ მომავალი, დაეძალა მას ნატებსა ქუეშე
ჭურისასა. ხოლო პტოლემეოსს ზედა(...) და
ჰრქუა მას სიტყუაჲ იამბიკონი: „მნებავს მე-
[ჩემ]და წუთი ერთი ბედისაჲ, ვიდრეღა საე-
დეს ქური ერთი ცნობისაჲ“. ქური თქუა ქუ-
რის ნატებსა ქუეშე დაძალისათს მისისა
[.], არად ერგო მას სიღრმე ცნობისაჲ,

ნისა, პოვნა მესათხეველნი, რათა ითხევილ-
დეს, ჰკითხა მათ და ჰრქუა: „მ ვიცი არა-
დიულნი ბაძველოვანნი, ნუ ბადებთა იპ-
ყარი რაიმე? ხოლო მათ მიუგვის: რანი ვიპყ-
რებით, იგინი განგუევლტენ, ხოლო ღტოლ-
ვლნი ესერა გუყვანან. ხოლო ძალი სიტყუსა
ამის ესე არს, ვითარმედ მძრომელნი რომელ-
ნი ვიპყრებით იგინი მოესწყედენით, ხოლო რომ-
ელნი ვერ ვიპყრებით, ესერა გუყვანან. ეს
იგავი ვერ გულისხმა ყო ომიროსს, ამ-
ისთვის მცირედ რა თანა წარხდა, მოიშთო
მწუხარებისაჲნი; ხოლო თქმულ არს ვითარ-
მედ წინა მოესწყავა ომიროსს ხრიზმო-
თა ესრეთ: ვითარმედ ოდესცა წინა დაემთხ-
ოს საძიებელი ვერ აღსასწნელი მყის მოკუ-
დომად არს“.

„არტემი ქალწული იყო და წმიდა,
ხოლო იხარებდა სისხლითა უცხოთათა, რი-
გელნი დაითხოვდეს ბომონსა მისსა ზედა“.
(E—33, გვ. 5; S—4001, გვ. 13; S—2581,
9ა. S—10, გვ. 26 და სხვ.).

„მემრუმელ უწოდენ უკეანოსს და
ტუთოსს. რამეთუ პირველ განიტევეს
განყოფილებითა ურთიერთ არს, და კუაღად
შეკრბეს შუამავლობითა ირასათა, ხოლო ზღა-
ს-არტევულებენ (Sic!) ესრეთ, ვითარმედ
უკეანოსს არს ნოტიო ბუნება, ტუთოჲ ხმელი,
იგი სახე ზღუსა, ხოლო ესე ქვეყანისა და კუა-
ლად არათუმცა ნოტიო (Sic!) ბუნება თანა-
ეყო ხმელსა, არა ეგებოს ცხოვრება ცხოველ-
თა (Sic!) S—4001, გვ. 57; S—2581, 42ა;
S—10, გვ. 91 და სხვ.).

„ესე ღიოგენ არს რომელი ჭურსა ში-
ნა მკედრობდა, რომელსა შინა ღამე შევილნ
სიცივისათს და ღლიერ მზესა შინა გამოვი-
ლოდა განტფობისათს და ოდეს ერთგზის
ტფეზობდა მზეში მიადგა ალექსანდრე მეფე
და ჰრქუა: რაჲ გნებავს ღიოგენი და მოგ-
მადლო შენ? ხოლო მან მიუგო საშობდენ
კალ. (Sic!) რათა არა მიჩრდილობდე“.

ამისავე მსგავს იყო სტოალი ალექსანდრ-
[ი]ელი ფილოსოფოსი, მდგომარე ადგილსა
ერთსა და შემწუარი მზისა მიერ, რომელსა ზე-
ვით შთამოხედნა პტოლემეოსს და მივიდა მის-
სა, რათა აღიყვანოს პალატად, ხოლო მან იხი-
ლა რა მომავალი, დაეძალა მას ნატებსა ქუე-
შე ჭურისასა, ხოლო პტოლემეოსს ზედა მი-
ადგა (Sic!) და ჰრქუა მას სიტყუა იამბიკონი:
მნებავს მე ჩემდა წუთი ერთი ბედისა, უდრე-
და საეუე ქური ერთი ცნობისა. ქური სთქუა
ჭურის ნატებსა ქუეშე დაძალისათს მისისა, ვი-
თარმედ (Sic!) არა ერგო მას სიღრმე იგი
ცნობისა, უნაიდგან ვერ შეემთხუა ბედსა“.

ვიწ. მთავნ ვერ მივმთხვა ბედსა. (III, 26).

ღუღუნო ქალაქი არს კმელთა ზედა და არა ქალაქთა შინა, რომელსა შინა აღმართებულ იყო ხე მენისაი დიოხსდად სახელდებული. ამას ქალაქსა შინა იყო საპისნოა დედათა რაომე, რეცა წინასწარმეტყუელთაი, რომელნი შევიდინ ქუეშე კერძო ხისა მის მუხისა და რეცა იმჩვოღის ხე იგი...“ (1,12), „...ეკლოპნი იყენეს მწყემს საცხოვართა სავლართა შინა ქალაქისა სიკილიისათა და ცხონღეპოცეს ტაყებით და მძლავრებით კაცის მკამელობით, რომელთა შეკამენს მოყუანსი ოღუესეოანი. იყენეს უკუე უწარჩინებულესნი ეკლოპთანი ერონტის, სტროტის და არგუს.“

[...]ნი ეკლოვნებითა მკედლობისა თვისაათა შეუქმნენს ზეეს ელვანი და ქუხილნი. ხოლო ეკლოფს ეწოდებოდა მათ, ვითარ ისიოდოს იტყუს, რამეთუ ერთი თუე აღ ედგა სიმრგველესა შინა შუბლისასა, ხოლო, ვითარ იგი ტილეფანტოს დასწერს, მკედრობდეს ივინი სიმრგველესა რასმე შინა ქალაქისასა, ამისთვის ეკლოფს ეწოდა, რომელ არს მრგვალი“. (III, 63).

„... ომიროს სიტყეს-მოქმედმან ქუდაეტო შეუქმნა დიას, რათა ეერენ იხილვიდეს, ვისი მას არა უნდეს, ღონისძიებისაებარ წარმართასა, რომელნი იგი ზღაპრობენ, ვითარმედ ოხემი ძალისა: „ზედა დაარქუა მათ ყოვლიდ განთქუმულმან [3]ლოტონოს, რათა იუოს იგი სახელად ეკმირთა ქოჯოხეთისათა“. (II,37).

„...პანი (დირი? — ილ. აბულაძე) ფილოსოფოსი იყო პრომაელი, რომელი იგი დღეს ბარბაროზთა მიერისა ქალაქისა ბრძოლისასა ესოდენ დადგა [3]ვად სიბესესა მხისასა, ვიდრედა გარდამოქდა ზეციით ცეცხლიდ] შეწუნა ბარბაროზნიცა იგი და ფილოსოფოსიცა“. (III, 31).

„პლატონის უძღვებუბა ესე არს. რამეთუ პლატონ ფილოსოფოსსა ესმა დიონოსოსთვის მძლავრისა სიკიელთასა. ვითარმედ მახელ არს ნ[ი]კითა. ვითარ იგი მის [] ბელნი იტყუან, ორ იყენეს მიზნუნი მუნ წიაღსღვისა მისისანი...“ (III, 23).

„სკელლო მათესავე არს დოდონელთა, რომელისაგან გამორჩეილეს მდღელნი ფილოსოფოსნი...“
ესენი ვითარცა ღმრთის მსახურნი განმწ-

S — 4001, გვ. 23; S — 2581, 16ბ; S — 10, გვ. 32 და სხვ.).

„ღუღუნო არს ქალაქი კმელთა. რომელსადა შინა აღმართებულ იყო ხე მუხისაი და სახელდებული. ამას ქალაქსა შინა იყო საპისნო დედათა, რეცა წინასწარმეტყუელთა, რომელნიცა შევიდინ ქუეშე ხისა მის და რეცა იმჩვოღის ხე იგი...“ (E — 33, გვ. 11; S — 4001, ვ. 25; S — 2581, 17 ბ; S — 10; გვ. 32 და სხვ.).

„ეკლოპნი იყენენ მწყემს საცხოვართა სავლართა შინა ქალაქისა სიკილიისათა და ცხოვრებდენ ტაყებით მძლავრებით და კაცის მკამელობით, რომელთა შესკამენს მოყუანსი იღუესეოანი (ანუ ულესენი) და ამით შორის წარჩინებულ იყენეს ერონტის, სხეროტის და არგუს. განთქუმლნი (Sic!) ხელოვნებითა მკედლობისათა, რომელთადა ხელოვნებითა შესილთა შეუქმნენს ზეეს ელვანი და ქუხილნი, ხოლო ეკლოფს ეწოდებოდა ვითარ იტყუს ისიოდოს, რამეთუ ერთი თვალად ედგა სიმრგველესა შინა შობილისასა (? - ე. ა.), ხოლო ტილეფანტოს დასწერს მკედრობდესო სიმრგველესა რასამე ქალაქისა, ამისთვის ეკლოფს ეწოდათ, რომელ არს მრგვალი...“ (S — 4001, გვ. 45; S — 2581, 32ა; S — 10, გვ. 67 და სხვ.).

„... ომიროს სიტყვის მოქმედმან ქუდაეტო შეუქმნა დიას, რათა ეერენ იხილვიდეს ესა მას არ უნდეს ღონისძიებისაებარ წარმართასა, რომელნი იგი ზღაპრობენ, ვითარმედ ოხემი ძალისა უშვერისა ზედა დაარქუა მათ ყოვლიდ განთქუმულმა პლუტონოს, რათა იუოს იგი სახელად ხეიშირთა ქოჯოხეთისათა“. S — 4001, გვ. 59; S — 2581, 43ბ; S — 10, გვ. 94 და სხვ.).

„...პანიმერი ფილოსოფოსი იყო პრომაელი, რომელ იგი დღეს ბარბაროზთა მიერისა ქალაქის ბრძოლისასა, ესოდენ დადგა ლოკავა (Sic!) სიბესესა მუხისასა, ვიდრედა ეარდამოხდა ზეციით ცეცხლი და შესწუნა ბარბაროზნიცა იგი და ფილოსოფოსიცა“. S — 4001, გვ. 64; S — 10, გვ. 101 და სხვ.).

„პლატონის უძღვებუბა ესე არს, რამეთუ პლატონ ფილოსოფოსსა ესმა დიონოსოსთვის, მძლავრისა სიკიელთასა, ვითარმედ მახელ არს ბუნებით და ვითარ იგი მისთვის მიმობრობელნი (Sic!) იტყუან, ორ იყენეს მიზნუნი მუნ წიაღსღვისა მისისანი...“ (S — 4001, გვ. 66; S — 2581, 48ბ; S — 10, გვ. 105 და სხვ.).

„... მუნვე მღვდელნი ფილოსოფოსნი ვითარცა ღვთისმსახურნი განიწმიდებდეს, რამეთუ არცა იბანიან, არცა ცხვადარსა ზედა დაიბანიან, ვითარ იგი სიმღერაჲ ომიროლი წარ-

მდებრდეს, რამეთუ არცა იბანინან, არცა ცხადარსა ზედა დამინინან, ვითარ იგი სიმ-
დგარაა ომითრული წარმოიჩინებს:
„მჩრობლ ხართ სიეღლოა მსახურ ტა-
ძრისა, უბანელ ფერკით და
მწოლ სიქმელით“ (II, 20)

მოჩინებს, მჩრობლ ხართ სელოა მსახურ
ტაძრისა, უბანელ ფერხისთა და
მწოლ სიხმელითა“. S—400: 1. 2. 3.
73; S—2581, 53a; S—10, გვ. 117 და სხვ.).

წარსულგენილი პარალელური ტექსტიც უეჭველს ხდის, რომ „მითოლო-
გიის“ მზავალი განმარტება აშკარად „ელინთა ზღაპრობანიდან“ მომდინარე-
ობს. ანეცარა მასალის სიუხვის გამო ჩვენ თავს ვიკავებთ ანალოგიის ყველა
შენახვევის დამოწმებისაგან და დამატებით მხოლოდ ნიუთითებთ მააზე. „ელ-
ინთა ზღაპრობანიდან“¹⁷ უნდა მომდინარეობდეს შემდეგი განმარტებანიც:
პანს (I, 18), პითალორელნი ფილოსოფოსნი (III, 29), ქსენოკრატე (III, 24),
პალანდოს (III, 60), ხარუვდა (III, 53), სოლონ (III, 21), ტავროა (I, 7),
ტანტალ (I, 9; II, 15; III, 5), ფრუველნი (I, 2), ლაღირნი (II, 16), კელვოს,
ტრიბტოლემის (III, 61), „ყოველთა ქალაქთა აქენდათ თუსად განკუთვნილი
საქმე“ (III, 76), „შუღ ბჳენი თივსა და ევუპტისანი“ (II, 19), ირა (I. 1.
83), კლენათოს ფილოსოფოსი (III, 35), კლეობროს (III, 16), ლაქედემო-
ნელნი (III, 76), მენეკეს (III, 9), უკეანოს (III, 82), თრიონ (ურრონ)
(II, 2), ოტიდეა (პოტიდეა) (III, 32) და სხვ.

როგორც აღვნიშნეთ, დ. ბატონიშვილის „მითოლოგიის“ ნუსხები განსა-
კუთობით საინტერესოა იმ თვალსაზრისითაც, რომ მათი საშუალებით შე-
საძლებელი ხდება „ელინთა ზღაპრობანის“ მთელ რიგ დღემდე ამოუკითხავ
განმარტებათა აღდგენა. მხედველობაში გვაქვს ტექსტის ის ადგილები, სადაც
საუბარია ორფეოსის, არესის, არტემიდეს, დიოენეს, პლატონის, პანიდირის
(პანიმერის), ოკეანოსისა და ციკლოპების შესახებ.

„მითოლოგიაში“ სხვა მწერლებთან ერთად ხშირია ჰომეროსის მოხსენი-
ებაც, რის ძირითად წყაროდ „ელინთა ზღაპრობანი“ უნდა მივიჩნიოთ.

დ. ბატონიშვილის „მითოლოგიის“ გადამწერები. „მითოლოგიის“ მოლ-
წეულ ხელნაწერთა შორის, გარდა E—33-ისა, ყველა უპირატესად XIX საუ-
კუნის პირველ ნახევარშია გადაწესებული.

როგორც ვნახეთ, მოლწეული ხელნაწერები, რომელთაც დავითის წინა-
სიტყვაობა აქვთ წამძღვარებული, რედაქციულად განსხვავებულ სურათს იძ-
ლევიან. საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ მათთვის ხელმიუწვდომელი არ
არის „მითოლოგიის“ რუსული წყარო, მაგრამ ხელნაწერთა ტექსტობრივი
შედარება უფრო დამაჯერებლად იმაზე მიგვითითებს, რომ „მითოლოგიის“
ყველა ხელნაწერთა საფუძველი სწორედ E—33 ხელნაწერია, რაც არ გამორი-
ცხავს გადამწერთა მიერ ინდივიდუალური პრინციპების გამოყენებას.

„მითოლოგია“ გადაწესხსავთ ცნობილ პოეტ-კალიგრაფს დავით რექ-
ტორს და დავით თუმანოვს. ხელნაწერთა შესწავლა-შედარებამ ნათელი გახა-
და, რომ ეს ორი გადამწერი ქმნის „მითოლოგიის“ ახალ, მოკლე რედაქციას.
მთელი რიგი განმარტებები, რომლებიც მოცემულია E—33 ხელნაწერში,
მათთან გამოტოვებულია. ამასთან ერთად აღსანიშნავია ისიც, რომ თუ დავით
ბატონიშვილისეული ზოგიერთი განმარტება მოცემულია დ. თუმანოვთან,
დ. რექტორის ხელნაწერი მათ არ შეიცავს. დაბოლოს, „მითოლოგიის“ სხვა
ხელნაწერებში ვხვდებით ისეთ განმარტებებსაც, რომელნიც არც დავით ბა-
ტონიშვილის, არც დავით რექტორის და არც დავით თუმანოვის ხელნაწერებ-
შია დადასტურებული.

დავით ბატონიშვილმა დ. რექტორთან ერთად არამარტო „მითოლოგიაზე“ იმუშავა. 1799 წელს ბატონიშვილი ქართული ლექსიკონის შეკვების გეგმას აღგენს და იწყებს მუშაობას მასში გათვალისწინებული მიმართულებით, ხოლო მასალის სიუხვისა და მოუცლელობის გამო, მუშაობის ტემპის ასაჩქარებლად იწყებს განსწავლულსა და რუსული ენის მცოდნე პირებს, უნაწილებს სამუშაოს და ხელმძღვანელობს მათ. ამასთანავე ამოწმებს მათ მიერ თარგმნილსა თუ განმარტებულ მასალას. ირკვევა, რომ დავით რექტორს მეორე თანამშრომელთან შედარებით განსაკუთრებული პრივილეგიებული ადგილი სჭირია. იგი განმარტავს არა მარტო იმ ხასიათის მასალას, რომელიც გათვალისწინებულია „მიმართვაში“ (სამუშაო პროგრამაში), არამედ სხვაგვარსაც. ეს ზუნებრივია, ვინაიდან დავით რექტორი იყო დავით და იოანე ბატონიშვილების აღმზრდელი და მასწავლებელი. დავით ბაგრატიონი მას პეტერბურგიდანაც კი უგზავნიდა თავის თარგმანებს¹⁸. ამდენად შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ დავით რექტორი სარგებლობს „მითოლოგიის“ E—33 ხელნაწერით, ან ამავე რედაქციის შემცველი დღემდე არმოღწეული ნუსხით და თავისი ნებით ამატებს და აკლებს განმარტებებს. ამ მოსაზრების გამოთქმის საფუძველს იძლევა ის, რომ როგორც S—1153, ასევე E—33 ხელნაწერებში მოთავსებული განმარტებანი წყდება ერთსა და იმავე ადგილას.

ამჯერად საჭიროდ მიგვაჩნია მოკლედ შევხვით S—4001, S—2581 და S—10 ხელნაწერებს, რომლებიც დ. ბატონიშვილის „მითოლოგიის“ ყველაზე სრულ რედაქციას და ამასთან ერთად მრავალ დამატებითს ცნობას (მოტეგს) შეიცავენ. პირველი უცნობი გადამწერის მიერ შესრულებულია 1869 წელს, მეორეც XIX საუკუნის ხელნაწერია, რომელიც ვინმე მიხაილს გადაუწერია. S—10 ხელნაწერი თარიღდება 1833 წლით. იგი გადაუწერია იოანე ლარაძეს. პროფ. ტრ. რუხაძე ამ ხელნაწერის დედანს საძიებლად მიიჩნევს. აღსანიშნავია, რომ ი. ლარაძეს ეკუთვნის ამავე რედაქციის შემცველი ხელნაწერები (S—270, S—1421), რომელთაგან პირველი სიტყვასიტყვით იმეორებს S—10 ხელნაწერს, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ იმას, რომ ამ უკანასკნელში ხელნაწერის დეფექტურობის გამო დაკარგულია შესავალი, რომელსაც დავითი აწერს ხელს. S—10 ხელნაწერის შედარებამ დავითისეულ E—33-სთან ნათელი გახადა, რომ ი. ლარაძე უხვად სარგებლობს ბატონიშვილის „მითოლოგიით“. ამასთან ერთად იგი ავრცობს „მითოლოგიას“, იძლევა მის ვრცელ რედაქციას. ი. ლარაძის რედაქცია ყველაზე სრულ შესაბამისობაშია S—2581 და S—4001 ხელნაწერებთან.

„მითოლოგიის“ ხელნაწერებზე მოთავსებულია სხვადასხვა ხასიათის მიწერებები. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა S—4001 ხელნაწერი, რომლის გადამწერი დღემდე უცნობია: „იპპოდონი ანუ იპპოკენტაური, თავი და ფრჩხილები კაცის უგავს, ხოლო სხვა ყოველივე ცხენსა კუდითურთ. იხილე ცხოვრება ღირსისა მამისა ჩვენისა პავლე თებელისა 15 იანვარს, ოდესცა წმინდა მამა დიდი ანტონი მიდიოდა უშინაგანეს უდაბნოში, წინ შემოეყარა ეს მხეცი: ეს სწერია წმიდისა დიმიტრი როსტოვის მიტროპოლიტის წიგნში“¹⁹; „კინოკეფალი, თავი და გლობა (ხმა), საშინელი (იხილე წ. დიმიტრი როსტოვის მიტროპოლიტის წიგნში)“²⁰, „ანდროლინი ანუ ერმ-აფროდიტი, ბუნებით არიან მამრებითი და მდედრობითი მსგავსებითა, მხოლოდ ძუძუ მათი მარჯვენე აქვს კაცსა, ხოლო მარცხენე ქალსა. იხ. წ. დიმიტრი როსტოვის მიტროპოლიტის

წიგნი²¹: „არიმასპი, ერთი თვალი აქვს მხოლოდ შუბლზედ და ებრძვიან ესენი მარადის ფასკუნჭთა... ოქროს და მარგალიტისათვის. რომელიც ფასკუნჭნი მთაში სთხრიან ამათ. ამისთვის არიმასპნი, სარგებლობენ ამით (იხ. წ. დიმიტრი მიტროპოლიტის წიგნი როსტოველისა)“²²; „ასტრომი. ინდოეთის ბოლოს არიან, პირი არა აქვთ, არცა ჰქაა შეუძლიათ არცა სმა. გარნა (ქვირის ნისტეთ ყნოსენ და მისგან მიიღებენ სუნსა კეთილთაგან სუნნელთა და ჰსცხოვრებენ მითი, მხოლოდ ყნოსვიით“ (იხ. წ. დიმიტრი როსტოვის მიტროპოლიტის წიგნი)²³.

როგორც ვხედავთ, მინაწერების საშუალებით შესაძლებელი ხდება კიდევ ერთი წყაროს დადგენა, რომელიც ხელთ აქვს S—4001 ხელნაწერის გადამწერს. ესაა დიმიტრი როსტოველის (1651—1709 წწ.) შემოქმედება, რომლისადმი აღორძინების ხანის მრავალი ქართველი ავტორი იჩენს დაინტერესებას. ცნობილია, რომ 1707 წელს გაბრიელ ჩხეიძეს ქართულად უთარგმნია როსტოველის ერთ-ერთი თხზულება²⁴. დიმიტრი ტუპტალო (როსტოველი) რუსული და უკრაინული ლიტერატურის ისტორიაში დგას ისეთი ცნობილი მოუქაწეების გვერდით, როგორიცაა სტეფანე იავორსკი, თეოფანე პროკოპოვიჩი და სხვ. როსტოველს ქართულად XIX საუკუნეშიაც რომ თარგმნიდნენ. ამას ქუთაისის საისტორიო მუზეუმის ხელნაწერებთან (№ 233 და სხვ.) ერთად²⁵ S—4001 ხელნაწერიც ადასტურებს.

„მითოლოგიის“ S—4001 ხელნაწერზე იქ, სადაც საუბარია „ოვიძლის“ შესახებ. გადამწერის ხელით შესრულებულია შემდეგი ხასიათის მინაწერი: „მითოლოგია მოგვიტხრობს, რომ პრომეტეოსი, რომელმაც ღმერთებს (ეცხლო მოჰპარა და გადმოსცა კაცობრიობას ბნელის გასანათებლად, მძინვარე მთავარღმერთისაგან მიქედილი იყო კავკასიის მაღალ ქედზედ და უწყალო ყორანი უსუსტრად უხოკავდა მას გულ-ღვიძლს. მაგრამ ამაცი პრომეტეოსი შეუპოვრად ითმენდა ამ დაუსრულებელს ტანჯვას და არ ემონებოდა ძლიერს მტერს. ეს საუცხოვო და ბრძნული ალეგორია პრომეტეოსში იდეალურად გვიჩატავს მთელი კავკასიის ხალხს. (1873 წ. 30 მარტი“ „დროების“ № 13-ითგან — აკაკი წ. სტატიიდან აღმოწერილი იქმნა“)²⁶. მართლაც, „დროებაში“ მოთავსებულ წერილში („ერთი მეც მერგოს ბანკზედ“) აკაკი წერეთელს შედარებისათვის მოჰყავს პრომეტეს მაგალითი. აქ დამოწმებულ სიტყვებს მწერალი უმატებს, რომ „... ქედმოუდრეკელი და შეუპოვარი კავკასია ამყად ითმენდა ხანგრძლივ ტანჯვას და ემონებოდა ძლიერ მტერს! მუდამ დაფლეთილი პრომეტეოსის გულ-ღვიძლი იყო საბრძოლო ჩვენი საქართველო. რომელსაც, პრომეტეოსის გულ-ღვიძლივით, გამთელდებოდა თუ არა, ხელ-აწლად უფრო ძლიერი და უფრო მძინვარე მტერი დაგლეჯდა ხოლმე... მაგრამ... საქართველო ზნობითად არ შერყეულა“²⁷.

მინაწერების ავტორის დადგენაში გვეხმარება ერთ-ერთი მინაწერი, სადაც ვკითხულობთ: „სალამანდროს რომ ცეცხლში ჩააგდებენ. მაშინ მას ტანზედ გამოუჩნდება თეთრი რაიმე ლორწოიანი ნივთიერება, რომელიც დაუშლის მალე გაშრობას (ნოტიო ლორწო, მისი ნივთიერება ძალიან გვიან გაშრება). აი რაისათვისაც ოდესმე უფიქრიათ, რომ სალამანდროს ცეცხლი ვერ დასწევასო. რუსულით ითარგმნა. მლ. ალექსი ბაქრაძე“²⁸

„მითოლოგიის“ ზოგიერთი ხელნაწერი (S—10, S—4001, S—2581, S—270) შეიცავენ პინაქს-სიტყვაობას, რაც არც მ. ჩულკოვთან და არც

E—33 ხელნაწერში არაა წარმოდგენილი. როგორც ჩანს, ეს ი. ლარაძის ღვაწლს უნდა მიეწეროს.

დ. ბატონიშვილის „მითოლოგია“ გამოუყენებია XIX საუკუნის I ნახევრის გამოჩენილ ქართველ მეცნიერსა და მოღვაწეს თეიმურაზ ბაგრატიონს (1782—1846 წწ.). ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში არაერთხელ ქვეულა მსჯელობის საგნად არგონავტების ცნობილი მითის შემცველი თეიმურაზის შრომის („ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, ესე იგი გიორგისა, რომელ არს სრულიად საქართველომსა“) წყაროების საკითხის დადგენა²⁹. როგორც გამოიკვეა, ძველი წყაროებიდან თ. ბაგრატიონი დიდძალი სიცილიელის ისტორიული ბიბლიოთეკით სარგებლობს³⁰. რაც შეეხება რუსულ წყაროს, გ. შარაძის აზრით, იგი სწორედ მიხ. ჩულკოვის „მითოლოგიური ლექსიკონი“ უნდა იყოს, გადმოქართულებული დავით ბატონიშვილის მიერ³¹.

ამრიგად, დ. ბატონიშვილის „მითოლოგიის“ შესწავლა საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ:

„მითოლოგია“ წარმოადგენს შედარებით მოგვიანო გამოძახილს იმ ინტერესისა ანტიკურობისადმი, რომელსაც საქართველოში მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია გააჩნია.

„მითოლოგია“ თვით დ. ბაგრატიონის ცნობით რუსულიდან ითარგმნა 1797 წელს. ამ დროისათვის რუსეთში არსებულ სხვა მითოლოგიურ კრებულთა შორის „მითოლოგიის“ ერთ-ერთ წყაროდ მ. ჩულკოვის (1743—1792 წწ.) „მოკლე მითოლოგიური ლექსიკონი“ (1767—1788 წწ.) გამოდგება, როგორც ეს ადრე აღინიშნა სამეცნიერო ლიტერატურაში. „მოკლე მითოლოგიურ ლექსიკონში“ ანტიკურობის გათვალისწინებით მოცემულია რუსული ნაციონალური მითოლოგიის შექმნის ცდა.

„მითოლოგიის“ ჩვენამდე მოღწეულ ქართულ ხელნაწერთა შედარებამ ჩულკოვის „მოკლე მითოლოგიურ ლექსიკონთან“ ცხადყო, რომ დავით ბატონიშვილი მხოლოდ რამდენიმე შემთხვევაში იმეორებს ზუსტად რუსული წყაროს მონაცემებს.

დ. ბაგრატიონი ძალზე ხშირად სარგებლობს „ელინთა ზღაპრობანის“ ეგრემ მცირისეული თარგმანით. როგორც დ. ბატონიშვილს, ასევე „მითოლოგიის“ გადამწერებს უნდა გამოუყენებინათ „ზღაპრობანის“ ერთ-ერთი რედაქცია, რომელიც ჩვენამდე A—109 ხელნაწერთაა მოღწეული.

დ. ბაგრატიონის „მითოლოგია“ ვარკვეულ მნიშვნელობას იძენს იმ თვალსაზრისითაც, რომ მისი საშუალებით შესაძლებელი ხდება „ელინთა ზღაპრობანის“ ტექსტის რიგი დაზიანებული ადგილების აღდგენა.

„მითოლოგიის“ გადანუსხვაზე უმუშავიათ დავით რექტორს (S—1153), დავით თუმანიშვილს (H—396), ვინმე მიხეილს (S—2581) და სხვ.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გაურკვეველი იყო ი. ლარაძის მიერ გადაწერილი „მითოლოგიის“ (S—10) დედანი. ტექსტის შესწავლიდან გამოიკვეა, რომ აღნიშნული ხელნაწერის საფუძველია დ. ბატონიშვილისეული „მითოლოგიის“ E—33 ხელნაწერი იმ განსხვავებით, რომ S—10 ხელნაწერი არ შეიცავს დავითის მიერ ხელმოწერილ წინასიტყვაობას (ხელნაწერის პირველი ფურცლები დაკარგულია). ამასთან ერთად ი. ლარაძე ქმნის შედარებით სრულ რედაქციას.

დ. ბაგრატიონის ავტოგრაფად მიჩნეულ E—33 ხელნაწერის რედაქციას ძალზე უახლოვდება დ. რექტორის (S—1153) და დ. თუმანიშვილის (H—396) რედაქციები. ი. ლარაძის (S—10), „ვინმე მიხაილის“ (S—2581) და S—4001 ხელნაწერები წარმოადგენენ დავითის „მითოლოგიის“ შეესებულ, ვრცელ რედაქციას. ხელნაწერთა გადაწერები აგრძელებენ დ. ბატონიშვილის მიერ დაწყებულ საქმეს და შედარებით სრულად წარმოადგენენ „ელინთა ზღაპრობანის“ მრავალ განმარტებას.

დ. ბაგრატიონის „მითოლოგია“ ქართულ მწერლობაში შემოაქვს მრავალი ანტიკური სიუჟეტი და მოტივი. იგი უხეად იძლევა ცნობებს, როგორც ნითიურ პერსონაჟთა, ასევე ცნობილ ბერძენ მწერალთა და ფილოსოფოსთა შესახებ. მითოლოგიური პერსონაჟები დ. ბატონიშვილთან რომაული რედაქციითაა გადმოცემული.

დ. ბაგრატიონის „მითოლოგია“ პირველი ქართული წყაროა, რომელსაც ქართულ მწერლობაში შემოაქვს ცნობები ავრორას (ბერძ. ეოსი), ტროას ომის გმირის ალასტორის, პელეასის ქალიშვილის ალკესტიდას და სხვათა შესახებ. ამ პერსონაჟებს არც „ელინთა ზღაპრობანი“, არც ი. ბატონიშვილის „კალმასობა“, არც სხვა ძველქართული წყაროები გვაცნობენ.

მომავალში დ. ბაგრატიონის შემოქმედების განხილვისას, ვფიქრობთ, მეტი ყურადღების გამახვილებება საჭირო „მითოლოგიაზე“, ვიდრე ღღემდე იყო, რადგან ეს უკანასკნელი გვითვალისწინებს ცნობილი ქართველი მწერლისა და საზოგადო მოღვაწის, როგორც ფართო განსწავლულობის დონეს, ასევე მის მრავალმხრივ მთარგმნელობით მოღვაწეობას. დ. ბაგრატიონის „მითოლოგია“ „ელინთა ზღაპრობანისა“ და „კალმასობის“ შემდეგ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქართული წყაროა, რომელიც აცნობს ქართველ მკითხველს ანტიკურ მითოლოგიას, ფილოსოფიასა და მწერლობას, აგრეთვე, „ილიადასა“ და „ოდისეას“ ავტორს.

შ ე ნ ი შ ვ ნ ე ბ ი :

1. იბ. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, XVI—XVIII სს., თბ., 1960, გვ. 277—278, შდრ. მ. დ ა რ ჩ ი ა, გაიზ რექტორი, თბ., 1972, გვ. 129—130.
2. კ. კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 697, შდრ. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, ძველი ქართული თეატრი და დრამატურგია, თბ., 1949, გვ. 161—192.
3. იბ. კ. კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტ. ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 693. კ. კ ე ლ ი ძ ე. ალ. ბ ა რ ა შ ი ძ ე, ძველი ქართულ-ლიტერატურის ისტორია., თბ., 1969, გვ. 482. ლ. კ უ თ ა თ ე ლ ა ძ ე, დავით დავითაძე ბაგრატიონების ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები, თბ., 1967, გვ. 10—13.
4. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, დას. შრ., გვ. 265—266.
5. Д. Д. Б л а г о й, История русской литературы XVIII века, М., 1955, гв. 372—385. Материалы для истории русской литературы, Известия о некоторых русских писателях. Спб., гв. 143—144.
6. М. Ч у л к о в, Краткий мифологический лексикон, Спб., 1967.
7. В. Ш к л о я с к и й, Чулков и Левшин, Л., 1933, гв. 90—91.
8. იბ. М. П о л о в, Краткос описание древнего славянского языческого баснословия, Спб., 1768.
9. М. Л о м о н о с о в, Древняя Российская история, Спб., 1766, гв. 100—101.
10. Начертание мифологии в пользу юношества обоего пола, издание Г. Аббагом Лионом, М., 1795.
11. იბ. ტრ. რ უ ხ ა ძ ე, დას. შრ., გვ. 265—266.

12. В. Шкловский, დას. შრ., გვ. 95.
13. იქვე, გვ. 97.
14. Р. Орбели. Грузинские рукописи Института востоковедения АН СССР. М.—Л. 1956. № 127, გვ. 136.
15. Е—33, გვ. 40.
16. დ. ბატონიშვილს „მიოლოგიის“ ტექსტი დადგენილი გვაქვს აველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით.
17. ილ. აბულაძე. ელინთა ზღაპრობანი. ენიმის მოამბე, X, 1941.
18. ლ. ქუთათელიაძე. დას. შრ., გვ. 22.
19. S—4001, გვ. 19.
20. იქვე, გვ. 21.
21. იქვე, გვ. 5.
22. იქვე, გვ. 6.
23. იქვე, გვ. 7.
24. იბ. ტრ. რუხაძე. დას. შრ., გვ. 207, შდრ. იქვე, ვ. 213.
25. იქვე.
26. S—4001, გვ. 46.
27. იბ. ვახ. „დროება“, № 13. ტვ., 1873, 30 მარტი. გვ. 1.
28. S—4001, გვ. 35.
29. იბ. აპოლონიოს როდოსელი. არკონავტიკა. პერსნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და განმარტება დაურ.ო. აკ. ურუშაძემ, თბ., 1948, გვ. 24—25. ს. ყაუხჩიშვილი, პერსნული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1949, გვ. 112. Е. В. Амашукетин, Миф об аргонавах в грузинской литературе. автореферат, Тб., 1954. გ. შარაძე, არქეოგრაფიული ძიებანი, თბ., 1973, გვ. 129—149, მისივე, თემურაზ ბაგრატიონი, II, შემოქმედება, თბ., 1974, გვ. 19—34.
30. გ. შარაძე. თ. ბაგრატიონი, II, შემოქმედება, თბ., 1974, გვ. 29—31.
31. იქვე.

В. Р. АСАТИАНИ

«МИФОЛОГИЯ» ДАВИДА БАГРАТИОНИ

Резюме

Вопрос отражения античных сюжетов и мотивов греческой мифологии в древнегрузинской литературе не раз становился предметом исследований. В этом смысле значительный интерес представляют рукописи, хранящиеся в Институте рукописей им. К. Кекелидзе АН Грузинской ССР (S—10, S—270, S—1153, S—1421, S—2581, S—4001, H—396) и одна рукопись Ленинградского отделения Института востоковедения АН СССР Е—33, которые содержат различные сведения по мифологии, истории и географии древней Эллады.

Составителем «Мифологии» (так мы называем сборник условно) является видный грузинский общественный и культурный деятель Давид Багратиони, 1767—1819 гг.).

В научной литературе высказано мнение, что «Мифология» является переводом «Краткого мифологического словаря» М. Чулкова (1743—1792 гг.) В работе проанализирована достоверность данного предположения, сделана попытка выявления других источников, а также определена значимость «Мифологии» Давида Багратиони.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კლასიკური ფილოლოგიის კათედრა

წარმოადგინა საქათველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რტუთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

მანანა მაჩხანელი

ათონის მართველთა ლავრის ერთ-ერთი ძტიტორის —
გიორგის ვინაობისათვის

მე-18 საუკუნის ნახევარში საბერძნეთში, ათონის მთის ქართველთა მონასტერში — ივირონში შეიქმნა აგიოგრაფიული თხზულება „Βίος και πολιτεία τῶν ἁγίων καὶ ἱεραρχῶν πατρῴων ἡσῶν Ἰωάννου, Πανσυχίου καὶ Γεωργίου, τῶν ἀειτέρων ἑξ ἑαυτοῦ ἡμετέρας ἡμετέρας ἡσῶν Ἰβήρων“ — ცხოვრება და მოქალაქეობა ნეტარა და ღმერთშემოსილი ჩვენი მამების იოვანესი, ეფთვიმესი და გიორგისა, რომლებიც იყვნენ ჩვენი წმინდა და უდიდესი ქართველთა მონასტრის ძტიტორები¹.

ამ ნაწარმოების ტექსტმა ჩვენამდე მოაღწია ორი ხელნაწერის: ათონური (Ἰβήρων 4573, 453)² და ვატიკანური (Cod. Vatic. Gr. 2613)³ ნუსხების სახით. გარდა ამისა, ტექსტი დატულია „ათონის მთის ქართველთა მონასტრის პროსკინეტარიონში“, რომელიც დაბეჭდილია ათენში 1857 წელს⁴.

ათონელთა ბერძნულ ენაზე შექმნილი ცხოვრება ყურადღებას იმსახურებს როგორც ლიტერატურული ფაქტი. ამავე დროს, იგი საინტერესოა როგორც ისტორიული წყარო, რომელიც შეიცავს ქართველ მთაწმიდელთა ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ რამდენიმე ისეთ ცნობას, რომელსაც სხვა წყაროები (არც ქართული, არც უცხოური) არ იცნობენ. ამრიგად, იგი გვევლინება როგორც იოვანეს, ეფთვიმესა და გიორგის ბიოგრაფიათა შემავსებელი და დაზუსტებელი ახალი თხზულება.

„Βίος καὶ πολιτεία“ წარმოადგენს სამ დამოუკიდებელ „ცხოვრებას“: I ნაწილია იოვანეს ცხოვრება, II. ეფთვიმეს ცხოვრება, III. გიორგის ცხოვრება. ეს ნაწილები ერთ „ცხოვრებად და მოქალაქეობად“ გაერთიანებულია იმ ნიშნით, რომ სამივე ეხება ქართველთა სამონასტრო კომპლექსის — ლავრის სამ ძტიტორს. რომელთა ხსენება და შესაბამისად მათი სვინაქსარული ცხოვრების კითხვა დაწესებულია ერთ დღეს — 13 მაისს.

არავითარ ექვს არ იწვევს პირველი ორი „ცხოვრების“ პერსონაჟთა ვინაობა: ესენი არიან ბრწყინვალე ქართველი მოღვაწეები, მთაწმიდის ქართული საეპისკოპოსოს ფუძემდებლები და ძტიტორები იოანე (I წინამძღვარი მონასტრისა) და მისი ვაჟი ეფთვიმე (II წინამძღვარი). თხზულების მესამე პერსონაჟის, გიორგის ვინაობის დადგენა კი სპეციალურ კვლევას მოითხოვს.

წინამდებარე სტატიაში შევხებით Βίος καὶ πολιτεία-ს III ნაწილს — გიორგის ცხოვრებას, რომელიც მხოლოდ ორ ფურცელს (38r—39v) მოიცავს.

თხზულების ამ ნაწილში საუბარია იმის შესახებ, რომ გიორგი სისხლით ნათესავე იყო იოვანესი და ეფთვიმესი, პირველს ძმისწულად ერგებოდა,

¹ ინფორმაცია ამ თხზულების შესახებ იხ. საქართველოს სსრ მეცნ. აკად. ში-მეც. ზ. 81, № 1, 1976, გვ. 221—224.

² Catalogue of the Greek Manuscripts on Mount Athos, by Spyr. P. Lambros, Cambridge, vol. II, 1895, გვ. 147 b.

³ F. Halkin, Auctarium BHG, Bruxelles, 1969.

⁴ Προσκυνητήριο τοῦ βασιλικῆς μοναστηρίου τῶν Ἰβήρων, Athens, 1857.

მეორეს — ბიძაშვილად; მონასტრის წინამძღვრობა მიიღო ეფთვიმესაგან, მისგან ეცხო ის დიდი სათნოება და სიქველე, რომელიც ყველა საქმეში ახასიათებდა. გიორგიმ აქცია ქართველთა მონასტერი „საღვთო ქალაქად“, ააგო მრავალი სენაკი და დამხმარე ნაგებობა, ხოლო შემდეგ, სამეფო სახლადურით ააშენა ყველაზე მნიშვნელოვანი რამ: უბრწყინვალესი და უღამაზესი დიდი ეკლესია (ἡ Ἰαθιαία), რომელიც ჩვენს დრომდე შემორჩა. ნამდვილად გიორგიმ რომ ააშენა ეს ეკლესია, დასტურდება წარწერითაც, ტაძრის ცენტრში, ქალის ქვეშ მოთავსებულ წრიულ ფირფიტაზე რომ არის შესრულებული და გვამცნობს: „მე გავაშენე ეს სვეტები და უკუნისამდე არ შეიძინან. გიორგი. ქართველი ბერი და მამუენებელი“. „ცხოვრების“ ბოლოს აღნიშნულია გიორგის გარდაცვალების თარიღი — 28 ივლისი.

ცხადია, რომ გიორგი, რომელზედაც „ცხოვრების“ ზემოთ მოყვანილ ნაწყვეტშია საუბარი, არ არის გიორგი მთაწმიდელი (რომელიც ჩვეულებრივ იგულისხმება ხოლმე დიდ ქართველ ათონელთა მესამე წარმომადგენლად), რადგან ეს უკანასკნელი არც იოანესა და ეფთვიმეს ნათესავი იყო, არც ეფთვიმესგან მიუღია მონასტრის წინამძღოლობა (ეფთვიმე 1028 წლის 13 მაისს გარდაიცვალა, გიორგი ათონელი კი 1040 წელს მოვიდა ათონზე, ხოლო მონასტრის წინამძღვრობდა 1044—56 წლებში), და ბოლოს, მისი გარდაცვალების თარიღია 29 ივნისი და არა 28 ივლისი⁶.

ვინ არის „Βίος και πολιτεία“-ს გიორგი და რისი კტიტორია იგი? ვფიქრობთ, ეს გიორგი უნდა იყოს ივირონის III წინამძღვარი, ბერძნული წყაროებით გიორგი ვარაზიჭე, რომლის პიროვნება და ღვაწლი წყაროების სიმციროს გამო ნაკლებადაა ცნობილი და წარმოჩინებული ათონის მთის ქართველთა მონასტრის ისტორიაში⁷.

გიორგი დიდი, მამასახლისი გიორგი I⁷, როგორც მას კ. კეკელიძე იხსენიებს, იყო „თვისი“ ანუ ნათესავი იოანესი და ეფთვიმესი. იგი უშუალოდ ეფთვიმეს შემდეგ, 1012—1030 წლებში განაგებდა მონასტერს⁸.

განვიხილოთ ცნობები, რომელიც ამ პიროვნების შესახებაა დაცული ქართულ წყაროებში.

„იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში“ ცნობები გიორგი დიდის შესახებ გაფანტულია თხზულების სხვადასხვა ადგილას და შეკრებილი სახით შემდეგნაირად წარმოგვიდგება:

1. სიკვდილის წინ იოანემ ეფთვიმეს დაუტოვა „ყოველი კელმწიფებაა და უფლებაა“ მონასტერზე. აგრეთვე უბრძანა, რომ თავის შემდეგ „მამად“

⁶ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. I. თბ., 1960, გვ. 217, 219.

⁷ ქვემოთ ამ პიროვნებას მოკრძედიანობა გიორგი დიდად, ან გიორგი მშენებლად, ისე, როგორც მას უწოდებენ ქართული წყაროები.

⁸ კ. კეკელიძე, ერთი ადვალს შესახებ ათონელების ბიოგრაფიაში, ეტიუდები, III, თბ., 1955, გვ. 65.

⁹ „ცხოვრება იოანესი და ეფთვიმესი“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. II, თბ., 1967, გვ. 89, გვ. 92. : კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II, თბ., 1945, გვ. 232. გიორგიცა, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. 8. ტექსტები ქართულ თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებდა: დაურთოს. ყაუხჩიშვილი, თბ., 1970, გვ. 130. Archives de l'Athos, V, Actes de Lavra, par I. Emerle. Guillou, Svoronos. Paris, 1970, გვ. 10; Archives de l'Athos, VII, Actes du Protaton, par Papachryssantou, Paris, 1975, გვ. 62.

დაეტოვებინა გიორგი, მათი ნათესავი, „კაცი სახელოანი და ფრთხილი კორცეულთა საქმეთა ზედა“⁹.

როგორც ვხედავთ, თხზულების ამ ადგილას გიორგი დახასიათებულია, როგორც სახელგანთქმული, სახელოვანი, მხოლოდ სულიერი საქმეებით გატაცებული კაცი, რომელსაც ისეთი ავტორიტეტი ჰქონია იოანეს თვალში, რომ ამ უკანასკნელს იგი მიუჩნევია ერთადერთ კანდიდატურად, რომელსაც ეფთვიმეს შემდეგ უნდა დაეკავებინა მონასტრის წინამძღვრის პოსტი.

2. იოანე მოწიწებით შესთხოვს ბიზანტიის თვითმპყრობელ მეფეებს, რომელთაც მრავალი წყალობა გაუღიათ და დახმარება აღმოუჩენიათ მისი მონასტრისათვის და რომელთა უშუალო მონაწილეობის გამოც გახდა შესაძლებელი ათონზე ქართველთა ლავრის ასენება (როგორც იოანე ამბობს, „მათი წყალობითა და შეწევნით აღვაშენე ლავრა“¹⁰, ან კიდევ: „ჩუენ უღირსთა ზედა უმეტეს ყოველთასა აჩუენეს წყალობა ვინაჲცა საძირკუელითგან დიდთა მათ ქველისმოქმედებათა მათთა მიერ აღვაშენე ლავრაჲ ესე“¹¹), რათა მათ წყალობა არ მოაკლონ როგორც მონასტერს, ასევე ეფთვიმესა და გიორგის: „მათთავე (მეფეთა. — მ. მ.) კელთა შევკვედრებ (იგულისხმება ლავრა — მ. მ.) და ჩემ თანა მონათა და მლოცველთა მათთა ეფთვიმეს და გიორგის“¹². ე. ი. იოანე ერთად ახსენებს ეფთვიმესა და გიორგის, ერთად ავედრებს მათ თავს ბიზანტიის იმპერატორებს.

3. თხზულების რამდენიმე ადგილას მეორდება ცნობა იმის შესახებ, რომ ეფთვიმემ მას შემდეგ, რაც თოთხმეტი წლის განმავლობაში გასწია მამასახლისობის ტვირთი, ხოლო შემდეგ წმინდა მამათა შეგონებით გადადგა და მხოლოდ „წიგნთა საღმრთოთა თარგმანებასა შეუღდა“, შეასრულა იოანეს ანდერძი: მონასტრის წინამძღვრობა გიორგის, „თესსა ნათესავსა“, მიანდო: „ეფთუმემ წინამძღვრობაჲ მამათაჲ შეკვედრა გიორგის“¹³. ეფთუმემ გიორგი მამად დაადგინა“¹⁴. „თესი ნათესავი გიორგი მამად დაადგინა და თავადი მყუდროებით ცხოვნდებოდა“¹⁵. „და ესრეთ სათნოდ ღმრთისა მოქალაქეობასა შინა უფლისა მიმართ მიიცვალა (ეფთვიმე) და მმანი ქართველნი მამასა გიორგის და მამასა გრიგოლს შეკვედრნა“¹⁶.

4. გიორგის მთელ მთაწმიდაზე გაუთქვამს სახელი. მას წარჩინებულნი და დიდებულნიც რიდიდა და მოწიწებით ეპყრობოდნენ: „მის ჟამისა წარჩინებულთა და მთავართა წინაშე უნდა სახელოვან (იქმნა), და მთაჲ ყოველი დიდად პატიოთა-სცემდა და ეკრძალოდა“¹⁷.

5. დიდი ხანი არ იყო გასული მას შემდეგ, რაც მონასტრის წინამძღვლად დადგა, რომ „მამაჲ გიორგი დავიწყებად მოვიდა, და არცა ერთი რაჲ ზრუნეჲჲ აქუნდა ქართველთა აღორძინებისაჲ, არამედ სრულიად ბერძენთა მიექცა

„ცხოვრება იოანისი და ეფთვიმისი“, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლატერატორის ძეგლები. წიგ. II. თბ., 1967, გვ. 57. სტრ. 24—26. აგრ. გვ. 92, 19.

¹⁰ იქვე. გვ. 58, 14—15.

¹¹ იქვე. სტრ. 18—20.

¹² იქვე. სტრ. 15—16.

¹³ იქვე. გვ. 89, 8.

¹⁴ იქვე. გვ. 92, 12.

¹⁵ იქვე. გვ. 95, 3—4.

¹⁶ იქვე. გვ. 95, 14—17.

¹⁷ იქვე. გვ. 92, 19—21.

და იგინი განამრავლნა¹⁸. ან კიდევ: „კუალად ბერძენნი ფრად რამე შეიკუარნა და განამრავლნა და სრულიად მათდა მიმართ მიდრკა, ხოლო ქართველნი, ვითარცა ნახსურნი რამე და უნდონი, უგულებელს-ყვნა და შეამცირნა“¹⁹. ე. ი. გიორგის მამობის დროს ათონის ქართველთა მონასტერში გამრავლებულა ბერძენთა რიცხვი, თვით გიორგი კი, ზემოთ მოყვანილი ციტატების მიხედვით, არ ჩანს, რომ ეწინააღმდეგებოდეს ამ ფაქტს.

ა. გიორგის დაუევიწყებია, უგულებელუყოფია ის წესები, რომელიც მანამდე არსებობდა მონასტერში და თვით იოანესა და ეფთვიმეს დროს იყო შემოღებული და დამკვიდრებული: „კინილა-და უმეტესნი წესთაგანნი სეცალნა და თესსა ნებასა და განზრახვასა შეადგა და სხუათა რათმე წესთა და კანონთა ენება დამტკიცებამ“²⁰.

7. მეფე რომანოზის ზეობის დროს (1028—1034) გიორგი დაახლოებული და მიღებული პირი შეიქნა სამეფო კარზე, შემდეგ კი, „თუ ვითარ იქმნა, ღმერთმან უწყის“; ორგულება დასწამეს მეფისა და გადაასახლეს კუნძულ მონოვატზე, სადაც გარდაიცვალა კიდევ²¹.

ცნობები, რომელსაც გვაწვდის გიორგი დიდის შესახებ „ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი“, ამით ამოიწურება. მიუხედავად ფაქტების მცირერიცხოვნებისა, ისინი მაინც სხვადასხვა რიგის, ერთიერთსაპირისპირო ხასიათისაა: ერთი მხრივ, გიორგი თხზულებაში მოხსენიებულია, როგორც „კაცი სახელოანი და ფრთხილი კორციელთა საქმეთა ზედა“, მთელ მთაწმიდაზე ცნობილი და სახელმწიფოვეილი პიროვნება, რომლის წინამძღოლად დაყენება თვით იოანემ ინება, ხოლო, მეორე მხრივ, ქართველთა მონასტრის III წინამძღოლი დაუდგრომელი, მეამბოხე სულის კაცია: მონაწილეობას იღებს იმპერატორის საწინააღმდეგო შეთქმულებაში და, რაც მთავარია, ბერძნული ელემენტი, რომელიც შემდგომში ასე საშიში გახდა ქართველთათვის, მის დროს ძალიან ძლიერდება ივირონში.

როგორც ვხედავთ, „Βίος και ημετέρας“ და „იოვანესა და ეფთვიმეს ცხოვრება“ გიორგის შესახებ ცნობებში ბევრი მომენტით კვეთენ ერთმანეთს. მაგრამ მთავარი ის არის, რომ „Βίος και ημετέρας“-ს ავტორისათვის გიორგი ქტიტორიცაა მონასტრისა, გიორგი ათონელი კი არც ერთ სიტყვას არ ამბობს იმის შესახებ, რომ მან არათუ ააშენა, არამედ მონაწილეობა მაინც მიიღო მონასტრის მთავარი ეკლესიის აგებაში.

ორჯერ არის ნახსენები ათონის ქართველთა ლავრის III წინამძღოლი „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებაში“ და ორჯერვე ეპითეტით „მამუნებელი“.

გიორგი ათონელის კონსტანტინოპოლიდან მთაწმინდაზე გადმოსვენებისა და დიდ ეკლესიაში დაკრძალვის ეპიზოდში, რომელსაც საოცარი მხატვრულობით აღწერს გიორგი ხუცესმონაზონი, არის ასეთი ადგილი: „ბრძანებითა ამათ მამაათა, განვალეთ ლუსკუმაა ნეტარისა მამისა გიორგი მამუნებლისა და ეკლესიისა შტოსა მარცხნით კერძო, დამართებით ლარნაკსა წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფთვიმესისა... და ესრეთ ცხოველი კილობნით აღმოვიყვანეთ სიკუ-

¹⁸ იქვე, გვ. 95, 18—21.

¹⁹ იქვე, გვ. 92, 21—24.

²⁰ იქვე, გვ. 92, 12—14.

²¹ იქვე, გვ. 93, 14—20; გვ. 95, 25.

ლისხმება გიორგი ათონელი — მ. მ.) და ლუსკუმასა შინა მარმარილომასასა გიორგის თანა მამენებელისა დაეპყრძალეთ, ქეშმარიტად, ვითარცა მეორე მამენებელი და შემამკობელი ეკლესიათაა²².

ივირონის III წინამძღვრის „მამენებლად“ მოხსენიება „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებაში“, ჩვენი აზრით, ფრიალ მნიშვნელოვანი ფაქტია და გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ ქართული წყაროებისათვის უცნობი არ არის მისი აღმშენებლობითი საქმიანობა.

კიდევ უფრო საინტერესო სურათია „ათონის აღაპებში“. № 13 აღაპში, რომელიც მამასახლისი გიორგი I-ს ეკუთვნის, იგი იწოდება „გიორგი დიდად“: „თუესა დეკეძბერსა: ზ. აღაპი არს გიორგი დიდისა და ვითარცა სვგელოზისასა სწერია და იოანეს და ეფთვმესსა, იგივე წესი აღესრულენ ლოცვისა და ეამისწირვისა და ძმათა ნუგეშისისცემისა“²³.

მამასადამე, გიორგისათვის ისევე უნდა აღესრულებინათ აღაპი, ლოცვისა და წირვის იგივე წესები უნდა დაეცვათ, როგორც „სწერია სვგელოზისასა“, ხოლო „სვგელოზის“ ანუ იოანე თორნიკ-ყოფილის აღაპში, ათონის ქართველთა მონასტრის პირველ აღაპში, სწერია, რომ „თუესა დეკეძბერსა: იე: აღაპი არს იოანე სვგელოზისა, მამენებლისა ამის დიდებულისა ლავრისაჲ“²⁴.

გიორგი მოხსენებულია № 87 აღაპშიც. ეს აღაპი განწესებულა გიორგი მთაწმიდლისათვის: „თუესა იენისსა: ლ. აღაპი არს წმიდისა მამისა ჩუენისა გიორგი თარგმანისა და ვითა სწერია სვგელოზისათვის და იოანე ეფთვმეს მამისა და დიდისა გიორგისათვის ყოველი წესი ლოცვისა და ეამისწირვისა და ძმათა ნუგეშისისცემისა აღესრულებოდენ, ანაფორაჲ, ვითა მოასწავებს, და სამსამი მწუხრისა და ხუთ-ხუთი სამხრად. ესე მე, მამამან გიორგი, განვაწესე მისთა წიგნათვის, რომელი ამას ეკლესიასა დარჩეს საცსენებლად მისდა საუყუნოდ“²⁵.

გიორგისათვის „დიდის“ წოდება, მისთვის აღაპის ისევე გადაცდა, როგორც ბონასტრის დამაარსებლებისა და მშენებლების — იოანე-თორნიკესათვის, იოანესა და ეფთვიმესათვის, ხოლო გიორგი ათონელის აღაპში იმის მითითება, რომ გიორგი თარგმანისათვის ეამისწირვა, ძმათა ნუგეშისცემა და სხვა წესები ისე დაიცავეთ, როგორც ეს გიორგი დიდის აღაპშია აღნიშნული, მიუთითებს უკანასკნელის უდიდეს დამსახურებასა და ავტორიტეტზე²⁶.

²² გიორგი მკორცე, ცხოვრება გიორგი მთაწმიდლისა, ძველი ქართული ავტოგრაფული ლიტერატურის ძეგლები: წ. 11, თბ. 1967, გვ. 200, 22—25; 201, 8—11.

²³ ათონის ივირონის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი აღაპებით. თბ. 1901, გვ. 217.

²⁴ იქვე, გვ. 216.

იქვე, გვ. 238.

²⁵ სტატიაში „ერთ. აღვლის შესახებ ათონელების ბიოგრაფიაში“ (ვტ. აღვლები. XI, თბ. 1955, გვ. 65—69) ავად. კ. ეყელიძე, რომელიც აღგენს „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაზე“ დაერთულა „მოსახსენებლის“ ერთ-ერთ ეპიზოდში (კერძოდ, 1029—34 წლებს ბერძენ-ქართველთა კონფლიქტის ეპიზოდში) მოხსენიებულ პირთა — გიორგი „უკეთესისა“, გიორგი „პირველხსენებულსა“ და ათანასე დიდის — ვინაობას, აღნიშნავს, რომ „უკეთესი გიორგი“ არის ათონის მთის მონასტრის პატრი. ლეონტი წინამძღვარი. რადგან აგორგი ვარაზეანელი იყო ისეთი კაცო, რომ შეაძლებელი იყო ის მამასადამე უკეთესი“ (იოანის შედარება). მკვლევარი აქვე დასძენს, რომ ათონის ქართველთა მონასტრის № 13 და № 87 აღაპებში მოხსენიებული გიორგი არის გიორგი ვარაზეანი.

გიორგი მაშენებელს იცნობენ და მოიხსენიებენ შედარებით გვიანდელი ქართული წყაროებში.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ათაბაგის სახლის წვერთა XV—XVI საუკუნეების მოსახსენებლები. ამოღებულთა სახლის კრებულის მოსახსენებელში (S — 1246, XVI საუკუნის 20—40-იანი წლები) ვკითხულობთ:

„12. წ'თა მამათა: იოვანესი და იოვანე სვანგელოზისა და გიორგისი საუკუნომცა არს საჯ“.

იოანესა და თორნიკესთან ერთად დასახელებული ეს გიორგი რომ გიორგი დიდა და არა გიორგი ათონელი, ცხადი ზღედა იქიდან, რომ გიორგი ათონელის მოსახსენებელი ცალკე დაუწერიათ. იგი უშუალოდ მოსდევს ზემოთმოტანილ მოსახსენებელს:

„13. წ'რისა მამისა ჩ'რისა გიორგი მთაწმიდელისა, ქართველთა მნათობისა, საუკუნომცა არს საქსენებელი და...“²⁷.

ანალოგიური სურათია მეწიეთის „მარხვანის“ მოსახსენებლებშიც (A — 42. 1566 წ.):

„10. უსხეულთა მიმსგავსებულისა რისა მამისა ჩუჭნისა ეფთვმე მთაწმიდელისა, სახლისა ოქროპირისა, ქართველთა განმანათლებელსა ს'ანა.

12. წ'თა მამათა: იოვანე და იოვანე სვანგელოზისა და გიორგისი ს'ქნამცა.

13. წ'რისა მამისა ჩუჭნისა გიორგი მთაწმიდელისა, ქართველთა მნათობისა ს'ქნამცა არს“²⁸.

როგორც ვხედავთ, ორივე შემთხვევაში დიფერენცირებულია გიორგი მთაწმიდელი და გიორგი, რომელიც იოანესა და თორნიკესთან (იოანე სვინგელოზთან) ერთად მოიხსენიება და რომელიც უდავოდ არის გიორგი მაშენებელი.

აქვე უნდა დავსძინოთ, რომ როგორც ამ ტექსტთა გამომცემელი ქრ. შარაშიძე მიიჩნევს, სრულიად საქართველოს მეფეთა და თვალსაჩინო მოღვაწეთა ეს „ყოვლად უტყუარი სია“ შედგენილი უნდა იყოს ათონის მთაზე XI, XII, XIII ს-ში²⁹.

გიორგი დიდის შესახებ ქართულ წყაროთა ცნობებს უნდა მივუმატოთ რამდენიმე ბერძნული საბუთის მონაცემიც.

გიორგი ხელს აწერს რამდენიმე ბერძნულ საბუთს, რომელიც ათანასეს ლავრას ეკუთვნის. ეს საბუთებია:

1. 1016 წლის სიგელი წმინდა ელიას სკიტის იგუმენის ნიკოლოსისა (გიორგის ხელრთვა ამ დოკუმენტში მეხუთე ადგილზეა): Γεωργιος ἰσχυρος ὁ ἱεροσολιμῶν ἐπίσκοπος ἰσχυροῦς ἰσχυροῦς³⁰.

2. 1017 წლის პროტოს ნიკიფორეს აქტს ხელს აწერენ ეფთვიმე და გიორგი ქართველებიც (III ხელრთვა)³¹.

²⁷ სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.). ტექსტების პუბლიკაცია, გამოკლეობა და საძიებლები ქრ. შარაშიძისა, თბ., 1961, გვ. 18.

²⁸ იქვე, გვ. 21.

²⁹ იქვე, გვ. 60.

³⁰ Archives de l'Athos, V, გვ. 155.

³¹ იქვე, გვ. 165.

იმავე ნიკიფორე პროტოსის 1018—19 (?) წლის აქტს ხელს აწერს გიორგი: «(1) ἡσὺ Ἰβήρῶν, Ἰεσάφῳ: ἰσὺαχῆ:»³¹.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ ერთი საინტერესო ფაქტი: „Actes du Prôtatoe“-ში³², 1035 წლის თეოქტისტე პროტოსის აქტზე მესამე ხელრთვა არის გიორგი ქართველისა: Ἰεσάφῳ: ἰσὺαχῆ: ὁ Ἰβήρ.

ვინ უნდა იყოს ეს გიორგი? გიორგი ვარაზეარი 1030 წელს გარდაიცვალა კენძულ მონოვატზე. არ უნდა იყოს იგი არც გიორგი მთაწმიდელი. გამოდის, რომ მთაწმიდელად წინამძღვრად ყოფილა მეორე გიორგი.

გიორგი II-ის არსებობას აღიარებს დ. პაპანრიზანტოსი გამოცემის წინასიტყვაობაში³³:

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილ ივერონის წინამძღვართა არც ერთ რიგში, რომელიც დღემდე მოგვეპოვება (კ. კეკელიძე, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ყაუხჩიშვილი), ეს ფაქტი გათვალისწინებული არ არის.

ვადავიდეთ გიორგი I შესახებ ზემოთ მოყვანილი ცნობების განხილვაზე. პირველ რიგში, გვინდა შევეცადოთ მოგხსნათ გიორგი მაშენებელს ყველაზე დიდი „ბრალდება“, რომელიც მისთვის ქართველთა ლავრას მამებს წაუყენებიათ, კერძოდ, ის, რომ მან „შეიქუარნა და განამრავლნა ბერძენნი, ხოლო ქართველნი უგულუებელს-ყვნა და შეამცირნა“.

ყურადღება უნდა მიექცეს ერთ გარემოებას: „ცხოვრება იოვანესი და ეფთვიმესი“: რომელშიც დატულია ეს ცნობა, როგორც ცნობილია, პირობითად ორ ნაწილად იყოფა: I. საკუთრივ „ცხოვრება“, რომელიც გიორგი ათონელის კალამს ეკუთვნის, II. „მოსახსენებელი“ ანუ შემორანდუმი ანონიმი ავტორისა, რომელიც ივერონის ბერებს შეუდგენიათ სიმიონის მამობის დროს (1041—42 წლებში) და შემდგომი მექანიკურად დავითათვე გიორგის თხზულებისათვის. საინტერესოა, რომ გიორგი ვარაზეაჩეს დახასიათების „ნეგატური“ ნაწილი სწორედ ამ „მოსახსენებელში“ გვხვდება.

ჩანს, ძმობამ არ აპატია გიორგი მაშენებელს მონასტერში ბერძნული ელემენტის მომრავლება (უფრო სწორად ის, რომ მის დროს გაძლიერდა ეს ელემენტი) და ეს ფაქტი მის პირად დანაშაულად ჩათვალა. აქედან მომდინარეობს ის დაუფასებლობა და არ დანახვა გიორგის ღვაწლისა, რომელიც ცხადი ხდება თუნდაც იმით, რომ წყაროები საოცარ სიმუნწეს იჩენენ III წინამძღოლის მიმართ, ამითვე უნდა ავხსნათ ისიც, რომ სამართლიანობითა და ობიექტურობით ცნობილი ისეთი დიდი ავტორი, როგორც გიორგი ათონელია, თითქმის დუმილით უვლის გვერდს მის დამსახურებას. მართალია, გიორგის მიზანს არ შეადგენდა გიორგი დიდის ცხოვრების აღწერა, მაგრამ საეპოკო, მას მოკლედ მაინც არ უხსენებინა მოღვაწეობა იმ კაცისა, რომელმაც უშუალოდ გააგრძელა ეფთვიმეს დაწვებული საქმე. იგი ხომ არ ივიწყებს არც არსენ ნინოწმიდელს, არც იოანე გრძელისძეს, არც სხვა „ნეტად მამებს“, დაწერილებით ავციწერს ყველა საყურადღებო ფაქტს, რომელიც იმ დროს ხდებოდა მონასტერში.

ჩანს, გიორგი მაშენებლის შესახებ მას ან არ ჰქონდა სწორი ინფორმაცია, ან იმ დროს, როცა ამ თხზულებას წერდა, ქართველ ძმობაში არ იყო გარემო,

³¹ იქვე, ვ. 165.

³² იქვე, გვ. 170.

³³ Archives de l'Atchos, VI. Actes du Prôtaton... გვ. 62.

³⁴ იქვე, შენიშვნა 6.

რომელიც გიორგისადმი სხვანაირი განწყობით წარმოდგენილ „ცხოვრებას“ მიიღებდა. მაგრამ საქმე იმაშია, რომ, როგორც თვითონვე ამბობს, „ჩუენ თაყით თვისით არარაჲ აღგვწერია, არამედ რაჲ-იგი ვისწავეთ კაცთა სარწმუნოთაგან და სულიერთა მამათა“³⁵. როგორც ჩანს, ეს „სწავლა“ ყოველთვის არ იყო „საესე მადლითა ზეგარდამოითა“.

განა მალავს გიორგი ათონელი, რომ იოანეს და თორნიკეს სურდათ „რაჲთა ქართველნი ოდენ იყენენ მონასტრისა ამის მკვდრნი ყოველნი. გარნა, ვინათგან ამისი ქმნაჲ შეუძლებელ იყო, იძულენს ბერძენთაცა შემოყენებაჲ“³⁶. უფრო მეტიც, თხზულების სხვა ადგილას გიორგი ათონელი წერს: „ვინათგან სიშორჲ ქუეყანისა ჩუენისაჲ დიდ იყო, და სიერცე ადგილისა ამის დიდებულისა ფრიად იყო, შემწედ და მსახურად შეიწყნარნა (ეფთვიმემ.— მ. მ.) ბერძენნი უმანკობით და სიწრფოეთობით და ესრეთ განმრავლდა ნათესავი ბერძენთაჲ ლავრასა ამას“³⁷. ამაზე დიდი ბრალდება არცა აქვს გიორგი მამნებელს! ის, რაც აპატიეს ეფთვიმეს, არ ეპატია გიორგის.

მამასადამე, ის ფაქტი, რომ გიორგი დიდის დროს ბერძენთა რიცხვი გამრავლდა ივირონში და, ალბათ, ამასთან ერთად გაძლიერდა მათი გავლენაც. ამას კი არ ადასტურებს, რომ წინამძღოლი ელინოფილი იყო და მისი საეკლესიო სურვილით ხდებოდა ბერძენთა მოზიდვა ქართულ ლავრაში, არამედ სამუკალეებს გვაძლევს დაეინახოთ, თუ რაოდენ ძლიერი და გარდუვალი იყო და რა ადრე დაწყებულა ქართველთა მონასტერში ბერძენების დამკვიდრებისა და ფეხის მოკიდების პროცესი, რომ არ არსებობდა ძალა, რომელიც ამ პროცესს წინ აღუდგებოდა.

ივირონის მთელი შემდგომი ისტორია, აღსავსე ბრძოლითა და წინააღმდეგობით ქართველთა და ბერძენთა შორის, ამის ნათელი დადასტურებაა.

ამ მოვლენათა ფესვებსა და მიზეზებს არაფერი ააშკარავებს ისე ღამჯერებლად, როგორც „იოვანესა და ეფთემეს ცხოვრება“ და ეერავინ ახსნის უფრო სწორად, ვიდრე თვით გიორგი ათონელი, რომელსაც ამისთვის სულ რამდენიმე სტრიქონი სჭირდება: „ვითარცა უწყით ყოველთა, ადრე შევირყევით და მიმოსულასა მოსწრაფედ შევეუდგებით და ამით მიზეზითა ფრიად ვავენერთ თვისთაჲცა სულთა და ადგილისაჲცა. ზოლო იგი (გიორგი ვარაზიანი.— მ. მ.) ვითარცა იყო სიერციისათვის მონასტრისა და სიმრავლისათვის სამსახურებელთასა. ვერ შეეპლნეს და ვუალად, ვინათგან იხილა, რომელ ფრიად ერი საქმარ იყო ფრთხილი და მიიმე კაცი, მეტნი რამე შეპოვნებანი და ლქმნანი და ჩუენ არა დავდგებოდეთ. ბერძენთა მიექცა და ოგინი ჯანამრავლნა“³⁸.

შეიძლება თუ არა გიორგი დიდი იყოს „დიდი ეკლესიის“ ქტიტორი? ვფიქრობთ, ეს არათუ შესაძლებელია, არამედ შეესაბამება კიდევ ქვეშარიტებას.

ქართველთა საეკლესიო ათონზე საკმაოდ დიდი სამონასტრო კომპლექსია. იგი 30-ზე მეტი სხვადასხვა ნაგებობისაგან შედგება, რომლებიც სხვადასხვა დროს, სხვადასხვა პირობისა და შეწირულობების წყალობით აშენებულა.

³⁵ „ცხოვრება იოვანესი და ეფთემესი“.... გვ. 40, 11—13.

³⁶ იქვე, გვ. 49, 18—20.

³⁷ იქვე, გვ. 94, 30—32. 95, 1—2.

³⁸ იქვე, გვ. 92, 24—28—93, 1—3.

უძველეს ფენაში ანუ იმ ნაგებობათა შორის, რომელიც მოხსენიებულია მთაწმიდელთა „ცხოვრებებში“ პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ:

1. იოანე მახარებლის ეკლესია — I ეკლესია, რომელიც იოანემ და თორნიკემ ააგეს მას შემდეგ, რაც გამოეყენენ ათანასე ათონელის ლავრას და „უღაბნოსა შუენიერსა“ დამკვიდრდნენ. ალბათ იმავე ადგილას დახვდათ მათ კლიმენტის ეკლესია, რომელიც, ბერძნული წყაროებით, ჯერ კიდევ კონსტანტინე დიდს ეკუთვნოდა. იოანე მახარებლის ეკლესიასთან ერთად „ლაშენეს სენაკები და მუნ იყოფებოდეს მრავალ ეამს, ვითარცა ანგელოზნი ღმრთისანი“³⁹.

2. წმინდა მთავარანგელოზთა ეკლესია, სადაც თავდაპირველად იოანე ყოფილა დასაფლავებული და რომელიც მისთვის აუშენებია ეფთვიმეს⁴⁰.

3. იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, სადაც დაუმარხავთ ეფთვიმე: „პატიოსანი იგი ნაწილნი მისნი აღმოიყვანნეს მონასტერსა და დასხნეს სამარხოსა ლუსკუმასა, ტაძარსა შინა წმიდისა იოანე ნათლისმცემლისასა“⁴¹.

4. „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში“ დასახელებულია ეკლესია „ბჰქეთა ზედა“, ალბათ ის ეკლესია, სადაც დასვენებული იყო ღვთისმშობლის ცნობილი ხატი — პორტიტის ხატი.

5. ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესია, კათოლიკონი ანუ მთავარი ეკლესია, ძირითადი ნაგებობა ივერთა მონასტრისა, „იოანესა და ეფთვიმეს ცხოვრებაში“ მხოლოდ ორჯერ არის დასახელებული შემდეგ კონტექსტებში:

1. „ღმრთის მომადლებითა პოვეს ადგილი შუენიერი შუა მთაწმიდისა და აღაშენეს (თორნიკემ, იოანემ, ეფთვიმემ. — მ. მ.) მონასტერი და ეკლესიანი წმიდისა ღმრთისმშობელისა სახელსა ზედა და წმიდისა იოანე ნათლისმცემლისათა ფრიადითა ოფლითა და ლუაწლითა, და ადგილნი მრავალნი. მონასტერნი და დასაყუდებელნი გარემოს დიდისა მონასტრისა ვიდრე იმერად ზღუადმდე თვისითა და საფასითა იყიდნეს, რომელნი იგი შუენიერი არიან და საწადელ და მომზავებელ სულიერთა მონაზონთა საყოფლად“⁴².

2. „მე. მამამან გიორგი, მამობასა ჩემსა მოეცვალენ ნაწილნი წმიდისა ეკთვიმესნი ნათლისმცემლისა ეკლესიით დიდსა ეკლესიასა ღმრთის-მშობელისასა“⁴³.

პირველ მაგალითში მოყვანილი „ღვთისმშობლის სახელზე აგებული ეკლესია“, ჩვენი აზრით, გულისხმობს ზემოთ დასახელებულ ეკლესიას „ბჰქეთა ზედა“, ყოველ შემთხვევაში, თუ ეს ასე არ არის და იგი მართლაც კათოლიკონია, იბადება კითხვა, რატომ უფრო დაწერილებით არ გადმოგვეცემს ავტორი ამ განსაკუთრებული, რჩეული ნაგებობის აშენების ისტორიას და რატომ მოიხსენებს მას ნათლისმცემლის ეკლესიისა და ბერთა დასაყუდებელი სენაკების გვერდით. „ჩვენი შუენიერება ესე ეკლესია არსო“, — წერს გიორგი მცირე⁴⁴.

³⁹ იქვე, ვე. 45, 10—13.

⁴⁰ იქვე, ვე. 59, 25—27.

⁴¹ იქვე, ვე. 91, 30—91.

⁴² იქვე, ვე. 49, 3—10.

⁴³ იქვე, ვე. 99 26—27; 100, 1—2.

⁴⁴ ცხოვრება გ. ორგ. მთაწმიდელისა, ვე. 134, 117.

მეორე მაგალითიდან კი ის დასკვნა უნდა გამოვიტანოთ, რომ დიდი ეკლესიის არსებობა გიორგი ათონელის დროს უცილობელი ფაქტია. ამასვე არაერთგზის ადასტურებს თვით მისი „ცხოვრებაც“. შეუდგა თუ არა საბონასტრო საქმიანობას, ანუ წინამძღვრად მისი არჩევის შემდეგ, პირველი, რაც გიორგი ათონელმა გააკეთა, იყო ის, რომ „ღმრთივ-შუშუენიერად მოცვალნა ნაწილნი წმიდისა ღმერთმემოსილისა მამისა ჩუენისა ეფთჳმენი ნათლის-მცემლის ეკლესიით დიდებულსა ამას ეკლესიასა შინა ყოლად წმიდისა ღმრთის-მშობელისასა“⁴⁵. შემდეგ გიორგის აქვე გადმოუსვენებია იოანეს ნაწილნი (მასთან ერთად არსენი ნინოწმიდლისა და იოანე გრძელისძისა)⁴⁶.

გამორიცხულად მიგვაჩნია გიორგის მიჩნევა დიდი ეკლესიის ქტიტორად. ბევრ საბუთს რომ არ მოუხუმოთ, მარტო ისიც საკმარისია, რომ გიორგი მცირეს, მის უზუსტეს ბიოგრაფს, ერთი სიტყვაც არა აქვს ამის შესახებ ნათქვამი.

გიორგი მცირეს იმის თქმაც კი არ ავიწყდება, რომ გიორგი ათონელს დაუწყენია „შენება სამარტლოვასა და შემკობაჲ მისი ყოვლითა სამკაულითა“. გიორგის მხოლოდ გუმბათი შეუქეთებია ეკლესიისა, ვინაიდან მონასტერს სახურავი გასცვეთოდა, „რამეთუ ზედა ტყევი არა იყო და წყალი შთადიოდა, ვითარცა წამებენ ხატნი, რომელნი ავოცილ არიან“⁴⁷. ტყეია გიორგის კონსტანტინე მონომახისათვის უთხოვია. გამოდის, რომ ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესია აშენებული ყოფილა დროის მონაკვეთში ეფთჳიმეს შემდეგ ვიდრე გიორგი ათონელამდე.

სწორედ ამიტომ მივიჩნით დიდი ეკლესიის ქტიტორად გიორგი დიდი. კიდევ ერთხელ გავიმეორებთ ამის დამამტკიცებელ საბუთებს:

1. გიორგი მთელი 17 წლის განმავლობაში იყო ივერონის წინამძღოლი (1012—1029 წწ.). არ მოგვეპოვება არვითარი ცნობა ან თუნდაც მინიშნება იმაზე, რომ იგი მწიგნობრულ მუშაობას ეწეოდა. მაშასადამე, მთელი მისი პრაქტიკული საქმიანობა, რის გამოც მას ქართული წყაროები „დიდისა“ და „მაშენებელს“ უწოდებენ, შემოიფარგლებოდა სამშენებლო საქმიანობით. ამასვე ემატება მისი სიახლოვე საიმპერატორო კარზე და გავლენა მთელს მთაწმიდაზე (ხელრთვები ბერძნულ საბუთებზე).

2. გიორგი დიდი გულისხმობს ქტიტორული წარწერა ტაძრისა: „მე დავამტკიცენ სვეტნი მისნი (ფს. 74,3) და უკუნისადმე არა შეიძრნენ. გიორგი მონაზონი, ქართველი და აღმამშენებელი“⁴⁸.

იგივე წარწერა, რომლის ქართული თარგმანი ზემოთ უკვე მოვიყვანეთ, გვხვდება ბერძნულ ენაზე შექმნილ ათონელთა „ცხოვრებაშიც: „Ἰγὼρ ἐναρξασα τοῦς σταύλους αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα οὐ ἀχλεσθήσονται. Ἰσαρξοῦς μοιναγῶς ὁ Ἰγὼρ καὶ ἀρξαρ“⁴⁹. ცხადია, საუბარია ერთსა და იმავე წარწერაზე.

სხვათა შორის, ეს წარწერა უნახავს XVII საუკუნის ცნობილ მოღვაწეს ტიმოთე გაბაშვილსაც. „მიმოსლვის“ ერთ თავში, რომელსაც ეწოდება

⁴⁵ ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისა, გვ. 131, 2, 7—8.

⁴⁶ იქვე, გვ. 33, 2—7.

⁴⁷ იქვე, გვ. 134, 9—11.

⁴⁸ ქ. ქ. ქ. ქ. ქ. ათონის ლიტერატურული სკოლის ისტორიიდან, ეტულები. II, თბ., 1945, გვ. 224 (იხილეთ გერასიმე სპირნაკის წიგნი „Τὸ Ἄγιον ὄρος“).

⁴⁹ „Βίος καὶ πολιτεία... Ἰωάννου. Ἐπιτύλιος καὶ Γεωργίου. τὰς εὐαγγέλιον τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερᾶς μεγίστης λαύρας τῶν Ἰβήρων, 39 ἄ.“

„მისლვა მონასტრად საქართველოთასა კარისა ღმრთისმშობელად“, ტიმოთე აღტაცებით ლაპარაკობს „შიგნით ეკლესიაზე“, რომელსაც მისთვის აიამონის ეკლესიაც კი დაუეწიებია: „რომელმანჲ ეკლოვანმა მოქსოვა ათრანგნი ზავედნი, ვითა იმა ეკლესიისა იატაკნი ჩაწუობილ იყო ფერადითა იასპითა და ვეშმისა ჭიითა რამეთუ აღუშენებია გიორგი მთაწმიდელსა მეფის ბაგრატ კურაპალატის საფასითა. გუმბათის ჩამოსწვრივ, სინით მოხვეულს ნახჩზე ეწერა: გიორგი მღვდელ-მონაზონი ქართველი“⁵⁰. ე. ი. ტიმოთე ვაბაშვილი „გიორგი მღვდელ-მონაზონ ქართველში“ შეცდომით გიორგი ათონელს გულისხმობს და შესაბამისად მასვე მიიჩნევს ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიის ქტიტორად. ათონის ივერიის მონასტრის გეგმაზეც, რომელიც თვითონვე შეუდგენია, ტიმოთე კათოლიკონის თავზე აკეთებს წარწერას „ეს აუშენებია გიორგი მთაწმიდელსო“⁵¹.

3. გიორგი მთაწმიდელმა დიდ ეკლესიაში გადმოასვენა იოანესა და ეფთვიმეს „ნაწილნი“. გიორგი მცირის თხზულებაში კი ჩვენ შეგვხვდა ცნობა იმის შესახებ, რომ გიორგი მთაწმიდელი დაასვენეს გიორგი მაშენებლის ლუსკუმის გვერდით. ცხადია, ეს უკანასკნელი თავიდანვე იყო დაკრძალული კათოლიკონში, როგორც მისი მამუნებელი.

4. ბერძნულ ენაზე შექმნილი ათონელთა „ცხოვრების“ III ნაწილი — „გიორგის ცხოვრება“ — ეხება გიორგი დიდს და მიიჩნევს მას ქართველთა მონასტრის მთავარი ტაძრის ქტიტორად.

5. კედრენის „ისტორიაში“ და ტურინოს კომპილაციაში გიორგი მოხსენიებულია, როგორც ივირონის ქტიტორი (იხ. ქვემოთ).

ყურადღებას იქცევს ერთი გარემოება: ჩვენს მიერ მოყვანილ მთელ მასალაში (მთაწმიდელთა „ცხოვრებანი“, „ათონის აღაპები“, ათაბაგთა სახლის XV—XVI საუკუნეთა მოსახსენებლები, ბერძნულ დოკუმენტთა მონაცემები) ვერაზეაჩედ გიორგი არსად არ მოიხსენიება. ცხადია, ხშირ შემთხვევაში სწორედ ეს იწვევს მის იდენტიფიკაციას გიორგი მთაწმიდელთან და საკვირო ხდება მოვიშველიოთ გამორიცხვის მეთოდი ან სპეციალურად ვამტიკოთ, რომ მოცემულ შემთხვევაში საუბარი ეხება ივირონის III წინამძღვარ გიორგის. საინტერესოა, რომ თავის დროზე მ. ბროსე აღნიშნავდა, ამ პირის სახელი არსად არა ჩანს ქართულ ისტორიაში⁵².

საქმე ის არის, რომ ვარაზეაჩესა და ამ გიორგის ერთად მოიხსენიებს ორი ბერძნული წყარო: გიორგი კედრენი (XII საუკუნე) და ტურინოს კომპილაცია⁵³. კედრენი წერს: „Οὗ μὲν ἄουαι ἀνεμᾶται... Ἰεραγῆς τὸ καὶ Βατραქᾶζ ὁ ἐν τῷ ἔρει τῷ Ἄθῳ τῆς αὐτῆς Ἰβήρας μόνου ἀνατρεψέσθαι, οἱ τὸν πατριῶτος Θεοδῶτη ἀνεμᾶται, διουῶς ταφῆσθαι καὶ μὲν μᾶτῳ τῆς λῆσῶρος παρὰπαφῶσθαι ἐξορία παρὰπαφῶσθαι“ (ხოლო შეთქმულებაში მონაწილენი: აგრეთვე გიორგი და ვარაზეაჩე, რომელმაც ათონის მთაზე ივერთა მონასტერი ააშენა, პატრიკი თვედატეს ძმისწულეები, სასტიკად იქმნენ გვემულნი, გაატარეს საჩვენებლად ქუჩებში და გაგზავნეს ექსორიად).

⁵⁰ ტიმოთე ვაბაშვილი, მიმოსვლა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა გამოკლევა, ლქ-სკონი და საძიებლები დაურთო ელ. შეტრეველმა, თბ., 1956, გვ. 17, 5—10.

⁵¹ იქვე, ტაბ. № 10.

⁵² Brosset, Histoire de la Georgie, t. I, 1849, გვ. 304.

⁵³ ამ წყაროებიდან მომდინარე ცნობებისათვის გიორგი ვარაზეაჩეს შესახებ ვსარგებლობთ ბერძენიშვილის სტატიით „ტურინოს კომპილაციის გამო“. კრებულ: „კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები“, აბ., 1966, გვ. 159—166.

ტურინოს კომპილატორის ტექსტში კი კვითხულობთ: „I'εσπεριος εε xzi Βαρναβανς εις εν αν τωσ Αθωσος ηρε: τήν περιφραγή τωσ I'εσπεριος μονήν σαταη-αυαυσιος: περι: βαυαυσα: ηρωαηερεμωσ xzi πωλοφρσας εςεχθηαυ“. (გიორგი და ვარაზ-ვაჩე, რომელთაც ათონის მთაზე ააგეს იუერთა გამოჩენილა მონასტერი, მსწრაფლ ვახლენ მეფეს და კეთილმოწყალედ იქმნენ მიღებულნი)⁵⁴.

ზემოთ მოყვანილი ორი ნაწყვეტის დაპირისპირებით თვალში გვეცემა რაადენიერე წინააღმდეგობა, რომელიც მათ შორის არსებობს. ეს სხვაობანი საფუძველს აძლევს მ. ბერძნიშვილს, დაასკვნას, რომ ედრენისა და ტურინოს კომპილატორის ცნობათა სხვადასხვა წყაროდან მომდინარეობა ნათელი და უტყობელია⁵⁵. ტექსტთა შედარების შედეგად მიღებულ ერთ-ერთ წინააღმდეგობად მკვლევარი მიიჩნევს იმ ფაქტს, რომ „კედრენთან მარტო ვარაზვაჩეა იუერთა მონასტრის მაშენებლად მოხსენებული, კომპილატორთან კი ორივენი“ გიორგი და ვარაზვაჩე⁵⁶.

ედრენის ზემოთ მოყვანილი ცნობის განხილვისას პ. პეტერსი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ აქ საუბარია არა ორ პიროვნებაზე, არამედ ერთზე — გიორგი ვარაზვაჩეზე⁵⁷. ამ აზრს იზიარებს ა. კაუდანცი⁵⁸.

პ. პეტერსი გვთავაზობს Γεσπεριος εε xzi Βαρναβανς-ს შემდეგნაირ წაკითხვას: Γεσπεριος εε (ς) xzi Βαρναβανς — და ფიქრობს, რომ გიორგი ატარებდა ვარაზვაჩეს სახელს და, ამრიგად, დაკავშირებული იყო იოანე თორნიკ-ყოფილის იმასთან, იოანე ვარაზვაჩესთან და თვით თორნიკესთან⁵⁹.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „იოვანესა და ეფთუმეს ცხოვრებიდან“ ჩვენთვის ცნობილია, რომ ეფთვიემ მონასტრის წინამძღოლობა გადააბარა გიორგის, რომელმაც რომანოზ არგირას წინააღმდეგ შემთქმულებაში მიიღო მონაწილეობა და გადასახლებულ იქნა მონოვატზე. მაშასადამე, გიორგი, რომელიც მოხსენიებულია კედრენთან და ტურინის კომპილაციაში, ქართული „ცხოვრების“ გიორგია, ივირონის III წინამძღოლი.

თუ გავიზიარებთ პ. პეტერსის მოსაზრებას, გამოდის, რომ ეს გიორგი ყოფილა ვარაზვაჩეთა საგვარეულოს წარმომადგენელი. საოცარია, რატომ არ შემოგვიჩანებს ამ პიროვნების სახელი ქართულმა წყაროებმა. ათონელთა არც ერთ გენეალოგიურ ნუსხაში, რომლებიც შედგენილია უძველეს ხელნაწერთა ანდერძ-მინაწერების მიხედვით, გიორგი ვარაზვაჩე არ ჩანს⁶⁰.

იმ შემთხვევაში, თუ არ დავეთანხმებით პეტერსის აზრს, ისლა დაგვრჩენია. დავეუშვათ, რომ მთაწმიდის ქართველთა მონასტრის ჰეოლია კიდევ ერთი ქტიტორი ვიღაც ვარაზვაჩე. დაუჭერებელია, ივირონის ისტორიას „ათონის მთის გამოჩენილი მონასტრის მაშენებლის“ სახელი ასე უკვალოდ დაეკარგა. დღეისათვის თითქმის შეუძლებელია კედრენისა (რომელიც თავის მხრივ

⁵⁴ იქვე, გვ. 160—161.

⁵⁵ იქვე, გვ. 161.

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ P. Peeters, Un colophon géorgien de Tornik le moine. Analecta Bollandiana, 50. 1932, გვ. 365—6.

⁵⁸ А. П. Каждан, Армяне в составе господствующего класса Византийской империи в XI—XII вв., Ереван, 1975, გვ. 50.

⁵⁹ P. Peeters, Un colophon..., გვ. 365.

⁶⁰ კ. კეკელიძე, II, 1945, გვ. 222; პ. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954, გვ. 767.

მომდინარეობს იოანე სკილიცასაგან) და ტურინოს კომპილატორის წყაროთა დადგენა. ბუნდოვანია ის ცნობებიც, რომელსაც ეს ბერძნული ძეგლები გვაწვდიან გიორგისა და ვარაზეაჩეს შესახებ.

საკითხას კვლევისას, ჩვენთვის, რა თქმა უნდა, სანდო და დასაყრდენია პირველ რიგში ქართული წყაროები: გიორგი მთაწმიდლის „ცხოვრება იოანესი და ეფთვმესი“, გიორგი მცირის „ცხოვრება გიორგი მთაწმიდლისაჲ“, უძველეს ქართულ ხელნაწერთა შინაწერები და ანდერძები. არც ერთი ეს წყარო კი არ იცნობს „გიორგი ვარაზეაჩეს“ და არც „ვარაზეაჩეს“.

ქართული წყაროების ჩვენებას მხარს უჭერს ივირონის მონასტერში გავრცელებული ტრადიციული ცნობები გიორგი ქტიტორის შესახებ, რომლებმაც თავისი ასახვა პოვეს „Βίος καὶ πολιτεία“-ში. აქ, როგორც აღვნიშნეთ, დასახელებულია გიორგი და არა გიორგი ვარაზეაჩე.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გიორგი ვარაზეაჩეს სახელს დამკვიდრება ვფიქრობთ, პ. პეტერსის სტატიის, Un colophon géorgien de Torno'ke le poine“ გამოსვლის შემდეგ მოხდა. მის ქვეშ ყოველთვის იგულისხმება წინამძღვარი გიორგი ათონელი (III წინამძღვარი, რომელსაც გიორგი ერქვა) და შეიძინა პირობითი ტერმინის მნიშვნელობა.

ამგვარად, ათონის ქართველთა ლავრის ერთ-ერთ ქტიტორად, კერძოდ ლეთისმშობლის სახელობის ეკლესიის (კათოლიკონის) ამშენებლად, უნდა მივიჩნიოთ მონასტრის III წინამძღვარი, გიორგი დიდი ან გიორგი მაშენებელი.

М. З. МАЧХАНИЕЛИ

О ЛИЧНОСТИ ГЕОРГИЯ, ОДНОГО ИЗ КТИТОРОВ ИВИРСКОЙ ЛАВРЫ НА АФОНЕ

Резюме

В первой половине XVIII века в Греции, в Ивирской лавре на Афоне было создано синаксарное «Житие ктитора монастыря».

Анализом оведенный, касающийся одного персонажа данного сочинения — Георгия, доказывається, что он, являясь племянником Иоанна и Евфимия, был III игуменом монастыря в 1012—1029 годах и, одновременно, — ктитором главного сооружения лавры — Кафаликона.

Данные греческого «Жития» подтверждают грузинские источники: «Житие Иоанна и Евфимия» Георгия Святогорца; «Житие Георгия Святогорца» Георгия Мцире, которое называет Георгия (III игумена грузинской лавры), «строителем»; «Поминальные записи Ивирского монастыря», в которых Георгий именуется «великим»; «Номинальные записи феодального рода Атабагов Самцхе (Южной Грузии)» XV—XVI веков, а также несколько греческих документов 10-х годов XI века.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქეოგრაფიის განყოფილება

წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის უერ-კორესპონდენტმა ე. მეტრეველმა

ჰენერა გაბელავა

ა. ბესტუჟევის მოთხრობების თარგმანები „ცისკრის“ ფურცლებზე

ალ. ბესტუჟევის სახელი მტკიცედ დამკვიდრდა რუსულ ლიტერატურაშიც და ისტორიაშიც. იგი იმ ბედნიერ მწერალთა რიცხვს ეკუთვნოდა, პირველი განმარტებისთანავე რომ იპყრობენ მკითხველთა გულსა და გონებას. დღეს, რა თქმა უნდა, განვიადებულია გვეჩვენება ის საყოველთაო აღტაცება, მაგრამ იმ დროისათვის კი სრულიად კანონზომიერი მოვლენა იყო. ბ. ბელინსკი, ბესტუჟევის თანამედროვე და მისი შემკვიდრებლის პირუთვნელი, იქნებ უდუმეტად მკაცრი, შემფასებელი, ყველაზე უკეთ და ამომწურავად ხსნის ამ თაყვანისცემის მიზეზს: „მარლინსკის მოთხრობებში იყო უახლესი ევროპული მანერა და ხასიათი; ყველგან ჩნდა ჭკუა, განათლება, გვხვდებოდა ცალკეული საუცხოო აზრები, რომლებიც განცვიფრებას იწვევდნენ თავიანთი სიახლითაც და ქეშმარიტებითაც. ამას დაუმატებ მისი სტილი, ორიგინალური და ბრწყინვალე თვით ნაქალაქობაში, თვით ფრაზეოლოგიაში და თქვენ აღარ გავიკვირდებათ მისი არაჩვეულებრივი წარმატება“¹.

მართლაც, მე-19 ს-ის 20-იან წლებამდე რუსი მკითხველი არ იყო მაინცდამაინც განებივრებული ისეთი მოთხრობებით, რომლებიც შესძლებდნენ მისი გეროვნებს აღზრდასა და განვითარებას. ლიტერატურაში ამ დროს კლასიციზტული სული მეფობდა, სენტიმენტალიზმსაც მაგარად ჰქონდა ფეხი მოკიდებული და ჟურნალების ფურცლები წალეკილი იყო უცხოური ლიტერატურიდან ნასესხები გულდაისრული გმირების უხვი ცრემლებით. 20-იანი წლების ჟურნალებში ხშირად იბეჭდებოდა ბესტუჟევის კრიტიკული წერილები, რომლებიც გამოირჩეოდა სიმახვილით, პრობლემების აქტუალობით, მებრძოლი განწყობილებით. 1823 წელს აღმანახ „პოლიარნია ზევზდაში“, რომელსაც თვითონ უშუებდა რილევეთან ერთად. გამოქვეყნდა მისი წერილი: „შეხედულებანი რუსეთის ძველსა და ახალ სიტყვიერებაზე“. აქ იგი რუსეთის ლიტერატურას უდაბურ ველს ადარებს. ეს, ბევრისათვის სიკამოდ მოულოდნელი განცხადება, მწარე სიმართლეს შეიცავდა. წერილში ბესტუჟევი ჭერ კიდევ მოკრძალებულად, მკვარე მაინც მიუთითებს ხელშეუხებელი ავტორიტეტის ზოგიერთ ნაკლებ, გაკვირი, ჭერჯერობით მხოლოდ გაკვირი, ეხება კლასიციზმის დრომოქმედობას, ხოლო თანამედროვე პროზაიკოსებს ბრალად სდებს ფრანგებისადმი მიმბაძველობას: „ვფლობთ რა სიტყვის დაუმუშავებელ საგანძურს, პირველყოფილი ამერიკელების მსგავსად, ოქროს ვცვლით საზღვარგარეთულ სამშენისებზე“². შემდეგ წერილებში იგი არაერთხელ უბრუნდება იმავე საკითხებს. მისი კრიტიკული პათოსი უფრო მამხილებელი ხდება. „იყო დრო, როცა უადგილოდ ვოხრავდით სტერნივით, ერთმანეთს ველოლიავებოდით ფრანგულად, ახლა ცხრა მთას იქით გადავფრინდით გერმანულად. როდისღა ჩავდგებით ჩვენს კალაპოტში? როდის დავწერთ პირდაპირ რუსულად?“³.

რუსული თვითმყოფადი ლიტერატურისათვის ეროვნული ბრძოლა, რომელსაც ა. ბესტუჟევი აწარმოებს აღმანახ „პოლიარნია ზევზდას“ ფურც-

ლებზე, მკიდროდაა დაკავშირებული დეკაბრისტულ მოძრაობასთან. რუსული სინამდვილის უბადრუკობამ და შეუსაბამობამ განაპირობა ის რევოლუციური სული, რომელმაც საზოგადოების საუკეთესო ნაწილი მოიკცა. ბესტუევის იმდროინდელი კრიტიკული წერილები აშკარად რევოლუციური-აგიტაციური ხასიათისაა. და არა მარტო წერილები. როგორც ცნობილია, დეკაბრისტები აღიარებდნენ პიროვნების განუზომელ როლს ისტორიული მოვლენების წარმართვაში. ბესტუევის ადრინდელი მოთხრობები დეკაბრისტული პროგრამის მხატვრული პროპაგანდაა, გმირობის, სამშობლოსათვის თავგანწირვის მაგალითებით აღსავსე. ჭერ კიდევ 20-იან წლებში დაბეჭდილმა მისმა მოთხრობებმა მკითხველთა აღიარება დაიმსახურა. შორსა ვართ იმის მტკიცებისაგან, თითქოს ეს ნაწარმოებები ყოვლად უზადო და მხატვრულად სრულყოფილი იყო. მაგრამ იმდროინდელი სალონური, უნიათო და უიდეო პროზის ფონზე მართლაც გამოირჩევა სიახლით, ბრძოლის პათოსით, რომანტიკული ალტყინებით, მაღალი იდეალებით. ბესტუევი იყო „პირველი რუსული მოთხრობის შემქმნელი“ (ბელინსკის გამოთქმა), რომანტიზმის დამამკვიდრებელი და მისი ერთგული რაინდი. ბელინსკი ოდნავ ირონიულად შენიშნავდა: „ფიქიონდენს, რომ იგი პროზის პუშკინი იქნებოდა. მისი მოთხრობა ყველაზე საიმედო სატყუარა იყო ჟურნალების ხელის მომწვეთათვის“⁴.

მისი ერთ-ერთი ადრინდელი მოთხრობათაგანია „რომანი და ოლა“. აქ ავტორმა რუსულ სინამდვილეს მიმართა — ძველი ნოვგოროდის თავისუფალი ცხოვრება, ვგრეთ წოდებული „ვოლიცა“, გაიღივლა. რომანი — ამ მოთხრობის მთავარი პერსონაჟი, თავისუფლებისათვის მებრძოლი პიროვნებაა, რომელიც ნოვგოროდელებს მოუწოდებს თავი არ დაუხარონ მოსკოვის მეფეს. მოთხრობაში დეკაბრისტული განწყობილება ძალუძალ იგრძნობა. საინტერესოა ბელინსკის აზრი ბესტუევის რუსული მოთხრობების ციკლზე „როგორც ცდა, როგორც სინჯვა, ისინი საუცხოონი იყვნენ და თავის დროზე სამართლიანი ყურადღება დაიმსახურეს. მაგრამ, როგორც გაკეთებულმა და არა შექმნილმა ნაწარმოებებმა, მათ ახლა დაკარგეს თავიანთი ფასი. მათში არ იყო სინამდვილის ჭეშმარიტება, რუსული ცხოვრების ჭეშმარიტება. მათი ხალხურობა რუსულ სახელებში იყო..., გამოთქმებსა და ანდაზებში, სხვა არაფერი“⁵.

ადრინდელია აგრეთვე ბესტუევის ლივონური მოთხრობების ციკლი — „ნეიპაუზენის ციხე-კოშკი“, „რეველის ტურნირი“, „ნიუნენის კოშკი“. აქ იგი ბალტიისპირეთის შუა საუკუნეების სინამდვილის სურათებს აცოცხლებს. ეს მოთხრობები გვაოცებენ სოციალური სიმახვილით. ფეოდალების მხეცობა, სიბნელე, დაუნდობლობა, უბრალო ხალხის უსიხარულო სვე თითქოს მეფის რუსეთის ფეოდალურ-ბატონყმური სისტემის შორეული ექაა. ლივონიური მოთხრობების ციკლშიც პიროვნების პერსონაჟის უკვე ნაცნობ ხერხს მიმართავს ავტორი, რაც რომანტიზმის, უფრო ზუსტად, პროგრესული, დეკაბრისტული რომანტიზმის ესთეტიკითაა ნაყარნახევი.

ბესტუევის ადრინდელი პერიოდის მოთხრობები, მიუხედავად მათი ერთფეროვნებისა და უსახობისა, მოსწონდათ სენტენციური ლიტერატურით თავმოებურებულ მკითხველებს, რომელთაც ჭერ ისევ ასწავლიდნენ: „წესიერ აღამიანს არ შეჰფერის გაიძევრობა და ავაზაკობა, რომ ლოთობა და ქურდობა მიუტევებელი ცოდვებია“ (ბელინსკის საკაცსტული შენიშვნა ფ. ბულგარი-

ნის დიდაქტიურ ნაწარმოებებზე). ბესტუევემა მწვავედ დასვა ახალი ლიტერატურის დამკვიდრების საკითხი, ლიტერატურისა, რომელიც შეესატყვისებოდა ეპოქის სულსა და მოთხოვნებს.

მაგრამ ბრწყინვალედ დაწყებული სამხედრო და სალიტერატურო კარიერა უეცრად შეწყდა. 1925 წლის 14 დეკემბერს სენატის მოედანზე სამუდამოდ დაემშვიდობა ბესტუევემ აუხდენელ დეკაბრისტულ ოცნებებს, ტოლ-მეგობრებს, თავის აღმანახს, ყველაფერს, რაც პეტერბურგთან აკავშირებდა. აღიარებული მწერალი, მომხიბვლელი და გონებაშამაჯილი დენდი, რომლის სახელი პირზე ეკერათ მაღალი წრის ლამაზმანებს, ჯერ იაქუტიის ტყვეა, შემდეგ კი — მეფის არმიის რიგითი ჯარისკაცი კავკასიაში.

უკვე თავის პირველ (1823 წ.) მოთხრობაში — „რომანი და ოლა“ პეტერბურგელი მწერალი შორიდან ელოლიავენა „თოვლიანი მუზარადით ცად მიბჭენალ კავკასიონს“⁶. აქვე, აგვიწერს რა თემურლენგის კარს, მხოლოდ ერთი სიტყვით იხსენიებს საქართველოს და მის უბედობას: „ამაჲი მონგოლები შალის კარებში ქეჩაზე წამოწოლილი ნებეირობდნენ და გაბარული საქართველოს ღვინოს მიირთმევდნენ“⁷. მაშინ კავკასია ბესტუევეისთვის შორაულთა ქვეყანა იყო, რომელიც მხოლოდ ეგზოტიკით თუ იპყრობდა მის ყურადღებას. რამდენიმე წლის შემდეგ ეს მხარე მწერლის უცვლელი ადგილსამყოფელი (1829—37 წწ.) და შემოქმედების მუდმივი თემა გახდა.

ჩვენ აქ მხოლოდ იმ ნაწარმოებებს შევხებით, რომელთა თარგმანებიც „ურნალ ცისკრის“ ფურცლებზე დაიბეჭდა. ესენია: „ამალათ ბეგი“, „მოლა ნური“, „ლაჲე ხომალზე“. „ამალათ ბეგიც“ და „მოლა ნურიც“ კავკასიის ციმბარში — დალესტანშია დაწერილი.

როგორია ა. ბესტუევეის თვლით დანახული კავკასია?

ცნობილია, რომ დეკაბრისტები დადებითად აფასებდნენ კავკასიის რუსეთთან შეერთების ფაქტს. მათი აზრით, ეს იყო თურქეთის დესპოტიზმისა და რელიგიური ფანატიზმისაგან კავკასიის განთავისუფლების ერთადერთი გზა. ისიც ცნობილია, რომ თვითონ რუსეთის პოლიტიკა დაუმორჩილებელი კავკასიის მთიელებისადმი ჰუმანურობით არ გამოირჩეოდა. დამსჯელი ექსპედიციების უმოწყალო თარიში, მთიელთა სახლ-კარის დარბევა თუ მეურნეობის გაჩანაგება — ჩვეულებრივი ამბავი იყო მაშინ მთაში. აღგოლობრივი ხალხი სასოწარკვეთილის გამბედაობით იცავდა თავის დამოუკიდებლობას. ჩვენთვის საინტერესოა, იწონებდა თუ არა ბესტუევეი რუსეთის პოლიტიკას. მკვლევარი ფ. კანუნოვა წერს: „ცარიზმის პოლიტიკის დაგმობა საკმაოდ მკაფიოდ ჟღერს ბესტუევეის ისეთ ცენტრალურ ნაწარმოებებში კავკასიონზე, როგორცაა „ამალათ ბეგი“ და „მოლა ნური“⁸.

ეს აზრი სწორად არ მიგვაჩნია. ამ მოთხრობებში ბესტუევეი ცალმხრივად აშუქებს მოვლენებს, ხაზს უსვამს სიკეთეს, რაც მეფის რუსეთმა მოუტანა კავკასიას. მოვეუსმინოთ თვითონ მწერალს: დალესტანელებმა „არა შეშინებულთა აღრინდებულ, რომ იყენენ დაქუწვილი გალავანგარეთ მთიულთაგან, განაერცელეს შორს თავიანთი ჭეჭილი და ვენახი ველთა და მთათა შინა... ჰპოვებენ უკვე ლარიზნი იმა სიუხვისა ნივთთა, რომელნიცა აღრე აქენდათ მდიდართ იშვიათად. აღრე 7 სახლს ჰქონდა 1 რკინის ქვაბი, ახლა ყოველს სახლში არა თუ შურბელი და კოკანი, მაყალიც აქვსთ თითბრისა“⁹.

მედლის მეორე მხარეს — მეფის რუსეთის კოლონიურ პოლიტიკას ბესტუევეი ვერ ამჩნევს, იქნება — ცენზურის შიშითაც. როგორც დეკაბრისტ-

ტი, როგორც უბრალოდ ჰუმანური ადამიანი, იგი უქველად თანაგრძნობით იქნებოდა გამსჭვალული ამ საცოდავი, ჩამორჩენილი, თავზუნელალებული ხალხისადმი, მაგრამ მათ ნაკლავ კარგად ზედავდა. „ისინი (მთიელები) უარს აწებებენ განათლებასა და კეთილდღეობაზე, რადგან მასში ბორკილებს ზედავენ, რადგან შეუძლებელია მძარცველობისა და განათლების შეთავსება, ძარცვა და თავისუფლება მათთვის ერთია: ძარცვა მათი სტიქიაა, საარსებო წყაროა“¹⁰. მით უფრო ნაძალადევად ეღერს მკვლევარ ვასილევს სიტყვები: „მიუხედავად თავიანთი კულტურული ჩამორჩენილობისა, მარლინსკის მიერ დახატული კავკასიის მთიელები უნებურად უღვიძებდნენ მკითხველს მათდამი ღრმა პატივისცემას, მათი გმირული ეროვნულ-განმანათლებლებელი ბრძოლისადმი თანაგრძნობას“¹¹.

გაივლის რამდენიმე ათეული წელიწადი და ალ. ყაზბეგის მომხიბლავი კალამი შექმნის თავისუფლებისმოყვარე მთიელების ამაღლვებულ სახეებს, მეციხის რუსეთის მოხელეების შეუბრალებელ ტიპებს, და ეს სულ სხვა კუთხით დანახული და აღქმული სურათები გვიჩვენებს, რა მწარე ნაყოფი ესხა მაშინდელ ცივილიზაციას.

მაგრამ დაუბრუნდეთ ბესტუევეს. „არც ერთი სხვა მხარე არაა ისე ახალი ფილოსოფოსის, ისტორიკოსის, რომანტიკოსისათვის“, — წერდა იგი კავკასიის შესახებ ერთ-ერთ პირად წერალში. კავკასიის ბუნების პირველყოფილი სილამაზე მთელი არსებით შეიგრძნო მწერალმა. უამრავი ღიფირამბიდან მოვიყვანთ მხოლოდ ერთს: „ო, როგორ ეყვარებოდით რუსებს ეს მხარე, მათი სამშობლო რომ იყოს! ვერ გადმოგცემთ, რა მშვენიერია იგი ზაფხულის სამოსელშიც და ზამთრის აღმასებშიც!“¹², — სწერდა იგი ძმებს.

მაგრამ ბესტუევეი კავკასიის სტუმარი კი არა, ტყვე იყო. გონება ჩლუნგი ოფიცრების გარემოცვა, გაუთავებელი ჩხრეკა, შერყეული ჭანმრთელობა, ბნელით მოცული მომავალი სასოწარკვეთილებამი აგდებდა მას: „ღმერთმა იცის, რაა ჩემი ცხოვრება: სიკვდილი ვუწოდო — ცოდვაა, სიცოცხლე — სირცხვილია“¹³. ან: „ბედი ჩემი უძრავია, როგორც აზია“. წერაც უქირდა. „გონებრივი მეცადინეობისათვის არაფერი არ არის ისე დამლუპველი, როგორც სამხედრო სამსახური“¹⁴.

აი, ასეთი სულიერი დეპრესიის პირობებში დაწერა მან ნაწარმოებები, რომლებსაც გაოცებითა და აღტაცებით შეეგება რუსი მკითხველი. 5 წლის (1825—1830 წწ.) ღუმლის შემდეგ იგი ჭერ ანონიმურად. მერე კი მარლინსკის ფსევდონიმით ბუქდავს პეტერბურგის ჟურნალებში. კავკასიის კასპისპირა მხარე, მისი კულტურა, იონოგრაფია, ისტორია თუ პოეზია ბესტუევეს დაუღალავი შესწავლის საგანი გახდა. დივი მონდომებით დაეუფლა იგი სპარსულ და თათრულ ენებსაც. მკითხველებს იზიდავდა მისი მოთხრობების თემატიკა, დახლართული სიუჟეტები, მწაფრი ენებებით დამუხტული პერსონაჟები. ეთნოგრაფიული მასალის ზღვა, ზოგჯერ სისხლსავსე პეიზაჟები თუ ბატალიური სურათები.

30-იან წლებში დაწერილი მოთხრობები საგრძნობლად განსხვავდება აღრეული პერიოდის ნაწარმოებებისაგან. გაქრა მაშინდელი ოპტიმიზმი, უსრუტუნელობა, განმანათლებლური იდეების გულუბრველო რწმენა. რამდენად ერთგული დარჩა ბესტუევეი თავისი დეკაბრისტული იდეალებისა — აი საკითხი, რომელიც მკვლევარებს დიდად აინტერესებთ. ზოგი ფიქრობს, რომ ბესტუევეს აღარაფერი შერჩა აღრინდელი დეკაბრისტული განწყობილებიდან.

ზოგიც ცდილობს იმ მინიშნებებისა და შენიღბული აზრების გაშიფვრას, რომლებიც გაფანტულია 30-იანი წლების მოთხრობებში. ერთი რამ ცხადია: რევოლუციური ცეცხლი არ განელებულა ბესტუჟევის სულში. აი, ნაწყვეტი წერილიდან, რომელიც მან თავისიანებს გაუგზავნა დაღესტნიდან: „რა ღიღებულ საუკუნეში ვცხოვრობთ! დინასტიები და ხალხები ისაობიან და ჩნდებიან და საღრანგეთი, როგორც გოლიათური დროშა, როგორც საბრძოლო ქვემეხი, ახლაც იძლევა გადატრიალებების ნიშანს“¹⁵ (ივლისსმება 30-იანი წლების ივლისის მოვლენები საფრანგეთში). რაც შეეხება ნაწარმოებებს, რა თქმა უნდა, ნათში ვეღარ ეიპოვით დეკაბრისტულ პროპაგანდას: განპატივებული ოფიცერი, რომელსაც სავანებოდ ადევნებდნენ თვალყურს, რევოლუციის ქადაგალ ვერ გამოდგებოდა. (მაგრამ მოთხრობაში „მოლა ნური“ ჩვენ დავინახავთ. რა დიდი თანაგრძობით და სიყვარულით ხატავს ავტორი თავისუფლებისათვის მებრძოლი გმირის პორტრეტს). 30-იანი წლებიდან მწერალი ადამიანის შინაგანი სამყაროთა დაინტერესებული და პიროვნების პრობლემას ეროვნულ-ისტორიულ თავისებურებებს უქვემდებარებს. ახლა მის მოთხრობებში ისტორიულ-კულტურული ანტურაჟი უბრალო ფონი, დეკორაჟი კი აღარ არის (როგორც, მაგალითად, ლიგონურ ციკლშია). არამედ პიროვნების ხასიათის, მისი ვნებთა ღელვის განმსაზღვრელი ფაქტორია.

ეს იყო მაშინდელი დასავლეთეოროპული რომანტიზმის დამახასიათებელი თვისება. ვალტერ სკოტისა და ეიქტორ ჰიუგოს თავყანისმცემელი, ბესტუჟევი ბეჭათად სწავლობს მათგან ისტორიული და ეროვნული კოლორიტის, ეთნოგრაფიული მასალის მჭიდროდ დაკავშირებას პიროვნების ხასიათთან, ნაწარმოებების ღირითად კოლიზიებთან. ამ პრობლემის გადაწყვეტა სცადა ბესტუჟევი „ამალა ბევსა“ და „მოლა ნური“-ში. ორივე მოთხრობის სიუჟეტი კავკასიური სინამდვილიდანაა აღებული. ვინმე ამალათ ბეგს მართლაც მოუქლავს პოლკოვნიკი ვერხოვსკი, რომელმაც ერთ დროს სიკვდილს გადაარჩინა ეს უმაღლური კავკასელი. მოთხრობაში დახატულია ამალათ ბეგის რთული პიროვნება, ტრაგიკული ფიგურა, რომელსაც ნამდვილ ამალათთან საერთო აღარაფერია აქვს, გარდა მკვლელობის ფაქტისა. აქ გარემოსა და ხასიათს შორის ნიჭუნობრივი კავშირის პრობლემა აზიურ ფონზეა ნაჩვენები. მოთხრობის პირველივე ფურცლებიდან თვალწინ გვიდგება ახალგაზრდა მთიელი, რომელსაც ძვალსა და რბილში აქვს გამჭდარი თავისი ხალხის ხენ-ჩეუელება, ადათ-წესებ. კარგიც და ცუდიც. ასპარეზობაში გამარჯვებული ამალათი კლავს თავის ცხენს მხოლოდ იმიტომ, რომ ქანცაწყვეტილი ცხოველი ბარიერს ვეღარ გადააქტა. მკითხველი დასაწყისიდანვე გრძნობს, რომ ეს დაუოკებელი ვნებების პატრონი უკან არაფერზე დაიხვეს. მცირე წყენასაც არავის აპატიებს.

ენათით, როგორი ნეგობრობა ან როგორი სიყვარული იცის ამ ქედმაღალ-დაღესტნელმა. არსებითად ხომ ან ორი გრძნობის ჭიდილის შედეგია ის ტრაგედია, რომელიც ამალათმა დაატრიალა. სწორად შენიშნა ფ. კანუნოვამ: „თვითონ ამალათისთვის რუსეთ-კავკასიის ურთიერთობის პრობლემა არ არის რამდენაღმე მნიშვნელოვანი“¹⁶. ავტორს ამალათი რომ დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლ გმირად გამოესახა, მაშინ ვერხოვსკის, როგორც მისისხლეტრის, მოკლვა გამართლებული იქნებოდა, მაგრამ ამალათი შორისა პატრიოტული აღტყინებისაგან, იგი შეგუებულია რუსეთთან და ახმეთ ხანის საბედისწერო სტუმრობა რომ არა, არასოდეს მოუვიდოდა აზრად მათთან ურთიერთობის გამწვავება. როცა ახმეთ ხანი მის სახლში სასიკვდილოდ დაკურის რუს

ოფიცერს, ამაღალი იძულებული გახდება მთებში გაიხიზნოს. აქ, მთებში მას დანახვისთანავე შეუყვარდება ახმეთ ხანის მშვენიერი ასული — სულთანეთა. ნწერალი, რა თქმა უნდა, საღებავებს არ იშურებს, რომ ჩრდილოელ მკითხველებს აზიურ მცხენარ სიყვარული დაუხატოს. „ჩემი სახელით შევაძრწუნო ყოველი ავაზაკი და ვატირო ანგელოზნი ჩემის მოქმედებით!“¹⁷ — ემუქრება ამაღალი სულთანეთას, თუ იგი მასთან გაპარვაზე უარს იტყვის.

ერთ-ერთი ბრძოლის დროს ამაღალი ტყვედ უვარდება რუსებს. თითქოს სასიკვდილო განაჩენი გარდაუვალა, მაგრამ პოლკოვნიკი ვერხოვსკი შეიწყნარებს დამორჩილებულ მტერს და მეგობრულად უწვდის მას ხელს. რუსი პოლკოვნიკი — ნათელი, ამაღლებული პიროვნება — უპირისპირდება ამაღალს

ბრძოტიულ, გრძნობაძივარბებულ ნახევრად ველურ კაცსაველს. ვერხოვსკის კარგად ესმის, რომ აქ, ამაღალის სამშობლოში, „გონება არის შებურვილი აყენისა არტახებში... წიგნთა და მაგალითთა მისიონერებისას არა უმოქმედნიათ რა“¹⁸.

და აი, ვერხოვსკი, რომელსაც სჭერა ადამიანის ბუნებაში კეთილი საწყისის არსებობისა, განმანათლებლის გულმშურვალებით შეუდგება ამაღალის „მოქცევის“, წერა-კითხვასაც ასწავლის. ნელ-ნელა იხსნება მთიელისათვის აქამდე ბნელით მოცული სამყარო, ფართოვდება მისი გონებრივი ჰორიზონტი, ფაქიზდება, ნათლდება მისი სული. მოვიყვანო ნაწყვეტს ამაღალის დღიურადან: „მას ეს არის ახალი მსოფლიო, რომელსაც უწოდებენ აზროვნებად? მშვენიერო მსოფლიოვ! შენ დიდხანს იყავ ჩემთვის მღვრიე და შესქელებული, ვითა ირმის ნახტომი, რომელსა იტყვიან, არის შედგენილი ათას ვარსკვლავთაგან. მე მეჩვენება, რომელ გამოვალ ბნელისა ღრუბლისაგან, აღვალ მთასა ზედა ცნობისასა“¹⁹. ორი ერთნაირად ძლიერი გრძნობა იბრძვის მის არსებაში — სიყვარული და მეგობრობა. ამაღალი სწავლობს გრძნობების დაოკებას, თავის დამორჩილებას. ვერხოვსკი მისი კეთილი მოძღვარა, ფრთხილი და დაკვირვებული მრჩეველი — „მე იმასთან, ვითა დედასთან ბარტყი მერცხლისა, რომოვლი ახალ ფრთებსა“²⁰. როცა სულთანეთა ამაღალს შესთავაზებს რუსენისაგან ვანდღომას და მასთან მთაში დარჩენას, ბეგი ახერხებს უარი უთხრას სათაყვანებელ ქალს — მოვალეობის გრძნობა წმიდათაწმიდაა: „ბედმან დამაჯაჟირა მათთან გაუტეხელისა მადლობათა ჭაჭვითა“²¹.

ორთქოს ზეიმობს ცივილიზაციის ყოვლისშემძლეობა, დაარგუნვილია ადამიანში საუკუნეების მანძილზე დაბუდებული ბნელი, სტიქიური ძალები, მაგრამ — მხოლოდ დროებით. სულ მცირე ეპოქე საკმარისი ხდება, რომ ამაღალის გონება ხრიოვ უდანოდ იქცეს და პირველყოფილ ენებებს მოუხმოს. იერსოვსკიმ გილაღატა და გაციმბირებას გაპირებსო, — ჩააწვეთებს ახმეთ ხანი ამაღალს და სულთანეთას ჰპირდება ცოლად, თუ ყალიმაღ რუსი პოლკოვნიკის თავს იხილავს. საბედისწერო გადაწყვეტილება მიღებულია, მაგრამ როლი როდია მისი შესრულება. ამაღალის სინდისი შუოთავს, საშინელი შინაგანი ბრძოლა მიმდინარეობს მის არსებაში, სულთანეთასთან მოსალოდნელი ბედნეგრებაც ველარ ახარებს: „გადვიელი სისხლიან ხალიჩაზე და მოვალ შენთან. აღვასრულებ საშინელ აღთქმას... უმანყო ქალო! შენ იქნები მიზეზი გაუგონარის ავაზაკობისა“²².

ღანაშუელის ჩადენის მომენტიდან იგი შინაგანად დაცარიელებული არსებაა: მოკლული პოლკოვნიკის აჩრდილი „ველგან თან დასდევს საზარელ მოგონებად. მას ყველა ზურგს აქცევს, საცხელეც კი; დაბოლოს, სიცოცხლე-

მობეზრებული, მტერთან უთანასწორო ბრძოლაში ებმება, რომ მტრის ტყვიამ მაინც დაუდუმოს ამბოხებული სინდისი. სულთმობრძავი ამაღათის სახეც რომანტიკოსის კალმისთვის ჩვეული ტიპური სურათია — ვნებათა ჰიდილის უბედური მსხვერპლი, ტრაგიკული ფიგურა, რომელიც თანაგრძნობას თუ არა, სიბრალულს მაინც იწყევს: «გველებრივი კუალი მწუხარებისა, ჩარეცხილი ცრემლთაგან მოყვებზე, ღრმა ნაკეციები შეზღისა, არა დროთაგან დაქრელებული, გარნა ვნებათაგან: და სისხლით დაჩნეული ნაკაწრი უხდენდა მშვენიერსა პირის სახესა, რომელზედაც გამოიხატებოდა როგორიღაც ტანჯვით ტყვენულება, რაღაც უსაშინლეს სიკუდილისა»²³.

ამგვარად, განმანათლებლური იდეებისა და რთული, წინააღმდეგობებით აღსავსე ადამიანური ბუნების შეჯახება პირველის დამარცხებით დამთავრდა. მკვლევარი კოტლიარევსკი აქებს ბესტუევეს იმ უპირატესობის სწორად შეფასებისათვის, რომელიც გააჩნია გრძნობას გონებაზე ყოველ უშუალო, ნახევრად ველურ ნატურაში. «ამალათი ბუნების შეიღია და მოთხრობა მის შესახებ მისი ხელახალი აღზრდის უიღბლო ცდის ისტორიაა»²⁴. ეს მართლაც ასეა, მაგრამ თვითონ ამაღათის სახე არ არის ბუნებრივი, მხატვრულად გამართლებული. როგორც კი ამაღათი ცივილიზაციის ეზიარება (ამას იგი მეტად სწრაფად ახერხებს) და საერთო საკაცობრიო იდეებზე წაუბოროტიკებლად იწყებს მსჯელობას, იგი, როგორც ტიპი, კარგავს მხატვრულ დამაჯერებლობას და ვერხოვსკის რომელიმე პეტერბურგელ მეგობარს უფრო ჩამოჰგავს, ვიდრე გაუნათლებელ აზიელს. მით უფრო მოულოდნელია მკითხველისათვის ასეთი გრძნობაგაფაქიზებული ადამიანისაგან შემადრწუნებელი დანაშაულის ჩადენა. ავტორს სურდა დაემტკიცებინა, რომ ამაღათის ხასიათი განპირობებულია აზიური გარემოთი, ბუნებით, რომელშიც მოუთოკავი ვნებები მძვინვარებენ, და რომ ვერავითარი ცივილიზაცია ვერ ჩაახშობს ამ ყოველსწამლკავ ვნებებს. მან ეს ვერ შეძლო. მარლინსკის ამაღათი ზერეღე, მხატვრულ სიმართლეს მოკლებული ტიპია: თუმცა ავტორს მიაჩნდა, რომ „ამალათის ხასიათი თანაბრად ძლიერადაა გამოსახული პირველი თავიდან, სადაც იგი კლავს თავის ცხენს, რომელსაც არ უნდა გადახტომა, უკანასკნელამდე, სადაც იგი ვერაგულად ასალმებს სიკოცლეს მეგობარს»²⁵.

ვერხოვსკის სახე არ არის მკაფიოდ გამოკვეთილი. იგი ზოგადი რომანტიკული ტიპია, ავტორის იდეალი, განმანათლებელი, ჰუმანისტი, რომელსაც კომპარული წინათგრძნობები უფორიაქებს სულს და სენტიმენტალურად განაწყობს. თუ ამაღათის სახე მისი ქარიშხლიანი ვნებებით დიდხანს შემორჩება მკითხველის მეხსიერებას, ვერხოვსკიზე ამას ვერ ვიტყვით.

და მაინც, ნაკლის წიუხედავად, მოთხრობას ისეთი დიდი რეზონანსი ჰქონდა, რომ 1870 წელს პეტერბურგში ღაიდგა აფანასიევის ოპერა „ამალათ ბეგი“ (ალაზიევიც წერდა ამავე სახელწოდების ოპერას, ოღონდ არ დაუმთავრებია).

მარლინსკის მეორე მოთხრობა — „მოლა ნური“ დაუმთავრებელია. განსხვავებით „ამალათ ბეგისაგან“, აქ კონფლიქტის თავი და თავი სოციალური უთანასწორობაა. ნაწარმოები უბრალო ხალხისადმი თანაგრძნობითა და სიმპათიითაა გამსჭვალული. სამართლიანობისათვის მებრძოლი ტიპის გამოსატყრწად მარლინსკიმ ამჯერად აზიელი ყაიღის სახე აირჩია. მოლა ნურიც, ამაღათივით, რეალური პიროვნება ყოფილა და, როგორც ამტკიცებენ, ჩვენი ავტორი მას შეხვედრია კიდევ. მოლა ნურის პოეტური დახასიათება მოგვკა

ნარლინსკიმ ნარკვევში „გზა ქალაქ კუბაზე“. ამ უცნაური ყაჩაღის უანგარო ბუნება, ლატაკებისადმი დიდი თანაგრძნობა, ოქროსადმი გულგრილობა ფერლის დაუფარავ აღტაცებას იწვევს. ამიტომაც არ დაკმაყოფილდა იგი მოლა ნურის ესკიზური პორტრეტით და იგი მოთხრობის მთავარ გმირად ატკია.

მარლინსკისეული მოლა ნური, როგორც მოსალოდნელი იყო, საგრძნობლად ვანსხეავდება პროტოტიპისაგან. რომანტიკოსი მწერლის კალამმა იგი მსოფლიო სევდით შეპყრობილ პიროვნებად, ამბოხებულ მარტოსულად წარმოგვისახა, რომელსაც კარგად ესმის მოძმეთაგან განდგომის ტრაგედია, მაგრამ ხსნის გზას ვერ ხედავს. აქ იგი თვითონ ავტორია, არსებულით უქმყოფილო, სინამდვილისადმი შეურიგებელი. უფრო ბუნებრივია და, ამდენად, ორიგინალთან დაახლოებული მოლა ნური ლარიბ-ლატაკთა მფარველის როლში. გაჭირვების ეამს იგი მუდამ ხელს უწყდის დამძულ თანამომძეებს — მოუსავლიანობის დროს ხორბლით ამარაგებს, არც ფულს იშურებს, მეფუერი გულუხვობით ასაჩუქრებს მათ, ვისი ქონებაც „ხმლის ქარქაშში ჩაეტყვა“.

მოთხრობას ორი ფაბულა აქვს, რომელთაგან ერთი — ისკანდერ ბეგისა და ჩიჩქინეს სიყვარულის ამბავს ეთმობა, მეორე — თვით მოლა ნურის აღსარებაა. ავტორისათვის გამხელილი. ჩვენ წინაშეა ყაჩაღი — ფილოსოფოსი, რომელსაც შურისძიებაც მოსწყენია და სიმარტოვეც, მაგრამ ველარ დაბრუნება ადამიანებს: „ჩვენ ვაკვყოფს წყარო სისხლისა და მე არა მაქვს ძალი გარდავაბიჯო უკან“²⁶. სიმარტოვეს იგი მიზანტროპად ვერ გადაუქცევია. „სასმინარია კაცთან ცხოვრება, მაგრამ უიმათოთ ცხოვრება უგემურია. მეგობრობა მათთან არის უგუნური და დამაძინებელი თრიაქი, მაგრამ მტრობა არის უმწარესი ნალველისა“²⁷. ეს მრწამსი ისკანდერთან დამოკიდებულებაშიც ვლინდება: ისკანდერ ბეგს, რომელმაც იგი სიკვდილს გადაარჩინა, მოლა ნური მეგობრობას სთავაზობს სანაცვლოდ და საქმიოთაც მალე უმტკიცებს ერთგულებას — არღვევს ინტრიგების ქსელს, რომელშიც მუხანათურად გაუბამთ ახალდაზრდა ბეგი ანჯარებიან ფეთხალსა და ცბიერ მოლა სადექს, და ეხმარება მშვენიერი ჩიჩქინეს დახსნაში.

მოთხრობის მეორე ნაწილი, როგორც ვთქვით, არ არის დასრულებული. ეს მოლა ნურის ისტორია უნდა ყოფილიყო. ყაჩაღი ცდილობს გაამართლოს თავისი სისხლიანი პროტესტი — ბიძის მკვლელობა, რომელმაც დაუნდობლად გაქელა მისი ადამიანური ღირსება და თავმოყვარეობა. ბელინსკიმ თათარი კარლ მორი უწოდა მოლა ნურს და ამ შედარებით გაამასხარავე მისი მეტისმეტად პათეტიკური განწყობილება, ფილოსოფიური განსწავლულობა. „ვინ ლაპარაკობს, — წერდა იგი მოლა ნურის აღსარების შესახებ, — ლივონელი რანდი, იტალიელი ყაჩაღი თუ რომანტიკული სკოლის ფრანგი ლიტერატორი?... არა. ეს არის კავკასიელი თათრის ენა... ქვეიანი თათარი ყოფილა! ჩანს, რომ მეცნიერებას დაუფლებია. ვანსაკუთრებით კი — რიტორიკას“²⁸.

სქემატურია ნაწარმოების მეორე გმირის — ისკანდერ ბეგის სახე. ვერხოვსკის მსგავსად ესეც რომანტიკული ტიპის შტამპია, ოღონდ აღმოსავლური კოლორით შეფერილი. როცა გვალვისაგან შეწუხებულმა დერბენდელებმა, ძველი ჩვეულების თანახმად, გადაწყვიტეს ყველაზე უმანკო და ლამაზი ყმაწვილი, „წმინდა სულითა და გულთა“²⁹, აეგზავნათ მალდარის მთაზე თოვლის ჩაპოსატანად, არჩევანი ისკანდერზე შეაჩერეს. ასე გაეცნო მკითხველი ისკანდერს აველა ამქვეყნიური ღირსებით დაჯილდოებულ ახალგაზრდას, რომელაც გამო-

არჩეულა უპრეტენზიობით, „კმაყოფილებდა მცირე შემოსავალსა მცირე მანდლისაგან და არა მწუხარებდა“²⁹.

მაგრამ მოლა ნურის განცდილი ჩარევა რომ არა, სიღარიბე მას უნაპარო მწუხარების მიზეზად — ქიჩქინესთან სამუდამო განშორების მიზეზად გადაეკეცოდა. ქიჩქინეს ბიძის — შირსა დეთნალის განაჩენი, მისი ზონუნარევი ირონია ისკანდერის მიმართ უღმობელი იყო: „...რით აცხოვრებს ჩემს დისწულსა... რამდენი ჩიტის კვერცხი აქვს სახლში შემოსავალი? რამდენ ჭინკარს ჰყიდის ნაფუძრლიდან? შიშველია, შაშველი, როგორც ქუჩის ბიჭი“³⁰. მაგრამ მოლა ნურის წყალობით, ყოველივე კეთილად მთავრდება: „ერთი მუჟა ფქვილი, ერთი ჯამი წყალი“³¹. ყარაბაღელი ცხენი, ქიჩქინეს სიყვარული და ისკანდერი უბედნიერესი კაცია ამ ქვეყანაზე.

ღერბენდელები თვითონ ალ. ბესტუჟევს უწოდებდნენ ისკანდერ ბეგს, ალბათ იმ თვისებების გამო, რომლებიც ასე უხვად დაანათლა მწერალმა თავის გმირს.

ბიპერბოლურია ჰაჯი-უსუფის სახე, რომელსაც ყოველი ბუჩქი ავაზაკად ეჩვენება და მაინც ვაჟაკობაზე დებს თავს. „თუ ჩვენს თავზედ ეს გიაურები არ გეყვანდეს, აბა, ჩვენ რა დაგვსხამდა კედელშუა: თოფი მხარზედ, ფეხი — აჯენდში და ძლივს, რაყი მთვარე ამოვიდოდა — გაბრთხილით, ჭარავანო“³².

ამ „თავზეხელალებულ ვაჟაკს“ ერთი შემახილით აყრევივნებს იარაღს მოლა ნურის ახალგაზრდა ცოლი — გულშადი.

აქვე ვიტყვით ქალთა ტიპების შესახებ. ორივე მოთხრობაში (გამონაკლისს შეადგენს გულშადი) ისინი ტრადიციებით გასრესილი, პასიური არსებებია, რომელთაც წართმეული აქვთ თავდაცვის უფლება. მოხდენილად შენიშნა მათზე კოტლიარევესკიმ: „კავკასიელი ქალიშვილები სათნო მხეცუნები არიან, რომელთაც კბენა არ იციან“³³.

უფრო ძლიერია მარლინსკი „მოლა ნური“ ყოფითი დეტალების, გარემოს აღწერისას. აქ ავტორის უნებურად რეალისტური ელემენტების ნაკადი იჭრება მოთხრობაში. ესეთია თუნდაც მასობრივი სურათები შაჰ-ჰუსეინის რელიგიური სპექტაკლის წარმოდგენისას: ჩადრიანი ქალებით მოფენილი ბანები, სადაც ისკანდერი ეძებს თავის ქიჩქინეს და გზადაგზაისმენს გულანდელ საუბრის ქალებისა, რომელნიც მუდამ ბოქლომდადებულ ბავშვებს მხოლოდ თავწყობის ადგილას თუ გახსნიან და თავიანთ გულისტიკულთა, ყველაზე ინტიმურ განცდებს დაუფარავად უზიარებენ ერთმანეთს. ამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტად, მარჯვედ მოწოდებული საუბრიდან მკითხველს შეუმჩნევლად ექმნება სრულიად გარკვეული წარმოდგენა ბნელ აზიურ აღათ-წყესებზე. „ამალათ ბეგსა“ და „მოლა ნური“ მარლინსკი ფართოდ იყენებს ფოლკლორულ მასალას. მოკვივონათ „მოლა ნურის“ მხატვრულ ქსოვილში ოსტატურად ჩართული ლეგენდა ქალაქ ღერბენდის წარმოშობის შესახებ, ან ახვეთ ხანის მოსწრებულ იგავები „ამალათ ბეგიდან“. მოთხრობებში ვხვდებით აგრეთვე მთიელთა სიმღერებს, რომელთაგან განსაკუთრებული დინამიკურობითა და ემოციურობით გამოირჩევა მთიელთა სიკვდილის სიმღერა — „Слава нам, сироте враны, Аля-га, аля-гу“. (იგი მეტად მოსწონდა ბელინსკის). ამ სიმღერას მღერიან ალყაშემორტყმული მთიელები, რომელნიც, გრძნობენ რა აღსასრულის ნოახლობას, ხოცავენ თავიანთ ცხენებს, ამტკრევენ დაცლილ თოფებს და ხანკლებით ეკვეთებიან რუსებს. ბესტუჟევი, რომელიც თვითონ საარაკო სიმ-

მაციტ გამოირჩეოდა, მთიელთა ვაჟკაცობის დიდი თაყვანისმცემელი იყო. „როგორი ხელოვნებით იბრძვიან ისინი, რა გმირულად იციან სიკვდილი“³⁴ — წერდა იგი ერთ-ერთ პირად წერილში. ერთგან მწერალი მთიელთა დიდებულ ჩვეულებას გვიქმნის: „როცა მტერს თავს დაესხმოდნენო, „არა ჰსწავდნენ სასლსა, არც განგებ აფუჭებდნენ ჭეჯილს, არ ამტვრევდნენ ხეხილს და ყურბენსა... ეს არს სათნოება, რომლითაც შეეძლოთ ეამპარტანათ ერთა თვით განათლებულთა, თუკი ესე ჰქონდეთ“³⁵.

ბესტუევეს ეროვნული კოლორიტის გამაწვლელი შეგრძნება და განუცოცხლებელი იუმორი ახასიათებს. წაიკითხათ მის „მოლა ნურს“ და არასოდეს დავაიწყებდით საღაჩანე ფენსორთხმული, ისინი წვერმელებილი მოლეზი, რომელთა „ტყუილმეტყველების ნიაღვრით შეიძლებოდა დაბრუნებულიყო სამი თვალი წისქვილი“³⁶. ყმაწვილკაცები კი მათ წინაშე ხმას ვერ იღებენ, რადგან „აზიამი ტუჩები, არა შეეჭურვილი წვერითა, ვერ ვაბედავენ გაერონ რჩევაწი და. თუ გაიღებინან, მარტო დასამტქნარებლად“³⁷.

აგერ ცბიერი მირზა ფეთხალი. „მისი ყოველი სიტყვა დამაჭრელი ნულია, მიმოივლის გულში, თითქოს ვარდის ზეთი ისხმის სულში. ამდენის სპარსული და არაბის ლექსებით გაგიტენთ ყურებს... რომ ხელებს ჩამოუშვებთ, მრთულ დალისტანში ვერ იმოვით 2 კაცსა, რომ იმის სიტყვას მიხედნენ გინდა ნახევარსაც“³⁸. ან კიდევ: „უპატივეცემულესი მირზა ფეთხალი ისმაილ ოღლი ნელიად გააბიჯებდა ერთი ქვიდან მეორეზედ, კალთები მისი ჩოხისა ჩვეულებისამებრ არ ჰქონდა აკეცილი და მიჰკვიდნენ ქუჩის მტვერსა. დიდრო ეანი ქუსლიანი ქოშები ვარდებოდა ცულ მოკირწყულ გნაზედ“³⁹. აღმოსავლური კოლორიტის ყველა ეს წერილმანი მკითხველს ისე აღებუტდება გონებაში, თითქოს თვითონაც გვერდით მიჰყვებოდეს ამ დაუღვეარ მოლას დერბენდის ვიწრო, ბინძურ ქუჩაზე.

ეს უყვე აზიურ ტყუილებს სეტყვასავით გვიშენს ტრაბახის დიდოსტატი უსუფი. ა.ა. ერთ-ერთი მათგანი: „შენთან არ იყო, რომ თავი მოესპერ ბაირაღჩისა... არამზადა ასეთი გაჯავრებული იყო ჩემზედ, რომ მოჭრილმა თავმა ფეხის თათებზედ მიკბინა“⁴⁰.

მაგრამ მარლინსკისეული იუმორის გამოდევნება შორს წაგვიყვანდა. ორივე მოთხრობაში შეამჩნევთ ისტორიული თუ ეთნოგრაფიული კომენტარების ნეტისმეტ სიჭარბეს. ავტორს შეუძლია გაწყვიტოს სიუჟეტური ხაზი და რამდენიმე ფურცელი დაეთმოს მოსაწყენ წიაღსვლებს, რომელთაგან კარგა მოზრდილი ნარკვევი გამოვიდოდა. როგორც ჩანს, მაჰლინსკის სურდა გაეზათიღებინა უხეირო მწერლების მიერ შექმნილი მითები კავკასიის შესახებ. რომლებიც მას აღიზიანებდა და მკითხველ შეცდომაში შეჰყავდა. ამ მიზნის მისაღწევად იგი არ ერიდებოდა კომპოზიციურ დარღვევებსაც. თუმცა თვითონვე დასტინოდა წერის ამგვარ მანერას: „ზოგჯერ ჩვევია მკითხველს სისულელეებით გაუღვიძრო მოუთმენლობა: ეს არის რეჩიტატივი ოპერადან, რომლის დროსაც ოჯენს შეგიძლიათ მიერთეთა ნაძებვარი. მოაწმინდოთ ცხერი და თვალი ჩაუკრათ ვინმეს“⁴¹.

მკითხველს ღლის პერსიის ასევე გაკიანურებული აღწერა, რა თქმა უნდა. როცა უღიღამოა და ფერგატრეცილი. მაგრამ ზოგჯერ მწერალი ბუნების შთაბეჭდვად სურათებსაც გვიხატავს. ასეთია, მაგ., თერგის აღწერა „ამალათ ბეგში“. „ველურ მშვენიერ არს მქუსარე თერგი დარბელის ხეობაში. მუნ ვითა გენია აღავსებს ძალსა ცოთგან, და ერკინების ბუნებაა, ზოგან

ქსწორე და ელვარე, ვითა მახვილი, ზოგან შეადება მრისხანებისაგან, ღრიალებს და გამოჰხრავს ვითა მძვინვარე ნადირი უქუნოვანთა მთათა“⁴².

მწერლის ენა ირანულ ხალიჩასავით მოხატული და ყვაევილოვანია. რამდენადაც მისი კრიტიკული წერილების ენა უბრალოა და გამომსახველი, იმდენად ზაღაღფარლოვანი და მოჩუქურთმებულთა მხატვრული ნაწარმოებების ენა. სწორედ ამ მოოქროვილ ენას, გადატვირთულს რიტორიკით თუ ეპიგრამა-კალამბურებით, უწუნებდა მას ბელინსკი. გმირების ენაც ნაკლებად ინდივიდუალურია, თითქოს არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან. „მარლინსკის ყველა წოთხრობის ენა რომ თვალდახუჭულებმა მოისმინოთ, — წერდა ბელინსკი, ვერც კი გამოიცნობთ, ვინ ლაპარაკობს — მეზღვაური ოფიცერი, ველური ჩერქეზი, ლიკონელი რაინდი... XV—XVI საუკუნეების რუსი ბოიარი, ქალი თუ კაცი, მოხუცი თუ ყმაწვილი: ამაღათ ბეგი თუ ორატორი მეჩხურე“⁴³. მოვიყვანთ მაგალითს: „აბა, ადი ბანზედ, ქასიმ. უყურე, ხომ არ სწვეთამს ნამსა ახალი რქა მაისის მთვარისა, ხო არ იმალება მთვარე ღამის ცის ცისარტყელაში, როგორითაც მარგალიტი სადაფისა ბუდეში“. „არა, ამი, წმინდას სილურჯენი მოსტურავს მთვარე, ცრემლის მაგიერ ისარს გამოჰყრის ზღვაში“⁴⁴, — ასე ნატოვნად საუბრობენ „მოლა ნურის“ ეპიზოდური პერსონაჟები — ბიძა-მამის-შვილი, რომელნიც მხოლოდ აღმოსავლური ფონის შესაქმნელად დასჭირდა ავტორს. იუსუფი ხომ სიტყვას არ იტყვის უბრალოდ, როცა შია, ის აცხადებს: „მე... ვგრძნობ გველვას ჩემ მუცელში. ასეთი გველვა არის, რომ მგონია ბებერამ თავის ქსელი გააბა“⁴⁵. ან კიდევ: „ასეთი მშვიერი ვართ, რომ ნიანგს, რონელზედაც დედამიწა დგას, შთავსთქამლით“.

„რომანტიზმი, მარლინსკის შეხედულებით, კემშარიტების აღფა და ომეგაა, ქვეყნიერების ქვაკუთხედია, ყოველგვარი სიბრძნის გასაღებია, ყველაფრის ამოხსნაა დედამიწაზე და ქვესკნელშიც, ყველა მიზეზი, ყველა საწყისის საწყისი, ყველა გამოცანის ამოცნობაა, დედაბრის ცხვირზე წამოსკუპული წეკეკით დაწყებული და გენიოსის იღუმალა ფიქრით დამთავრებული“⁴⁶, ასე დასცინოდა ბელინსკი ბესტუევეის ფანტიკურ ერთგულებას რომანტიზმისადმი. მწერლის კრიტიკულმა წერილებმა, ისევე როგორც მხატვრულმა ნაწარმოებებმა, თავის დროზე დიდი როლი შეასრულეს კლასიციზმის, სენტიმენტალიზმისა და თვითონ რეაქციული რომანტიზმის დათრგუნვისათვის ბრძოლაში, მაგრამ, სამწუხაროდ, ახალ, რეალისტურ მიმართულებასაც იგი მტრულად წეგება. (ხომ ცნობილია, რომ ბესტუევეი აღმერთებდა პუშკინის „კავკასიის ტყვეს“. „ბაღისარაის შადრევანს“ — რომანტიკულ ნაწარმოებებს და არ წოსწონდა არც „უევენი ონეგინი“, არც „ბორის გოდუნოვი“). რეალიზმი, როგორც მხატვრული მეთოდი, ბესტუევეისათვის ბოლომდე უცხო და მიუღებელი ღარჩა. მაგრამ 30-იან წლებში მისი მოთხრობები დადებითი მოვლენა იყო რუსულა ლიტერატურისათვის. ცდება შარუბიჩი, როცა ბესტუევეის ამ პერიოდის ნაწარმოებებს ანაქრონიზმად თვლის. სწორედ ამ წლებში დაიმკვიდრა მარლინსკიმ პროზის უგვირგეინო მეღის სახელი. შარუბიჩი წერს: „მარლინსკის მოთხრობები შეტევის შემდეგ „ვაშას“ ჩახილი იყო და დეზორგანიზაციის გამოწვევა უფრო შეეძლოთ იმდროინდელი რუსეთის პროგრესული ძალების რიგებში, ვიდრე აუტყინება. მარლინსკის მოთხრობების პროგრესული მნიშვნელობა ღრთა განმავლობაში ამოიწურა“⁴⁷.

აქედან იმ მცდარი დასკვნის გაკეთება შეიძლება, თითქოს ბესტუევი 30-იან წლებშიც არ მალავდა თავის დეკაბრისტულ განწყობილებას და, დონკისოტური გულუბრყვილობითა და ოპტიმისტური იმედებით აღსავსე, მთელი სმით ქადაგებდა რევოლუციურ იდეებს.

თუ ბესტუევის ნაწარმოებთა პროგრესული მნიშვნელობა მალე ამოიწერა, ეს იმიტომ მოხდა, რომ რომანტიზმი როგორც ლიტერატურული მიმართულება საკმაოდ მოძველდა და თავისი პოზიციები რეალიზმს დაეთმო, მაგრამ ბესტუევემა, როგორც კრიტიკოსმა და პროზაიკოსმა, სასიკვდილო ლახვარი ჩასტა დრომოქმულ ლიტერატურულ მიმართულებებს და ეს ცოტას როდი ზემოწავდა. ისევე ბელინსკის სიტყვები მოვიშველიოთ: „და მაინც, მარლინსკი სამუდამოდ დარჩა შესანიშნავ პიროვნებად რუსულ ლიტერატურაში. მისი დიდება და დაცემა იმის მკვეთრი და ქვეის სასწავლი მავალითია, თუ რაოდენ არამყარია ზოგჯერ ყველაზე ბრწყინვალე წარმატებანი ლიტერატურათა გარდამავალ ეპოქებში“⁴⁸. მარლინსკის კიდევ ერთი ნაწარმოები დაიბეჭდა „ცისკრის“ 1853 წლის მესამე ნომერში. ესაა „ღამე ხომალდზე“, მისი ერთ-ერთი აღრინდელი მოთხრობა, ყმაწვილური „შეცოდება“, რადგან ნაწარმოები წმინდა სენტიმენტალური ხასიათისაა. აქ გადმოცემულია შოტლანდიელი ჰაბუკის ტრაგიკული სიყვარულის ისტორია, რომელიც უიდეო ევროპული სენტიმენტალიზმის გადაზღვრებას წარმოადგენს: კაპიტან რონალდის შეუყვარებია ადმირალ ასტონის მომხიბლავი ქალიშვილი (ირიგინალში — მერი, ქართულ თარგმანში — მარიამი), რომელსაც იგი ზღვაში დახრჩობისაგან გადაარჩენს. მაგრამ გოგონა მის უანგარო სიყვარულს რატომღაც ლორდების უგულო თაყვანისცემას ამჯობინებს (თუმცა ავტორი გვიმტკიცებს, რომ რონალდი დიდგვაროვნებით და სიმდიდრით არავის ჩამორჩება). სასოწარკვეთილი ჰაბუკი ესპანეთში გადაიხვეწება მოხალისედ. ხოლო ლონდონელ არისტოკრატთა გულგრილობა უღმობლად ამსხვრევს მერის ილუზიებს. იგი სულ უფრო ხშირად იგონებს ერთგულ რონალდის, სევდა და სინანული იპყრობს, ყვავილივით ჰქნება, იღუპება. ეს მელოდრამული სიუჟეტი, რომელსაც ნაძალადევი კონფლიქტი უდევს საფუძვლად, როგორც ვთქვით, ევროპული სენტიმენტალიზმის გავლენითაა შექმნილი და ავტორის რომანტიკული შემოქმედებიდან უიზბლო გამონაკლისია.

ქართველი მკითხველი მარლინსკის 50-იან წლებში გაეცნო. ამ დროისათვის იგი რუსეთში არამცთუ აღარ სარგებლობდა შოლური მწერლის სახელით, თითქმის დაიწვებულიც იყო. ქართველ მკითხველებში ბუნებრივია, „ამალათ ბეგი“ და „მოლა ნურა“ იმ დაუოკებელ აღტაცებას ეერ გამოიწვევდა, რომელმაც 30-იანი წლების რუსეთი შეძრა; იქნებ ზოგიერთი გულუბრყვილო ქართველი გაენაწყენებინა კიდევ (მოვიგონოთ პაროდია ქართულ ცხვირზე „მოლა ნურიდან“: „ყოველნი რომაულნი და ნემენცურნი ცხვირნი უნდა დარწარხნენ სირცხვილისაგან ქართულ ცხვირთან... რა საუცხოო ცხვირებია — გედიანნი, მალაღნი, მრგვაღნი და... ისე გამოღვივიან...“, ზელი რო დააკაროთ, კახური გამოესხურებათ“⁴⁹.

ის უამრავი ეთნოგრაფიული თუ ფოლკლორული ცნობაც, რასაც ხარბად ეწაფებოდა რუსი მკითხველი მარლინსკის მოთხრობებში, არ წარმოადგენდა ქართველებისათვის სახალეს. ამგვარად, აღმოსავლური ეგზოტიკის სიცხოველი „ცისკრის“ მკითხველთათვის ძალადაკარგული იყო. ამიტომაც აღარ გვიკვირს დავით დადიანის გულისწყრომა, გამოთქმული ეურნალის მისამართით:

„ცისკარში“ რაღაგებაც გაუგებელს ამაღათ ბეგსა ბეჭდვენ. რატომ აფუქვენ ქალაღს და დროს კარგვენ. განა ძუელი ლეჭები და უცხო-უცხო მოთხრობა არ იშოვება საქართველოში?»⁵⁰. მაგრამ ისიც ნუ დაგვაიწყდება, რომ 180-იანი წლების დასაწყისისათვის ქართული პროზა ორიგინალური მოთხრობების მწვევე ნაკლებობას განიცდიდა. სწორია მ. გოცაძის მოსაზრება: „რელაქტიური თავისი კურნალის ერთ დიდ ნაკლს ამჩნევდა, სასწაულოდ იმას, რომ პროზაში აშკარად ვარაუდდა პროზას და ანტიომ იგი ცდილობდა, რომ ჟურნალის ეს ნაკლი გამოსწორებინა. მაგრამ ორიგინალურ მოთხრობათა უქონლობის გამო გ. ერისთავი მას თარგმანით ავსებდა“⁵¹.

სხვა საკითხია, რომ ამ დროისათვის მას რუსულ ლიტერატურაში ბევრად უკეთესი არჩევანი ჰქონდა. „ამალათ ბეგი“ და „მოლა ნური“ გიორგი ერისთავმა თავის მძასთან — ივანესთან ერთად თარგმნა, სოლო „ღამე ხოშალღზე“ უთარგმნია ლუკა ისარლიშვილს. თუ „ამალათ ბეგისა“ და „მოლა ნურის“ თარგმანს მცირეოდენი გამართლება მაინც ჰქონდა (კავკასიური თემა, 1852—1855 წლებში გვლავ ვაწვავებულ ბრძოლები რუსეთსა და კავკასიის მთიანეთს შორის), სრულიად ზედმეტი იყო მესამე მოთხრობის თარგმნა, რომელიც ცაქემლიანი სენტიმენტალიზმის ნიმუშს წარმოადგენს და რომლის ავტორობაზე მოგვიანებით, ალბათ, თვითონ ბესტუევეიც სიამოვნებით იტყოდა უარს.

თარგმანის ენა საკმაოდ უხეირია. ბევრი წინადადებიდან აზრის გამოტანაც კი ჰირს. სტილიც საოცრად ჰრელია. არაერთგვაროვანი არქაული ენით დაწერილ პასაჟებს ენაცვლება მეტად მდარე სასაუბრო ენით გადმოღებული ადგილები, რომელთაც მხატვრობისა არაფერი სცხიათ. მაგალითად: „ვეგანობ, თითქოს სული ჩემი განიშლება და მოფენს სიყვარულთა სურვილითა ქვეყნისა, ვითარცა ოქანე ბრწყინვალის სიყვარულისა ზვირთითა“⁵². „ეგ აქ სამსახურში იმისთვის თურმე წარმოვიდა, რომ იმ ცოლ-ქმარზე კორი არ ვაკეთებულყო“. „ღიღი ხანი არ არის, მაგის ბედნიერება თუ უბედურება. მომკვდარა აზგის მეგობარი რაყიფი“⁵³.

როგორღა იგრძნობდა ქართველი მკითხველი მარლინსკის ენისა თუ სტილის სინატიფეს, მისეული გამოთქმების ბრჭყვიალა სილამაზეს, რომელთაც ორიგინალის გამო ერთ-ერთმა თანამედროვემ „ბესტუევეის წვეთებიც“ კი უწოდა! „...გარეული ნადირი, რომელიც დაამშვიდა ვერხოვსკიმ, რომელიც პყვანდა დაძინებული ამაღათ, აეშო ჭაჭვიდან“⁵⁴ ან კიდევ: „ხან საგე მისი მიიღებდა დაციხებითს ღასიათსა, გარნა შეიცვლებოდა გაჭყვრებითსა სიწითლეში, მოკლედ ლაპარაკობდა საყვედურიანთ“⁵⁵. მსგავსი აზრდაბნელებული და უნიათო არქიტექტონიკის წინადადებები მრავლადაა თარგმანში.

ვხვდებით ასეთ კუროზულ თარგმანსაც: „დაღალღუნი ცხენნი მათნი, ბოკულნი ქაღითა და ოფლითა, ჩამოსწვეთდნენ ვიწრო ბილიკზედ, რომელზედაც აღვიდოდნენ მთაზედ“⁵⁶. „მხოლოდ უფსკრული ყრუდ ღრიალებდა ვითა ტიფრი, როდესაც შეჭამა თავის მსხვერპლი და გაიღოკ ტუჩებსა“⁵⁷. როგორც ვხვდავთ. აქ უნეშადაა ღარღვეული ელემენტარული ლექსიკურ-გრაამტიკული ნორმები. ღომილის მომჭრელი კვლები: (უკეთილშობილება — ЕСТЬ. УГО РОДИО) წითელმეტყვერნი — краснотамъ, ახ ოხობოდნენ — ахали-охлали), უამრავი ბარბარისმი (ჩურჭეკი, რაზბონიკები, ოტპუსკი, ბუთილკა, ხრენი, იაბუნდიკური...), კორექტურული შეცდომების ზღვა კიდევ უფრო ამცირებს თარგმანის ისედაც მცირე ღირსებებს.

მთიელთა სიყვდილის სიმღერა, რომელიც ასეთი მომხიბვლელია და შთაბეჭედავი, სულაც არ უთარგმნიათ გიორგი და ივანე ერისთავებს, სოლო და-ნარჩენი ლექსები — მეტად უფერულად.

ლუკა ისარლიშვილის თარგმანიც შესრულებულია ძნელად გასაგები, არ-კაული ენით. აქ შედარებით დაცულია სტილის ერთგვაროვნობა, თუმცა უხე-ში რუსიციზმისაგან არც ეს მოთხრობაა თავისუფალი.

1967 წელს ელ. უბილაძემ და ნ. მიჭავაძემ კვლავ თარგმნეს „ამალათ ბეგი“ და „მოლა ნური“ — მოთხრობები, რომლებიც დღეს მხოლოდ ლიტერატურის ისტორიკოსს თუ დაინტერესებს, კარგი იქნებოდა მთარგმნელებს მიეწოდები-ნათ ქართული მკითხველისათვის მარლინსკის კრიტიკული წერილები, რომ-ლებიც ახლაც გვიზიდავს ანართა სიცხოველით და სიმახვილით, ფაქიზი გემოვ-ნებით და დახვეწილობით.

გ ა მ ო ყ ე ნ ე ბ უ ლ ი ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა

1. ბ. ბელინსკი, რჩული თხზულებანი, ტ. 1, 1952, გვ. 132.
2. «Полярная звезда», литературные памятники, 1960, გვ. 26.
3. იქვე, გვ. 492.
4. В. Г. Белинский, Собрание сочинений, т. 1, 1913, გვ. 526.
5. ბ. ბელინსკი, რჩული თხზულებანი, ტ. 1, 1952, გვ. 132.
6. «Полярная звезда», литературные памятники, 1960, გვ. 119.
7. იქვე.
8. Ф. Канунова, Эстетика русской романтической повести, 1973, გვ. 183.
9. „ცისკარი“, 1852, № 1, „მოლა ნური“, გვ. 29.
10. Семевский, Бестужев на Кавказе, неопубликованные письма к матери, сестрам и братьям, 1938, გვ. 47.
11. Басильев, Бестужев-Маршеский на Кавказе, 1939, გვ. 87.
12. Семевский, «Отечественные записки», 1860, გვ. 46
13. იქვე, 1870, № 6, გვ. 504.
14. Письма Бестужева к Н. А. и К. А. Ползуным, გვ. 485.
15. «Русский Вестник», 1870, № 6, გვ. 506.
16. Ф Канунова, Эстетика русской романтической повести, 1973, გვ. 208.
17. „ცისკარი“, 1852, № 7, გვ. 48.
18. იქვე, № 8, გვ. 37.
19. იქვე, № 6, გვ. 31.
20. იქვე, გვ. 32.
21. იქვე, № 7, გვ. 43.
22. იქვე, № 2, გვ. 44.
23. იქვე, გვ. 83.
24. Котляревский, Декабристы, 1907, გვ. 247.
25. «Русский Вестник», 1861, из письма Ползунову.
26. „ცისკარი“, 1852, № 1, გვ. 33.
27. იქვე, № 2, გვ. 34.
28. ბ. ბელინსკი, თხზულებათა კრებული, ტ. 1, 1948, გვ. 548.
29. „ცისკარი“, 1852, № 1, გვ. 29.
30. იქვე, გვ. 47.
31. იქვე, გვ. 30.
32. იქვე, № 2, გვ. 14.
33. Котляревский, Декабристы, 1907, გვ. 247.
34. «Русский Вестник», 1870, № 5, გვ. 259.
35. „ცისკარი“, 1852, № 5, გვ. 33.
36. იქვე, № 2, გვ. 18.

37. იქვე, გვ. 16, 17.
38. იქვე, გვ. 21.
39. იქვე, გვ. 26.
40. იქვე, გვ. 14.
41. «Русский вестник», 1901, № 5, № 6.
42. «ოსკარი», 1852, № 5, გვ. 28.
43. ბ. ბელინსკი, თხზულებათა კრებული, ტ. 1, 1949, გვ. 543.
44. «ოსკარი», 1852, № 2, გვ. 10.
45. იქვე, გვ. 45.
46. В. Г. Белинский, Собрание сочинений, ტ. 1, 1918, გვ. 528.
47. Шаруниш, Декабрист Бестужев, 1962, გვ. 49.
48. ბ. ბელინსკი, თხზულებათა კრებული, ტ. XI, გვ. 152.
49. «ოსკარი», 1852, № 1, გვ. 51—52.
50. შარქის სახელობის თბილისის საჯარო ბიბლიოთეკა, ხელნაწერთა ფონდი 40/41.
51. «ქართული ეურნალისტიკის ისტორია», თბ., 1954, გვ. 326.
52. «ოსკარი», 1852, № 7, გვ. 11.
53. იქვე, № 6, გვ. 44.
54. იქვე, № 7.
55. იქვე, № 4, გვ. 51.
56. იქვე, გვ. 34.
- იქვე, № 2, გვ. 31.

В. Г. ГАБЕДАВА

ПЕРЕВОДЫ РАССКАЗОВ А. БЕСТУЖЕВА НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ЦИСКАРИ»

Резюме

Имя Александра Бестужева прочно утвердилось как в русской литературе, так и в истории. Он принадлежал к числу тех счастливых писателей, которые с первого раза овладевают сердцем и разумом читателей. Нам сегодня кажется преувеличенным то всеобщее восхищение, но для того времени популярность Бестужева была вполне закономерной.

В то время в русской литературе господствовал дух классицизма, процветал и сентиментализм, страницы журналов были наводнены слезами героев, позанимывавших из иностранной литературы. На фоне этой салонной, бесцветной и безыдейной прозы рассказы Бестужева выгодно отличались пафосом борьбы, высокими идеалами и романтическим вдохновением. И на самом деле, он является начинателем романтизма в русской литературе.

С переводами Бестужева грузинский читатель впервые познакомился в начале 50-х годов. К тому времени Александр Бестужев уже не пользовался именем модного писателя, в России, наоборот, он был забыт.

Естественно, что его рассказы «Амалат Бек» и «Мола Нур» не могли вызвать в грузинском читателе того большого восторга, который потряс Россию 30-х годов. Эти два рассказа перевел Георгий Эрнстави вместе со своим братом Иваном, а «Ночь на корабле» — Лука Исарлишвили.

Язык переводов довольно неудачен. Во многих предложениях трудно что-либо понять. Стиль крайне неоднороден, часто встречаются корректурные ошибки.

წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა

თეოლოგია კურსი

ფანტასტიკის არსი ჯადოსნურ ზღაპარში

ჯადოსნურ ზღაპარში ფანტასტიკურ გამოწვევად მიჩნეულია ის, რაც რეალური სინამდვილას ყოველდღიურ ჩარჩოებში ვერ ეტყევა, თუმცა გამოწვევას შეიძლება ჰქონდეს როგორც კონკრეტულ-ისტორიული საფუძველი, ისე ცხოვრებისეული შინაარსი [1, 2]. საზღაპრო ფანტასტიკის სპეციფიკის დასაბუთებისას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იმენს მისი შინაარსობრივი მხარე. საზღაპრო ფანტასტიკის საფუძველად, უწინარეს ყოვლისა, ხალხის უკეთეს მერმისზე ოცნება უნდა მივიჩნიოთ [3].

ტრადიციულად ჯადოსნურ ზღაპარში ადამიანთა წარმოსახვის მიერ შექმნილი ფანტასტიკური სახეები სინამდვილეს ცხოვრების რეალურ ფორმებში კი არ გამოხატავენ, არამედ გამოვლინს, სინამდვილეში არ არსებულს ეყრდნობიან. ამგვარ ფანტასტიკას მხატვრული ფუნქცია გააჩნია, რომლის მიზანია ობიექტური სინამდვილის გარდაქმნა. ცხოვრების სხვადასხვა მხარის გამოხატვისას (ერთის დაგმობა და მეორის მიღება) ყურადღება გამახვილებულია მხატვრული სიმართლის დამაჩვენებლად განხილვის, ამ სიმართლის ადამიანზე ემოციური ზემოქმედების აუცილებლობაზე.

მხატვრული სიმართლის გამოხატავად ფანტასტიკის მოხმობას განაპირობებს რეალურ ცხოვრებაში არსებული სოციალური და ეკონომიური პრობლემების გადაჭრელობა. იდეალების განუხორციელებლობა, უპერსპექტივობა ოცნებისაკენ უბიძგებდა, შეუზღუდველი ფანტაზიის ასპარეზს უშლიდა მშრომელ ადამიანს. სოციალური ჩაგვრის თავიდან მოსაშორებლად ადამიანები ოცნებაში ქმნიდნენ დევეგირ ვაჟაკთა ისეთ მხატვრულ სახეებს, რომლებიც თავდაუზოგავად ებებებოდა მჩაგვრელებთან ბრძოლაში და საკუთარ თავში პოეზიას იმგვარ ენერჯიას, რომ დაამარცხონ ისინი, თავისუფლება მოუტანონ ხალხს. რეალურ ყოფაში დამკვიდრებული სიღარიბისაგან თავის დასაღწევად ადამიანები ოცნებობდნენ არაჩვეულებრივ, „უცეცხლო საქმელებზე“, ფანტასტიკური სიმდიდრის სასახლეებსა და ბედნიერ ცხოვრებაზე.

ამგვარმა ფანტასტიკამ თანდათან შეიძინა მხატვრულ-ესთეტიკური ფუნქცია. ამ მიდგომით აღიქვამს იგი სინამდვილეს, რომელსაც უსათუოდ „გარდაქმნილს“ თავისი მოთხოვნილებების შესაბამისად. ადამიანი ფანტასტიკით, ქმნის იმის საპირისპიროს, რისი დაგმობაც სურს რეალურ ცხოვრებაში, ოცნებობს და ნაოცნებარს ისეთ ფორმას უძებნის, რომ სასურველი ყოფა შესაძლებლად ესახება. სასურველის შესაძლებლად წარმოდგენა იმაზე მიგვანიშნებს, რომ ზღაპარში ფანტასტიკას დაკისრებული აქვს მხატვრული პირობითობის შექმნის ფუნქცია. ჯადოსნურ ზღაპარში მხატვრულ პირობითობაზე მილიწინებს დასაწყის ფორმულებშიც ხვდებით. პირობითობის სფეროდანაა სასწაულებრივი გარდაქმნების მთელი სერია, რომელთა გარეშეც ჯადოსნური ზღაპარი დაკარგავდა თავის სპეციფიკას.

ჯადოსნურმა ზღაპარმა აითვისა და თავისებურად გადაამუშავა საზღაპრო ფანტასტიკის საფუძველი — პირველყოფილი მითოლოგიური წარმოდგენები და წეს-ჩვეულებები, დაუქვემდებარა ისინი თავის მიზნებს, შესძინა გარკვეული მხატვრული აზრი, „გააყოველღაობა“ [4].

ჯადოსნური ზღაპრის სამყარო ფანტასტიკის ნაყოფია. იგი საოცრად შორს

დგას რეალური სამყაროსაგან, აქვს თავისი კანონები, რომლებიც საზღაპრო ცხოვრებაში შეუცდომლად ტარდება. ამ კანონთა დანიშნულებაა განამტკიცოს ერთი მორალი — ბოროტზე სიკეთის გამარჯვების მორალი. ამის განსაზღორციელებლად ჭადოსნური ზღაპარი განუწყვეტილად მიმართავს სასწაულებრივ გარდაქმნებს. ჭადოსნურ ზღაპარში ყველაზე საოცარიც კი შესაძლებლად არის წარმოდგენილი და ყოველივე გმირის დახმარების ფუნქციისაა. რთული დავალების შესრულებისას გმირისთვის (განსაკუთრებით ეს სასწაულებრივი დამხმარისათვის) სირთულეს არ წარმოადგენს ერთ ღამეში საოცარი სასახლეების, გზების, ბაღების გაშენება. ზოგჯერ ეს დავალება უფრო გართულებულია ხოლმე და გმირს ისეთი ბალის გაშენებას ავალებენ, რომელშიც რაღაც ხეილისა ყვავილობაშია, რიგი მწიფდება და რიგი უკვე დამწიფებულა. ამ საქმიანობისათვის გმირს შემთხვევით არ აძლევენ ერთ ღამეს. ამგვარ ეპიზოდებში ერთმანეთთან დაპირისპირებულნი არიან შეუძლებელი და ფანტასტიკური შესაძლებლობა; განხორციელებულია შეუთავსებელთა შეთავსების პრინციპი.

ჭადოსნურ ზღაპარში არაჩვეულებრივი უბრალოებით მიმდინარეობს როგორც პერსონაჟთა, ასევე საგნების მეტამორფოზა. ამ დროს ფანტაზიის შესაძლებლობები შეუზღუდვლია და ყოველივე ჭადოსნური ზღაპრის სპეციფიკური ეანრული კანონების შესაბამისად ხდება, რაც, ბუნებრივია, არღვევს ბუნების ჩვეულებრივ კანონებს, უკუღმა აყენებს რეალურ ცხოვრებაში მოვლენებზე დამკვიდრებულ ცოდნას.

ჭადოსნურ ზღაპარში ფანტასტიკასთან რეალობის შერწყმას აქვს თავისი გამართლება. ზღაპარში წარმოდგენილი ფანტაზია სინამდვილის გამოძახილია და მისითაა შეპირობებული. ზღაპარში თავის არსებობას ფანტასტიკა ამართლებს ადამიანთა რეალურ ცხოვრებაში შეუსრულებელი მოთხოვნილებებისა და აუხდენელი მისწრაფებების ხორცშესხმისათვის. ეს სწრაფვა, წარმომოხილი რეალური ყოფის წყალობით, მიზნად ისახავს მისი წარმომშობი სინამდლის გარდაქმნას. საფუძველი ეყრება იდეას, რომლის განხორციელება ფანტასტიკის გარეშე წარმოუდგენელი იქნებოდა.

არა მარტო საზღაპრო იდეის განხორციელებაში თამაშობს ფანტასტიკა წარმმართველ როლს. საერთოდ ჭადოსნური ზღაპარი არ არსებობს ფანტასტიკის გარეშე. იგი არის მისი „პური არსობისა“. განსაკუთრებული სიცხადით ფანტასტიკის როლი შეიგრძნობა გმირთან დაპირისპირებული სამყაროს ხატვისას.

გმირის მოწინააღმდეგეებისა და მათი სამყოფის წარმოსადგენად განკუთვნილ ეპიზოდებს მეზღაპრეები საგანგებო ფუნქციას აკისრებენ: მსმენელმა უნდა ირწმუნოს ამ სამყაროს სიძლიერე და საშინელება, უნდა შეფაქრიანდეს იგი, რათა მტერთან ბრძოლის შემდგომ გმირის გამარჯვებამ მერა ფასი შეიძინოს, ამაღლდეს გმირი მის თვალში, ხოლო თვით გმირისთვის ეს გამარჯვება სიხარულის მომტანი გახდეს. ამგვარი ეპიზოდების გამართვისას მთქმელები სარგებლობენ ჰიპერბოლით. მევენებელთა გარეგნობის, სიდიდის, მანის, თვისებების, საცხოვრებელი ადგილისა და სხვ. გაზვიადება ნათელს ხდის ფანტასტიკური სამყაროს ბინადრებთან საბრძოლველად მისული გმირის მდგომარეობის სირთულეს. ეს სირთულე მით უფრო იზრდება, რაც უფრო გაზვიადებულია ფანტასტიკურ არსებათა ძალა.

ფანტასტიკის როლსა და დანიშნულებას ზღაპარში თვალნათლივ წარმოაჩენს ჭადოსნური მოქმედებებისა და სივრცის ზღაპრისეული წარმოსახვა.

ჯალოსნურ ზღაპარში დადასტურებული ნებისმიერი ტიპობრივი ჯალოსნური მოქმედების განხორციელება მხოლოდ ფანტასტიკის შემწეობით ხდება შესაძლებელი. საინტერესოა, რომ თვით ეს მოქმედებები ჩვეულებრივ ყოფით ნორმში ეტევა (მთში არაფერია არაჩვეულებრივი). სამაგიეროდ, ფანტასტიკურია შედეგი ამ მოქმედებებისა.

ჯალოსნური ზღაპრის ფანტასტიკის არსი თავის ნათელ გამოხატულებას პოეზებს აგრეთვე პერსონაჟთა სხვად ქცევისას. გარდა იმისა, რომ აქ მეზღაპრეს საშუალება ეძლევა ფართო გასაქანი მისცეს თავის ფანტაზიას, ქცევალობა ზღაპრის კომპოზიციური ფუნქციის მქონეა.

ჯალოსნურ ზღაპარში ფანტასტიკის შექმნის წყაროდ ჩანს სიტყვის მაგიური ძალისადმი რწმენაც. ასეთ შემთხვევებში მაგიური სიტყვა ყოვლისშემძლეა. მაგიური სიტყვის შემწეობით შესრულებული ესა თუ ის ჯალოსნური მოქმედება ძალზე ამაღლებს ფანტასტიკურის შეგრძნებას, ხაზს უსვამს ჯალოსნური ზღაპრის სამყაროს არაჩვეულებრიობას.

სივრცე ჯალოსნურ ზღაპარში წარმოადგენს იმ უმნიშვნელოვანეს ელემენტს, რომელიც განმსაზღვრელ როლს ასრულებს არა მარტო საზღაპრო სიუჟეტის ჩამოყალიბების საქმეში, არამედ მისი, როგორც პოეტური ქმნილების, შინაარსის, მისი აზრის გაგებაშიც. სივრცის ხატვისას დიდი გავლენა ეძლევა მთქმელის ფანტაზიას, თუმცა კი იგი დაფუძნებულია გარკვეულ ტრადიციულ წარმოდგენებზე, რომელთა დაცვა სავალდებულოა. ჯალოსნურ ზღაპარში სივრცეთა მრავალფეროვნებასთან გვაქვს საქმე. მთავარი გმირის მოქმედების სივრცე აუცილებლად გულისხმობს ადამიანთა სამყოფს (შესაბამისად — სიკეთეს, სინათლეს), ხოლო მავნებლის სივრცე წარმოდგენილია შავბნელი ძალების ბუდედ, სადაც მეფობს სიბოროტე და სიბნელე.

მხატვრულ ფანტასტიკაზე დაფუძნებული მოთხრობა, რომელშიც ფანტასტიკურისა და რეალურის თანაარსებობა და შერწყმა უმტკივნეულოდ მოხერხდა, თავიდანვე აყენებდა უტყუარობის ილუზიის აუცილებლობას, რასაც ხელი უნდა შეეწყო ზღაპრის დამკვიდრებისათვის. უტყუარობის ილუზიას ხელს უწყობს ისიც, რომ „ფანტასტიკური ზღაპარი არაჩვეულებრივს გვაუწყებს, მაგრამ იმას, რაც წარმოსადგენია“ [5].

ფანტასტიკა, ისევე როგორც შეგნებული მხატვრული გამონაგონი, ზღაპარში მოქმედებისა და იდეათა განვითარების განუსაზღვრელ შესაძლებლობას იძლევა. ამით არის გამართლებული მისი მხატვრული ფუნქცია.

1. В. Я. Пропп, журн. «Русская литература», 1963, № 3.

2. Э. В. Померанцева, Русская народная сказка, М., 1963.

3. В. Г. Белинский, Полное собрание сочинений, т. II, М., 1953.

4. Е. М. Мелетинский, Теория литературы, т. II, М., 1964.

5. А. И. Никитин, Вступительная статья, в кн. Русские народные сказки, составила О. И. Капица, М.-Л., 1930.

Т. Д. КУРДОВანიძე

СУЩНОСТЬ ФАНТАСТИКИ В ВОЛШЕБНОЙ СКАЗКЕ

Резюме

Волшебная сказка основана на фантастике, сознательном художественном вымысле. Использованием фантастики реализуется идея сказки, уничтожается зло, осуществляются мечты народа.

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორისტიკის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა გ. ჭიბლაძემ

მანანა გარსუაძე

ქართულ-სირიული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან

(„წამებაჲ წმიდისა დროსისი“ — ქართული ვერსია)

წმინდა დროსი მსოფლიო ეკლესიის წმინდანთა რიცხვს განეკუთვნება. იგი მეტად პოპულარული წმინდანია, რაზეც მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ამ წმინდანი ქალის შესახები მასალები ჩვენ გვხვდება სხვადასხვა ქანრის ნაწარმოებებში, როგორცაა: ჰაგიოგრაფია, ჰომილეტიკა, ჰიმნოგრაფია. წმინდა დროსი მოიხსენება იოანე მოციქულის აპოკრიფულ აქტებში¹. მისი ზსენების დღეს აღნიშნავს როგორც ორთოდოქსალური, ასევე კათოლიკური ეკლესიები. მართლმადიდებლები წმინდანის ხსენებას დღესასწაულობენ: 22 მარტს², 28 იულისს, 22 სექტემბერს³, 6 ნოემბერს და 20 მარტს⁴; კათოლიკეები—22 მარტსა და 22 სექტემბერს⁵. ქრისტიანული ეკლესიის ისეთ თვალსაჩინო მოღვაწეს, როგორცაა იოანე ოქრობირი, დაუწერია ჰომილია, რომელიც წმინდა დროსისადმი არის მიძღვნილ⁶, ხოლო სევეროს ანტიოქელს — ჰიმნები და ჰომილიები, რომლებიც სირიულ ენაზე უთარგმნია იაკობ ედესელს⁷.

ქართულსა და სირიულ ლიტერატურაში დაცულია წმინდანის შესახები ჰაგიოგრაფიული თხზულებები. აღსანიშნავია, რომ ეს ჰაგიოგრაფიული ძეგლი მარტო ამ ენებზეა შემონახული და რომელიმე სხვა ქრისტიანი ერის მწერ-

¹ Quasten, Patrology, Uthrecht-Brussels, I, 1950, გვ. 135—137. B. Pick, Apocryphal acts of Paul, Peter, John, Andrew and Thomas, Chicago, 1909, გვ. 159—175.

მართალია, აქ წმინდანის სახელია დ რ უ ს ი ა ნ ა და იგი სიუეტურადაც განსხვავდება ჰაგიოგრაფიული თხზულებისაგან, მაგრამ როგორც ჩანს, დ რ ო ს ი და დ რ უ ს ი ა ნ ა ერთი და იგივე წმინდანია, რადგან სახელის ეს ფორმა დ რ ო ს ი ს პარალელურად დასტურდება წმინდანის „წამების“ სირიულ ვერსიაში. აქაც, ისევე როგორც ჰაგიოგრაფიულ ძეგლში, მოქმედება ტრიაინეს მეფობის დროს ხდება; დ რ უ ს ი ა ნ ა ს ქმარია ასისტავი ანდრონიკუსი, „წამებაში“ წმინდა დროსის საქმრთა მეფესთან დაახლოებული პირი — ანდრიანე. ჩანს, დრუსიანას ისტორია, რომელიც ამ აქტებში გვაქვს. პოპულარული ყოფილა; პიო შენიწავს, რომ ეს ისტორია, რომელიც 150—180 წლებში შექმნილ იოანე მოციქულის აპოკრიფული აქტების შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენს, თავისი ყველაზე საუკეთესო ნაწარმოების თემად გამოუყენებია მე-10 საუკუნის ერთ მონაზონს. ეინზე როსუიტა განდერშემელს. (B. Pick, დასახ. ნაშრომი, გვ. 161). სავარაუდოა, წმინდა დ რ ო ს ი ს სირიული „წამების“ ავტორმა ისარგებლა ამ პოპულარული ისტორიით, ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში გადმოიტანა პერსონაჟთა სახელები, ხოლო ნაწარმოების სიუეტური კი შეცვალა. გასაქანი მისცა რა თავის ფანტაზიას. ამ ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას გვაძლევს სწორედ წმინდანის სახელი დ რ უ ს ი ა ნ ა. რომელიც მხოლოდ სირიულ ტექსტში დასტურდება.

² Synaxaria Constantinopolitanum. Bruxelles, 1905, გვ. 553—556. Пролог, 1897, 11-й март, 11-й день, 11-й-117. Жития святых на русском языке, 1906, книга седьмая, гв. 429—432.

³ Synax. Const., გვ. 853³⁹. 70⁴¹,

⁴ G. Garric. Le calendrier Palestino-Georgien du sinaiticus 34 (Xe siecle), Bruxelles, 1958, გვ. 373, 180.

⁵ Acta Sanctorum, ტ III, გვ. 370; т. VI, გვ. 300—301.

⁶ P. G. გვ. 50, გვ. 683—694; Montfaucon. Ioan. Chrys., ტ II, გვ. 688—703; Творения святого отца нашего Иоанна Златоуста, архиепископа Константинопольского, в русском переводе. ტ. II, 1896, გვ. 730—741. ნაწყვეტი ამ პოპილიდან გამოკვეთებულია აგრეთვე, Ruinart, Th., Acta primorum martyrum Sincera and Selecta, 1713-ში, გვ. 536—539.

⁷ P. S., 22, 1930, გვ. 231—248; P. O., 1948, გვ. 290—350; P. O., 7, 1911, გვ. 621—623.

ლობაში მისი არსებობის კვალიც კი არ ჩანს. მხოლოდ ბერძნულად გვაქვს წმინდანის სვინაქსარული „ცხოვრება“. რომელიც კონსტანტინოპოლის სვინაქსარშია დაცული. მიუხედავად ჩვენი ცდისა, წმინდა დროსის სხვა „ცხოვრება“ ბერძნულ ენაზე არ დაიძებნა. ბერძნული ჰაგიოგრაფიის ისეთი ცნობილი მკვლევარიც კი, როგორიცაა ჰალკინი, თავის უნივერსალურ გამოკვლევაში უთითებს მხოლოდ იოანე ოქროპირის ზემოხსენებულ ჰომილიას⁸.

ჩვენი კვლევის მიზანს წარმოადგენს ქართულ-სირიული ტექსტების შედარების საფუძველზე მათი ურთიერთმიმართების დადგენა.

ქართულმა ეს ჰაგიოგრაფიული თხზულება სამ ხელნაწერში შემოგვინახა: იერ. 2—XII ს-ის⁹, A382—XV ს-ის¹⁰ და A381 XIX ს-ისა¹¹. ქართული ტექსტი გამოცემული არ არის. აღსანიშნავია, რომ A382-ში წმინდანის სხელების დღედ 25 ნოემბერია მიჩნეული. ხოლო A381-ში შეცვლილია წმინდა დროსის სახელი. აქ იგი ანუსიად იწოდება, სხელების დღედ აღნიშნულია 30 დეკემბერი. სამივე ეს ხელნაწერი ერთი რედაქციისაა. სხვაობას მათ შორის მხოლოდ ზემოხსენებულ სახელთა არაერთგვარობა იწვევს. ეს, ერთი შეხედვით, შეუსაბამობა ადვილად ახსნება. თუ გაითვალისწინებთ იმას, რომ 30 დეკემბერი, მართლაც, წმინდა ანუსიას სხელების დღეა. ამაზე უთითებს გიორგი მთაწმიდლის დიდი სვინაქსარი. ხელნაწერები: A97 და A59 (სვინაქსარი და სადღესასწაულო)¹². ეს ანუსია, რომელიც „იყო წელსა ხეთითათს შუდას ოთხმეოცდა ათვრამეტსა. მეფობასა მაქსიმიანესსა, ქალაქისაგან თესლონიკისა, რომლისა მშობელნი იყვნეს ღმრთისმსახურნი...“¹³, რასაკვირველია, არ არის წმინდა დროსი. რომელიც იყო ანტიოქელი მოწამე. ტრაიანე მეფის ასული. როგორც ჩანს, ამ ხელნაწერის ერთ-ერთ გადამწერს — ბეჟან არაგვის ერისთავის ასულ ანას, რომელსაც ეს თხზულება გადაუწერია¹⁴, მექანიკური შეცდომა დაუშვია, ანუსიას ნაცვლად „დროსის წამების“ გადაწერა დაუწყია. მაგრამ, რადგან წმინდა ანუსიას სხელების დღედ მას ადრე ჰქონდა გამოტანილი, წმინდანის სახელი აღარ შეუცვლია და ყველგან დროსის ნაცვლად ანუსია შეუტანია.

რაც შეეხება თხზულების სირიულ ვერსიას, იგი დაცულია VIII ს-ის სინურ პალიმფესტში¹⁵, რომლის ქვედა შრეს წარმოადგენს მე-4 საუკუნის ცნობილი სირიული სახარება. „წმინდა დროსის წამებასთან“ ერთად აქ დაცულია

⁸ H a l k i n, *Bibliotheca H'ogographica graeca*, I, Bruxelles, 1957, გვ. 172. აქ წმინდანის სხელების დღედ 15 დეკემბერია.

⁹ რ. ბლიკი ამ ხელნაწერს XI ს-ის ბოლოთი ათარიობებს: R. P. B l a k e, *Catalogue des manuscrits georgiens de la bibliothéque patriarcale greque a Jerusalem*, Paris, 1913, გვ. 13. 6. მარი და ი. აბულაძე კი მას XII საუკუნისად მიიჩნევენ. Н. М а р р, *Георгий Мерчул. Жизнь св. Григория Хандатийского*, 1911, გვ. VII. ი. აბულაძე ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წ. I, 1964, გვ. 5. ეს, უკანასკნელი თარიღი უფრო დამაჯერებელი ჩანს.

¹⁰ თ. ჯორდანიას ჩვენს ვებქსტს, მოთვებულს A 511 ხელნაწერში. მე-17 საუკუნის მოკეთებებს. Т. Ж о р д а н и а, *Описание рукописей Тифлисского церковного Музея Карталинно-Кахетинского Духовенства*, кн. II, 1902, გვ. 62. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის 1961 წლის 18 მარტის № 2 აქტის მიხედვით, A კოლექციის 511 ხელნაწერი შეუერთდა A 382-ს, როგორც მისი ნაწილი, A 382 კი — XV ს ისაა.

¹¹ Т. Ж о р д а н и а, *Описание рукописей и старопечатных книг Церковного Музея Грузинской спархии*, 1903, გვ. 367.

¹² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა ყოფილი სეველსკო მუზეუმის (A) კოლექციისა. ტ. I, თბილისი, 1973, გვ. 407, 177.

¹³ იქვე, გვ. 177.

¹⁴ Т. Ж о р д а н и а, *დასახ. ნაშრომი*.

¹⁵ *Studia Sinaitica*, № 9, გვ. 93—101.

სხვა წმინდა დედათა ცხოვრებანი. როგორც სირიული ტექსტის გამომცემელი ა. სმიტ-ლუისი შენიშნავს, ამ წმინდა დედათა ამბებს იმდენად მნიშვნელოვნად მიიჩნევდნენ მე-8 საუკუნეში, რომ მათ გადაწერს. იოანე სტილიტს — ბერს ბეთ მარი-კალიშიდან — მათთვის არ დანანებია ეს ცნობილი სახარება, რომელსაც თანამედროვე მკვლევრები მეტად მაღალ შეფასებას აძლევენ¹⁶.

ქართულ-სირიულ ტექსტთა ურთიერთმიმართებისას ჩვენ გამოვიყენეთ ამ თხზულების შემცველი ყველა ქართული ნუსხა. ძირითად ტექსტად მივიჩნიეთ იერ. 2. როგორც ყველაზე ადრეული.

თხზულების ქართული და სირიული ვერსიები ღიდ მსგავსებას იჩენენ არქიტექტონიკის მხრივ. მათ ახასიათებთ როგორც ეპიზოდთა და პასაჟთა ერთგვარობა. ასევე მათი ზუსტი თანმიმდევრობა. ბერძნულთან მიმართებისას ვეყრდნობით ნაწარმოების მოკლე რედაქციას, რომელიც, როგორც შედარებამ გვიჩვენა, ამ მხრივ განსხვავდება ქართულ-სირიული ტექსტისგან. ჩვენ არ ვიციტ, რა წარმომავლობისაა იგი. შესაძლებელია, ბერძნული სვინაქსარული „ცხოვრება“ შეიქმნა დამოუკიდებელი მოკლე თხზულების სახით ისე, რომ ვრცელი „ცხოვრებიდან“ შემოკლების საფეხური არ გაუვლია. მსგავსი მაგალითები საკმაოდ დასტურდება ქართულ ჰაგიოგრაფიაში¹⁷ და ამიტომ ანალოგიური შემთხვევის დაშვება ბერძნულში გამოიციხული არ არის. მაგრამ იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ვივარაუდებთ ბერძნული ვრცელი რედაქციის არსებობას, ამით საქმის ვითარება არ შეიცვლება, რადგან ბერძნულ სვინაქსარულ „ცხოვრებაში“, რომელიც რაღაც მინიშნებას მაინც უნდა იძლეოდეს ვრცელ „ცხოვრებაზე“, დასტურდება ქართულ-სირიულისაგან განსხვავებული ფაქტობრივი მასალა, რაც ხაზს უსვამს ქართული თხზულების სიახლოვეს არა ბერძნულ, არამედ სწორედ სირიულ წყაროსთან. თუმცა უნდა აღინიშნოს, რომ თხრობათა აღწერისას ქართული სირიულთან შედარებით მეტად ხატოვანია, სტილისტურად უფრო დახვეწილი; ცალკეული ეპიზოდების აღწერისას ენა უფრო გამართული და მოქნილია. როგორც თარგმანიდან ჩანს, ამ ტექსტის მთარგმნელი მეტად მაღალკვალიფიციური დონისა უნდა ყოფილიყო. ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ე. წ. „თავისუფალ-თარგმანთან“. როგორც კ. კეკელიძე შენიშნავს, „ჩვენში თავიდანვე განმტკიცებული ყოფილა ტრადიცია „თავისუფალი თარგმნისა“... მთარგმნელობის პროცესში ქართველები მონურად არ მისდევდნენ სათარგმნელ ნიმუშებს. იშვიათად შეხედვით ჩვენს ძველ მწერლობაში ისეთ გადათარგმნელ ძეგლებს, რომელიც სიტყვასიტყვით, უცვლელად იყოს გადმოღებული. მთარგმნელები თავისებურად, ქართულად ამოკლებენ და ავრცობენ მათ; ასე რომ, ეს ნათარგმნი ძეგლები ხშირად ორიგინალური შემოქმედების მიჯნამდე მიდის. მაგრამ ეს „თავისუფლება“, ეს „შემატება-მოკლება“ არ მიდიოდა იქამდე, რომ დედანი დამახინჯებულიყო, მთავარი, არსებითი მხარე დედნისა, როგორც იდეური, ისე მხატვრული, თარგმანში შემოღლიდა“¹⁸. სწორედ ამ სახის თარგმანს უნდა წარმოადგენდეს, ჩვენი აზრით, ჰაგიოგრაფიული თხზულება „წამებაჲ წმიდისა ღმრთისისი“.

ზემოთ ნათქვამის საილუსტრაციოდ მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს.

¹⁶ იქვე. გვ. VI.

¹⁷ ე. გ ა ბ ი ძ ა შ ვ ი ლ ი. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, შ. IV, თბილისი, 1968, გვ. 321.

¹⁸ ე. კ ე ე ლ ი ძ ე, მთარგმნელობ.თი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი, ეტრულები, I, 1956, გვ. 185—186.

სირიული¹⁹ (გვ. 93): „ამ ტრაიანეს ჰქონდა დიდი წადილი და შეუპოვრად ისწრაფებოდა, რათა აეშენებინა სახალხო აბანო სირიის ქალაქ ანტიოქიაში. ხოლო განსაკუთრებით ეს იმიტომ, რომ ისინი იყვნენ ძენი ურჯულონი და ასევე სახელად უწოდა მას [აბანოს] ტრაიანე“.

ქართული: „და აქუნდა წადიერებაჲ, რამთა ქალაქსა ანტიოქიასა აღუშენოს აბანოჲ დიდი საეროჲ და უფროჲ სად ხოლო თანამეინაჯეთა მისთა და თანაზიართა მისისა მის უღმრთოებისა კელ-ყო საქმჲ ესე ყოფად, რამთა აღასრულოს და სახელ-სდეთა აბანოსა მას თესსა სახელსა ზედა ტრაიანესი“.

როგორც ვხედავთ, ქართველმა მთარგმნელმა აქ აზრი უფრო დახვეწა და მკითხველისათვის უფრო გასაგები გახადა. ბერძნულში ეს ეპიზოდი საერთოდ არ დასტურდება. სხვათა შორის, აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ სირიული ტექსტის გამომცემელს ა. სმიტ-ლუისს არასწორად გაუგია ამ წინადადების ბოლო ნაწილი

სი თისს ქსჲ სთად აჯ ა, „და სახელი მისი და [ბუნება მისი] ტირანი იყო“. [] აქლუისისა. შდრ. ჩვენი თარგმანი: „და ასევე სახელად უწოდა მას ტრაიანე“. შეცდომა, ამ შემთხვევაში გამოწვეულია იმით, რომ ლუისმა აჯ სიტყვაში აჯ გაიგო როგორც არსებითი სახელი (ს ა ხ ე ლ ი), რომელსაც დაერთვის მესამე პირის, მხოლოდითი რიცხვის მამრობითი სქესის ნაცვალსახელოვანი სუფიქსი თ ამასთანავე ქსჲ სიტყვა მასთან ტ ი რ ა ნ ი ს მნიშვნელობით არის ნახშიარი. ამ წინადადების ასეთი გაგებითაა გამოწვეული სიტყვა სჲ (ბუნება) ჩამატება.

ჩვენ მიგვაჩნია, რომ აჯ ძირი აქ არსებითი სახელი კი არ არის, არამედ ზმნა, რომელიც იწმინდებს: უ წ ო დ ა, ხოლო ქსჲ სიტყვას ასეთი დაწერილობით არსად არა აქვს „ტირანის“ მნიშვნელობა. სიტყვა „ტირანი“ სირიულში ასე იწერება: ქ ა გ ქსჲ კი ტრაიანეა და სხვა არაფერი, თუმცა მისი სალექსიკონო ფორმა ალიფის გარეშეა წარმოდგენილი. როგორც ჩანს, აქ თავი იჩინა ზეპირმეტყველებაში დამკვიდრებულმა ფორმამ, სადაც ტ-ს შენდები ბგერა გრძელი ე, ან გრძელი ა იყო. ამან კი, თავის მხრივ, ასახვა პოვა სიტყვის დაწერილობაში. როგორც ცნობილია, ალიფს ხშირად სწორედ გრძელ ე და ა ხმოვანთა აღსანიშნავად იყენებენ. ქართულ-სირიულ ტექსტების ურთიერთშედარებამ საშუალება მოგვცა გამოგვევლინა გამომცემლის ეს უზუსტობანი. ამის საშუალება ა. სმიტ-ლუისს არ ჰქონდა.

ქართულსა და სირიულში ერთი თხრობა ასეა გადმოცემული: სირიული. (გვ. 93—94): „ხოლო იყო ხუთი ქალწული მონაზონი. სამი მათგანი ქალწული და იყო და დედა მათი ასევე. ჰყავდათ მათ სულერი და, რომელსაც სოფო ერქვა. ესენი ცხოვრობდნენ მონასტერში. წამოვიდნენ ისინი ღამით და მოიპარეს ძელები წმინდანებისა, რომლებიც მოკლულ იქნენ ურჯულ ტრაიანეს მიერ და დაფლეს თავიანთი მონასტრის ფარულ ადგილას, უსვამდნენ რა მათი სხეულის ნაწილებს ნელსაცხებელს“.

ქართული: „ხოლო იყვნეს ადგილთა მათ მახლობელად ხუთნი დედანი მოწესნი მონასტერსა ერთსა შინა. სამნი დანი იყვნეს ქალწულნი და დედა

¹⁹ ტექნიკური მიზეზების გამო სირიულ ტექსტს ვერ წარმოვადგენთ. მოგიყავს მხოლოდ ქართული თარგმანი. სირიული ტექსტი იხ: A. Smith-Lewis, *Studia Sinaitica*, № 9, გვ. 93—101.

მათი და ერთი ვინმე სხუამ მოუყასი მათი, დამ სულეირი. სახელით სოფია. და ესენი შეთქმულ იყვნეს და მოვიდოდენ ყოველთა დამეთა და მოიპარვიდეს წმიდათა მათ გუამთა, რომელნი-იგი ტრაიანეს მიერ მოიკლვოდეს. რამეთუ შემურნიან ივინი სულნელითა ნელსაცხებლითა და დაჰკრძალნიან მონასტრსა მას შინა“.

ბერძნული თხრობა განსხვავდება მათგან; ბერძნული²⁰ (გვ. 553—554): „ზოგიერთ ასკეტერიონში იყვნენ ისეთი ქალებიც, რომლებიც დროულად ეცავდნენ ღმერთის ცნებებს და ჰქონდათ სხვა საქმეებთან ერთად ადგილობრივი კანონებით დაწესებული აუცილებელი საქმე: წმინდანთა ნაშთებისათვის ბორონის ცხება, ტილოში გახვევა, ასკეტერიონებში გადმოსვენება“.

ქართულ-სირიული ტექსტის მიხედვით, დროსის საქმრო—ანდროანე მეფეს ქალაქის დაცვას ურჩევს; ამ ადგილს შემდეგი თხრობა მოსდევს:

სირიული (გვ. 95): „და მოიწონა ეს რჩევა ტრაიანემ და უბრძანა თავის მეომრებს, ეზბნებოდა რა: „გაიღვიძეთ და შეიპყარით ესენი, ვინც მოიპარეს ამ ქრისტიანთა ზიანის მომტანი და უწმინდური ძელები. ამაგვარად, გაეციებ, რა იმედით და მოლოდინით გააყეთეს მათ ეს“.

ქართული: „სთნდა სიტყუამ მისი ტრაიანეს და ბრძანა მკედართა განწყებამ მცველად და ჰრქუა მათ: „იღვიძებდით მოსწრაფედ და შეიპყრებით მპარაენი იგი არაწმიდათა მათ გუამთანი, რამ თა ვცნათ, თუ ვინ არიან. ანუ ვითისთა სასოებრთა მკადრე-იქმნეს საქმესა ამას“.

ბერძნულშიც ანდროიანე სთხოვს მეფეს ქალაქის დაცვას. მაგრამ ამაზე ტრაიანე პასუხობს: „Ἐπιταξάτω ἡμῶν ἡγεμῶναι“ — „ბრძანე, რათა დაიწყონ“.

სირიულ-ქართულში ერთი ასეთი თხრობა დასტურდება:

სირიული (გვ. 98—99): „როცა გამოიღვიძა ურჯულომ. განრისხდა თოიად ამაზე, რადგან სიყვდილის შემდეგაც შეურაცხყოფდნენ ისინი მის რწმენას და მის რჩევებს, ეს ლეთის მხვეალნი. შემდეგ ბრძანა, რომ ყოფილიყო ორი თორნე და დაიწვებოდნენ ყოველ დღე. როცა იგი ადრე ადგა და გამოიღვიძა. ვამოსცა ბრძანება, რომელიც ამ სახისა იყო: „კაცნო გალილეველნო, ისინი, ვინც თაყვანს სცემენ მას, რომელიც ჭვარცმულ იქნა, გაათავისუფლეთ თქვენი თავი ტანჯვათაგან და მეც გასაპირისაგან. ყოველმა თქვენგანმა ჩაეგოს თავი თუხი ამ თორნებში. რამდენადაც მე დაჯამციკებთ თქვენ, ღმერთი თქვენი გზრდით თქვენ“.

ქართული: „და ვითარცა განიღვიძა უკეთურმან მან. უმეტესად აღივსო იგი გულანწყრომით, რამეთუ შემდგომად სიკუდილისაჲცა წმიდათა მათ ღედათა სირცხვირულულ-ყვეს განზრახვამ მისი და ჰკონებდა. სრულიად ღმრონო ყოფად ქრისტიანეთა. მაშინ ბრძანა შექმნად ორნი თორნენი სპილენძისანი და განკურვებად ძლიერად და განსცა ბრძანებამა, რომელსა ზედა წერალი იყო ესრეთ: კაცნო გალილეველნო, რომელნი ჭუარცმულსა ჰმსახურებთ და თაყუანისსცემთ, იყენით თავნი თქუენნი ფრიადთა სატანჯველთაგან და ჭირისა, რომელი ჩემ მიერ მოწვევინად არს ხეალვე თქუენ ზედა და თითოეულმან თქუენთაგანმან შთაიგდენ თავი თვისამას მწუხრსა თორნეთა ამათ და განერინით მრავალფერთა სხუთა სატანჯველთა უწყალოთაგან. რამეთუ ფრიად განწყარებულ ვარ თქუენ ზედა და რამ ზომცა მე გადაპირებ თქუენ და ჯაღლვე. უფროა სად ღმერთი თქუენი განგამრავლებს თქუენ“.

²⁰ ტექნიკური მიზეზების გამო ბერძნულ ტექსტს ვერ წარმოვიდგინო. მოგიყავს მხოლოდ თარგმანი. ბერძნული ტექსტი იხ. Synaxaria Constantinopolitanum, Bruxelles, 1906, გვ. 553—556.

ბერძნულში კი ეს თხრობა საგრძნობლად განსხვავდება ქართულ-სირიულსაგან. ბერძნული (გვ. 553—554): „გაპოიდიცია რა, განკეიფრდა რა საძღლელი, რომ სიკვდილის შემდეგ წმინდა ქალები არცხვენდნენ მის კანონებს და ბრძანა ქალაქის სხვადასხვა მხარეს ორი ლუმლის ანთება და ყოველდღე გაჩაღება, ლუმლისთვის წარწერის მომზადება, მეფის ბრძანების ადგილზე მიტანა და ამგვარი წარწერის გაკეთება: „გალივევლნო, ჯვარცმულზე მლოცველნო. თქვენი გაეშურეთ სატანაჟველად, ხოლო ჩვენ დაგვიხსენით უსიამოვნებისაგან. თითოეული თქვენგანი თავისი გიდაეშვას ლუმელში და სიამოვნება მიიღოს.“

ამ რიგის მაგალითები სხვაჲც მრავლადაა, მაგრამ, ვფიქრობ, ზემოთ ჩამოთვლილიც ავლენს ქართულ-სირიულ ტექსტთა შორის არსებულ სიახლოვეს და მხარს უჭერს ჩვენს მოსაზრებას, რომ ქართული თხზულება სიახლოვეს იჩენს სირიულ და არა მის ბერძნულ წყაროსთან.

ამ პაგიოგრაფიული ძეგლის ქართულსა და სირიულ ვერსიათა შორის დიდი შინაარსობრივი მსგავსების მიუხედავად სხვაობაც შეინიშნება. რომელიც უნდა ითქვას, მათ სიახლოვეს რაიმე დაბრკოლებაა არ უჭმნის. ეს ეხება თხზულების ბოლო ნაწილს. ქართულსა და სირიულსაგან განსხვავებული დანართული აქვს აგრეთვე ბერძნულ ვერსიასაც. მაგრამ, თუ ქართული ტექსტის დაცილებას სირიულთან ლოგიკური ახსნა შეიძლება დაეძებნოს, ამა ბერძნულის შესახებ ვერ ვიტყვი. ბერძნული ამ შემთხვევაშიც ქართულ-სირიულსაგან განცალკევებით დგას.

შევეცდებით, დავსაბუთოთ ჩვენი მოსაზრება. სირიული ვერსიის მიხედვით, წინააღ დროსიმ მას შემდეგ, რაც დატოვა სამეფო კარი, რომ მონათლულიყო და შემდეგ მოწინააღმდეგე სიკვდილით ღმერთს მიახლოებოდა, „სწრაფად აიღო მირონი, წაისვა მთელ სხეულზე და ჩაეარდა წყლის აუზში ანით მას წამების გვირგვინი დაედგა. მაგრამ მონათლის შემდეგ მან კიდევ შვიდ დღეს იტოცხლა, როცა მიიღო მისი ხორცი და სისხლი უფალმა ჩვენმა იესო ქრისტემ ანგელოზთა ხელთაგან, მერვე დღეს წამების გვირგვინი დაედგა მას ღუმელში დაწვით იმ მოწმუნებელთან ერთად და ჩააბარა სული თვისი დიდებას მამა ღმრთისას და უფლისა ჩვენისას იესო ქრისტესას“ (გვ. 100—101).

როგორც ვხედავთ, ამ ეპიზოდში აზრი გაუმართავი და არალოგიკურია. თუკი წმინდა დროსი წყლის აუზში ჩაეარდა და ანით მან წამებიც გვირგვინი დაედგა, მაშინ რაღა საჭირო იყო მისთვის ახლა ღუმელში დაწვა და ანით წამებულის სახელის მოპოვება? იგი ხომ ერთხელ უკვე ეწინაა? ქართველ მთარგმნელს ეს აზრობრივი შეუსაბამობა შეუნიშნავს და ნაწარმოების ბოლო ეპიზოდში შესანიშნავად ჩამოუყალიბებია, აზრი გასაგები და ლოგიკური გაუხსნია.

ქართული: „გამოიღო ნელსაცხებელი იგი წმიდაა. რომელი ჰქონდა თანა და შეაკხო ყოველსა ვაჟსა მისსა და შიადგა თორენსა მას შინა, რომელსა სსუათა მათ წმიდათა შთაეყარნეს თავნი მათნი. და მადლმან ღმრთისამან დაიცვა იგი ცეცხლისა მისგან უენებლად შვიდ დღე, რამეთუ ყოველთა დღეთა მოვიდოდა ანგელოზი ღმრთისა და აზიარებდა მას უკრწნელთა ქრისტეს სიღუმლოთა, ვითარცა არს წესი ნათლის ლებულთა, რამეთუ შეურაცხა მას ცეცხლი იგი წყლად ნათლის-ლებისა, ხოლო თორენ — ემბაზად... დღესა მერვესა მოვიდა ანგელოზი ზეცით... [და დროსიმ] მისცა სული თვისი უფალსა და წარვიდა ჰორთაგან ამის აოფლისათა სუფევასა ზეცისასა საღიღებლად მამის და ძმისა და სულისა წმიდისა“.

ქართველმა მთარგმნელმა, რომელმაც, სავარაუდოა, იცოდა ბერძნული ენა, თავის მხრივ ტექსტში შეიტანა ბერძნული წარმომავლობის მქონე საკუთარი სახელის განმარტება და ამით მკითხველისათვის გასაგები გახადა იგი. რაც შეეხება წმინდანის სახელის — დროსის პარალელურ ფორმას — დროსიანას. რომელიც სირიულ ტექსტში დასტურდება, ხოლო ქართულში კი — არა, ესეც, სავარაუდოა, ქართველი მთარგმნელის შეგნებული მოქმედების შედეგი იყოს. მთარგმნელმა, რომელმაც უკვე განმარტა წმინდანის სახელის მნიშვნელობა, ჩანს, მიზანშეწონილად არ ჩათვალა მისი პარალელური ფორმა — დროსიანას შეტანა ტექსტში, ვინაიდან ეს სახელი „თარგმანებოთ“ არ ნიშნავდა „ცუარს“. რაც შეეხება ბერძნულს, აქაც წმინდანის სახელს ორი ფორმა გვაქვს: დროსი // დროსი და. ქართული ტექსტის სიახლოვე ბერძნულთან ამ შემთხვევაში გამოირჩეულია, ვინაიდან ქართულში არც დროსი და ფორმა დასტურდება.

გრაფიკული სირიზნია რიცხვით სახელში ოცდაათი. სირიულში შესაბამის ადგილას გვაქვს სამი, ეს სხვაობა ადვილი ახასხენელია, თუ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ სირიული ტექსტები ხშირად დიაკრიტიკული ნიშნების გარეშე იწერებოდა და ამ ნიშანთა აღრევა მათთვის ძალზე დამახასიათებელი მოვლენა იყო. წინამდებარე ტექსტში ამ რიცხის მაგალითები საკმაოდ დასტურდება. აქაც. ვფიქრობთ, ასეთი აღრევის შემთხვევასთან გვაქვს საქმე. რიცხვითი სახელი სამი — ΔΔ ჩანს, ΔΔ ფორმით იყო წარმოდგენილი, რის გამოც მთარგმნელმა ქართულ ტექსტში შემოიტანა სამის მრავლობითი ფორმა. ანუ ოცდაათი. ბერძნულში კი ამ თხრობის შემცველი ეპიზოდი არ დასტურდება.

თხზულების ქართული ვერსიის მიხედვით, მეფე ტრაიანემ გამოსცა ბრძანება, რომელიც ასეთი შინაარსისაა: „კაცო ანტიოქელნო, რომელნი ღმერთთა მოყუარე ხართ, თუჯ სამისა შემოსვლასა ყოველნი შემოეკრებით...“ სირიული (გვ. 97): „კაცო ანტიოქელნო, ყველა, ვისაც გწამთ ღმერთების, თამუზისთვის დასაწყისში მოეგზადეთ და წამოღით ჩვენთან ერთად“.

როგორც ვხედავთ. ქართველ მთარგმნელს თვის სირიული სახელწოდება ტექსტში არ შემოუტანია და მის ნაცვლად „თვე ესე“ უხმარია. ამ გამოთქმამ კი თავისებური გაუგებრობა გამოიწვია, რადგან მოცემული ეპიზოდის წინამდებარე თხრობებში არავითარი თვე არ არის ხსენებული. მაშ. რომელ თვეზეა აქ საუბარი? მთარგმნელს ბერძნული ტექსტით რომ ესარგებლა. იგი თარგმანში აუცილებლად გადმოიტანდა თვის სახელწოდებას შესაბამისი ფორმით, რადგან. როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავს. „ქრისტიანობის დამყარებასთან ერთად ჩვენში შემოდის ბიზანტიიდან სექტემბრის ან ინიქტურა წელიწადი, რომელშიც ქართული თვეები ზუსტად, უმეტესკლოდ ემთხვევიან შესაფერ რომაულ თვეებს“²². „ორიგინალურ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში რომაული სახელები თვეებისა გვხვდება მერვე საუკუნის გასულიდან... მაგრამ შემოსვლით ისინი უფრო ადრე იყვნენ შემოსულნი. მათი შემოსვლა დაკავშირებული უნდა იყოს იმ ხანასთან, როდესაც ჩვენში იწყება დასავლური, ბიზანტიური ორიენტაციის ძიება“²³. აქ აშკარა ხდება, რომ ქართულ ტექსტში ეს გაუგებრობა სირიულ ნიადაგზე აღმოცენდა. მთარგმნელმა სირიული „თამუზისთვის“ ზუს-

²² კ. კეკელიძე. ძველი ქართული წელიწადი, ეტიმოლოგიები, I, 1956, გვ. 124.

²³ იქვე. გვ. 120.

მედეა აბაშიძე

ПУБЛИКАЦИИ ИНОСТРАННЫХ ИСТОЧНИКОВ О ГРУЗИИ

Письменные источники истории Грузии всегда вызывали большой интерес исследователей. Естественно, что особое внимание заслуживают собственно грузинские исторические памятники. На их основе становится возможным воссоздание подлинной научной истории Грузии, так как общеизвестно, что грузинские нарративные и документальные источники содержат наиболее полную информацию о прошлом страны.

Издание грузинских письменных исторических памятников началось еще в прошлом веке. Большая заслуга в этом деле принадлежит М. Броссе, Д. Чубинашвили, Д. Бакрадзе, Е. Такайшвили, Ф. Жордания, А. Хаханашвили. После революции И. Джавахишвили, С. Какабадзе, Л. Мухелишвили, Н. Бердзенишвили, С. Каухчишвили, К. Кекелидзе, К. Шарашидзе издали немало важных источников.

Эти публикации, хотя и осуществлены на разном научном уровне, позволили шире развернуть исследования в области истории Грузии.

Для глубокого изучения истории Грузии ценный материал содержат и иностранные источники, в частности, сочинения зарубежных авторов, записки путешественников и политических наблюдателей, документальные материалы и т. д. Их сведения, при тщательном сопоставлении с грузинскими источниками и критическом осмыслении, можно использовать для разработки многих исторических вопросов. Изучение иностранных источников по истории Грузии имеет давнюю историю, но их издание стало на прочную основу и приняло более планомерный характер за последние два десятилетия.

Президиум Академии наук СССР 30-го июня 1958 года обсудил вопрос об изучении и издании иностранных источников о Грузии. Была создана Комиссия по их публикации, в состав которой вошли известные грузинские ученые — Г. В. Церетели (председатель), И. В. Абуладзе, С. С. Джикия, С. Г. Каухчишвили, В. С. Путуридзе. За время своего существования Комиссия провела большую работу и в течение 17 лет опубликовала немало важных источников¹.

Среди иностранных источников по истории древней Грузии по общему и ценности фактического материала одно из первых мест занимают греческие. Особый интерес для исследователей античной эпохи истории Грузии представляют сведения древнегреческого историка Геродота (V в. до н. э.), прозванного «отцом истории». Для изучения далекого прошлого Грузии и сопредельных стран большое значение имеет его фундаментальный труд, условно названный «Историей»². Греческий историк в своем труде дает подробное описание географического положения, нравов и обычаев грузинских племен, особенностей экономической и политической жизни. Приводимые Геродотом факты, по общему признанию ученых, являются достоверными и ценными источниками по истории греко-персидских войн, очевидцем которых он был.

¹ Впоследствии состав Комиссии несколько изменился: Н. С. Джанашиа, С. С. Джикия, С. Г. Каухчишвили (председатель), Р. К. Кипрадзе, О. В. Цитишвили.

² Сведения Геродота о Грузии, греческий текст (извлечения), грузинский перевод, комментарии Т. С. Каухчишвили, Тб., 1960, см. рецензию М. Бердзенишвили, Сведения Геродота о Грузии, «Мнаობი», 1961, № 7, (на грузинском языке).

В докладной записке римского чиновника Флавия Арриана, составленной для императора Адриана, описывается его путешествие по берегам Черного моря, находящимся во владениях римлян. В извлечениях из «Перипла» содержатся ценные сведения относительно местоположения населенных пунктов, народностей Восточного Причерноморья, о внутрисполитических событиях, происходивших в Грузии во II веке и римско-грузинских взаимоотношениях³.

Греческий историк Ксенофонт (V в. до н. э.) писал очень много. Среди его сочинений первое место занимает «Анабасис» («Восхождение») — своеобразный дневник, в котором Ксенофонт рассказывает о том, как Кир, набрав войско в Малой Азии, двинулся в поход на Восток против персидского царя Артаксеркса II, а затем к берегам Черного моря, где они вступили на землю, населенную грузинскими племенами. Автор дает описание этих племен, их своеобразного быта, обычаев, нравов, взаимоотношений и связей с соседними народами.

В «Римской истории» обзор, касающегося историка II-III вв. Диона Кассия⁴ дается исторический обзор, начиная с эпохи легендарного Энея до 229 года с описанием войны и внешнеполитических отношений Римского государства. Для нас ценны сведения Кассия о характере взаимоотношений столицы Иберии города Мцхета и его акрополиса — Армазихи, о границах политических единиц Закавказья, социальном и политическом положении Грузии тех времен. Историк дает характеристику римско-парфяноским взаимоотношениям, которые влияли на международное положение Закавказских стран, в частности Колхиды и Иберии.

«Аргонавтика» выдающегося ученого и поэта Аполлония Родосского⁵, выходя из Александрии и впоследствии переехавшего на остров Родос, является обработкой мифа об аргонатах (III в. до н. э.), связанного с историей грузинского народа. Особого внимания заслуживает этнографический материал поэмы. Автор сообщает много важных и редких сведений о поселениях западногрузинских племен в Айя-Колхети — Кутанси. Указания древнегреческого поэта, что колхи (грузины) еще до троянских войн имели морские карты (квибры) с указаниями морских путей и книги с описанием способа добычи золота, безусловно, являются свидетельством высокого уровня культуры наших предков.

«Мне кажется, — писал Герцен, — что из всех римлян писавших один Тацит необъятно велик»⁶. Один из крупнейших историков и писателей Рима Публий Корнелий Тацит⁶ в своих исторических сочинениях «Анналы» и «История» сообщает ценные сведения о внешней и внутренней политике Грузии I—II вв. В своих сочинениях он опирается на множество первоисточников, использует протоколы заседаний римского

³ Путешествие по берегам Черного моря Флавия Арриана, греческий текст (извлечения), груз. перевод, комментарии Н. Кечакмадзе, Тб., 1961.

⁴ «Анабасис» Ксенофонта, греческий текст (извлечения), грузинский перевод, комментарии Т. Микеладзе, Тб., 1967.

⁵ Сведения Диона Кассия о Грузии, греческий текст (извлечения), груз. перевод, комментарии Н. Ю. Ломоури, Тб., 1966. См. рецензию Т. С. Кауахчишвили, Сведения Диона Кассия о Грузии, «Грузинское источниковедение», Тб., II, 1968 (на груз. яз.)

⁶ Аполлоний Родосский, Аргонавтика, греческий текст, груз. прозаический перевод, исследования, комментарии и указатель А. Урушадзе, Тб., 1970.

⁷ Л. И. Герцен, Собран. соч., т. I, М., 1954, стр. 183—185.

⁸ Сведения Тацита о Грузии, латинский текст, извлечен., груз. перевод, комментарий А. Г. Гамкрелидзе, Тб., 1970.

сената, записи произнесенных там речей, различные государственные документы. Заслуживают внимания сведения Тацита, касающиеся Колхиды, в частности, восстание во главе с Аникетом против Рима во время правления императора Веспасиана.

Византийская культура, возникшая на греческой основе, сыграла огромную роль в развитии средневековой культуры многих народов мира, с которыми она соприкасалась по мере своего развития, в частности, грузинской, армянской, славянской, арабской и персидской. Византийская культура оказала большое влияние на формирование грузинского ренессанса. Комиссия издала восемь томов основанной С. Г. Каухчишвили серии «Георгика, сведения византийских писателей о Грузии». В корпус вошли наиболее значительные византийские материалы IV—V вв. по истории Грузии.

Корпус начинается сведениями из двух сочинений византийских писателей IV—V вв. о языческих грузинских племенах: «*Liber generationis*» и «Хроники 334 года», памятника V века под названием «*Notitia dignitatum*» и двух приложений: «Сведения Иосифа Флавия» и «Хроника» Хидатиуса. Важное значение имеют сведения выдающегося философа и ритора IV в. Темистиоса о существовании риторической (ораторской) школы в Колхиде⁹.

В корпус вошли сведения византийских историков V—VI веков, новеллы Юстиниана, трактат безымянного автора V века «Путешествие вокруг Черного моря», сочинения Прокопия Кесарийского, Иоанна Лиде и приложения. В приложении даются материалы по биографии Петра Ибера¹⁰. Наряду со сведениями Захария Ритора даются сообщения поэта и историка Агафия — схоластика о Западной Грузии или о стране лазов, которых раньше называли колхами¹¹.

Четвертый том вышел в двух частях (часть I — в 1941 г., II — в 1952 г.). По сведениям византийского церковного «Эклезиса» Западная Грузия в IX веке была в административно-церковном подчинении у константинопольской кафедры. В X в. западнотрузинская епархия уже не упоминается в византийских источниках, что свидетельствует о том, что она уже отошла от византийской церкви и присоединилась к Мхетскому каталикосату. По сведениям кесаря Константина Порфирогенета Иберия была экономически и политически могущественным государством¹².

Кроме «Петрицонского устава», в корпусе приводятся сведения о Грузии византийских писателей XI века Леона Грамматикоса, Георга Кадарена, Никифора Вриения и др.¹³. Заслуживают внимания сведения о грузинском ренессансе в сочинениях известного ученого и историка XI века Микела Пселоса и известного историка XII века Анны Комнины — «Алексаде»¹⁴. Наиболее интересны византийско-греческие материалы XII—XIV вв. о Грузии. «Истории» Георгия Пахимира и Никифора Григораса, «Трапезундская хроника» Микаэла Панаретоса, в которых дается описание жизни трапезундского царства¹⁵.

⁹ Георгика, Сведения византийских писателей о Грузии, греческие тексты, груз. перепод и примечания А. Гамкрелидзе. С. Каухчишвили, т. I, Тб., 1961.

¹⁰ Там же, т. II, 1965.

¹¹ Там же, т. III, 1968.

¹² Там же, т. IV, часть I, 1941; часть II, 1952.

¹³ Там же, т. V, 1963.

¹⁴ Там же, т. VI, 1966.

¹⁵ Там же, т. VII, 1967.

В восьмой том корпуса (XII—XV вв.) вошли сведения Георгия Сфрандиса, Евстафия Тесалоникийского, Теодора Байсамона, Дука, Леоника Холкокондийского и др.¹⁶

Судьбы ближайших соседей — грузинского и армянского народов тесно переплелись между собой. В истории этих стран много общего. Грузинская и армянская историографии развивались в условиях непрерывной борьбы за свою самостоятельность против завоевателей. Поэтому в армянских источниках мы находим важные сведения и по истории нашего народа. Грузинскими учеными проведена значительная работа по изучению и переводу памятников армянской исторической литературы.

В сочинении Григора Акнеци «История народа стрельцов»¹⁷ описывается история вторжения монголов в Закавказье в 1122—1127 гг. Историк приводит интересные сведения по истории стран в указанный период. Сведения Григора Акнеци так же, как язык, отличаются от тогдашних армянских источников и тем, что автор был очевидцем описанных им событий.

Рост национального самосознания в Армении, протекавший в борьбе против господства Сасанидского Ирана, стремившегося уничтожить независимость страны, нашел отражение в армянской историографии V века. Из сочинений одного из самых известных армянских историков второй половины V века Лазара Фарпеци до нас дошли «Письмо Вагану Мамиконяну» и «История Армении», в которых приводятся сведения о Грузии, касающиеся в основном вопросов социальной и политической истории страны, ее исторической географии. Автор повествует о политике иранцев в Картли во второй половине V века, о вызове в Иран питиахша Аршуши вместе с другими правителями, о восстании Вахтага Горгасала против иранцев в 482—484 гг. и т. д.¹⁸

К числу историков, являющихся приверженцами единого и сильного армянского государства во главе с царями Багратуни, принадлежал католикос Иоаннес Драсханакертци. Написанная им «История Армении»¹⁹ охватывает период с 786 по 925 гг. Автор прославляет царей этой династии, призывает князей прекратить внутренние распри и общими силами выступить против внешнего врага. Для исследователей истории Грузии его труд представляет определенный интерес, так как автор, очевидец и участник описанных им событий, сообщает ценные сведения и по истории Грузии.

Первая половина VII века — один из важных периодов в истории Грузии. Значительными источниками для истории грузино-армянских взаимоотношений и политической обстановки в Грузии того периода является «Книга посланий»²⁰. Комиссия опубликовала критический

¹⁶ Георгиа... т. VII. 1970.

¹⁷ Григорий А к н е с к и й. История народа стрельцов. армянский текст, груз. перевод и комментарий Н. Шошашвили. Тб., 1961.

¹⁸ Сведения Лазара Фарпеци о Грузии. армянский текст (извлечения), грузинский перевод, комментарий Л. Н. Джапаша. Тб., 1964. См. рецензию В. Д о н д у а. «Историческое разыскание». II. Тб., 1965.

¹⁹ И. Д р а с х а н а к е р т ц и. История Армении, армянский текст, груз. перевод, исследование, указатели Е. Цагарейшвили, Тб., 1965.

²⁰ «Книга посланий». армянский текст, груз. перевод, исследования, комментарий Э. Алексидзе, Тб., 1938. См. рецензию: Ш. А. М е с х и я, Целое исследование и источник первоисточников важности, «Литературная Грузия», 1969, № 5; Е. Ц а г а р е й ш в и л и, «Книга посланий», «История, обществоведение и география в школе», 1962, № 2; Т. П а н у а ш в и л и, Книга посланий. «Цискари», 1969, № 1.

текст «Книги посланий», где сохранившаяся редакция сравнивается с текстом, включенным в труд армянского историка X века Ухтанеса «История отделения грузин от армян». На основании анализа грузинских и армянских источников автор приходит к выводу, что в начале VII века церкви Картли и Эгриси представляли собой единое иерархическое целое, и католикос Картли одновременно носил сан митрополита Фазисского.

Эсай Хасан Джалалянц составил очень краткую, но чрезвычайно содержательную и богатую фактами «Историю страны Агван»²¹. В сочинении основное место занимает описание экономического и политического положения Ирана, Грузии и Азербайджана. Интересные сведения сообщает историк о внутренней политике Картли и Кахети, большое внимание уделяет Вахтангу VI, которого знал лично, и его взаимоотношениям с Ираном и Россией, связям с Петром I. Сочинение написано по личным наблюдениям историка и является замечательным первоисточником для изучения политической истории Картлийского царства первой четверти XVIII века.

В числе первых армянских исторических трудов, изданных типографским способом (1668 г.), была книга Аракеда Даврижеци «Книга историй». Ученый вардапет в 1650 году приступил к составлению исторического труда, который содержит важные сведения о политическом и социальном положении Грузии в первой половине XVII века. Историк подробно описывает борьбу грузинского народа против персидских завоевателей. Даврижеци проявляет большую симпатию к Грузии и грузинскому народу. Автор является очевидцем многих им описанных событий, его сведения являются ценным первоисточником по истории Грузии того времени²².

Эпохе бурного расцвета и последовавшего за ним упадка Аниисского царства, захвату Византией армянских территорий, нашествию сельджуков, разорению городов, напряженной классовой и политической борьбе посвящена «История» Аристакса Ластивертци²³. Историк освещает события, происходившие в Армении и соседних странах, детально описывает грузино-византийские отношения, нашествие сельджуков. Ластивертци был очевидцем многих описываемых им событий, в частности восстания Никифора Фока против кесаря Василия в 1022 г. В его сочинении содержится много интересных и важных данных о внешнеполитических связях Грузии с Византийским государством в XI в.

Важным источником для изучения истории Закавказья VII века и выявления общественного мнения, существовавшего в Армении во второй половине X века по данному вопросу, является труд армянского историка X века Ухтанеса «История отделения грузин от армян»²⁴. Ухтанес в своем труде основывается на материале «Книги посланий». В книге содержится попытка выяснения на основе документальных данных причин церковного разрыва между Грузией и Арменией в VII в. В исследовании рассматриваются связанные с церковным разрывом источниковедческие и текстологические вопросы.

²¹ Эсай Хасан Джалалянц, Краткая история страны Агван, армянский текст, груз. перевод и комментарии К. Куция, Тб., 1971.

²² А. Даврижеци, Книга историй, перелод с армянского (извлечения), предисловие, комментарии К. Куция, Тб., 1974.

²³ Аристаке Ластивертци, История, перевод с армянского, предисловие, указатель и комментарии Е. Цагарейшвили, Тб., 1974.

²⁴ Ухтанес, История отделения грузин от армян, армянский текст, грузинский перевод и исследование З. Александрэ, Тб., 1975.

Персидские источники по истории Грузии X—XVII вв. были в центре внимания грузинских ученых. Особая заслуга в выявлении и изучении персидских источников принадлежит известному грузинскому иранисту В. Путуридзе. Он является автором ряда важных исследований и научно-критических изданий грузинских и персидских документов, а также переводов персидских текстов. На высоком научном уровне выполнены его публикации «Персидские исторические документы в рукописных архивах Грузии»²⁵. В это издание, рассчитанное на несколько выпусков, вошли персидские исторические документы, хранящиеся в Институте рукописей им. К. Кекелидзе АН ГССР и ЦГИАГ.

В обоих выпусках были опубликованы фирманы, хокмы, изданные иранскими шахами Тахмасбом I, Аббасом I, Сефи I, Аббасом II и повествующие о различных событиях; эти документы содержат важный материал по политической, экономической и социальной истории Грузии и соседних стран в XVI—XVII вв. В конце книги приложены фототренировки всех документов как подлинников, так и копий.

Богатством и достоверностью сведений о Грузии отличается персональный историк XVI в. Хасан-бек Румлу. Он воспитывался при дворе шаха Тахмасба I и сопровождал его в походах. В 1547 г. участвовал в походе на Грузию. В сочинении²⁶ этого персидского историка «Ахсан-ат-Татарих» даны сведения по истории Грузии XV—XVI вв., в частности, Хасан Румлу подробно описывает нашествие шаха Тахмасба I на Грузию. Он дает обильные сведения о кызылбашских племенах, их взаимоотношениях, эмирах, лонных пожалованиях, об институте тиула, о притеснениях, чинимых местными владетелями. Особого внимания заслуживают сведения, касающиеся внутренней политики Грузии.

Искандер-бек Туркеман, по прозвищу Мунши — один из лучших представителей Сефевидской придворной историографии. Пользуясь доступом к шахским архивам и являясь очевидцем и участником ряда событий, Искандер-бек написал историю царствования шаха Аббаса и озаглавил свой труд «Тарихи-алам-араи и Аббаси». Сочинение состоит из двух томов и описывает жизнь и деятельность шаха Аббаса I (1587—1629 гг.) В своем сочинении Мунши²⁷ опирается порою на сведения Хасана Румлу — при описании нашествия шаха Тахмасба и т. д. Автор освещает вопросы ирано-грузинских взаимоотношений в XVI—XVII вв. Его труд заслужил высокую оценку специалистов как ценный первоисточник по политической и социально-экономической истории Ирана и сопредельных стран.

Иранский путешественник XIX в. Маджд-ос-Салтанс, получивший образование в Европе, является автором «Описания города Тбилиси». Путешественник образно рисует пеструю картину жизни города во время своего пребывания в Тбилиси в 1894 г., описывает различные стороны культурно-экономического быта города, затрагивая вопросы адми-

²⁵ В. П у т у р и д з е, Персидские исторические документы в рукописных архивах Грузии, груз. перевод, расшифровка персидского текста, кн. I, вып. 1, 2, Тб., 1961, 1962. Вып. III издан III-том восточноведения АН ГССР. См. рецензию К и к н а д з е Р., «Циккар», № 11, стр. 144—151, 1965; К и к н а д з е Р., «Литератури Сакартвело», № 21, 23 мая 1963 г.

²⁶ В. П у т у р и д з е, Сведения Хасана Румлу о Грузии, персидский текст, груз. перевод и введение, примечания принадлежат Р. Кикиадзе. См. рецензию К. Т а б а т а д з е, Грузинское восточноведение, II, 1968.

²⁷ В. П у т у р и д з е, Сведения Искандера Мунши о Грузии, персидский текст (извлечения), груз. перевод, примечания и указатель, Тб., 1966. См. рецензию М. Г о б е д ж и ш в и л и, «Тбилиси», 14 мая 1970.

иллюстративного деления Кавказа и его центров, населения и истории²⁸

Написанная иранским историком XIII века Ала-ад-Диниом Джувейни «Тарих-и Джахан-гошай» («История миропокорителя») ²⁹ представляет собой одно из наиболее ранних и оригинальных сочинений о господстве монголов. Высокое положение, которое занимал автор, позволило ему иметь доступ ко многим редким, не дошедшим до нас источникам. Благодаря этому сочинению историки могут черпать богатый оригинальный материал как по истории монгол первой половины XIII века, так и по истории захваченных ими стран.

Большой географический словарь Иакута «Муджам ал-булдан» содержит интересные сведения о политической, социально-политической и культурной истории стран Закавказья, в частности Грузии VIII—XII вв., которая у Иакута представлена относительно бедно, что вызвано тем, что автор не путешествовал по Грузии и свои сведения заимствовал у различных арабских авторов, из легенд и устных рассказов³⁰.

Один из видных представителей арабской географии XIII в. Закарна ал-Казвини заслужил всеобщее признание своими трудами «Аджанб ал Махлукат за гара'иб ал мавджудат» («Сотворенное диво и существующие чудеса») и «Асар ал-билад ва ахбар ал-ибад» («Памятники городов и сведения о рабах Аллаха»), в которых имеются сведения и о Грузии³¹.

Среди османских историков XVII в. заслуживает внимания Ибрахим Печевли³². Сведения о Грузии и Кавказе, извлеченные из его двухтомной «Истории», являются важным источником для изучения османско-грузинских и османско-кавказских политических взаимоотношений³². Интересные сведения приводит Печевли о набегах на Грузию османов, о взятии крепостей Чиддири, Тмогви, Хертвисси, Ахалкалаки, о появлении Георгия Саакадзе в лагере османов, о царе кахов Александре и т. д. История, написанная османским историком, охватывает период 1520—1640 гг. Автор является очевидцем большей части описанных им событий.

Известный турецкий путешественник XVII века Эвлия Челеби всю свою жизнь провел в путешествиях. Выполняя дипломатическую миссию и государственные поручения, Эвлия Челеби побывал в Иране, Апатоллии, Сирии, Палестине, Египте и Закавказье. Свои впечатления он записывал в дневниках. В своей десятитомной «Книге путешествий» Эвлия Челеби³³ приводит интересные сведения исторического, геогра-

²⁸ М а д ж д - о с - С а л т а н е. История города Тбилиси, персидский текст, груз. перевод, комментарии М. Мамацашвили, Тб., 1971.

²⁹ Р. К и к и а д з е. Сведения Джувейни о Грузии, персидский текст (извлечения) комментарии, введение и примечания, Тб., 1974. Текст издан по известной публикации М. Казвини.

³⁰ Э. С и х а р у л и д з е. Сведения Иакута о Грузии и Кавказе. т. I. арабский текст (извлечения). груз. перевод. Тб., 1964.

³¹ О. Ц к и т и ш в и л и. Сведения Закарна ал-Казвини о Грузии и Кавказе, арабский текст (извлечения), груз. перевод, введение и примечания, Тб., 1975.

³² С. Д ж и к и я. Сведения Ибрахима Печевли о Грузии и Кавказе. турецкий текст, (извлечения), груз. перевод, введение и примечания, Тб. См. рецензию Н. Ш е н г е л а, Ценный источник грузинской истории, «Литератури Сакартвело», 26 марта. 1965 г.

³³ Э в л и я Ч е л е б и. Книга путешествий т.т. I, II, турецкий текст. груз. перевод. исследование, комментарии Г. Пугуридзе, Тб., 1971. 1973. См. рецензию Н. Ш е н г е л а Сведения турецкого путешественника XVII в. Эвлия Челеби о Грузии, «Маши», Серия истории... 1974. № 3.

фического, этнографического и политического характера, представляющие собой ценные источники по изучению прошлого Грузии. Достоинства этого сочинения заключаются еще в том, что помимо простого описания событий, он дает этим событиям собственную оценку, сопровождая их интересными рассуждениями.

«История» турецкого летописца XVIII в. Мехмеда Рашида «Тарих и Рашид» является продолжением «Истории» Найма и охватывает период с 1660 по 1722 гг. При составлении истории Рашид пользовался документальным материалом, имеющимся в султанской канцелярии. Сведения Рашида³⁴ относятся к рубежу XVII—XVIII вв. и касаются Западной Грузии, являющейся одной из звеньев антитурецкой борьбы. Заслуживает внимания сообщение летописца об административном делении Чидзырского вилайета, образованного в результате завоевания Турцией юго-западной Грузии, о походе на Грузию, где султанский двор наряду с регулярными войсками, феодальным ополчением и морским флотом предполагал включить рядовых мусульман в борьбу против неверных грузин, что должно было отвлечь последних от классовой борьбы.

Древне-русские материалы по истории русско-грузинских культурных взаимоотношений представляют собой большой интерес, так как наглядно свидетельствуют о том, что дружба и культурные отношения между русскими и грузинскими народами зародились еще в давние времена. Среди древнерусских паративных памятников одно из важнейших мест занимает сборник «Киево-Печерский Патерик»³⁵, представляющий собой значительный интерес для грузинских историков, так как здесь приводятся сведения о русско-грузинских культурных взаимоотношениях, в частности о приглашении грузинских живописцев для разрисовки Киевского собора. Определенный интерес представляет сочинение неизвестного русского автора «Слово и дивна повесть Динары, царицы иверского властодержца Александра, как победил царя Адрамелеха»³⁶.

Интересный материал для грузинской историографии представляют собой сведения Василия Гагары и Арсения Суханова о Грузии XVII века³⁷. Заслуживают внимания записи русского купца Василия Гагары, который совершил путешествие в Грузию и дал четкое описание города Тбилиси, а также видного представителя русской церковной историографии XVII века, широкообразованного для своего времени Арсения Суханова о путешествии в Грузию. Дважды побывав в Грузии в 1651 и 1652 годах, Суханов дает описание Тбилиси, Мцхета, подробно описывает прием, оказанный ему царем.

Первое московское посольство в Имеретию — посольство Толочанова и Иевлева представляло значительный интерес, так как послы должны были собрать сведения о стране, являющейся неизвестной для тогдашних правящих кругов Москвы. Дипломатическая миссия, возглавляемая на Толочанова, была случайным эпизодом в его жизни, но вместе с ним был дьяк Иевлев, подготовленный к дипломатической работе, поэтому он проявляет больше уступчивости и такта, чем Толочан-

³⁴ В. Ч и н и в. Сведения Мехмеда Рашида о Грузии и некоторых соседних странах, турецкий текст (извлечения), груз. перевод, исследование и комментарии. Тб., 1976.

³⁵ Я. Ч и н и в а д з е. Древне-русские материалы по истории русско-грузинских культурных взаимоотношений. русский текст, груз. перевод, комментарии, Тб., 1962.

³⁶ Там же.

³⁷ Я. Ч и н и в а д з е. Сведения Василия Гагары и Арсения Суханова о Грузии XVII века. русский текст, груз. перевод, описание рукописи. Тб., 1965.

нов. «Статейный список посла Толочанова в Имеретию в 1650—1652 гг.» представляет отчетный доклад вернувшегося в Москву русского посла³⁶. В его докладе содержатся ценные сведения об имеретинском царстве середины XVII века, о его социально-экономической истории, о представителях местной феодальной светской и духовной аристократии, о численном составе населения, флоре и фауне Имеретии, дается перечень городов, рек и т. д. Изданный Новиковым «Статейный список...» в действительности был составлен не Толочалозым, как считал Новиков, а Алексеем Иевлевым. После издания найденных М. А. Поливанковым двух новых рукописей стало ясно, что Толочанов и Иевлев независимо друг от друга составили каждый свой вариант отчетного доклада.

«Статейный список посольства в Имеретию 1650—1652 гг.»³⁹, составленный Алексеем Иевлевым — одним из московских специалистов XVII в. по Кавказу, вторым послом, охватывает тот же период времени, что и статейный список Толочанова. При составлении отчетного доклада об Имеретии Иевлев руководствовался частично сведениями, предоставленными ему посольским приставом Сохнией Гарсеванишвили и толмачом Бидзнией. Сообщаемые Иевлевым сведения о социально-политической структуре имеретинского царства, численности населения, жилищах, селениях, городах, реках, крепостях, церквях, монастырях, главных реках Риони и Квирила и т. д. более разработанные и четкие, чем у Толочанова⁴⁰.

В описании Грузии, составленном в 1667 году Павлом Алеппским, сыном антиохийского патриарха Макария, рассказывается о событиях, происходящих в Грузии во время его длительного путешествия для сбора пожертвований в пользу антиохийского патриарха. Его интересуют города и села, церковные здания и монастыри, обычаи и нравы Грузии. Вернувшись в Москву, Макарий и Павел получили от Приказа тайных дел поручение составить описание Грузии. В это время интерес русского правительства к Грузии значительно возрос в связи с готовившейся войной против Османской державы. Павел Алеппский составил «Описание», по-видимому, по данному ему вопросу, но при составлении он включил в него и просьбу грузинских политиков и свои личные соображения. «Описание» было составлено им на арабском языке и сразу же переведено на русский.

Иоганн Антон Гюльденштедт⁴¹ был натуралистом, доктором медицины, действительным членом Российской Академии наук. Путешествуя по Грузии, он составлял дневники и рапорты, которые посылал Петербургской Академии наук. Путешественник не всегда точно отображал происходящие в Грузии события, ввиду того, что исходил из положения своей страны, экономически более богатой. Его сведения носят чисто описательный характер. На основе личных наблюдений, услышанного и увиденного им, он делает попытку представить картину состояния страны. Путешественник дает минералогическое, географическое и зоолого-ботаническое описание страны. При описании Грузии Гюльденштедт пользуется также сведениями из летописей.

³⁶ Статейный список посла Толочанова в Имеретию 1650—1652, русский текст с груз. переводом Я. Цинцадзе, Тб., 1970.

³⁹ Статейный список посольства в Имеретию 1650—1652 гг., составленный Алексеем Иевлевым, русский текст, груз. перевод, обзорные рукописи Я. Цинцадзе, Тб., 1969.

⁴⁰ Материалы к истории Грузии XVII в., русский текст, груз. перевод и комментарий Н. Асатиани, Тб., 1973.

⁴¹ Г. Г е л а ш в и л и, Путешествие Гюльденштедта по Грузии, т. 1, II, немецкий текст, груз. перевод и исследование, Тб., 1954.

Сочинение «История восстания Али-Бея против Османской порты»⁴² является ценным источником по истории борьбы египетских мамлюков за независимость в 1769—1773 гг. против Турции; в нем дается описание Каира того времени, сведения о системе управления в Египте, о положении христиан в Османской империи. В качестве приложения книга снабжена дневниками анонимного автора с описанием путешествия из Алеппо в Баар.

Книга известного французского путешественника XVII века Жана Шардена «Путешествие в Персию и другие страны Востока»⁴³ является ценным источником по истории Грузии. Сочинение выделяется богатством и многообразием сведений о политической, социально-экономической и культурной жизни Грузии. Сведения, приведенные в нем, дают возможность заполнить проблемы в знаниях, разрешить многие неясные вопросы. Автор пытается разобраться в сложной структуре феодального общества грузинских царств и княжеств, дает описание города Тбилиси, рисует картину хозяйственной жизни грузинского народа.

В различных архивах и книгохранилищах Франции рассеяны интересные материалы по истории Грузии⁴⁴. И. Табагуа издал документы, касающиеся взаимоотношений Грузии с Европой, в частности, Францией и Ватиканом в 1707—1714 гг., вопросов, связанных с дипломатической миссией в Европе Сулхана-Сабы Орбелиани. Много внимания уделено в документах подготовке к дипломатической миссии Орбелиани во Франции и Италии, его переговорам в Версале с французским королевским двором и Ватиканом и результатам этих переговоров.

Мы постарались сделать краткий обзор книг, изданных Комиссией по публикации иностранных источников о Грузии. Учеными Грузии проделана большая и плодотворная работа по выявлению, изданию и переводу иностранных текстов по истории нашей страны.

Современная историография ставит все новые и более сложные вопросы, требующие перед источниками. Однако в последнее время публикация источников по истории Грузии стала заметно отставать от развития современной грузинской историографии.

С целью повышения научного уровня публикаций и координации научно-исследовательских работ в масштабах всей республики в 1974 году при Президенте Академии наук республики была создана Комиссия по источникам истории Грузии. Новая комиссия возглавила все работы по выявлению, изучению и критическому изданию текстов, относящихся к истории Грузии.

⁴² С. Д у а в и а н. История восстания Али-Бея против Османской порты, английский текст, груз. перевод, комментарии Б. Силагадзе, Тб., 1964.

⁴³ Жан Ш а р д е н. Путешествие в Персию и другие страны Востока, перевод с французского, исследование и комментарии М. Мгалоблишвили. Тб., 1975.

⁴⁴ И. Т а б а г у а. Документы из истории франко-грузинских отношений, французский и латинский текст, грузинский перевод, ч. I, Тб., 1975.

თინათინ ზავსავაძე

ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტიკის შესწავლის ისტორიიდან

ქართული ენის ფერეიდნულმა დიალექტმა, ანუ იმ ქართველთა ენამ, რომლებიც შაჰ აბას პირველმა მე-17 საუკუნეში საქართველოდან ირანში გადაასახლა, გასულ საუკუნეშივე მიიქცია ქართველი საზოგადოებრივობის ყურადღება: 1896 წ. გამოქვეყნდა ამ ყურადღების ამსახველი პირველი შორემა — ლ. აღნიაშვილის „სპარსეთი და იქაური ქართველები“. მე-20 საუკუნის ოციანი წლებიდან კი ეს ინტერესი ფერეიდნული დიალექტის მიმართ კიდევ უფრო გაფართოვდა. ჩვენი საუკუნის ოციან წლებში გაჩნდა ფერეიდნული დიალექტის სხვადასხვა ენობრივი თავისებურების შემსწავლელი ისეთი შრომები, როგორცაა: ა. ჩიქობავას „ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში“¹, „ყუ ნაწილაკის ხმარება მრ. რიცხვის მიცემითსა თუ სახელობითში დასაშული დამატების აღსანიშნავად“², „ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებები“³ და ე. თიფურთას „ნიმუში ფერეიდანის ქართული ენისა“⁴.

სწორედ ამავე ოციან წლებში გამოიჩინა ინტერესი ფერეიდნულს მიმართ ცნობილმა ირანისტმა იური მარმაც. ჩვენი საკვლევი ამოცანა სწორედ ი. მარის ღვაწლის აღნუსხვაა ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტის შესწავლის საქმეში.

უნდა აღინიშნოს, რომ იური მარის მონაწილეობა ფერეიდნულის თავისებურებების შესწავლის საქმეში შემთხვევითი ხასიათისაა. მიუხედავად იქისა, რომ ი. მარი 1923—1925 წლებში სამეცნიერო მივლინებით იყო წასული ირანში, ის არ სწევია ფერეიდანს იქაური ენის ნიმუშების შესაყრებად და არც ადრე გამოქვეყნებული ფერეიდნული დიალექტის ნიმუშები შეუსწავლია მას ამ მიზნით. ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტის თავისებურებების შესახებ მსჯელობისას ის ეყრდნობა: 1. თავის შემთხვევით საუბარს ფერეიდნულ ჭარისკაცთან — მეთალიასთან, რომელმაც მოინახულა ი. მარი ისპაჰანში 1925 წ. 3/VIII-ს და, როგორც ი. მარი წერს, ისაუბრა მასთან 3—4 საათის განმავლობაში და 2. ფერეიდნულთა ხალხური შემოქმედების ორ ნიმუშს. რომელიც მას ამბაკო ჰელიძემ გამოუგზავნა ისპაჰანიდან 1927 წ. და რომელთაგან ერთი დაწერილია ქართულად, ხოლო მეორე — სპარსულად.

ი. მარი თანაბარი ინტერესით სწავლობს ფერეიდნულთა როგორც სპარსულ, ისე ქართულ მეტყველებას. თავის სტატიაში «Два образчика народной словесности из грузинского Ферейдана»⁵ ი. მარი დეტალურად იკვლიეს ფერეიდნულთა სპარსული მეტყველების როგორც ლექსიკურ, ისე გრამატიკულ მხარეს და იძლევა სპარსული ტექსტის ზუსტ თარგმანს. ფერეიდნულთა სპარსული ენის თავისებურებების შესწავლისას ი. მარმა ისინი შეუდარა სპარსული ენის სხვა ღვა-

¹ იხ. იურ. ლ. „ჩვენი მეცნიერება“, ტფილისი, 1922, № 2—3, გვ. 69—89.

² იხ. „ქართული საენაშემცნიერო წელიწადი“, ტფილისი, 1925, ტ. I—II.

³ იხ. „ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე“, 1927, გვ. 197—276.

⁴ იხ. გაზ. „ლომისი“, 1922, № 16.

⁵ Ю. Н. Марр, Статьи, сообщения и резюме докладов, т. I, М., 1930.

სახელი თექვსმეტ ხელად ასი — 1600, იქვე დასძინა, რომ „ჩვენთან თქვენებურადაც ითქმის ათასი და ექსასი“¹¹.

ყოველივე ზემოთქმულის გარდა ი. მარის მიერ შეკრებილ მასალაში აღინუსხება: 1. სპარსული და ქართული სიტყვების შერეული ხმარება შესიტყვებებში: მაგ., ჰარ წელს — „ყოველი წელს“¹¹, სადაც ჰარ — სპარსული ნაცვალსახელია და ნიშნავს „ყოველს“, „წელს“ ქართული სიტყვაა; 2. სპარსულ სიტყვების ქართული სუფიქსებით გაფორმება; მაგ., მორახასობა — „შეზბულება“¹². *مريض* არის სპარსული სიტყვა და ნიშნავს „განთავისუფლებული, ნებადართვით წასული“, ხოლო „ობა“ — ცნობილი ქართული სუფიქსი აბსტრაქტიზების მნიშვნელობით. 3. ფსიქოლოგიური კალკი; მაგ., „მე მოლა არა ვარ“, ე. ი. „მე არა ვარ წიგნიერი, მე ვარ უწიგნური“. კალკირებულია სპარსული გამოთქმიდან *من مالا نیت*¹³ რაც იმასვე ნიშნავს და სადაც წიგნიერება უკავშირდება მოლას ცნებას და 4. აღინიშნება სემანტიკური კალკიც. მაგ.: ფერეიდნელი ხმარობს — „ხეჭალათი არ გაეზიდე?“ რაც ნიშნავს „არა გრცხვენია?“¹⁴ ეს გამოთქმა წარმოადგენს სპარსული გამოთქმის ზუსტ კალკს. სპარსული *خجالت کشیدن* სიტყვასიტყვით ნიშნავს „სირცხვილის ზიდვას, არევას“. ანუ „თავის შერცხვენას“.

ბოლუენ დე კურტენეს აზრი იმის შესახებ, რომ ენათა კონტაქტირებისას ხდება ათა მართო ამა თუ იმ ენობრივი ელემენტის სესხება, არამედ ენათა ცალკეული ნაწილებისათვის დამახასიათებელ განსხვავებათა ხარისხის შემოიკრება. ე. ი. მთლიანად ენის სისტემის გამარტივება¹⁵, გვეკარნახობს ყურადღებაზე მავაქციოთ ენის არა მართო სემანტიკურ, არამედ სინტაქსურ, მორფოლოგიურ და ფონეტიკურ გამარტივებასაც. ფერეიდნელ ქართველთან ხანმოკლე საუბარში ი. მარმა, რა თქმა უნდა, ვერ შეძლო ყველა სფეროში ამ თვალსაზრისით დაკვირვებების ჩატარება, მაგრამ ფერეიდნელი ქართველის მეტყველების ფონეტიკურმა მხარემ კი მიიქცია მისი ყურადღება. ფერეიდნელთა მეტყველების ფონეტიკური მხარის შესახებ ი. მარი წერს: „წარმოთქმის თავისებურებათაგან თვალში საცემია გამოყენება სრულიად გარკვეული *ჩ* და *ჭ* (*ყ*) ბგერებისა და თითქოს შერბილებული *ჭ*-ს წარმოთქმა სპარსულ სიტყვებში“¹⁶ „ბოლოციდური *ჭ* კი იმავე სპარსულ სიტყვებში მეთალიასთან ისმის როგორც *ლია ა*. როდესაც მე მასთან წარმოთქვი სიტყვა *dāšāe* „დასტა, ჩღუფი“. მან მე გამისწორა წარმოთქმა შემდეგნაირად: *dāšāa*“¹⁷.

ორენოვნების პირობებში მშობლიური ენის ფონეტიკური სისტემის ცვლა უცხოური (ე. ი. მიერ „მშობლიური“) ენის გავლენის შედეგად ჩვეულებრივი მოვლენაა“¹⁸. ამ კონკრეტულ შემთხვევაში კი ფერეიდნელმა ქართულმა სპარსულ ენასთან მჭიდრო კონტაქტის შედეგად სწორედ გაამარტივა თავისი ფონეტიკური სისტემა, ანუ შეამცირა ამ ორი ენის ფონეტიკურ სისტემებს შორის არსებული განსხვავება ზოგიერთი დათმობების საშუალებით. ქართული ენის დიალექტმა, მე-17 საუკუნიდან მოწყვეტილმა თავის მშობლიურ

¹¹ იქვე, გვ. 60. ¹² იქვე, გვ. 58. ¹³ იქვე, გვ. 60. ¹⁴ იქვე, გვ. 61.

¹⁵ В. Ю. Розенцев и Г. Основные вопросы теории языковых контактов, Новое в лингвистике, вып. VI, Москва, 1972, с. 7—8.

¹⁶ Ю. Н. Марр, Статьи, сообщения и резюме докладов, т. 1. с. 58.

¹⁷ იქვე, გვ. 59.

¹⁸ გ. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949, გვ. 247.

არეალს, ერთი საკუთრივ ქართული ფონემა ζ -ც, რომელიც დღესაც იხმარება ზოგიერთ ქართულ დიალექტში¹⁹ შეინარჩუნა, მეორე ასეთივე სპეციფიკური ქართული ბგერა კი, ბილაბიალური ყრუ-ხშული ფონემა „ფ“, შეცვალა რამდენადმე განსხვავებული არტიკულაციის სპარსული ფონემით, კერძოდ, ლაბიოდენტალური ყრუ სპირანტით f -ით.

ამ ორი ენის, ქართული და სპარსული ენების ფონეტიკური სისტემების ურთიერთგანმსჭვავლაზე მიუთითებს ფერეიდნულში აგრეთვე მეთაიას მიერ q ხმოვნის გამოყენება სპარსულ სიტყვებში. ფერეიდნულში გამოყენებული სპარსული სიტყვების ინლაუტში მეთაია q ხმოვანს უნარჩუნებს სპარსულ ელერადობას და წარმოთქვამს მას შერბილებულად, ხოლო აუსლაუტში, სიტყვის ბოლოს იმავე ბგერას აძლევს მეტ ლიაობას და წარმოთქვამს როგორც გარკვეულ ლია a -ს.

რით შეიძლება აიხსნას ეს პოზიციური სხვადასხვაობა ერთი და იმავე ბგერის ვადმოცემისას ორი ფონეტიკური სისტემის ურთიერთგანმსჭვავლის პროცესში?

ჩვენი აზრით, ეს სხვადასხვაობა განპირობებული უნდა იყოს ბგერითი ანალოგიით. საქმე ის არის, რომ ჰაიპევესზე დამთავრებული ზოგიერთი სპარსული სიტყვა და მათ შორის თვით სიტყვა dāšē , რომლის შესახებაც ლაპარაკობს ი. მარს, ქართულში ადრევე იყო ნასესხები სპარსულიდან და ადრევე იყო ის მისაღებელი ქართული აბოლოზმონიან სიტყვათა რიგს: ბრმა, ყრმა, ყმა, ხმა და მისთანებს. საფიქრებელია, რომ ამ რიგის სპარსულ სიტყვათა ქართულ ენაში ხმარების ტრადიცია გარკვეულ გავლენას მოახდენდა ფერეიდნულში ჰაიპევესზე დამთავრებულ ნასესხებ სპარსულ სიტყვათა წარმოთქმაზე. ფერეიდნელთა მიერ სპარსულიდან ნასესხებ სიტყვებში ბოლოკიდური ჰაიპევესის ლია a -დ წარმოთქმა, ვფიქრობთ, სპარსულიდან ქართულში ადრე ნასესხებ და აბოლოზმონიან სახელებად ქცეულ სიტყვათა ანალოგიით გახშირებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული.

ფერეიდნული ქართულის ფონეტიკური სისტემის გამარტივება, მისი მიმსგავსება ანალოგიის საშუალებით სპარსული ენის ფონეტიკურ სისტემასთან ხდებოდა არა მარტო სპარსულიდან ნასესხები სიტყვების ქართულ ყაიდაზე წარმოთქმის გზით, არამედ საკუთრივ ქართული სიტყვების, თუ შეიძლება ასე ითქვას, ვასპარსულების გზითაც. ასე, მაგალითად, ი. მარს აღწუსული აქვს სიტყვები: აბანო, ხბო, პატარა, რომლებიც ფერეიდნულში შემდეგნაირად ელერენ: აბონე²⁰, ხებო²¹, ბაიტა²².

სპარსულ ენაში არის მეტად მდიდარი რიგი ალიფზე დაწყებული და ჰაიპევესზე დამთავრებული ისეთი სამმარცვლიანი სიტყვებისა, რომელთაც შუაში მოუღიოთ „u“ ან „o“ — اوه [aḥwē] — გეოგრაფ. „კალაოტი“, اوهو [aḥwō] — „უმწიფარა ყურძნის წვენი“, اوهو [aḥwō] — „ჰიდროსფერო“, اوهو [aḥwō] — „დიდი ტალღა“ და მისთანები.

ჩვენი აზრით, სწორედ ამგვარ სიტყვათა ანალოგიით უნდა იყოს გახმონებული ქართული „აბანო“, „აბონედ“. „აბონე“ ტპოლოგიურად ისეთი-

¹⁹ იქვე, გვ. 86.

²⁰ Ю. Н. Марр. Статьи, сообщения и резюме докладов, т. 1, с. 58.

²¹ იქვე, გვ. 60.

²² იქვე, გვ. 59.

ვე გახმოვანების სიტყვად არის გადაქცეული, როგორცაც ზემოჩამოთვლილ სპარსული სიტყვები წარმოადგენენ.

სპარსული ენის დამახასიათებელი არტიკულაციის იმ თავისებურების ანალოგიით, რომელიც ვერ იტანს სიტყვის ანლაუტში რამდენიმე თანხმოვნის თავმოყრას²³, ი. მარის თანამოსაუბრე ფერეიდნელის მეტყველებაში სიტყვა „ხბო“ გახმოვანებულია სპარსულ ყაიდაზე — თანხმოვანთგამყარი ხმოვნის ჩართვით „ხგბო“.

ალსანიშნავია, რომ ფერეიდნელი ქართული ენის ნიმუშების ფიქსირებული მასალა საშუალებას გვაძლევს თვალი გავადევნოთ სიტყვათა გასრულებოვანების პროცესის განვითარებას ფერეიდნელში. ირკვევა, რომ სიტყვის თავში თანხმოვანთა თავმოყრის არიდება, რაც ასე დამახასიათებელი პოვლენა ირანული ენებისათვის სხვა ენიდან ნასესხები სიტყვების შეთვისების პროცესში (შევადართო, მაგ. ქართულიდან ოსურში ნასესხებო სიტყვები: ქართ. „წყალი“ — ოს. *сәқәл*, ქართ. „გლეხი“ — ოს. *ҕәлҕәх*, ქართ. „ქლაივი“ — ოს. *ҕылави* და მისთ)²⁴, დასტურდება ფერეიდნელის ანლაუმოპოვებული მასალებითაც. აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის თანამშრომლების ზ. შარაშენიძისა და მ. თოდუას მიერ შეკრებილ მასალაში ქართულ სიტყვებს „ბრინჯი“, „მსხვილი“, „სტაფილო“ ჩვენ ვხვდებით სპარსული გახმოვანებით, ანუ ევფონური ხმოვნის ჩართვით: ბერინჯი, მოსხვილ²⁵ და ისტაფილი²⁶; მაშინ როცა ლ. აღნიაშვილის მიერ მოპოვებულ მასალაში ქართულ სიტყვაში „სტაფილო“ ჯერ კიდევ არ არის ძალაში გასრულებოვანების პროცესი. ლ. აღნიაშვილს სიტყვა „სტაფილო“ მოწოდებული აქვს ფორმით „სტაფილი“²⁷.

რაც შეეხება სიტყვას „ბაიტა“, რაც ნიშნავს — „პატარა“. ს. როგორც ამას სამართლიანად აღნიშნავს ა. ჩიქობავა, ქართული ენის დიალექტებში დადასტურებული ფორმიდან — „ბაიტარა“—დან უნდა იყოს მიღებული. ქართული ენის დიალექტებში გვხვდება „პატარა“ სიტყვის ასეთი რეფლექსები: „პატარა“—„ბატარა“—„ბაჰატარა“²⁸. ფერეიდნელში გამოყენებული სიტყვა „ბაიტა“ „ბაიტარა“—ს ბოლო მარცვლის აპოკოპირების ვით უნდა იყოს მიღებული. ბოლო მარცვლის აპოკოპირება კი ფერეიდნელის ქართულ სიტყვებში ფიქსირებულია ჯერ კიდევ ი. მარამდ ლ. აღნიაშვილის მიერ შეკრებილ მასალაში, სადაც ქართული სიტყვა „ინანა“ წარმოადგენილია აპოკოპირებული სახით „ინა“²⁹.

ისმის კითხვა: რა კვალიფიკაცია უნდა მიეცეს სპარსული ენის ელემენტების იმ ნაწილს ფერეიდნელ დიალექტში, რომელიც ი. მარმა ვამოავლანა? ქართული ენის ფერეიდნელი დიალექტის რა თავისებურების ხაზგასმა სულა

²³ Ю. А. Рубничук. Современный персидский язык. Москва, 1960, с. 7.

²⁴ В. И. Абаев. Полногласие в кавтельских заимствованиях. ОЯФ, М., I, 1949, с. 526—27.

²⁵ ზ. შარაშენიძე, ახალი მასალები ფერეიდნელი ქართველების შესახებ, თბ. 1969, გვ. 48.

²⁶ მ. თოდუა, ქართულ-სპარსული ტოლდები, II, თბილისი, 1975, გვ. 30.

²⁷ ლ. აღნიაშვილი, სპარსული და იქაური ქართველები, ტფილისი, 1896, გვ. 211.

²⁸ ა. ჩიქობავა, ფერეიდნელს მთავარი თავისებურებები, ტფილისი უნივერსიტეტის მოამბე, 1927, გვ. 218.

²⁹ ლ. აღნიაშვილი, სპარსული და იქაური ქართველები, გვ. 206.

ი. მარს ფერეიდნულში სპარსული ენის ზემომოყვანილი ელემენტების კონსტატაციით? ვფიქრობთ, ი. მარის ეს დაკვირვებები არ უნდა ემსახურობოდეს ენაში სხვა ენიდან შესული ელემენტების იმ პროცენტის გამოვლინებას, ურომლისადაც რიგ მეცნიერებს (როგორებიც იყვნენ, მაგალითად, შუხარდტი, ნ. მარი, ბოლუენ დე კუსტენე და სხვები) არ წარმოედგინათ არც ერთი არსებული ენა³⁰. ჩვენი აზრით, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ი. მარი ცდილობს გვიჩვენოს ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტის სპარსულ ენასთან შერეულობა, თუმცა სიტყვა „შერეული“ ან „ნარევი“ მას თავის სტატიაში არც ერთხელ არ აქვს ნახმარი.

იმისათვის, რომ სწორად შევაფასოთ ი. მარის მიერ მოპოვებული მასალა, საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიგონოთ შერეული ენის რაობა.

თუ ზოგერთი მეცნიერის კვალდაკვალ შერეულად მივიჩნევთ მხოლოდ იმ ენას, რომლის მორფოლოგიაც წარმოადგენს ორი ენის მორფოლოგიური სისტემის ურთიერთგანმსჭვალვის შედეგს (როგორც ეს მიაჩნია, მაგალითად, ენაჯრიესს)³¹. მაშინ, ი. მარის მიერ მოპოვებული მასალის მიხედვით, ფერეიდნულ ქართულს მიმართ ენის შერეულობის საკითხი თავისთავად იხსნება. იხსნება იმიტომ, რომ ფერეიდნული დიალექტი, რომლის ლექსიკაც აგრერიგად არის გადატვირთული სპარსული სიტყვებით³², მაინც რჩება ქართულ ენად. რომელმაც, როგორც ეს ქართული ენის მკვლევართა ნაშრომებიდან ირკვევა, კარგად შემოინახა არა მარტო ძირითადი მორფოლოგიურ-სინტაქსული თავისებურებები ქართული ენის კახური და ინგოლოური დიალექტებისა, არამედ მან ის ინერტად კი შეინარჩუნა, რომელმაც რიგ თანამედროვე ქართულ დიალექტებსა და ფერეიდნულ ქართულში ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად ერთგვარი მოვლენები განავითარა (მაგ., მსაზღვრელ-საზღვრელს შეთანხმების დარღვევა (დიდი სახლს), გარდაუვალი ზმნების სუბიექტის მოთხრობით ბრუნვაში გაფორმება (კაცმა ადგა) და სხვ.)³³.

ხოლო თუ შერეულ ენად მივიჩნევთ ორენოვნების იმ პროლექტს, რომელშიც კომპლექსურად არის წარმოდგენილი უცხო ენის გავლენა როგორც ენის ფონეტიკაში, ისე მორფოლოგიაში, ისე სინტაქსში და ისე ენის ლექსიკურ შემადგენლობაში³⁴ და ამასთანავე მხედველობაში მივიღებთ ვინდიშის აზრსაც, რომლის მიხედვითაც როგორადაც არ უნდა იყოს ენა შერეული, მაინც წარბოებს მასში ერთი ენა, რომელიც მის საფუძველს წარმოადგენს³⁵, (ამავე აზრისაა ამ საკითხზე შერბაძ³⁶) მაშინ ი. მარის მიერ მოპოვებული მასალა თანამედროვე მეცნიერების თვალსაზრისითაც იძლევა საფუძველს, დაისვას საკითხი ფერეიდნული ქართულის შერეული ბუნების შესახებ.

³⁰ A. Россети, Смешанный язык и смешение языков, Новое в лингвистике. вып. VI, стр. 114.

³¹ Ж. Вандрисс, Язык. Москва, 1937, с. 48.

³² „თუ კაცმა ცოტა მაინც არ იტას სპარსული ენა, ძველად ვაუფებს მათ. ისეა გადატვირთული მათი მეტყველება სპარსული სიტყვებითა“, — აღნიშნავს ზ. შარაშენიძე თავის ნაშრომში — „ახალი მასალები ფერეიდნული ქართველების შესახებ“, გვ. 13.

³³ ი. გიგინეიშვილი, ე. თოფურია, ი. ქაჯავაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი, 1961, გვ. 252.

³⁴ A. Россети, Смешанный язык и смешение языков, с. 115.

³⁵ W i n d i s c h. Zur Theorie der Mischsprachen und Lehnwörter, CB. d. k-s, 9. W. Phil.-hist., H., B. 49, 1897, s. 113. ციტირებას ვახდენს ლ. ვ. შერბაძის შრომის მიხედვით: «О понятии смешения языков», сб.: Л. В. Щ е р б а, Избранные работы по языкознанию и фониетике, т. I, Л., 1958, с. 42.

³⁶ იქვე, გვ. 52.

მიუხედავად იმისა, რომ ი. მარი ქართული ენის ფერეიდნულ დიალექტს ეპიზოდურად შეეხო, მან სტატიაში „Из беседы с ферейданским грузином“ — თავისი ენათმეცნიერული ერუდიციისა და საკვლევადიებო გამოცდილების წყალობით შეძლო ფერეიდნულთა მეტყველების სწორედ იმ თავისებურებათა აღნუსხვა რომლებიც შერეულობის ელემენტებს წარმოადგენენ (სახელობრ, ფონეტიკურ სისტემათა ურთიერთგანმსჭვალვა, შესიტყვებებში სპარსული და ქართული სიტყვების შერეული ხმარება, სპარსულ სიტყვათა ქართული სუფიქსებით გაფორმება, გამოთქმათა ფსიქოლოგიური და სემანტიკური კალკირება, რიცხვითი სახელების სპარსული და ქართული წარმოება).

Т. А. ЧАВЧАВАДЗЕ

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ФЕРЕЙДАНСКОГО ДИАЛЕКТА ГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

Р е з ю м е

Наряду с грузинскими учеными ферейданский диалект грузинского языка привлек внимание и Ю. Н. Марра. О своих наблюдениях он сообщил в двух статьях: «Два образчика народной словесности из грузинского Ферейдана» и «Из беседы с ферейданским грузином». Ю. Н. Марр интересовался наличием персидских элементов в грузинской речи ферейданцев. В предлагаемой статье дана попытка интерпретировать выделенные Ю. Н. Марром особенности ферейданского диалекта и по мере возможности определить процессы, результатом которых они являются. Ю. Н. Марр подметил именно те особенности грузинской речи ферейданцев, которые являются элементами смешения: взаимопропихивание фонетических систем, смешанное употребление персидских и грузинских слов в словосочетаниях, оформление грузинскими суффиксами персидских слов, психологическое и семантическое калькирование.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტი. ინდურ-ირანულ ენათა განყოფილება

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. გ. წერეთლის სახელობის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა

დავანა ველიძე

ინკლუზივი-ემსკალუზივის კატეგორიის გამოხატვის
ისტორიისათვის მართულ ზმნაში¹

როგორც ცნობილია, მ- და გუ- პრეფიქსები ძველ ქართულში პარალელურად გვხვდება ზმნაში I პირის (პირდაპირი და ირიბი) ობიექტის აღმნიშვნელად. აქედან მ- პრეფიქსი ორსავე რიცხვში (გან-მ-აძლიერა მან მე. გან-მ-აძლიერა-ნ-ა მან ჩუენ, მაქუს მე იგი მ-აქუს ჩუენ იგი); ხოლო გუ- პრეფიქსი კი მხოლოდ მრავლობითში (გან-გუ-აძლიერა-ნ-ა მან ჩუენ; გუ-აქუს ჩუენ იგი).

ამ პარალელურ ფორმათა შესახებ გამოთქმული მოსაზრებები ცნობილია. ის ფაქტი, რომ მ- და გუ- პრეფიქსები მრავლობითს რიცხვში დასმული I ობიექტური პირის აღნიშვნისას ძველ ქართულში ენაცვლება ერთმანეთს, ორი ვარაუდის გამოთქმის შესაძლებლობას იძლეოდა: 1. მათი ფუნქციები წარმოშობით სხვადასხვაა: კერძოდ, მათ ოდესღაც ინკლუზივი-ექსკლუზივის კატეგორიის გამოხატვის ფუნქცია ეკისრებოდათ ზმნაში (1, გვ. 25. §6. 3. გვ. 335 შნშ. 1: 4, გვ. 373—4; გვ. 185, § 224; 5, გვ. 223); 2. ისტორიულად ისინი სინონიმური ფორმანტებია (როგორც I ობიექტური პირის აღმნიშვნელნი ზმნაში) და სხვადასხვა დიალექტური წრიდანაა შემოსული სალიტერატურო ენაში (6, გვ. 114).

მეორე მოსაზრება დამტკიცებულია იმ წინამძღვრიდან ამოსვლით, რომ მრავლობითისა და ინკლუზივი-ექსკლუზივის კატეგორია ერთია და, ამდენად, ინკლუზივის (გუ-) ფორმანტი, როგორც ამავე დროს მრავლობითის ნიშანი, არ შეიძლება თანაარსებობდეს მრავლობითის (-ენ>-ნ) სუფიქსთან ერთ ფორმაში. ხოლო რადგანაც გუ- პრეფიქსი სახელობითში დასმული ობიექტის მრავლობითობის -ნ სუფიქსთან ერთადაა წარმოდგენილი ზმნაში (გან-გუ-აახლ-ნ-ა), ამიტომ ძველ ქართულში იგი არ შეიძლება იყოს მრავლობითის ნიშანი. პრეფიქსი გუ-, ისევე როგორც მ-, I ობიექტური პირის გამოხატველი ფორმანტია როგორც სახელობითში დასმულ ობიექტთან ფორმებში (დაგუამდაბლნა მან ჩუენ), ასევე ნიცემითში დასმულ ობიექტთან (გუ-აქუს ჩუენ ნ, გვ. 100). ამას მხარს უჭერს ის ფაქტიც, რომ ქართულში მრავლობითის აღნიშვნის ძირითადი პრინციპი სუფიქსურია და გამოწვევას სწორედ მხოლოდ გუ- პრეფიქსი წარმოადგენს. ასეთ შემთხვევაში ამ მოსაზრებისათვის ერთადერთი დამაბრკოლებელი ფაქტი ისაა, რომ ძველ ქართულში გუ- პრეფიქსი მხოლოდითი რიცხვის I პირის ობიექტის გამოხატველად არასოდეს არ გვხვდება. იგი იხმარება მხოლოდ მრავლობითს რიცხვში დასმული ობიექტის აღსანიშნავად.

მაგრამ პირველი მოსაზრება განმტკიცებულ იქნა იმ ამოსავალი დებულებით, რომელიც გულისხმობს, რომ მრავლობითი რიცხვისა და ინკლუზივი-

¹ წაკითხულია მოხსენებად 1974 წ. მაისში ფილოლოგიის ფაკულტეტის XVII სამეცნიერო სესიაზე.

ექსკლუზივის კატეგორიები სხვადასხვაა და, ამდენად, ისინი ზნნაში სხვადასხვა მორთევენებით უნდა ყოფილიყო აღნიშნული². ნაშრომში „ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის საკითხისათვის ქართულურ ენებში“ (2, გვ. 233) სუანტრი ენის მასალაზე დაყრდნობით ა. თინანმა დაასაბუთა, რომ ინკლუზივ-ექსკლუზივის პრეფიქსებს არ აკისრია მრავლობითის გამოხატვის ფუნქცია. მრავლობითის ფორმანტები სუფიქსებია, ხოლო პრეფიქსები — სულ სხვა. ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის გამოხატველნია ზნნაში (ხუ-პრი-დლა-პრი-დ).

ასეთ შემთხვევაში გუ- პრეფიქსისა და მრავლობითის -ენ (-ენ) სუფიქსის თანაარსებობა ზნნის ფორმაში წინააღმდეგობას აღარ შეიცავს და თითქოს შარბლდება ის მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ძველ ქართულში მ-//გუ- პრეფიქსთა პარალელური ხმარება და მათი ურთიერთშენაცვლება I ობიექტურ პირში გადმონაშთია ოდესღაც ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის ვარჩევისა ქართული ზნნის პირიან ფორმებში. ამ მოსაზრებებს აქტორთა აზრით, გუ- პრეფიქსი უნდა ყოფილიყო ინკლუზივის აღმნიშვნელი, მ- კი ექსკლუზივისა. მაგალითად, ა. თინანი წარმოგვიდგენს ვარაუდს, რომ „ძველ ქართულში დადასტურებული ფორმები (მაქუს ჩუნ და დამიდგინა ჩუნ) ექსკლუზივის ოდინდელი გამოხატვის ნაშთია, ხოლო მ- ფორმანტი ამ კატეგორიის ოდინდელი ნიშანი“ (2, გვ. 234). ასევე, გუ- პრეფიქსი — ინკლუზივის ოდინდელი ნიშანი. თუ დასახელებული მოსაზრება გამართლებულია გუ- პრეფიქსის მიმართ (რომელიც ინკლუზივის გამოხატველი უნდა ყოფილიყო ოდესღაც), იგი ვერ გავრცელდება მ- პრეფიქსზე, რომელიც ამჟამად I ობიექტური პირის ნიშანია ზნნაში და ვერ შეითავსებდა სხვა ფუნქციას (მით უფრო, ექსკლუზივისას, რომელიც მრავლობითის გაგებას შეიცავს), თუ გავითვალისწინებთ ამოსავალში ქართული ზნნის აგებულების აგლუტინაციურ პრინციპს (რაც ოდესაც ძირითად პრინციპად რჩება).

ამის ნათელ საბუთს ისევ სვანური ზნნა წარმოადგენს: მასში აგლუტინაციის პრინციპი ისტორიულად III სუბიექტურ პირშიც კი არის გატარებული (ლი-ი-ლი-ი-ხ, სადაც ლ-*ნ (1, გვ. 8).

უნდა ვიფიქროთ, რომ გუ- პრეფიქსის (როგორც ინკლუზივის გამოხატველი ფორმანტის) ცალი — ექსკლუზივის ფორმანტი უნდა ყოფილიყო არა მ- პრეფიქსი, რომელიც ძველ ქართულში გუ- პრეფიქსის პარალელურად იხმარება. არამედ სულ სხვა აფიქსი, რომლის ცვალიც უკვე გამქარაღია ძველ ქართულში. თუ სვანურის მონაცემებს მივხედავდით, სადაც ობიექტურს უღვლილებაში $O_1 = \text{მ-}$, $O_i = \text{გუ-}$, ხოლო $O_e = \text{-}$, მაშინ ქართულისათვის ობიექტური უღვლილებასას ეს სქემა ასევე წარმოგვიდგებოდა, ოღონდ ნ- პრეფიქსის ადგილს უცნობი x აფიქსი დაიკვრდა: $O_1 = \text{მ-}$ $O_i = \text{გუ-}$ $O_e = x$

მაგრამ საკითხი ასე იოლად ვერ გადაწყდება. აქ უნდა გავითვალისწინოთ ის მოსაზრება, რომელიც ა. თინანს აქვს განვითარებული სვანურში ინკლუზივ-ექსკლუზივის ფორმისა და მრავლობითი რიცხვის O_1 და S_1 პირთა ფორმების ურთიერთმიმართებასთან დაკავშირებით.

² იგივე მოსაზრება დამოუკიდებლად გამოთქვა დ. ნინუამ საღისურტაციო ნაშრომში „ბრძანებითი კილო ქართულში“.

საქვე ისაა, რომ სვანურში ამ მხრივ განსხვავებაა სუბიექტურსა და ობიექტურს უღვლილებაში. I სუბიექტური პირის მრავლობითი რიცხვინა და ექსკლუზივის ფორმები პრეფიქსებით არ განსხვავდება ერთმანეთისაგან (S_ნხ.—ხტ_ათჭრი; Se — ხტ_ათჭრი-ღ). ინკლუზივი კი ლ—ლჯ — პრეფიქსითაა გამოხატული (Si ლ_ათჭრი-ღ).

განსხვავებით სუბიექტური უღვლილებისაგან, ობიექტურს უღვლილებაში I პირს თავისი ნიშანი აქვს — O₁ მ-; ინკლუზივის თავისი: O_i გუ-; ექსკლუზივის კი თავისი — Oe წ-.

ამიტომ, ბუნებრივია, დაისვა კითხვა: ამოსავალი ვითარება სუბიექტურს უღვლილებაშია დაცული თუ ობიექტურში? ა. ონიანის აზრით, ამოსავალი ვითარება დაცული უნდა იყოს სუბიექტურს უღვლილებაში, ე. ი. იქ, სადაც S₁ და Se ფორმები ემთხვევა ერთმანეთს. ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის გამოყალიბების პერიოდში მხოლოდითსაგან განსხვავებული ის ფორმა უნდა ყოფილიყო, რომელიც ორ პერსონალურ პირს აერთიანებდა (I და II). ექსკლუზივი კი, რომელიც I პირთან ერთად „არაპერსონალურ“ მესამე პირსაც შეიცავდა (ზოლო II-ს გამორიცხავდა), მხოლოდითი რიცხვის ფორმასთან ისე მკვეთრად არ უნდა ყოფილიყო დაპირისპირებული (2, გვ. 230).

მაგრამ ამ საკვებით ლოგიკური ვარაუდის საფუძველზე ავტორი სრულიად მოულოდნელად დაასკვნის, რომ „I ობიექტური პირის პრეფიქსი ისტორიულად ექსკლუზივის ნიშნადაც უნდა ყოფილიყო გამოყენებული“. ასეთი ნიშანი კი არის ყველა ქართველურს ენაში, ესაა მ-, რომელიც სვანურში ამჟამად მხოლოდ მხოლოდითს რიცხვშია დადასტურებული. ექსკლუზივის ნიშანი წ- პრეფიქსი, რომელსაც ქართველურ ენებში შესატყვისი ან მოეპოვება, მეორეული ჩანს და მიღებული უნდა იყოს მ-საგან.

საბოლოოდ, სვანურში ინკლუზივ-ექსკლუზივის გამოხატვის ა. ონიანის მიერ წარმოდგენილი სქემა ასეთია:

სუბ. უღვლილება:

S₁ ხტ-
Se ხტ-
Si ლ-

ობ. უღვლილება

C₁ მ-
Oe *მ→წ-
C_i გუ-

როგორც ვხედავთ, S₁ და Se გამოხატულია ერთი და იმავე პრეფიქსით (ხტ-); O₁ და Oe ამოსავალში გამოიხატება ერთი და იმავე (მ-) პრეფიქსით, დღეს კი მათი გამოხატულება სხვადასხვაა (O₁-მ-; Oe-წ-).

თუ ამგვარი სქემა სინქრონიულ ასპექტში გამართლებულია (მას შემდეგ, რაც ობიექტურ უღვლილებაში O₁ და Oe-ის პრეფიქსები განსხვავდა და, ამგვარად, ექსკლუზივის თავისი საკუთარი ნიშანი გაუჩნდა, ამის მიხედვით შეიძლება სუბიექტურს უღვლილებაშიც ექსკლუზივის ნიშნად ხტ- პრეფიქსი ვიგულოთ, ე. ი. იგივე S₁ პირს პრეფიქსი), ამოსავალში ამგვარი სქემის დამკვიდრება შეუძლებელია. O₁-ის პრეფიქსი მ-, ისევე, როგორც S₁-ის წ- (ხტ-) ისტორიულად (ამოსავალში) არ შეიძლება გამოყენებული ყოფილიყო ექსკლუზივის ნიშნადაც (რომელსაც მრავლობითის გაგება უნდა ჰქონოდა), თუ გავითვალისწინებთ ქართული (//სვანური) ზმნის პირისა და რიცხვის გამოხატვის აგლუტინაციურ პრინციპს (ცნობილია, რომ ფლექსიური ტიპის გამოვლენის გამოჩვეულების შემთხვევები ქართულ ზმნაში მეორეულია და ამოსავალში სტრუქტურული თვალსაზრისით აგლუტინაციურ ტიპს გვიჩვენებს. მხედველო-

ბაში გვაქვს სეანურში S_2 -ის პრეფიქსული წესით გამოხატვის გადმონაშთი შემთხვევები. ქართულში S_2 მრავლობითი რიცხვის სუფიქსები, რომელთაც ღვს პირის გამოსატყვის ფუნქციაც აკისრიათ, დახოლს O_1 -ს მრავლობითის გუპრეფიქსი, რომელიც, როგორც გამოიჩვენა, ისტორიულად ორი ფუნქციის მატარებელი არ ყოფილა).

ინკლუზივის ფორმანი I პირთან ერთად აღსანიშნე II პირიცაა. ინკლუზივის კატეგორია I პირთან ერთად აუცილებლად ჩარიცხავს II პირსაც III პირი კი შეიძლება იგულისხმებოდეს, შეიძლება არა. ექსკლუზივის დროს II პირს გამოორცხავს, იგი I და III პირს გულისხმობს. ამგვარად, III პირს არსებობა ორივე ფორმანია შესაძლებელი — ინკლუზიურწი და ექსკლუზიურწი. მნიშვნელობა ენიჭება იმას, არის თუ არა ჩარიცხული II პირი. თუ არის — ანას გამოხატვა ესაქიროება, თუ არ არის — არა. აქედან ცხადია, რომ ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია განსაკუთრებული აფიქსით II პირის აღნიშვნას მოითხოვდა მისი არსებობის შემთხვევაში (ინკლუზივი), მისი არსებობის აღნიშვნა კი, ცხადია, საჭირო არ იყო (ექსკლუზივი).

აქედან ლოგიკურია დასკვნა, რომ ინკლუზივს უნდა ჰქონოდა ექსკლუზივს კი არა.

ამგვარად, ისტორიულად ერთმანეთს უპირისპირდება ორი ფორმა: ნიშნიანი — ინკლუზივისა და უნიშნო — ექსკლუზივისა. ეს უკანასკნელი, ცხადია, დაემთხვეოდა მხოლოდითი რიცხვის ფორმას ოქსავე უღვლილებში (ობიექტურშიც და სუბიექტურშიც).

სქემა შემდეგი სახისა იქნებოდა:

	ობ. უღვლილება	სუბ. უღვლილება
Ci მ-	Ci გუ- Ce Ø	Si ე-(ხუ-) Si x (ლ) Sa Ø.

რა პრინციპი უნდა დასდებოდა საფუძვლად ინკლუზივის კატეგორიის გამოხატვის წესს? პრინციპი შეტად მარტივი იყო: ფორმანი იგულისხმებოდა I და II პირი — ნიშნებიც ორივე პირისა იყო წარმოდგენილი (საქმე ეხება მხოლოდ ობიექტურს უღვლილებას: შემთხვევითი არ არის, რომ ქართულში სუბიექტურს უღვლილებში კვალც კი არ არის დაჩინილი ამ კატეგორიის არსებობისა, მაშინ, როდესაც გუ-პრეფიქსი ობიექტურს უღვლილებში დღესაც ეცხადია. თუმცა სხვა ფუნქციით). სქემა ასეთი იქნებოდა: $O_1^2 > *გმ \rightarrow გუ$ სადაც გ-ს მომღვერო პოზიციაში, თავდაპირველად თანხმონენებს წინ (გმC) შემდეგ კი ანალოგიით ხმონენების წინაც (გმV), მ გადადიოდა უმატელო უში (შუა. ქმრივი \rightarrow ქურვი \rightarrow ქერივი)³.

ამგვარი დაშვება ლოგიკურად საესებით გამართლებულია და ეს პიპოთეზა, როგორც ცნობილია, აღრევე იქნა გამოთქმული (1, გვ. 26), ოღონდ მის აღიარებას ხელს უშლიდა ის ფაქტი, რომ სეანურში სუბიექტურს უღვლილებში ექსკლუზივის ნიშნად მიჩნეული ხუ-პრეფიქსი, რომელიც ზემოთ მიღებული წესის მიხედვით $S_1 S_2$ -ს უნდა გულისხმობდეს, შედგენილობის მიხედვით $S_2 (b) S_1 (u)$ -ს შემცველი გამოდიოდა, რაც შინაარსის მიხედვით შეუძლებელია.

³ O_2 პირს ნიშნად სეანურში დღეს ჟ-ს არსებობა დაბრკოლებად ვერ ჩათვლება, რადგანა „მისი პირვანდელი სახე გ- უნდა ყოფილიყო“ (1, გვ. 26).

მაგრამ რაღის კითხვა: არის თუ არა სევანური ზმნის სუბ. უღვლილებაში ექსკლუზივ-ინკლუზივის ფორმა ისეთივე აგებულებისა, როგორც ობიექტურს უღვლილებაში? დღევანდელი სურათის მიხედვით ამას ვერ ვიტყვით: ინკლუზივის ნიშანი არის **ლ-**, ერთი ბგერა (რომელსაც ვერაერთარი ლინგვისტიკური მანიპულაციით ვერ ჩაეთვლით მიღებულად ორი პრეფიქსისაგან).

სუბიექტურს უღვლილებაში, ვფიქრობთ, საქმე სულ სხვაგვარად უნდა ყოფილიყო. აქ არც ინკლუზივის ნიშანი არის შედგენილი ორი შესაბამისი ნიშნისაგან და არც ექსკლუზივის ნიშანი უნდა ჩაითვალოს ამგვარი წარმოშობისად. ლოგიკურად ორი დანებების შესაძლებლობა გვაქვს: ან ამ უღვლილებაში ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია უფრო გვიანდელი ჩამოყალიბებულია, ეიღერ ობიექტურს უღვლილებაში, და მაშინ გასაგებია, რატომ არ დაედო სავფუძლად მის გამოხატვას ძველი წესი: კატეგორიას უკვე აბსტრაქტული გაგება ჰქონდა და ნიშანიც აბსტრაქტული მიიღო. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სევანურში ამ ფუნქციით დაიჯერება უფუნქციოდ დარჩენილი S_3 -ის პრეფიქსი **ლ-**. მას შემდეგ, რაც S_3 გამოხატვა ზმნურ სისტემაში სუფიქსებს დაეკისრათ. ხოლო ექსკლუზივს კი, ისევე, როგორც ობიექტურს უღვლილებაში, ნიშანი არ ჰქონდა. **ხტ-** პრეფიქსი, სადაც ძირითად ელემენტად **ტ** მიაჩნიათ, S_1 -ის ნიშანია (1, გვ. 7). არ არის გამორიცხული, რომ S_1 -ის თავდაპირველი პრეფიქსის — **ვ-**ს წინ **ხ** ფონეტიკურად იყოს განვითარებული (მღრ. ქვიშა, ღვინო). შემდეგ კი **ხ-**ს მომდევნო პოზიციაში **ე-უ** (მღრ. ჭვართ. ხუყავ; შესუბამთ: შევხაბ>შეხვაბ>შეხუაბ).

ამგვარად, სევანურში ექსკლუზივის ფორმის **ხტ-** არის არა ამ კატეგორიის ნიშანი, არამედ S_1 -ის ნიშანი (სადაც **ტ-**ს წინ **ხ** განვითარებულია).

ამ დამუშავებას მხარს უჭერს ის, რომ ქართულში სუბიექტურს უღვლილებაში არაერთარი კვალი არ ჩანს ამ კატეგორიის გარჩევას მაშინ, როცა ობიექტურ უღვლილებაში **მ-** და **გუ-** პრეფიქსთა პარალელური არსებობა ძველ ქართულში გავიარაღდებინებს ამ კატეგორიის ოდინდელ გარჩევას ზმნის ფორმაში (რასაც მხარს უჭერს სევანურის დღევანდელი ვითარებაც: **მ-** მხოლობითი რიცხვის O_1 ; **გუ-** ინკლუზივი).

ან ის დაგვარჩენდა ვივარაუდოთ, რომ ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის ჩამოყალიბებისას სევანურ S_1 პრეფიქსს უკვე მიღებული ჰქონდა **ხტ-** კომპლექსის სახე და, ამგვარად, ინკლუზივის ნიშნად ველარ მიიღებდნენ S_1 S_2 (გვ>ხტ>ხტ) ნიშანთა კომბინაციას, რადგანაც ინკლუზივის ფორმა ასეთ შემთხვევაში დამთხვევოდა S_1 -ისას და აქედან — ექსკლუზივის ფორმას. ამიტომ, ენაში ინკლუზივის გამოსახატავად გამოიძებნა სულ სხვა საშუალება, კერძოდ **ლ-** ნიშანი, რომელიც, სრულიად შესაძლებელია, წარმოშობით ძწოროდ S_3 პირის ფუნქციადაკარგული პრეფიქსი იყო და ისევე განაგრძობდა არსებობას (უფუნქციოდ), როგორც ოდესღაც ქართულში **გუ-** პრეფიქსი (მანამ, სანამ ამ უკანასკნელს არ მოუსწრონ ძვრებმა სინტაქსის სფეროში და მრავლობითის გამოხატვა არ დააკისრა).

ასეა თუ ისე, ობიექტური და სუბიექტური უღვლილება ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიისა და მრავლობითი რიცხვის გამოხატვის თვალსაზრისით სევანურში სტრუქტურულად განსხვავდება ერთმანეთისაგან:

1. ობიექტური უღვლილება:

	ძველი:	ახალი:
C ₁ მ-	C ₁ გუ-	C ₁ გუ-
	Ce Ø (C ₁ მ-)	Oe ნ-

2. სუბიექტური უღვლილება:

C ₁ ხტ-	Si ლ-	-ლ
	Se -Ø- (S ₁ ხტ-)	-ლ

ისტორიულად არც ობიექტურს უღვლილებაში და არც სუბიექტურს უღვლილებაში ექსკლუზივის ნიშანი არ ჰქონდა. ამიტომ ობიექტურს უღვლილებაში იგი ემთხვეოდა მხოლოდითი რიცხვის ფორმას. სუბიექტურს უღვლილებაში ექსკლუზიური ფორმა არ ემთხვეოდა მხოლოდითისას (თუმცა S₁ პრეფიქსი ხტ- ახლდა), რადგანაც მას ბოლოში მრავლობითი რიცხვის სუფიქსი ერთოდ-და: ხტარი — ხტარად, რომელიც მას მხოლოდითისაგან განასხვავებდა, მეორე მხრივ კი იგი ინკლუზივის ფორმისგანაც განასხვავებდა S₁ პრეფიქსს გამო: ხტარად ლარად. შესაძლებელია. სწორედ ამიტომ ვახდა საჭირო ობიექტურს უღვლილებაში ექსკლუზივის ფორმის განსხვავება მხოლოდითისაგან (ში მ ა ყ ა-ნა მ ა ყ ა). მორფოლოგიურმა საჭიროებამ გზა გაუხსნა შესაძლებელი ფუნქციური პროცესების განხორციელებას: როგორც ალ. ონიანი უშეგზს, ობიექტურს უღვლილებაში მხოლოდითისაგან ექსკლუზივის ფორმის განსხვავება უნდა მომხდარიყო მ-ს ნ-ში გადასვლის გზით. ამის მიზეზი კი უნდა ყოფილიყო მრავლობითი რიცხვის ნა მ ნაცვალსახელი, რომელიც აუცილებელი თანამდევნი იქნებოდა მრავლობითი რიცხვის გაგებით ნახმარი რომელიმე მ ა ყ ა ფორმისა (რომელიც მხოლოდითი რიცხვის ფორმას ემთხვეოდა, რადგანაც მიცემითში დასმული ობიექტის მრავლობითობა ზმნაში არ აღინიშნებოდა).

მეორე გარემოება, რომელსაც მ>ნ გადასვლაზე შეეძლო ემოქმედა, ეს მისი მხოლოდითის წყვილთან (ში მ ა ყ ა) ტიპოლოგიური დაშლავისებობა, ანალოგიის გაელენა უნდა ყოფილიყო ნა მ მ ა ყ ა > ნა მ ნ ა ყ ა (გ. მაჭავარიანი).

აე განსხვავდა ობიექტურს უღვლილებაში მხოლოდითის ფორმისაგან ექსკლუზივის ფორმა ზემოსვანურში. ქვემოსვანურში, როგორც ცნობილია, ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორია არ არსებობს. თუ ვივლდისხნებთ, რომ იქ ეს კატეგორია არსებობდა და მოიშალა, ამისათვის ხელი იმას უნდა შეეწყო, რომ იქ, როგორც ჩანს, ექსკლუზივის ფორმაში არ მოეხდარა მ>ნ გადასვლა, ე. ი. არ მოეხდარა ექსკლუზივის ფორმის მხოლოდითისაგან განსხვავება, ხოლო, რადგანაც არ არსებობდა ინკლუზივთან მეკეთრად დაპირისპირებული ექსკლუზივის ფორმა (ეს უკანასკნელი მთლიანად ემთხვეოდა მხოლოდითის ფორმას), აზრობრივი დაპირისპირებაც თანდათან მოიშალა. ამიტომ ვახდა შესაძლებელი ამ პროცესზე ვაელენა მოეხდინა ქართულს.

ამგვარად, ობიექტურს უღვლილებაში ექსკლუზივის კატეგორიის ნიშნით გაფორმება მეორეული მოვლენაა. სუბიექტურს უღვლილებაში კი დატულია ამოსავალი ვითარება: ექსკლუზივის ნიშანი არა აქვს, მაგრამ სვანურში იგი ფორმით მიაინვ განსხვავებდა მხოლოდითის ფორმისაგან მრავლობითი რიცხვის სუფიქსით: S₁ — ხტაშხი, S₁ — ლაშხილ Se — ხტაშხილ.

თუ ზემოთქმულს თავს მოვუყრით, შეიძლება დავასკვნათ:

1. გუ- პრეფიქსი, ისტორიულად ინკლუზივის ნიშანი, O₂+O₁ პრეფიქსთა კომბინაციითაა შედგენილი: გმ>გტ.

2. ექსკლუზივის ნიშანი ისტორიულად არ ჰქონია, რადგანაც გაქსკლუზივ-ბულ აფიქსს მხოლოდ II პირის არსებობის აღნიშვნა საჭიროებდა. ობიექტურა უღვლილებაში (სვანურში მხოლობითის ფორმისაგან განსხვავების საჭიროებამ გზა გაუხსნა ფონეტიკურ-ფსიქოლოგიური პროცესის განხორციელებას: ნაჲ მაჲა—ნაჲ ნაჲა და, ამგვარად, სვანურში ობიექტურს უღვლილებაში ექსკლუზივის ნიშნად საბოლოოდ გაფორმდა ნ- პრეფიქსი.

3. სვანურში სუბიექტურს უღვლილებაში ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის გარჩევა შედარებით გვიანდელი მოვლენა ჩანს. ამიტომ მისი გამოხატვის წესს არ დასდებია საფუძვლად ობიექტურს ნიშნის კონზინაცია. ინკლუზივი საგანგებო ლ- პრეფიქსითაა აღნიშნული, რომელიც შესაძლებელია ისტორიულად S₃ პრეფიქსს დაუთქვეშიროთ. ექსკლუზივს კი აქაც არა აქვს ნიშანი.

4. ქართულში, როგორც ჩანს, სუბიექტურს უღვლილებაში ინკლუზივ-ექსკლუზივის დაპირისპირების გაჩენამდე, ეს კატეგორია ობიექტურმა უღვლილებაშიც დაკარგა, განსხვავებით ზემოსვანურისაგან, სადაც ეს კატეგორია კიდევ უფრო გაძლიერდა და სუბიექტურს უღვლილებაშიც მოხდა ინკლუზივ-ექსკლუზივის ფორმალური გარჩევა.

5. ქვემო სვანურში, როგორც ჩანს, იმის გამო, რომ ექსკლუზივის ფორმა არ დაპირისპირებია ერთი მხრივ — მხოლობითისა და მეორე მხრივ — ინკლუზივის ფორმას, ე. ი. არ მიეცა გასაქანი ზემოთ დასახელებულ ფონეტიკურ პროცესს (ნაჲ მაჲა—ნაჲ ნაჲა). ინკლუზივ-ექსკლუზივის დაპირისპირება აღარც სუბიექტურს უღვლილებაში მომხდარა. შემდგომ კი ქართულს გავლენით ეს დაპირისპირება ობიექტურს უღვლილებაშიც შესუსტდა და საბოლოოდ მოიშალა.

6. ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის გამოხატვის სქემა ისტორიულად ასე შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ:

ობიექტურს უღვლილებაში სვანურში	
C ₁ მ-	C _i გუ<გმ
	C _e ნ-<oim>)<Ø
ქართულში	
C ₁ მ-	O _i გუ-<გმ
	C _e Ø
სუბიექტურს უღვლილებაში სვანურში	
C ₁ ხტ-	C _i ლ- (ღ)
	C _e Ø- (ღ)

ქართულში სუბიექტურს უღვლილებაში ამგვარი დაპირისპირება არ განვითარებულა.

დამოწმებული ლიტერატურა

1. თოფურია ე., სვანური ენა. ზმ.ა. თბილისი, 1967.
2. თნია ნი ალ., ინკლუზივ-ექსკლუზივის კატეგორიის საკითხისათვის ქართველურ ენებში, „მაცნე“, 1965, № 1.
3. შანციე ა., ქართული ზმნის საქციელი, თსუ მოამბე, ტ. VI, 1976.
4. შანიძე ა., ორგვარი ფორმა მრავლობითი რიცხვ-ს I პირისა სვანურში, „წილიწილი“, 1923—24.
5. შანიძე ა., ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, თბილისი, 1953, გვ. 185, § 224.
6. ჩიქობავა არს., მრავლობითის აღნიშვნის ძროხადი პრინციპისათვის ქართული ზმნის უღვლილების სისტემაში, ივე, ტ. I, 1946.

II. მეტიკენობები

ОБ ИСТОРИИ ВЫРАЖЕНИЯ КАТЕГОРИИ ИНКЛЮЗИВА-
ЭКСКЛЮЗИВА В ГРУЗИНСКОМ ГЛАГОЛЕ

Автор статьи, принимая предположение о первичности системы инклюзива-эксклюзива в пракартвельском глаголе, считает, что в основе показателя инклюзива лежит материальное выражение O_1 и O_2 лиц: $g\bar{m} \rightarrow g\bar{m}$ ($g\bar{m} \rightarrow gu$). В специальном показателе нуждалось значение, содержащее O_2 лицо. Что же касается эксклюзива, он исключал O_2 лицо, следовательно, не имел особого показателя.

Формантом эксклюзива невозможно считать префикс \bar{m} (m -), который является показателем O_1 лица. По принципу аглютинации, господствующему как в общекартвельском глаголе, так и в глаголе современных картвельских языков, он не мог совместить функцию эксклюзива, содержащего понятие множественности.

В сванском языке показатель эксклюзива \bar{m} (m -) (в объектном спряжении) вторичного происхождения (предполагается процесс типологической аналогии: O_1 $\bar{m}\bar{a}$ $\bar{m}a\bar{y}$ \rightarrow O_2 $\bar{m}\bar{a}$ $\bar{m}a\bar{y}$; Г. Мачавариани, А. Ошанин).

Что же касается субъектного спряжения, там форма эксклюзива и по сей день не имеет особого показателя и отличается от формы S_1 лица лишь суффиксом множественного числа - \bar{d} (- d). Префикс \bar{m} (m -) является показателем S_1 лица и только.

В грузинском языке система инклюзива-эксклюзива в объектном спряжении, вероятно, исчезла прежде, чем успела развиться в субъектном спряжении, чему, должно быть, способствовало то, что она не имела противоположной формы в виде эксклюзива (она совпадала с формой ед. ч. O_1 лица).

თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ახალი ქართული ენის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძაჭავაძემ

მ ა ჯ ა ლ ა მ ი კ ე ლ ა მ ა

მ ე ტყ ე ვ ე ლ ე ბ ის ნ ა წ ი ლ ე ბ ი ნ ა ს ა ს ხ ო ბ ა თ ა თ ე ვ ა ლ ს ა ზ რ ი ს ი მ

(ბ ა ც ბ უ რ - ქ ა რ თ უ ლ ი ო რ ე ნ ო ვ ე ნ ე ბ ის მ ა ს ა ლ ე ბ ის მ ი ხ ე დ ვ ი თ)

ნასესხები სიტყვების რაოდენობრივ შეფარდებას მსესხებელი ენის სიტყვებთან მეტყველების ნაწილთა მიხედვით, ანუ მეტყველების ნაწილთა ლიაობის საკითხს, თანამედროვე ლიტერატურაში საგანგებო ყურადღება ეთმობა. ამ მხრივ საინტერესო მასალას წარმოგიჩენს ბაცბურ-ქართული ორენოვანი სიტუაცია.

ბაცბურ ენაში გვხვდება ლექსიკურ ნასესხობათა ორგვარი წყება: ერთი მხრივ, გვაქვს ნასესხები სიტყვები, რომელნიც სათანადო საგანთა და მოვლენათა ერთადერთ აღმნიშვნელს წარმოადგენენ, მეორე მხრივ კი ისეთი ნასესხები სიტყვები, რომელნიც იმავე მნიშვნელობის ბაცბურ სიტყვათა პარალელურად იზიარებიათ. პარალელურად ნახმარი უცხო სიტყვები თანდათან იმდენად იფართოებს გამოყენების არეს, რომ მათი გავლენით იკარგება ბაცბური ენის სათანადო ლექსიკური ერთეულები. ისე რომ, პირველი სახის ნასესხობანი უკვე დამკვიდრებულია ენაში, მეორე კი დამკვიდრების გზაზე დგანან.

ბაცბური ენის ლექსიკურ ფონდში უკვე საგრძნობია ორივე სახის ნასესხობათა ხვედრითი წონა. ნ. ქადაგიძის „ბაცბური ენის ლექსიკონში“ შესული 5808 სიტყვიდან 2143 ნასესხებია ქართულიდან ან ქართულის გზით. დარჩენილი 3665 ბაცბური სიტყვიდან 2575 ერთეულმა უკვე შეიძინა ქართული ლექსიკური პარალელი. ნასესხობათა აღნიშნული ორი ფენა ორენოვანების სხვადასხვა დონეს ასახავს, ამიტომ მათი განხილვა მეტყველების ნაწილების მიხედვით და მიღებული მონაცემების ერთმანეთთან შედარება საშუალებას იძლევა ვინსჯილოთ მეტყველების ნაწილთა ლიაობის შესახებ ორი ენობრივი კოლექტივის ურთიერთობის სხვადასხვა საფეხურზე.

საანალიზოდ გამოვიყენეთ ნ. ქადაგიძის „ბაცბური ენის ლექსიკონი“¹. მასში შესული ლექსიკურა მასალა დავყავით საკუთრივ ბაცბური წარმომავლობისა და ნასესხები სიტყვების ფენებად: სიტყვათა თითოეული ფენა დავაჯგუფეთ მეტყველების ნაწილების მიხედვით და შევადგინეთ ორგვარი ცხრილი. პირველ ცხრილში თითოეული მეტყველების ნაწილის მიხედვით ერთმანეთს შევადარეთ ლექსიკონში შესულ ქართულ და ბაცბურ სიტყვათა რიცხობრივი მონაცემები და გამოვთვალეთ ნასესხობათა პროცენტული შეფარდება საკვლევი მეტყველების ნაწილის სიტყვათა საერთო (ბაცბურ-ქართულ) რაოდენობასთან: მეორე ცხრილში ისევ მეტყველების ნაწილთა მიხედვით ბაცბური სიტყვების გვერდით აღვრიცხეთ მათივე ქართული ლექსიკური პარალელიზმები და გამოვთვალეთ ამ უკანასკნელთა პროცენტული შეფარდება ბაცბურ მასალასთან. ეს პარალელიზმები ნ. ქადაგიძის „ბაცბური ენის ლექსიკონში“

¹ ლექსიკონი ხელნაწერია, შედგენილია 1940 წელს და იზიარება საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის კავკასიური ენათა განყოფილებაში.

მოყვანილი არაა. ჩვენ ისინი მოვიპოვეთ საშუალო ასაკის (40—50 წლის) რამდენიმე ცდის პირის მეშვეობით. ზემოაღნიშნული გამოთვლების დროს შორისდებულები არ გავითვალისწინებია. რადგან, როგორც ცნობილია, აქ რთულია საკუთარისა და ნასესხების რამდენადმე სრული გაიჭვნა.

მიღებული ორი ცხრილით საშუალება მოგვეცა, ერთმანეთისათვის შეგვედარებინა მეტყველების ნაწილთა ლიაობის ღარიბი ორენოვნების სხვადასხვა საფეხურზე: პირველი ცხრილი ენაში უკვე დამკვიდრებულ ნასესხობებს ემყარება და განვილილ პერიოდს ასახავს, მეორე ცხრილში გათვალისწინებული უცხო სიტყვები კი ჯერ მხოლოდ პარალელიზმების უფლებით სარგებლობს და უახლეს ვითარებას გვიჩვენებს.

1-ლი ცხრილის მიხედვით ირკვევა, რომ ორენოვნების განვილილ საფეხურზე ბაცებურში ნასესხობათა მიმართ მაქსიმალური ლიაობით ხასიათდებოდა არსებითი სახელები. ნასესხები არსებითი სახელების პროცენტულმა შეფარდებამ ბაცებურ ენაში ზმარებულ არსებითთა საერთო რაოდენობასთან 65,3% შეადგინა. გაცილებით უფრო ნაკლები ლიაობა ახასიათებდა ზედსართავს (14%), რიცხვით სახელს (22%), ზმნას (19%), ზმნიზებას (6%) კავშირს (22%), ნაწილს (21%). რაც შეეხება ნაცვალსახელსა და თანდებულს, ისინი სესხების პროცენტისათვის მთლიანად ჩაკეტილ სისტემას ქმნიდნენ.

როგორც ცნობილია, რიცხობრივად ლექსიკონებში არსებითთან ერთად ყველაზე დიდი ადგილი ზმნას უკავია. მოსალოდნელი იყო, რომ ნასესხობათა მარჯვენებლების მიხედვითაც ზმნა კვლავ არსებითის გვერდით აღმოჩნდებოდა. სინამდვილეში მდგომარეობა საპირისპიროა: გვაქვს 19% ნასესხები ზმნა 65% ნასესხები არსებითის გვერდით. ბაცებური ენის ზმნური ლექსიკა ქართულისაგან მკვეთრად განსხვავებული აგებულების გამო ძნელად იკვებდა სესხებას. ზმნის სესხების შემთხვევაში საქირო ხდებოდა მთელი რიგი მორფოლოგიურ-ფონოლოგიური გარდაქმნები, რათა ახალ ლექსიმებს შესაძლებოდა თავისუფლად ჩაბმულიყო ბაცებური უღვლილების რთულსა და მკაცრად კოდირებულ სისტემაში. ჯერ კიდევ სულ ცოტა ხნის წინათ ნასესხები ზმნის ძირი, რომელსაც ბაცებურში ფუძედ გადააქცევს მეშველი ზმნის დართვა, აუცილებლად უნდა გაერთმარებლიანებულიყო: გარდა ამისა ანგარიში ეწეოდა მთელ რიგ აკრძალვებს ძირისეული თანხმონების თანამიმდევრობაში; იმის გამო, რომ გარკვეული მორფოლოგიური ფუნქციით იტვირთებოდა ძირის კუთვნილი ხმოვანი, ის აუცილებლად ა-ს სახით უნდა რეალიზებულიყო. დასახლებულ მოთხოვნათა დაცვით ყველაზე ადრე ნასესხებმა ზმნურმა ფუნქციებმა წმენდა, ცდა, არჩევა — მიიღო ასეთი სახე: წამ-დარ, ცად-დარ, ჩავ-არ-დარ, სადაც დარ მეშველი ზმნაა, არ მანაწევრებული ელემენტი, დანარჩენი კი ძირი. მანაწევრებული ელემენტი არ ძირითადად ნასახელარ ზმნებში იხმარება და მისი წარმოჩენა ამჟერად თვითონ ქართული ენის ამოსავალი ფორმის ბგერითი ანალოგიით უნდა აიხსნებოდეს. მიღებული ფორმები, როგორც ვხედავთ, აღარ ჰკავს ამოსავალს და აღარც მათი ეტიმოლოგიური კავშირი იგრძნობა სათანადო ქართულ ფუძეებთან.

გარდაქმნათა ეს სირთულე იყო მიზეზი, რომ მრავალსაუკუნოვანი ქართულ-ბაცებური ურთიერთობის მანძილზე დადხანს, თითქმის დღემდე, ზმნა დაუშორჩილებელ ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა ლექსიკური გავლენისათვის. ზმნის მაგალითზე ნათლად იჩინა თავი იმ გარემოებამ, რომ „რაც უფრო“

ცხრილი 1

		ბაცბური სიტყვები	ნასესხები სიტყვები	საერთო რაოდენობა	ნასესხობათა % უცხოელების სიტყვათა საერთო რაოდენობასთან
1	არსებითი სახელი	824	1556	2380	65,3%
2	ზედსართავი სახელი	628	106	734	14,1%
3	რიცხვითი სახელი	38	11	49	22,4%
4	ნაკვეთი სახელი	49	—	49	0
5	ჴმნა	1859	448	2305	19,2%
6	ჴმნიზედა	224	14	238	6%
7	თანდებულები	14	—	14	0
8	კავშირი	7	2	9	22%
9	ნაწილი	22	6	28	21%

ცხრილი 2

		ბაცბური სიტყვები	ქართული პარაფრაზები	პარაფრაზების % უცხო შეფარდება ბაცბურ სიტყვე- ბთან
1	არსებითი სახელი	824	545	66,1%
2	ზედსართავი სახელი	628	448	71,7%
3	რიცხვითი სახელი	38	2	5,2%
4	ნაკვეთი სახელი	49	1	2,04%
5	ჴმნა	1859	1459	78,5%
6	ჴმნიზედა	224	85	38,03%
7	თანდებულები	14	1	7%
8	კავშირი	7	3	42,7%
9	ნაწილი	22	5	22,7%

„შეკრულია“, შემოფარგლულია სისტემებრივად ენის ესა თუ ის რგოლი. მით უფრო ძნელია გარეშე ელემენტების შეღწევა მასში“².

უღლების სისტემასთან შედარებით ბრუნების სისტემა უფრო მარტივია ბაცბურში და სახელთა ბგერითი აგებულებაც არ არის ისე მკაცრად რეგულირებული, როგორც ჴმნებისა. სწორედ ამიტომ ადრე დათმო სესხების საკითხში პოზიციები არსებითებმა და გვიან — ჴმნებმა.

ზედსართავებსა და ჴმნიზედებს არსებით სახელთაგან ძირზე დართული საგანგებო მაწარმოებელი გამოარჩევდა: პირკელისათვის ესაა ნახალური ხმოვანი, მეორისათვის კი — თანხმოვანი შ. როგორც ვხედავთ, აქაც გარკვეული გარდაქმნები იყო საჭირო, რომ ნასესხები ჴმნსართავი სახელი ან ჴმნიზედა ბუნებრივად შეხამებოდა ახალ ენობრივ სისტემას. ამიტომაც, რომ ისინიც არსებითებზე უფრო გვიან დაექვემდებარნენ უცხო ენის ლექსიკურ გავლენას, გვიან დაიწყეს ქართულ ნასესხობათა შეგუება.

ორენოვნების განხილულ საფეხურზე მთლიანად ჩაკეტილი სისტემის წევრებს წარმოადგენს თანდებულები და ნაკვეთსახელი. ლექსიკური გავლენისადმი თანდებულის ასეთი მდგარობა წინადადებაში მისი განსაკუთრებული როლით უნდა აიხსნებოდეს: როგორც ქართულში, ისევე ბაცბურში თანდებულები სიტყვებს შორის სინტაქსური კავშირის დამყარების ერთ-ერთი ფართოდ გავ-

² ბ. გ. თ. ხ. ე. ა., ქართული ენის ლექსიკოლოგია, თბილისი, 1974, გვ. 343.

რცელეული საშუალებაა. სრულმნიშვნელოვან სიტყვებთან შედარებით, გარდა თანდებლისა. ყურადღებას იქცევს სხვა არასრულმნიშვნელოვანი სიტყვების შეზღუდული ღიაობა. ჩანს, სრულმნიშვნელოვანი სიტყვები როგორც გამოცენებებს სწრაფ, ისე სესხების საკომპიუტერულად გამოუყენებლობით სასაფრთხის გაცელებით ავლილი მათი მოწყობა უცხო კონტექსტიდან და ჩართვა ახალში, მაშინ როდესაც არასრულმნიშვნელოვანი სიტყვები თითქოს უფრო ახალ არის ჩართული მშობლიური ენის სინტაქსურ ქსოვილში და ქმნის გაიჯეულ კონსტრუქციებს, საიდანაც მათი ამოღება შედარებით უფრო მძნელია: გაიჯეულ ენობრივ ანალიზთან არის აგრეთვე დაკავშირებული არასრულმნიშვნელოვანი სიტყვების ჩართვა მსესხებელი ენის სინტაქსურ კონსტრუქციებში. ამ მხრივ, როგორც ცნობილია, თანდებულს უკიდურესი პოზიცია უკავია.

რაც შეეხება ნაცვალსახელს, როგორც ნასესხობათა მიმართ აბსოლუტურად ჩაკეტილი სისტემის წევრს, ასეთი შეუვალობა ყოველდღიურ სიტყვათმხარებაში მისი გამოყენების განსაკუთრებული სიხშირით უნდა აეხსნათ. მხოლოდ ამ მიზეზს შეეძლო ნაცვალსახელის, როგორც სრულმნიშვნელოვანი სიტყვის, ასე დიდხანს და ასე საიმედოდ დაცვა ქართული ენის ლექსიკური პარალელებისაგან. თუ რიგი დღეების მანძილზე აღვრიცხავდით ერთისა და იმავე ინდივიდის მიერ ნახმად სიტყვებს, ალბათ, თავისი სიხშირით მათ შორის პირველ ადგილს სწორედ ნაცვალსახელები დაიჭერდა.

სესხების საკითხში რამდენადმე თავისებურ ვითარებას წარმოგვიდგენს რიცხვითი სახელები. თუ პირველი ცხრილის მონაცემებს წინასწარ შევადარებო მე-2 ცხრილის მონაცემებთან, დაინახავთ, რომ ყველა სხვა მეტყველების ნაწილმა დროთა სვლაში ღიაობის ხარისხის პროცენტული ზრდა გვიჩვენა: აქ კი მდგომარეობა შებრუნებულია: გვაქვს მკვეთრი კლება 22%-დან 2%-მდე. რით აეხსნათ ეს გამოწყობის?

ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული ლექსიკონის შედგენამდე ერთი საუკუნის წინათ ი. ცისკარიშვილის (ციცკარიშვილი) მიერ დაწერილი „წოვა თუშური ენის მოკლე გრამატიკის“ საილუსტრაციო მასალაზე დაკვირვება საშუალებას გვაძლევს, გავითვალისწინოთ ის რიცხვითი სახელები, რომლებიც აღარ შევიდა ლექსიკონში და დაკარგულად ითვლება³. ისევე როგორც ქართულში, თვლის სისიტხვით სახელებს. იმის გამო, რომ ქართულში ეს ოცობითობა მხოლოდ 100-ის ფრაგლებში ხორციელდება, ხოლო ბაქტურში ეს სისტემა გრძელდება ასს წევრითაც, ბოლომდე, მივიღეთ მეტად რთული წყობის, ძნელად გასააზრებელი რიცხვითი სახელები, რომლებიც ერთდროულად რამდენიმე საფეხურიან მათემატიკურ მოქმედებას შეიცავენ. მაგალითად, გვაქვს:

ა) მარტივი რიცხვითი სახელები: ცჰაა—ერთი, ში — ორი, კო — სამი, იტა — ათი, ტყა — ოცი.

ბ) ერთსაფეხურიანი მათემატიკური მოქმედების შემცველი რთული რიცხვები: ცეჰართა — ათერთი (11); შიიტა — ათორი (12); კოიტა — ათსამი (13), ცეჰაუტყ — ხუთჯერ ოცი(100); იწატყ — ათჯერ ოცი (200), ფსიწატყ — ხუთმეტჯერ ოცი (300); ტყაუზტყ — ოცჯერ ოცი (400).

³ გრამატიკა ხელნაწერია, ინახება ლენინგრადში — სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტში.

ვ) შრავალსაფეხურიანი ბათემატიკური მოქმედების შემცველი რთული რიცხვითები: შაწტყაუზტყა ფხაუზტყა — ორჯერ ოცჯერ ოცი და ხუთჯერ ოცი (900); შაწტყაუზტყა იწატყა — ორჯერ ოცჯერ ოცი და ათჯერ ოცი (1000). ასეთი სისტემით, მაგალითად, რიცხვი 1977 ასე უნდა გადმოგვეცა: დმიწ ტყა-უზტყა იწატყა კოუსტყა ვორლეთა — ოთხჯერ ოცჯერ ოცი და ათჯერ ოცი და სამოცი და ჩვიდმეტი.

ჩვენს აზრით, სწორედ ეს გადაჭარბებული სირთულე იყო მიზეზი, რომ მალე დაივიწყეს ბაცებმა მშობლიური ენის თვლის სისტემა და თითქმის მთლიანად ქართულ სისტემაზე გადავიდნენ; დღემდე საკუთარი შემორჩა ყველა მარტივი და რამდენიმე ადვილად გასაანგებელი რთული რიცხვითი სახელი. ისე რომ, როგორც კი საქმე მარტივ რიცხვით სახელებამდე მივიდა, ეს მეტყველების ნაწილი უცხო ენობრივი გავლენისათვის თითქმის მთლიანად ჩავეტილ სისტემაზე იქცა. ის ისევე, როგორც ნაცვალსახელი, ახლა უკვე გამოყენების სისწორის გამო არ იკარგება. კონსტრუქციის სირთულე ზმნასთან დაკავშირებულ სიტყვათა შენახვის კრიტერიუმად გამოვაცხადეთ, აქ კი, პირიქით, დაკარგვის მიზეზად მიგვაჩნია: პირველ შემთხვევაში სიტყვის სირთულეში მის გრამატიკულ წყობას ვვარაუდობთ, აქ კი საკითხი შინაარსის სირთულეს ეხება.

შიძლება დავასკვნათ, რომ ენობრივი კონტაქტის განხილულ საფეხურზე ამა თუ იმ მეტყველების ნაწილზე უცხო ენის ლექსიკურ გავლენას რამდენიმე მიზეზი აბრკოლებდა: 1. სიტყვის ფონოლოგიური სტრუქტურა, რომელიც მჭიდროდ იყო დაკავშირებული მისსავე მორფოლოგიურ აგებულებასთან; 2. სიტყვათა როლი სინტაქსურ კონსტრუქციებში და 3. მოხმარების სისწორე.

ცხრილების შედარება გეიჩვენებს, რომ მეტყველების ნაწილთა ღიაობის საკითხში დღეისათვის მდგომარეობა საგრძნობლად შეიცვალა. საგულისხმოა, რომ მაქსიმალური ღიაობით ახლა ხასიათდება არა არსებითი სახელი, არამედ ზმნა. ქართული ენის ხანგრძლივი ზემოქმედების შედეგად, როგორც ხედავთ, ამ მეტყველების ნაწილმაც დათმო პოზიციები: ბაცბური ენის ზმნათა ძირების ერთმარცვლიანი მოდელის გვერდით შემუშავდა შრავალმარცვლიანი მოდელები ნასესხები ზმნური ძირებისათვის, რასაც შედეგად მოჰყვა უამრავი წმინდი სინონიმური პარალელის გაჩენა. ზმნურ იბრთა სასესხებლად შექმნილი მოდელი იცვლებოდა უცხო ენობრივი გავლენის სტადიების მიხედვით. დღეს მოქმედი მოდელი, ბუნებრივია, სხვებთან შედარებით ყველაზე მარტივია და ითვალისწინებს შემდეგი სახის გარდაქმნებს:

ა) ქართული ზმნური საწყისის მთლიანი ფუძე გააზრებულია, როგორც ძირი ბაცბური ზმნისათვის და მას მეშველი ზმნა დარ უნდა დაერთოს: ქართ. წერა — ბაცბ. წერა დარ, გადასხმა — გადასხმადარ...

ბ) ორწევრებმარცვლიან ფუძეებში იკუმშება — ებ თემისნიშნისეულ ხმოვანო: ცეფრება — ყვედრბადარ, გათფრება — გათფრბადარ...

გ) — ე თემისნიშნისანი ზმნების — ვა დაბოლოება არაბაგისმიერთა მეზობლობაში ო ხმოვანით იცვლება: კთხვა — კითხოდარ, აკინძვა — აკინძოდარ...

როგორც ხედავთ, წინა საფეხურის ვითარებასთან შედარებით ზმნათა სესხების საკითხში მდგომარეობა გამარტივდა: ჯერ ერთი, ზმნათა სესხებისათვის აღარაა საჭირო ძირის რთული მორფოლოგიურ-ფენოლოგიური გარდაქმნები; მეორეც, შენარჩუნებულია ნასესხები სიტყვების ეტიმოლოგიური კავშირი ქართული ენის შესაბამის წევრებთან. მზა, მარტივი ყალიბი საშუალებას

იძლევა ქართული პარალელი გაუჩნდეს ბაცებურში ხმარებულ თითქმის ნებისმიერ ზმნას. ამ პროცესიდან ჭერჭერობით გამონაკლის ქმნის ხშირად ზმარებელი ლექსემები, როგორცაა, მაგალითად: ალ^არ — ჰამა, მალ^არ — სმა, დათხარ — ტირილი, დელარ — სიცილი, დიშარ — წოლა, ხეცარ — ჭღომა, თოპარ ძილი, ჰაწამდლარ — გავიძება, დათხარ — შეწვა, თივარ — დასვენება, დექარ — დაძახება, ატარ — გაჩუნება, დაქლარ — გაზრდა, ჰიქარ — ყურება... ჩანს, ლექსიკური გავლენის წინააღმდეგ გამოყენების სისწორეს მერტივალა ჰქონია. ვიდრე სიტყვის კონსტრუქციულ სართულს.

ლიაობის მხრივ პროცენტული სიდიდე მიემატა თითქმის ყველა მეტყველების ნაწილს. ზმნის შემდეგ ყველაზე დიდი ძეგრა ამ მხრივ ზელსართავმა სახელმა განიცადა. მისი ლიაობის ხარისხი დღეისათვის 14-დან 71 პროცენტამდე გაიზარდა. სესხების პროცესში ქართულ ზედსართავ სახელთა ერთგვარი დაჯგუფება მოხდა: ქართული -იან, -ოსან, ოვან სუფიქსიანი ზედსართავები. რომელნიც დაბოლოებით ბაცებური ენის ნაზალური ხმოვნით დამთავრებულ ზედსართავებს ემსგავსებიან, დღეს თითქმის უცვლელად და თავისუფლად გადადის ამ ენაში. ქართული ზედსართავული -ურ (-ულ) დაბოლოება ბაცებურმა უკვე ისესხა⁴. ჩვენი დაკვირვებით, ნასესხებია აგრეთვე უ — ო თავსართ-ბოლოსართი⁵. ამიტომ აღნიშნული დაბოლოებები ქართული ზედსართავებისა ბაცებურის თვალსაზრისით უკვე ბუნებრივად იქცა. რაც შეეხება ქართული ენის სხვაგვარად დაბოლოებულ ზედსართავებს (მაღალი, წითელი-...), მათი სესხება ჭერჭერობით ნაკლებად ხდება. გარდა დაბოლოებებისა. ქართულიდან სესხებას აძნელებს სათანადო ბაცებური სიტყვების გამოყენების სისწორე.

არსებით სახელთა სესხებისას ასეთი მკვეთრი ნახტომის გაკეთება ენას აღარ შეეძლო, რადგან უკვე დიდი იყო ნასესხობათა რიცხვი: ლიაობის ხარისხის მატებამ აქ მხოლოდ ერთი პროცენტი შეადგინა, მიუხედავად იმისა, რომ ლექსიკური პარალელების გარეშე მხოლოდ თავისებური წარმოშობისა და შინაარსის აბსტრაქტული სახელები (მაგ.: ლაზნა, ლაჯნა, ალ^არნ...) და ზნირად გამოყენებული ლექსემები დარჩა.

მკორე ცვლილება შეეხო რიცხვით სახელსაც, უცვლელი კვლავ მხოლოდ ნაცვალსახელი და თანდებულია. პირველს ისევ გამოყენების სისწორე იცავს, მეორეს კი განსაკუთრებული როლი სანტაქსურ კონსტრუქციებში.

ამრიგად, სესხების პროცესის შემადგერებელი ზემოთ დასახელებული სამი ფაქტორიდან დღეისათვის ერთი თითქმის მთლიანად მოიხსნა, მოქმედებას განაგრძობს მხოლოდ ორი: მოხმარების სისწორე და სიტყვათა როლი სინტაქსურ კონსტრუქციებში.

სესხების თვალსაზრისით ბაცებური ენის უახლოესი მომავლის გასათვალისწინებლად საინტერესო მასალას იძლევა ახალგაზრდა (15—20 წლის ასაკის) ბაცებთა მეტყველებასზე დაკვირვება: აქ მშობლიური ენის სიტყვებისათვის უცხო ენის პარალელიზმების შექმნის ტენდენცია უჩნდებათ ნაცვალსახელებსაც და თანდებულებსაც. მაგალითები ასეთი სესხებისა ჭერჭერობით მხო-

⁴ ამის შესახებ იხ. Ю. Лешериев. Буринский язык, М., 1957, გვ. 10.

⁵ უ-ო თავსართ-ბოლოსართი. გარდა ნასესხები სიტყვებისა, გუხდება შემდეგ ბაცებურ სიტყვებში: უ-ტოტი „უხელო, ხელაშუფალი, უმწი“, უ-ბაშრი „უუნარი“.

ლოდ თითო დავადასტურეთ: ნაცვალსახელებიდან პარალელურად იხმარება ცული ყოფაქცევის ადამიანის აღმნიშვნელი ბაცბური ო შ ტ მ ა შ ტ რ უ ნ და ქართული ი მ ნ ა ი რ (ი); თანდებულებიდან -კენ გარკვეულ კონტექსტებში იმავე შინაარსის ბაცბურ- ჰი თანდებულებიან ფორმებს დაერთვის: ცერავ -ჰი-კენ ოწლიბალე— „ცერისაკენ, ნაპირისაკენ გაიწიე“; მინდერივ -ჰი-კენ დუღ-ტატხ— „მინდერისკენ მივიღივართ“.

რაგორც ვხედავთ, ძლიერ ნელა, მაგრამ მაინც დაიწყო უცხო ენის ლექსიკური გავლენისაგან მსესხებელი ენის სიტყვათა ყველაზე გამძლე დამცველი ფაქტორების რღვევის პროცესი. მნელია, გადპურით ითქვას, რომელი ფაქტორი გასტანს უფრო დიდხანს: მოხმარების სიხშირე, თუ მონაწილეობა სინტაქსურ კონსტრუქციებში. საფიქრებელია, რომ უპირატესობა ამ მხრივ პირველს დარჩება.

ნასესხობათა ცნობილი მკვლევარი ურიელ ვაინრაიხი განიხილავს ამერიკის ნორვეგიულში არსებულ ინგლისურ ნასესხობათა სტატისტიკურ მონაცემებს და აღნიშნავს, რომ „არსებითა პროცენტი ნასესხობებს შორის დაახლოებით 50%-ით მეტია არსებითა პროცენტზე ნორვეგიულსა ან ინგლისურში მთლიანად. მეორე მხრივ ზმნებისათვის ეს პროცენტი 20-ით დაბალია, ვიდრე ამ ენებში საერთოდ, ხოლო ზოგიერთი მეტყველების ნაწილი ნასესხობათა შორის წარმოდგენილია უფრო სუსტად“⁶.

ვაინრაიხის მიერ წარმოდგენილი შედეგების შედარება ჩვენი ცხრილების მონაცემებთან სხვადასხვა შეფარდებას გვიჩვენებს:

	არსებითი სახლები		ზ მ ნ ე ბ ი			
	არსებითა % ნასესხობებს შორის	არსებითა % ბაცბურ სიტყვებში	მათი სხვაობა	ზნათა % % ნასესხობებს შორის	ზნათა % ბაცბურ სიტყვებში	მათი სხვაობა
1-ლი ცხრილის მიხედვით	72,3%	22,5%	+50%	20,9%	50,8%	-30%
მე-2 ცხრილის მიხედვით	21,1%	22,5%	-1%	56,6%	50,8%	+6%

1-ლი ცხრილის მიხედვით წარმოებული გამოთვლები არსებითა საკითხში თითქმის მთლიანად დაემთხვა ნორვეგიული ენის ინგლისურ ნასესხობათა მონაცემებს, ზნათა საკითხში კი მსგავსება იმაში გამოიხატა, რომ სხვაობამ აქაც უარყოფითი რიცხვი მოგვცა. რაც შეეხება მე-2 ცხრილის შედეგებს, მდგომარეობა აქ შებრუნებულია: სხვაობა არსებითებში უარყოფითი რიცხვით გამოიხატება, ზმნებში კი დადებითი რიცხვით. აღნიშნული ცხრილები დნ მათი მიხედვით წარმოებული გამოთვლები გვიჩვენებს, რომ მეტყველების ნაწილთა ლიაობის საკითხში ორენოვნების ყოველი ახალი საფეხური განსხვავებულ შედეგებს იძლევა.

⁶ У. В а н р а и х. Одноязычие и многоязычие, НЛ, VI, М., 1972, გვ. 46. -

М. В. МИКЕЛАДЗЕ

ЧАСТИ РЕЧИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЗАИМСТВОВАНИЯ

(по материалам бацбийско-грузинского двуязычия)

Резюме

В бацбийском языке выделяются два ряда слов, заимствованных из грузинского языка. Слова одного ряда усвоены на пройденной ступени двуязычия и представляют собой уже укоренившиеся заимствования, вторые пока что употребляются параллельно с собственно грузинскими словами и являются новейшими заимствованиями. Разбор этих обеих групп по частям речи и сравнение полученных результатов дают представление об открытости частей речи на разных ступенях взаимосвязи двух языковых коллективов.

В результате проведенных сравнений выясняется:

1. На пройденной ступени двуязычия заимствованию того или иного грузинского слова в бацбийском языке препятствовали следующие обстоятельства: а) сложность морфологической структуры соответствующих бацбийских слов; б) их роль в синтаксических конструкциях; в) частота употребления.

2. В настоящее время под влиянием грузинского языка значительно изменилась фонологическая структура бацбийского языка, что сказалось и на морфологии. Поэтому дальнейшее заимствование слов затрудняется только двумя следующими факторами: ролью слов в синтаксических конструкциях и частотой их употребления.

ი. ჯიჯეშვილის სახელობის თელავის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ქართული ენისა და ლიტერატურის კათედრა

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძიჭვარძემ

მ ე მ ნ ის ტ ა ო ს ნ ის ა კ ა დ ე მ ი ო რ ი ტ ი მ ს ტ ის ლ ა მ გ ზ ე ნ კ ო მ ი ს ი ა შ ი *

1976 წ. 18 ივნისი

ს ე ლ ო მ ა ს დ ა ე წ რ ნ ე ნ : ი . ვ ი გ ა ნ ე შ ე ი ლ ი, გ . კ ა რ ტ ო შ ი ა, ო . კ ი ე ვ ი ზ ე, ე . მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი, ს . ო ა ი შ ე ლ ი.

გ ა ნ ი ზ ო ლ ე ს ს ტ რ ო ლ ე ბ ა : 554; 557; 558 (პ რ ო ე კ ტ ი მ ო ა მ ო ზ ა დ ე ს ო . ო ა ე ვ ი ზ ე მ, ნ . ა ლ ა ბ ი ზ ე ლ ო მ ა, ლ . გ ე ნ ე ლ ო მ ა, ლ . ო . ნ ო მ ა ლ ო რ ი ლ ო მ ა, ნ . ტ ი ბ ი შ ე ი ლ ო მ ა).

555 კ ა რ ე ბ ის კ ა ლ ი ა ჩ ა ხ ლ ა თ ე ლ ა ჩ ა ე ჰ ე რ, ჩ ა ე ა კ ა რ ა ა მ ა კ ე,

ყ მ ა ს ა ჟ ე რ ა მ ა მ ე ლ ე ლ ე, ო ა ე ი ს ტ ე ტ ს ა მ ე ლ ე ბ ე,

წ ი ნ ა მ წ ო ლ ო ა ლ ა მ ა ს ნ ე ს, ე ლ ო ჯ ა მ ის ლ ა ს ა ა რ ა ე ე;

ღ ა ტ ხ ე ნ ა ს ტ ე ე ე (წ ა მ ო - ო ა ე ე); წ ა ჰ ე ბ ი მ ე ო ტ ა ს ა ე ო რ ტ ა ე.

ს ა ო ბ ი ლ ე ო გ ა მ ო ე ე მ ა ს ნ (ს ტ რ. 551) შ ე დ ა რ ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ ი მ შ ე მ დ ე ვ ი ც ე ლ ი ლ ე ბ ა შ ე ე - ტ ა ე (წ ე ლ ე ბ ა ე ე), წ ი ნ ა მ წ ო ლ ო ა (წ ი ნ ა მ წ ო ლ ო ა). პ რ ო ე კ ტ ი მ ი ლ ე ბ ე ლ ი ე წ ა.

ს ტ რ ო ლ ე ს შ ი ნ ა არ ს ი : ო ა ე ს ჩ ა ხ ლ ა თ ე ლ ა კ ა ლ ა ჩ ა ე ჰ ე რ, ჩ ა ე ა ე ე, მ ო ე მ ე ს ე ე ს კ ა მ ო ე - კ ო ლ ე ს ე ლ ი, ო ა ე ი ს ტ ე ტ ე მ ი ე ა ზ ე ბ ე ბ ი ნ ე, წ ი ნ ა მ წ ო ლ ე ბ ა (მ ა ს ა ხ ე რ ე ბ ა) დ ა ი ე კ ი რ ე ს. მ ა თ ს ა ა - რ ა ე ო (ღ ი ლ ი) გ ლ ო ჯ ა ზ ე ლ ა თ წ ე ლ ა: ტ ხ ე ნ ზ ე შ ე ე ე ე ი, წ ა მ ო ე ლ ი; ს ა ე რ ტ ა ე (ე ო რ ტ ა ე ს ქ ე მ ჩ ა ხ ლ ა ე ლ ი) წ ა ე ვ ის პ ე რ ა ნ ე გ მ ე ე ა.

555,1 ა ე გ ა ე ე ლ ე ს ჟ ა რ ა ხ დ ა ნ ს ი ე მ ა ს ი თ ა ბ ი რ ო ბ ა ნ ი;

ა ე ლ მ ო ე ლ ა ს ტ ა რ ა მ ო მ ა ს ქ ო რ წ ი ლ ი, ს ი ძ ე ს ქ ო ლ ბ ა ნ ი;

მ ზ ე დ ა ე კ ა რ ე ე ს ტ ა რ ი ე ლ ს, ე წ ი ე ნ ე ს ვ ა რ ლ ა ზ რ ო ბ ა ნ ი,

ღ ა წ ე ს ი ა ა მ ა ს ო ლ ო ლ ა ს, გ ა ზ ა ფ ხ ე ლ ს მ ო ზ დ ე ე ს ს ო ლ ო ბ ა ნ ი.

1956 წ. გ ა მ ო ე კ ე მ ა ს ა ნ (ს ტ რ. 7CS) შ ე დ ა რ ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ ი მ შ ე მ დ ე ვ ი ც ე ლ ი ლ ე ბ ა : ს ი ძ ე ს - ქ ო ლ ბ ა ნ ი (ს ი ძ ე - რ ქ ო ლ ბ ა ნ ი), წ რ ო ბ ა ნ ი (ქ რ ო ბ ა ნ ი). პ რ ო ე კ ტ ი მ ი ლ ე ბ ე ლ ი ე წ ა.

ს ტ რ ო ლ ე ს შ ი ნ ა არ ს ი : ა ხ ლ ა ფ ა რ ა ლ ა ნ ს უ ქ მ დ ჩ ა ე ო რ ა მ ის მ ა თ ბ ი რ ბ ა; ე ლ დ ა ლ ო უ ზ ნ დ ა (ა ე ნ ლ, ა რ ა რ გ ო) ხ ე რ ა მ ო მ ა ს ქ ო რ წ ი ლ ი, ს ი ძ ე რ ქ ო ლ ბ ა; მ ზ ე (ნ ე ს ტ ა ნ ი) დ ა ე კ ა რ გ ა ე ს ტ ა რ ი ე ლ ს, ვ ა რ - ლ ე ბ ს უ წ ი ა ლ ა ზ რ ო ბ ა მ. ა მ ს ო ფ ლ ის წ ე ს ო ა : გ ა ზ ა ფ ხ ე ლ ს მ ო ზ დ ე ე ს შ ე მ ო ლ გ ო მ ა.

556 ე მ ა დ ა მ ი ვ ა რ დ ა, შ ე ი ე მ ა ზ ა ს ი ლ ი ნ ო ს ა ე წ ი რ ი;

წ ა მ ო ე ე, წ ე ნ ა ლ ა მ ი წ ე ე ს. ლ ა ე კ ო ე ჩ ე მ ი მ ლ ე ვ ა რ ი.

ქ ა ლ ა ე ი მ ქ ო ნ დ ა მ ა გ ა რ ი, მ ტ რ თ ა ე ა ნ მ ო უ რ ე ვ ა რ ი,

ღ ა მ ე ნ შ ი გ ა ნ შ ე ე მ შ ე ი ლ ო ბ ი თ, ა მ ო ლ ი გ ი ე ე მ ე ვ ა რ ი

ს ა ო ბ ი ლ ე ო გ ა მ ო ე კ ე მ ა ს ა ნ (ს ტ რ. 552) შ ე დ ა რ ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ ი მ ც ე ლ ი ლ ე ბ ა ა რ ა რ ის.

ი . ვ ი გ ა ნ ე შ ე ი ლ ი : პ ი რ ე ლ ტ ა ე მ ი მ ო ს ა წ ე ე ვ ა რ ი ზ ა ხ ი ლ ის მ ა ს ზ დ ე რ ე ლ დ ა რ ის გ ა - ე ნ ე ლ ო. ძ ე ე ლ ი ქ ა რ თ ე ლ ი მ წ ე რ ო ლ ბ ი ს ძ ე ე ლ ე ბ ი მ ო ს ა წ ე ე ვ ა რ ი ხ მ ა ე ო რ ა ნ, ე ლ ი ნ ის ა ლ მ - ნ ი შ ე ე ლ ი ს ი ტ ე ე ა. ა ქ ა ე ა მ მ ნ ი შ ე ე ლ ო ბ ი თ (ე . ო . ზ ა ხ ი ლ ის ს ი ნ ო ნ ი მ ა ლ) უ ნ დ ა ი ე ო ს ნ ა ხ მ ა რ ის. ა მ რ ო მ ზ ა ხ ი ლ ის შ ე მ დ ე ე მ ი მ ე უ ნ დ ა დ ა ე ს ა თ.

რ ე ლ ა ქ ო ა მ მ ი ლ ო ე ს წ ი ნ ა დ ა ე ბ ა.

ს ტ რ ო ლ ე ს შ ი ნ ა არ ს ი : გ ა მ მ ა ე რ დ ა ჩ ე მ ი ა მ ბ ა ე ე, ა ტ ე ლ ა წ ი ო კ ო ბ ა (გ ა ნ გ ა შ ი); წ ა მ ო ე ლ ი, დ ა - მ ლ ე ე ნ ე ნ, დ ა ე ს ო ე ჩ ე მ ი მ ლ ე ე რ ბ ი. ქ ა ლ ა ე ი მ ქ ო ნ დ ა გ ა მ ა გ რ ე ბ ე ლ ი, მ ტ რ თ ა ე ა ნ უ ქ ე ე ე ლ ი, შ ო გ შ ე ე ე ლ ი უ ე ნ ე ბ ლ ე, ს ა ა მ ო ლ (კ ა რ გ ა ლ) ის ე ე მ ე ვ ა რ.

557 კ ა ე ნ ი გ ა ე ვ ზ ა ე ნ ე ნ, ე ა ე ნ ო ბ ე ყ ო ე ლ გ ა ნ ლ ა შ ქ ა რ ა ყ ე ლ ა ს ა :

ა ქ ა მ ო მ ა რ თ ო, ე ი ნ ე ო ლ ა ჩ ე მ ა ი ქ ო მ ო ლ ე თ შ ე ლ ა ს ა ა.

ა რ გ ა წ ე ლ ა მ ო ს ლ ა მ ლ ე ვ ა რ თ ა ლ ა მ ე ს ა ლ ა ბ ე ლ ა ს ა,

ღ ა ჩ ე მ ი რ ა ე ნ ი ა ნ, ს ე ე ი ლ ა ხ თ ა ე ე ბ ს ა მ ა თ ა მ შ რ თ ე ლ ა ს ა.

ს ა ო ბ ი ლ ე ო გ ა მ ო ე კ ე მ ა ს ა ნ (ს ტ რ. 553) შ ე დ ა რ ბ ი თ პ რ ო ე კ ტ ი მ ც ე ლ ი ლ ე ბ ა ა რ ა რ ის. პ რ ო - ე კ ტ ი მ ი ლ ე ბ ე ლ ი ე წ ა.

ს ტ რ ო ლ ე ს შ ი ნ ა არ ს ი : ხ ა ლ ხ ი გ ა ე ვ ზ ა ე ნ ე, ყ ე ე ლ გ ა ნ ე ა ე ნ ო ბ ე მ ო ე ლ ლ ა შ ქ ა რ ს : „ა ქ ე თ გ ა მ ო - ე მ ა რ თ ო, ე ი ნ ე კ ი ა პ ი რ ბ ი თ ჩ ე მ ს დ ა ხ მ ა რ ბ ა ს“. მ ლ ე ვ რ ის მ ო ს ე ლ ა ა რ შ ე წ ე ე ე ბ ი ლ ა ი მ ძ ა ლ ი ა ნ ბ ე ლ დ ა მ ე ს; რ ო ე ა გ ა ე ე ბ ლ ე ნ ე, რ ო მ ე ს მ ე ე ი ე ა ე ე, თ ა ე ს გ ა დ ა რ ჩ ე ნ ა ს ე ლ ო ლ ბ დ ე ნ ე.

* გ ა გ რ ძ ე ლ ე ბ ა. დ ა ს ა წ ე ყ ის ი ბ. „მ ა ე ნ ე“, ე ნ ის ა ლ ი ტ რ ა ტ რ ი ს ს ო რ ი ა, 1974, № № 3, 4; 1975, № № 1, 3, 4; 1976, № № 1, 3, 4; 1977, № 3.

558 ცისკრად ავლევ, შევეკაშმე, რა გათენდა ღამე დილად,
ენახენ სამნი დიდებულნი შეუისაცან მოგზაენილად;
უბრძანა, თუ: «ღმერთმან იცის, გამუზარდე ვითა შეილად,
ღა ჩემი ასრე რად შესცეცაღე სიხარული სიმძიმოლად?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 554) შედარებით პროექტში ცელილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პირველ ტაეში, ცეზურასთან, მძიმის ნაცვლად დაისვა წერტილ-მძიმე.

სტროფის შინაარსი: ცისკრისას ავლექი, შევეკაშმე; როცა გათენდა, ენახე, რომ მეფეს გარეოგზავნა სამი დიდებული; შემოგთვალა: „ღმერთმა იცის, შეილიეთ მყავდი გაზრდილი, ჩემი სიხარული ასე რატომ შემიცვალე მწუხარებად?»

1978 წ. 2 ივლისი

სხლომას დაესწრნენ: ა. პარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი.

განიხილეს სტროფები: 559; 560; 561; 562; 563; 564 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. კეტიშვილმა); 564,1 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მახარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

559 ხტარაზმშას სისხლი უბრალო სახლად რად დამადებინე?
თუ ჩემი ქალი ვინდოდა, რად არა შემაგებინე?
მე, ბერსა შენსა გამზრდელსა, სიცოცხლე მაარმებინე,
ღა დღედ სიკუდილამდის შენცა თავი არ მახლებინე!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 555) შედარებით პროექტში ცელილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხტარაზმშას უღანაშელო სისხლი ჩემს სახლს (გვარს, ოჯახს) რად დააკისრე? თუ ჩემი ასული ვინდოდა, რატონ არ გამაგებინე? მე, შენს მოხუც გამზრდელს, სიცოცხლე მომპაძლე (გამიარბე), სიკუდილის დღემდე შენი თავი ვერ მახლებინე (ახლოს არ მამყოფებინე)!

560 მე შეუთქალე: ღმეფეო, ვარ უმაგრესი რეალისა,
თქარა რად მიშლის სიკუდილსა ცეცხლი სირცხვილთა აღისა?
მაგრა, თქით იყით, კელმწიფე კამს მქმნელი სამართალისა,
ღა მე, თქქმნან მზემან, მაშოროს ნღომა თქქერისა ქალასა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 556) შედარებით პროექტში შემდეგი ცელილებაა: შეუთქალე (შეუთვალე). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე შევუთვალე: „მეფეო, რეალზე (სიღონებზე) უმაგრესი ვარ, თორემ რად მაშლის სიკუდილს სირცხვილის ცეცხლი (რად არ ვკვდები სირცხვილის ჯლის ცეცხლით)? მაგრამ, თვად იყით, ხელმწიფე სამართლიანი უნდა იყოს, მე, თქვენს მზეს ვფიცავ, ღმერთმა მაშოროს თქვენი ასულის ნღომა!

561 იცით, ინდოთა სამეფო რაზომი სრა-საჯლომია! —
ერთიღა მე ვარ შემკუიღრე, — ყუელი თქქენ მოკლომია;
ამოწყდა მათი ყუელი, მამული თქქენ დაგრომია;

ღა დღესამდის ტახტი უჩემოდ არაეის არ მონღომა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 557) შედარებით პროექტში ცელილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პირველ ტაეის ბოლოს ძახლის ნიშანი შეიცვალა მძიმით, ამოწყდა შეიცვალა ამოწყდა ფორმით.

სტროფის შინაარსი: იცით, ინდოეთის სამეფო რამდენი სატახტოცაა, — ერთი მელა ვარ შემკვირდრე, — ყველა თქვენ გრგებიათ: სხვების ყველა (შემკვირდრე) ამოწყდა, სამკვირდრო თქვენ დაგრომა; დღემდე ტახტი უჩემოდ არაეის უნდა (აზრად არაეის მოსვლია).

562 ვერ გათენე, თქქმნან კეთილმან, აწ ევე არმართალაი:
ღმერთმან არ მოგცა ყმა შეილი, ვიზის ერთაი ქალია,
ხტარაზმშა დასტა კელმწიფედ, დამრჩების რა ნაცვალა?
ღა სხტა მეფე დაჯდეს ინდოეთს, მე მერტყას ჩემი კრამლაა?!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 558) შედარებით პროექტში ცელილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ვერ გეპირფერებნი, თქვენმა სიყვთემ (თქვენმა გახარებამ), ახლა ეგ სანჯარლიანი არ არის: ღმერთმა არ მოგცა ეაიშვილი, ერთი ქალი გიზის, ხუარაზშმა (რომ) დასვა ხელმწიფედ, მე სანაყლო რა დამრჩება? სხვა დაქდეს შეფედ ინდოეთში, მე კი ჩემი ხმალი მერტყას?!

563 შენი კალი არაღ მინდა, გაათხოვე. გამარილდე!

ინდოეთი ჩემი არის, არვის მიუხეცემ ჩემგან კიდე.

ეინცა ჩემსა დამეცილოს, მისით მასცა ამოუფხტრიდე,

და სხტას მემუელსა გარეგასა, მომკალ ეისცა ეინატრიდე!*

საოუბილო გამოცემასთან (სტრ. 559) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: შენი ასული არაფრად მინდა, გაათხოვე, მომავორე! ინდოეთი ჩემია და ჩუ გარდა არავის მიცემ. ვინც ჩემსაში შემეცილება, მას მისი მამულიდანაც ამოვადგებ, ნოვსპოტ. სხვა გარეშე დამხმარე თუ ეინატრო ვინმე, მომკალი!

564 „ესე კაცი გამეგზავნენს, გონებასა გაეშმავე,

რომე მისი ვერა შეუნდა, ამას უფრო დაედადე.

მას ზღუდესა გარდაედეგ, მინდორთაყე რომე ეავე,

და მესმა საქმე საშინელი, თუცა თავი ვერ წავავე.

საოუბილო გამოცემასთან (სტრ. 560) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ეს კაცები გაეგზავნენ, ფიქრმა გამაშმაგა. მისი (ნესტანის) რომ ეე-რადეგო გამეგო, ამან უფრო დამდაგა. იმ ზღუდეს გადაედეგე, მინდვრისკენ რომ მქონდა ივე-ბული. ეავიგე საშინელი ამბავი, მაგრამ თავი ვერ მოვიკალო.

564.1 შავმან, საწყალმან ასმათმან, ნახეთ, რა ნახა თუალითა!

ტარიელისკენ იარა დამწუარმა დანაუალითა,

უხარა: „ამ საქმას მნახვი სიკუდილით შემეწყალითა;

და მას შენთჳის უაჳიეს ყოველი, შენ ხელმქნა მიავალითა“.

1750 წ. გამოცემასთან (სტრ. 715) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ხელმქნა (ხელკმქნა), შავმან, საწყალმან (შავმან საწყალმან); მეორე ტაეპის ბოლოს მძიმეა წერტილი-ქიმის ნაცვლად, მესამის ბოლოს კი — წერტილ-ქიმე მძიმის ნაცვლად. პროექტი მღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ნახეთ, (თუ) ბედშავმა, საწყალმა ასმათმა რა ნახა (თავის) თუალით! ტარიელისკენ გასწია დიდფრულით დამწუარმა, უხარა: „ამ საქმის (ნესტანის გადაყარვის) მნახველს წყალობა მიყვი და მომკალი; მას (ნესტანს) შენ გამო უყვეს ყველაფერი, მიავალე მას წინა ვახელება.

1750 წ. 10 ხეტიმებერი

სჯღმაა დაქსრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძი-ჯურო.

განისილეს სტროფები: 565; 566; 567; 568; 569; 570; 571; 572; 573 (პროექტი მოამზა-დეს გ. კარტოზიამ. გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიქნაძემ, ბ. მახარაშვილმა, ე. ტურა-ბელიძემ).

465 გამოჩნდეს ორნი ქვეითნი, — მე მივეგებ წინა-რე, —

ქალი ჰყვა ერთსა მონასა, — ეყანმცა თუ მოღმა ეინ არე.

თავაგულჯილი ასმათი, პირსა სისხლნამოდინარე!

და აღარ მიყვილა ღიმით, არცაღა გამიცინა-რე.

საოუბილო გამოცემასთან (სტრ. 561) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: პირ-ველი და მეორე ტაეში დამატებულია ტირეები, ამასთან პირველი ტაეპის ბოლოს წერტილი შეცვლილია მძიმით; მეორე ტაეპის მეორე ნახევარი ჩასმულია კუთხოვან ბრწყალვებში, ტაე-პის ბოლოს ორწერტილის ნაცვლად დასმულია წერტილი; მესამე ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დასმულია ძახილის ნიშანი.

გ. კარტოზია: პროექტში შეტანილი პუნქტუაციური ხასიათის ცვლილებები იმის შედე-გია, რომ მეორე ტაეპის საერთო სიტყვა ა რ ე სხვაგვარად არის გააზრებული, ვიდრე აქ-მდე ესმოდათ: აკ. შანიძის აზრით, ა რ ე არის ზნის ხელოვნური ფორმა, რ. პატარაძის მიაჩნია, რომ ესაა რე-ნაწილადართული ა (არს ზნის ნაშთი). მე ვფიქრობ, აქ გვაქვს

საესებით ჩვეულებრივი წარმოება სიარულის აღმნიშვნელი ჩ-ძირიანი ზმნისა: წყვეტლის ნეორე პირის ფორმა: ა რ ე (=ატარე) შენ იგი. ნახვეარტაეპის (ჟეცანმა, თუ მოღმა ვინ არეა) აზრია: „გავიგო, აქეთ ვინ ატარე (=გავიგო, აქ ვინ მოიყუანია)“. ტარეის შინაგანი მეტყულება მიმართულია მონისადმი, რომელიც შორიდანვე შენიშნა და წინ მივება, რათა გაეგო ჰისი თანმხლები ქალის ვინაობა. შინაგანი მეტყულების ანალოგიური მაგალითია ხატაულებთან ბრძოლის დროს ტარეის მიმართუა ხმლისადმი: შუბი გატყდა, ქელი ჩაყავა; ღვაჭებ, ქრმალო, ვინცა გლესა! (439). ამის გათვალისწინებით უნდა გასწორდეს ამ ტაეპის პუნქტუაცია.

ი. გიგინიშვილი: ა რ ე სიტყვის ყოველგვარი დაკავშირება არის ზმნისთან მიუღებელი. აქ წარმოდგენილი ახსნა ამ ფორმისა საინტერესოდ მეჩვენება. მე მომხრე ვარ ამგვარი წაკითხვისა და გაგებისა. ოღონდ წ ი ნ ა რ ე (პარკულ ტაეპში) უნდა დაიწეროს ერთად.

შ. ძიძიური: პროეტის წაითხვას და ტექსტის გაგებას მეც ეუპერ მხარს, მაგრამ მიმაჩნია, რომ ზედმეტია ტრეების დამატება. ნუ გავართულებთ პუნქტუაციას!

გ. კარტოზია: ვფიქრობ, ტრეები აუცილებლად საჭიროა, რათა ჩანდეს I—II ტაეპში წინადადებათა თავისებური წყობა და მოქმედების თანმიმდევრობა: გამოჩნდა ორა ქეიოთი, (შორიდანვე დაეინახე, რომ) ერთ მონას ქალი მოჰყავდა; მე წინ მივეგებე, (გულში მიგმართე მონას): „გავიგო, აქ ვინ მოიყუანია“.

ა. ბარამიძე და ს. ცაიშვილი აგრეთვე მხარს უჭერენ ტრეების ამოღებას.

და:ავგინეს: ნიღებულ იქნეს პროეტის წაითხვა და გაგება, ოღონდ I—II ტაეპში მიიშალოს ტრეები; წ ი ნ ა რ ე დაიწეროს ერთად.

სტროფის შინაარსი: გამოჩნდა ორი ქეიოთი, ერთ მოყმეს ქალი მოჰყავდა; მე წინ მივეგებე. (გულში მიგმართე): „გავიგო, აქეთ ვინ მოიყუანე“. (აღმონდა) თმაგაგლეკლ-საპერაე-მოსხილი) ასმათი, რომელსაც პირისახეზე სისხლი ჩამოსდიოდა. აღარ დამძახა ოიშლით, აღარც გამოიძახა.

566 იგი ენახე, დაეგნე, გონებანი გამოშმაგან;
შორით უქმე: რაშიგან ვართ, ანუ ცეცხლმან რად დაეუღაგნა?
მან საბარლოდ შემომტირნა, ძლივ სიტყუანი გამოავნა,

და მითხრა: აღმერთმან სიმგრეტულე ცისა ჩქენთუის რისხვით წამოიგარკაა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 562) შედარებით პროეტში შემდეგი ცვლილებაა: უქმე (უღებზე). პროეტში მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ის (ასმათი) დაეინახე, დაეიბენი, გაეშმაგდი (შეეშოთოდ. აფორაიქლი); შორიდან დაეუღახე: „რა გეჭირს (რა ამბავია ჩვენს თავს) ან ცეცხლმა რატომ დაეწეა?“ მან საბარლოდ (საწყალობლად) შემომტირა, სიტყვა (ენა) ძლივს ამოიღო, მითხრა: „ღმერთმა ცარგვალი რისხვით დაგვატეხა (თავს)“.

567 ახლოს მივე, კულაეცა ეკითხე: რაშიგან ვართ? თქუი მართალი!
კულა საბარლოდ ამიტირდა, კულა მოუღვა ამით ალი,
დიღხან სიტყუა ვერა მითხრა, მისთა გირთა ნათათი,

და მექრდსა წითლად უღებედა სისხლი დაწუთა ნაწუთათალი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 563) შედარებით პროეტში ცვლილება არ არის. პროეტში მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ახლოს მივედი, ისევე ვკითხე: „რა მოხდა (რა ამბავია)? მართალი თქუი!“ ისევე საბარლოდ ატირდა, ამის გამო ისევე მოვიცა ცეცხლი (მწუხარებისა). დიღხანს ვერაფერი მითხრა, თავისი ჰირის მეთელიც კი, მექრდს წითლად უღებავდა ნაწუთებიდან წუთწუთად ჩამომდინარე სისხლი.

568 მერმე მითხრა: დმოგაკსნებე, ესე რამეცა დაგიმალე?
მაგრა ეითა გაგახარნე, შენცა აგრე შემინყავლე:
ნუ მაიოცხლებ, ნუ დამარჩენ, შემისხუენე, შემობრალე,

და დამქსენ ჩემსა საწუთოსთა, ღმერთსა შენსა მიაგაღეცა

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 564) შედარებით პროეტში ცვლილება არ არის. პროეტში მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მერმე მითხრა: „გეტყვი, ამას რატომ დაგიმალე? მაგრამ როგორც (მე) გაგახარებ, შენც ისე დამაჩუქებ: ნუ მაიოცხლებ, ცოცხალს ნუ დამტოვებ, შეისმინე ჩემი ხეყნა, შემობრალე, მომამორე ამ ქვეყანას, ღვთის გულისათვის!“

569 მიამბო: «ოღეს სასიძო მოკალ და კმა დაგიყარდა,
შეუფსა ესმა, აიკრა, მართ მისგან გასატკეარდა,
შენ დაგიზანხა: «მიქმეთო», კმამალად გაქმამყივარდა;
და ჰგანახეს, შინა ვერ გპოვეს, მით მეფე გამოჩივარდა.»

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 565) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მოთვბულ იქნა, ოღინდ მესამე ტაეპში შეიცვალა მუნქტუა: შენ დაგიზანხა, მიქმეთო, — ქმამალად გაქმამყივარდა.

სტროფის შინაარსი: მიამბო: „როღესაც სასიძო მოკალი და ხმა დაგიყარდა (გამფლანდა შენი ამბავი), მეფემ გაიგო. ზე წამოიკრა, ამის გამო შეწუხდა (ეს ამბავი მისი სატკეარო გახდა), შენ მოგიკითხა, „მიხმეთო“, — ხმამალდა იპახდა; გებნეს, შინ ვერ განხეს, ამიტომ მეფე (თავისი ბედის) მოჩივარი (მომჩივანი) შეიქნა.“

570 კადარეს: აქა აღარ არის, კარნი საღმე გაუვლიან.
მეფე ბრძანებს: ვიცი. ვიცი. მეტად კარგად შემოგინიან:
მას უყარდა ქალი ჩემი, სისხლნი ეელთა მოულტრიან,
და რა ნახიან ერთმანერთი, არშეხედვა ვერ დათმიან.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 566) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მოთვბულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოახსენეს: „აქ აღარ არის, (ქალაქის) კარები გაუვლიან“. მეფემ თქვა: „ვიცი, ვიცი, ძალიან კარგად შესმის (გამიგია): მას (ტარიელს) უყვარდა ჩემი ქალი, (ამიტომაც) დაუღერია (ხეარაზმშაპის ძის) სისხლი ეელად. როღესაც ნახანდენ ერთმანეთს (ტარიელი და ნესტანი), ვერ ძლებდენ, რომ არ შეეხედათ ერთმანეთისათვის.“

571 აწ, თავმან ჩემმან, მას მიეკვლა, ჩემად დაღ ვინცა მადეს!
შეღმრთისა უთხარ, დაუბამს მას ეშმაქისა ბადეს!
მით ბოზ-კუროთა ასეთი რა მისცეს, რა უქადეს?
და თუ დაეარჩინო, ღმერთი ეგმო! მისად ჰატიად მზად ესა.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 567) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (უღმრთარ). პროექტი მოთვბულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ახლა, ჩემს თავს ფიცავ, მოეკვლე ჩემს დას (მოეკვლე მას, ვინც ჩემ ღად მიქცეს)! მე ვთხოვეღ ღმრთის გზაზე დაუეწებინა (ნესტანი), მას კი ეშმაქის ბადეში გაუბამს! იმ ვარყენილებმა (ნესტანმა და ტარიელმა) ისეთი რა მისცეს, რას დაჰპირდენ? თუ ვაიკოხლო (დავარი), ღმრთის მგობელი ეიყო! მის სასყვლად ეს (სიკედლი) არის გამზადებული.

572 მის მეფისა წესი იყო: თავი მისი ძტირად ფიცის.
და თუ ფიცის, არ გატეხის, მასვე წამსა დაამტკიცის.
ეესე წყრომა მეფისაგან ვისცა ესმა, ვინცა იცის,
და მან უამბო დაეარ ქაჯსა, ვინ ვრძნებთოთა ცაცა იცის.

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 568) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მოთვბულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ მეფის ჩეუელება იყო: თავის თავს იმეათად დაიფიცებდა, და თუ დაიფიცებდა, (ფიცს) არ გატეხდა, მყისვე შეასრულებდა. „მეფის ეს გაწყრომა (განრისხება) ვინც გაიგონა და იცოდა (მისი ხასიათი), მან უამბო დაეარ-ქაჯს, რომელიც ვრძნებით (ყარლოქობით) ცასაც სწვდებოდა (ცასაც იმორჩილებდა, ცასაც თავისად გაიხდიდა).“

573 დავარს, დასა მეფისასა. უთხრა ვინმე ღმრთისა მტერმან:
«თავი ფიცა მამან შენმან, არ დაეარჩენს, იცის ვრმან». მან აგრე თქვა: «უბრალო ვარ, იცის ღმრთმან სახიომან! და ვისგან მოეჭლე, ვისთჳის მოეჭლე, მიიხუღროს იგი ვერ მან».

საიუბილო გამოცემასთან (სტრ. 569) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მოთვბულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დავარს, მეფის დას, უთხრა ვილაც უღმერთომ (ღმრთის მტერმა): „თავი დაფიცა შენმა ძმამ (და) ყველამ (ხალხმა) იცის, არ ვაიკოხლებს“. მან (დავარსმა) ასე თქვა: „უღანაშუალო ვარ, იცის მოწყვლე ღმერთმა! ვისგანაც მოგვედები, ვის გამოც მოგვედები (იგულისხმება ნესტანი), მას ვერ ირგუნებს ის (ტარიელი).“

1870 წ. 24 სექტემბერი

სხჯომას დაესწრნენ: ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 574; 575; 576 (პროექტი მოაშაბდეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულა. ე. ევრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ); 577; 578; 579; 579.1: 580; 581 (პროექტი მოაშაბდეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. აუშმალოშვილმა, ნ. ცქერიშვილმა).

574 პატრონი ჩემი აგრევე იყო, წამოხტე შენ ოდეს; შენუდნივე რიდენი ებურნეს, ტურფად შექნოდეს. დაეარ მოსთქიდა სიტყუათა, რომელნი არა მსმენოდეს: და ებოზო, შენ ბოზო, რად მომკალ? ექუჭი, შენცა არა გლხენოდეს!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 570) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩემი პატრონი (ქალბატონი) ისევე იყო, როგორც შენი წამოსვლისას: შენი (შენი ნაწონი, შენი ნაწუქარი) რიდე ეხურა, ძალიან უხდებოდა. დაეარი მოთქმით ამბობდა (ისეთ) სიტყუებს, რომლებიც (მანამდე) არ გამოეგონა: „შე ბოზო, ბოზო, რატომ მომკალი? ვფიქრობ, შენც არ გაიხარებ!

575 როსკიპო, ბოზო დიაცო, საქმრო რად მოაკლევიენ? ანუ სისხლითა მისითა ჩემი რად მოაზლევიენ? არ ცუდად მომკლავს მძა ჩემი, რა გიყავ, რა გაქნევიენ? და აწ, დმერთსა უნდეს ვერ მიხტდე, ეს ესე დააშლევიენ!*

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 571) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: როსკიპო, ბოზო დედაცაყო, საქმრო რატომ მოაკლევიენ (ტარიელს)? ან მისი სისხლი (სისხლის ფასი) ჩემი სისხლით რატომ ვადახდევინე (მეფეს)? ტუვილბრალოდ არ მომკლავს ჩემი მძა. რა გიყავ, რა გაქნევიენ (მე რა ბარბაქო მაქვს)? ახლა, თუ დმერთი ანებებს, ვერ ერგები მას (ტარიელს), ვისაც ეს საქმე (ქორწინება) ჩააშლევიენ!

576 კელი მიყო, წამოზიდა, თმანი გრპელნი დაუფუმნა, დააღება, დაალურჯა, მედგრად პირნი მოიქუმნა. მან პსუხი ვერა გასცა, ოდენ სულაქენა, ოდენ უმნა, და ქალმან შეემან ვერა არგო, ვერცა წყლულნი დაუფუმნა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 672) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: ხელნაწერთა დიდი ნაწილი მეორე ტაპის სართომო სიტყუად კითხულობს მო უ ქ ლ უ შ ა-ს. მე სარწმუნოდ მიმაჩნია ლიტერატურაში (ე. ხინთიბიძე) გამოთქმული მოსაზრება ამ წაკითხვის პირველადობის შესახებ. სტროფის პირველი და მეორე ტაპის ყველა წმნა სუბიექტად დაეარი გულისხმობს, ობიექტად — ნესტანს. ამ წმნაშიც ეგვეთ ვითარებაა საგულეებელი (დავარმა მოუქუმნა პირნი ნესტანს).

შ. ძიძიგურიც აგრეთვე მხარს უჭერს ასეთ წაკითხვას.

რედაქციის სხვა წევრებს (გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი) მიაჩნიათ, რომ აქ აზრობრვად უფრო გამართლებულია სათავისო ქცევის ფორმა: მედგრად პირნი მო ი ქ ლ უ შ ა (= სასტიკად განრისხდა, სახეზე მრისხანება გამოეხატა).

მომდევნო სხდომანზე (15. X. 76) ი. გვინიშვილმა აღნიშნა, რომ აქ პირველადი წაკითხვა უნდა იყოს მო უ ქ ლ უ შ ა, რომელიც B1B7B8 ხელნაწერებშია დატული (მასვე უჭერს წხარს A4-ის მი უ ქ ლ უ შ ა). შდრ. საბა: მოკლევნა წაგლეჯა კორცთა. ტაპის აზრია: ცემით დაალურჯა, სასტიკად დაუგლოჯა პირისახე.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: მო უ ქ ლ უ შ ა.

რედაქციის წევრებს სხვადასხვაგვარად ესმით გამოთქმა ქ ა ლ მ ა ნ შ ა ე მ ა ნ. ა. ბარამიძისა და გ. კარტოზიას აზრით, ქ ა ლ მ ა ნ შ ა ე მ ა ნ = ბელშავმა ქალმა (ე. ი. ასმათმა); ს. ცაიშვილი ფიქრობს, რომ აქ იგულისხმება ხანგი მოშვლელი ქალი.

სტროფის შინაარსი: ხელი მოჰკიდა, მოსწია, გრძელი თმები დაუფუმნა (დაუშალა), დაეეჯა, დაალურჯა, სასტიკად დაუგლოჯა პირისახე. მან (ნესტანმა) პასუხი არ გასცა, მხოლოდ ამოიხარა, მხოლოდ დაიყენესა. ბელშავმა ქალმა ვერაფერი არგო (= მე, ბელშავმა, ვერა ვარგე), ვერც წყლულები დაუშუშა.

577 რა დეარ გაზღა ცემითა, მისითა დალურჯებითა,

წამოდგეს ორი მონანი პირითა მით ქაჯებითა,

მათ კილობანი მოქონდა, ეუბნეს არ აჯებითა,

და მას შიგან ჩასტეს იგა მზე, აკავს, იქმნა დარაჯებითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 573) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დეარმა გული რომ იყვრა მისი (ნესტანის) ცემითა და დალურჯებით, წამოდგა ქაჯარი შესახედამობის ორი მონა, მათ კილობანი მოიტანეს და ხეყნა არ დაუწყიათ, ის მზე კილობანში ჩასვეს და ეტყობოდა, რომ ტყვედ აქცევს.

578 მან უთხრა: წყაღით. დაკარგეთ მუნ, სადა ზღუისა ჭიბია;

წმიდისა წყლისა ვერ ნახოს მყინვარე, ვერცა ლიპია;

მათ გაეხარნეს, კმაძალად იყიელეს: იბი, იპია.

და ესე ენახე და არ მოეკუტე, არა შგავს არცა სიპია.

საიუბილეო გამოცემისაგან განსხვავებით, სტროფი ძირითადად არის ჩათვლილი. 1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 729) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დაკარგეთ (დაკარგეთ), წმიდისა (წმინდისა), მოეკუტე (მოეკვე).

ც. კიკელიძე აღნიშნა, რომ სტროფი არის ყველა დაუზიანებელ ხელნაწერში, არ იცნობს მხოლოდ ვახტანგის გამოცემა. ამიტომ სტროფის ჩანართად ჩათვლის საკმარის საფუძველი არ არის.

რედაქციის წევრები ჰხარს უკერენ სტროფის ძირითადად ჩათვლას. ამასთან აღნიშნა, რომ სტროფის ახალი მხატვრული დეტალები შემოაქვს თხრობაში. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მან (დეარმა) უთხრა: „წაღით და გადაკარგეთ იქ, სადაც შუაგულა ზღვაა; ვეღარ იხილოს წმინდა (მტნარი) წყალი, ვერც გაყინული და ვერც დამდნარი სახით“; მათ (ქაჯებს) გაუხარდათ და ხმაძალა შესძახეს: „იბი, იპია“. ეს ენახე (ამის მომსწერ ვიყავი) და არ მოეკედი, სიბ ქაჯე უმაგრესი აღმოგჩნდი.

579 ზღუითყე გააუღლეს სარკელნი; მაშინვე გაუჩინარდა.

დეარ თქვა: ამქმნელი ამისი ვინ არ დამქოლოს, ვინ არ და-!

ვირე მომკლვიდეს, მოეკუტევი, სიცოცხლე გასაწყინარდაა.

და დანა დიცა, მო-ცა-ქუდა, დაცა, გასისხლმინარდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 574) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

რედაქციამ პირველ ტაეში გა ა ა ე ლ ნ ე ს შეცვალა გა ა ა რ ნ ე ს ფორმით, რომელიც მთელ რიგ ხელნაწერშია დადასტურებული. რედაქციის წევრებს სარწმუნოდ მიაჩნიათ ი. გიგინეიშვილის მოსაზრება გა ა ა რ ნ ე ს ფორმის პირველადობის თაობაზე (იხ. მისი „გამოკვლევები „ვეფხისტყაოსნის“ ენის და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ“, თბ., 1975, გვ. 242—244).

სტროფის შინაარსი: (კილობანი) ზღვისკენ ფანჩრიდან გაატარეს და მაშინვე გაუჩინარდა (გაქრა). დეარმა თქვა: „ამის ჩამდენს ვინ არ ჩამქოლავს (ამის ჩამდენი ჩასაკოლი ვარ)! ვიღრე მომკლავდეს (ფარსადანი), მე თვით მოვიკლავ თავს, სიცოცხლე მძიმე შეიქნა (სიცოცხლე აღარ ღირს)“. დანა ჩაიცა, კიდეც მოკვდა, დეარდა და სისხლის მინარდა იქცა.

579,1 ნესტან-დარეჯან ჭაჯთ მისცა. დეარ ეხვეის დანებს;

მზისა სხივისა და მწვერვალსა უფსკრულსა ჩაეუტანებს;

მას უებროსა მნათობსა ნავსა ხმენ კილობანებს;

და პირსა ბურკენ და უკლეტენ, შუქს ვინა მოივანებ?

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 731) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მწვერვალსა (მწვერვალსა).

პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მესამე ტაეში მძიმე დაიცვა: ნავსა სჰენ, კილობანებსა.

სტროფის შინაარსი: ნესტან-დარეჯანი ჭაჯებს მისცა, დეარი ეგება დანას (თავს იკლავს), მზის შუქსა და მწვერვალს (ე. ი. ნესტანს) უფსკრულში ავადებს (ჩაიყვანს); იმ შეუდარებელ მნათობს ნავში სეაშენ, კილობანში; კილობანი დახურეს, დაკეტეს, (მის) შუქს (ამის შემდეგ) ვიღა იხილავს მოვანებულს (ავებულს)?

580 რად არ მიუტირებ ცოცხლსა, მე ლახუარდაუსობლსა!

აწ იგი მივაგე, რა შმართებს ამისსა მახარობლსა!

ზენაარ, დამსენ სიცოცხლე სულთაღმადაუთმობლსა!

და საბარლოდ ცრემლსა ადენდა უკლებსა, დუშრობელსა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 575) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: რატომ არ ჰყვირობ, რომ მე ცოცხალა და ლახვარდაუსობელს (ლახვრით გაუგმირავს) მხედავ! ახლა ის ჰყუავი, რაც ამის მახარობელს (ასეთი ამბის მომტანს) მეუფენის! გაფიცებ, მომპოვრე სიცოცხლე მე, ვინც სულს ვერ ვთმობ (სიცოცხლეს მოწყურებული ვარ)! (ასმათი) შესაბარლისად ცრეპლსა ღერდა შეუჩეჩებელსა და დღეშრობელს.

581 მე უთხარ: «ღაო, რად მოკვლა. ანუ რა შენი ბრალა? — რამცა ექმენ ნაცელად, თუთი რომე მისი ჩემზედა ვალა! — აწ თაესა მისად საძებრად მივსცემ, საღ კლდე და წყალიაა. და სრულად გაქვადელი, შემექმნა გული მართ ეითა სალია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 576) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (ეუთხარ). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე უთხარ: «ღაო, რატომ უნდა მოკვლა, ან კი რა შენი ბრალა? — რა უნდა ვქნა იმის სანაცვლოდ, რაც მისი (ასმათის) ვალი მაღევი! — ამიერიდან მის საძებრად გაიჭრები იქ, სადაც წყალი და კლდეა (მთელ ქვეყანას მოვივლი)». მთლიანად გაუქვადელი (უგარძნებელი გავხდი), გული საღ კლდესავეთ შემექმნა.

1876 წ. 15 ოქტომბერი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 582; 583; 584; 585; 586; 587 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ბ. გუგუშვილმა, ლ. თუმეშაიშვილმა, ნ. ცუბიტოშვილმა); 588; 589; 590 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, გ. არაბულმა, ე. გვირიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ).

582 მეტან ზარმან გამაშაგა, მომიკიდა ცხრო და თრთოლა; გულსა უთხარ: «რე მოკუტდება, არას გარგებს ცული წოლა, გიჯობს გაკრა ძებნად მისად, გაჯარდნა და ველთა რბოლა. და ამა ეამი, ვისცა გინდა ჩემი თანა წამოყოლა!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 577) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (ეუთხარ).

ი. გიგინეიშვილის წინადადებით პირველ ტაეაში მიღებულ იქნა წაკითხვა: მ ო მ ე კ ი - ღ ა - ც ხ რ ო და თ რ თ ო ლ ა.

თ ა ნ ა წ ა მ ო ყ ო ლ ა დაიწერა შერწყმულად.

სტროფის შინაარსი: დიდმა მწყურარებამ (თავზარდაცემმა აპაევმა) შმაგად, გიჯად მაქცია, ამიტუდა ციხე-სტუმრება და კანკალი: გავიფიქრე: «ნუ მოკვდები, უმოქმედობა (ამაო წოლა) არათერს გარგებს, უმოკობსია (შენთვის) გაკრა მის საძებრად, გაჯარდნა და ველად რბენა. (დადგა) ეამი, ვისცა ჩემი წამოყოლა გინდათ!»

583 შევე, ფოცხლად შეეკაზმე, ცხენსა შევეუ შეკაზმული; ას სამოცი კარგი მოყე, ჩემსა თანა ხანდაზმული, წამომყვა და წამოვედით, კართა გარე დარაზმული, და ზღუის პირს მივე, ნავი დამხტდა, მენაეუმან მნახა ზმული.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 578) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ა. ბარამიძე: მესამე ტაეაში წ ა მ ო მ ე ყ ა - ს ნაცვლად უნდა მივიღოთ რიგ ზღუნაწერში დადასტურებული გ ა მ ო მ ე ყ ა. თუქცა წ ა მ ო მ ე ყ ა - ს წ ა - ს ალტერაციული განმეორება(ი უჭერს მხარს (წამომყვა და წამოვედით).

ი. გიგინეიშვილი: ას სამოცი მოყმე ტარიელს ციხესიმაგრედან გამოჰყვა და არა წამომყვა. ამიტომ მართლად გა- პრევერბიანი ზმნა საჭირო.

ს. ცაიშვილი: წინაშეაღლ სტროფში ტარიელი მიმართავს თავის მოყმეებს: «აჰა ეამი, ვისცა გინდა ჩემი თანა წ ა მ ო მ ე ყ ო ლ ა». ბუნებრივია, რომ მომდევნო სტროფშიც იმავე წაპრევერბით იყოს ეს ზმნა წარმოდგენილი. გასწორება საჭირო არ არის.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა. წ ა მ ო მ ე ყ ა.

სტროფის შინაარსი: შევედი და მსწრაფლ გავეშაღე, შეკაზმული (იარაღისხმული) შეეკაჯეი ცხენზე; ას სამოცი საუკეთესო მოყმე, ჩემთან ნამყოფე (გამოცდილი), წამომყვა და რაზ-

ნად წყობილნი გამოეცდით კარებს (ქალაქის ზღუდეს), მივედი ზღვის ნაპირას, (იქ) ნავი დაშხვდა და წინავემ შემატეთ, რომ ეჭარბოდი (ამოქმედებული ვიყავი).

584 ნახსა შევეჯე, ზღუასა შევე, ზღუასა შიგან გაუღაღდი.

ანსით ნავი მომავალი უნახავად არ დაეაღი;

მოველოდი, არა მესმა, შმაგი უფრო გა-ვე-ემზავდი,

და რომე სრულად მომიძულა, ღმერთსა თურე ასრე ესძავდი.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 579) შედარებით პროეტში ცვლილება არ არის. პროეტში ნიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხომალდში ჩავექეი, ზღვაში შევედი და იქ დავიღე ბინა, არც ერთი ხომალდი (საიდანაც უნდა ყოფილიყო მომავალი) უნახავად არ დამოტოვებია; ველოდი, მაგრამ ვერაფერი შევიტყუე, შმაგი კიდევ უფრო გაემზავდი, ღმერთს თურემ ისე ვძაგებდითარ, რომ სავსეა მომძულა.

585 რომე დავეჯე წელიწადი, თუე თორმეტი გამოეცა,

მაგრა მისი მნახავიცა სიხშირე კაცი არ მეოცა;

თანამყოლი ყბელაკაი ამომიწყდა, ღამეოცა.

და ვოქეი, თუ: ღმერთსა ჯვრას ეკადრებ, რაცა სწადღეს. ავრე ვყოცა.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 580) შედარებით პროეტში ცვლილება არ არის. პროეტში ნიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ერთი წელი რომ დავეჯე, ეს თორმეტი თვე ოცად (ოც თვედ) გადავქეცა, მაგრამ მისი მნახველი კაცი სიხშირე არ მეჩვენა, თანმზლები ყველა ამომიწყდა, (ამენსოცა, ვიფიქრე: ღმერთს ვერაფერს შევეკადრებ, როგორც ინდომებს (რასაც მოისურვებს), მეც იგი ეიხაზა).

586 ზღუა-ზღუა ცურვა მომეწყინა, მით გამოვე ზღუისა პირსა,

გული სრულად გამომეცდა, არ უსმენდი არც ვაზირსა;

ყბელაკაი ღამეფანტა, დარჩომოდა რაცა ჭირსა.

და კაცსა ღმერთი არ გასწირავს, სოფლისაგან განაწირის!

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 581) შედარებით პროეტში შემდეგი ცვლილებაა: უსმენდი (უესმენდი).

ბარამიძე: მეოთხე ტაეის მეორე ნახევარს ხელნაწერთა უმრავლესობა ასე წარმოგივლიდნენ: სრე მისგან განაწირისა. ხოფლისაგან განაწირისა ნარედაქცივე ხელნაწერებში ვეაქეს. იგი ტაეის ვადაკეთების შედეგი ჩანს. სხვანაირად ვერ ვიხსენებთ. სოფლისაგან განაწირისა ისეთი გამჭვირვალე შესიტყვებაა, რომ მას შეეკეთება არ სჭირდება. ტექსტში უნდა აღდგეს: ასრე მისგან განაწირისა.

კაიშვილი: მისგან (ასრე მისგან) აქ აღნიშნავს სოფელს და წაითხება ასრე მისგან მეორეულია, მიღებულია ცნობილი ტაეის „მაგრა ღმერთი არ გასწირავს კაცსა, უნდაც ვანაწირისა“-ს გავლენით.

ი. ვიკინიშვილი: ამ შემთხვევაში მოსალოდნელი იყო მეოთხე ტაეის წინ მაგრა კავშირით გვემონოდა (ყველა დაუხოცა, მაგრამ ღმერთი არ გასწირავს ასე სოფლისგან განაწირულ კაცს).

ვადადგინეს: მიღებულ იქნეს ტაეის წაითხება: კაცსა ღმერთი არ გასწირავს ასრე მისგან განაწირისა (= მისგან განაწირ კაცს ღმერთი ასე არ გასწირავს) (წინააღმდეგი ს. კაიშვილი).

სტროფის შინაარსი: ზღვა-ზღვა ცურვა მომეზურდა, ამიტომ გამოვედი ზღვის ნაპირზე, გული სულ მხეცივით გამიხდა. არავის რჩევა-ღარ ეუფლებდი ყურს: სულ ყველა დამეფანტა, ვინცა ვაგაჟირს გადაჩინოდა. მისგან განაწირ კაცს ღმერთი ასე არ გაწირავს (როგორც მე გაწირის!)

587 ერთი ესე ასმათი და ღამრჩეს ორნი მონანი,

ჩემნი ვულისა მღებლნი და ჩემნი შემაკონანი.

მისნი ვერა ვცნენ ამბაენი ვერცა დრამისა წონანი,

და ტირილი მიჩნდის ლხინად და მინდიან ცრემლთა ფონანი“.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 582) შედარებით პროეტში ცვლილება არ არის. პროეტში ნიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: დამრჩა ერთი ეს ასმათი და ორი მონა, ჩემი გამახსენებულნი ვა შემგონებლნი. მისი (ნესტანის) ამბაეი იოტის ოდენიც (დრამისა წონაც) კი ვერ ვეიტყუე. ტირილი ლხინად მიმაჩნდა და ცრემლთა ღვარი მდიოდა.

588 „ღამით მეგლო, მოვიდოდი, ზღუის პირს ანდეს ბაღნი;
 ჰგანდა, ქალაქს ევახლენით, ცალკერძ იყენეს კლდეთა ნაღნი;
 არ შეამის კაცთა ნახვა, მიდაღვიდეს გულსა დაღნი;
 და მუნ ვარდევქე მოსტენებად, დამხუდეს რამე ხენი ლაღნი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 583) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: (მთელი) ღამე ნავალი ვიყავი, მოვიდოდი, ზღვის ნაპირას ვა)ოჩნდა ბაღები; ეტყობოდა, ქალაქს მიუახლოვდით, ცალ მხარეს გამოქვაბულები იყო; არ მსიაპოვნებდა აღამიანთა ნახვა, გულს მიდაღვდა დაღები (გულს მიწეკვდა შანთები); ენახე ლალ ახრ-დილი ხეები და იქ ჩამოხვტი (ჩამოქვეითდი) დასასვენებლად.

589 ხეთა ძირსა მივიძინე, მათ შინათა ჭამეს პური;
 მერმე ავდეგ სეღიანი, მიღამებდა გულსა მური;
 ვერა შეცნა ეგზომ გრმელად ვერ ჭორი და ვერ დასტური,
 და ევლთა ცრემლი ასოულებდა, თჳალთა ჩემთა მონაწერი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 584) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხეების ქვეშ მივიძინე, მონებმა პური ჭამეს; მერმე ავდეგი სეღიანი, გულს მიბნელებდა მური (ვეარტლი): ამდენ ხანს (ასე დიდი ხნის განმავლობაში) ვერაფერი შემეტყო, ვერც ტყუილი (ჭორი) და ვერც ნამდვილი. ევლს ასეულებდა ჩემი თვალე-ბიდან მონაწერი ცრემლები.

590 ზახილი შესმა, შეეხედენ, მოყმე ამაყად ყიოდა,
 შემოირბედა ზღუის პირ-პირ, მას თურე წყლული სტყოდა;
 კრმლისა ნატეხი დასტრილი აქუს, სისხლი ჩამოსდიოდა,
 და მტერთა ეკადა, წყრებოდა, ივიწებოდა ჩიოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 585) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ძახილი (ყვირილი) მომესმა. გავიხედე, მოყმე ამაყად გაჰყოდა (იძახდა), ზღვის ნაპირის გასწვრივ მორბოდა (მოაკენებდა ცხენს), მას თურემ ჭრლობა სტყოდა: ხმლის ნატეხი (სისხლით) დასტრილი ჰქონდა, სისხლი ჩამოსდიოდა, მტრებს ემუქრებოდა, წყრებოდა, ილანძლებოდა, ჩიოდა.

1076 წ. 20 ოქტომბერი

სხლომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიციძე, მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 590,1; 591; 591,1; 592; 593 (პროექტი მოამზადა გ. კარტოზიამ, კ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კეჩაქაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულაძემ).

590,1 ფრიდონ, მოყმე დაკოდილი, შავს ზის მოვა ზღვა-ზღვა ცურვით.

ეკლთ ჭრბალი აქუს გატეხილი, ბიძაძეთა მწყრომი მღურვით;

მას ისრები ზედ ასტია, სისხლი ლჳარად, არ მოწურით;

და მოკლდომია მას ლომგულსა იგ ღოღბანდა მრუდად მრუდვით.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 744) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა. ფრიდონ, მოყმე დაკოდილი, (ფრიდონ მოყმე დაკოდილი). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ფრიდონი, დაჭრილი მოყმე, შავ ცხენზე ზის, ზღვა-ზღვა ცურვით მოდის; ხელში გატეხილი ხმალი უქირავს, ბიძაშვილებზე მღურვით წყრება; მას ისრები ზედ ასტია, სისხლი ღვარად (მოსდის), არა წურვა-წურვით; მას, ლომგულს, მრუდად მოხრული ღოღბანდი (თავსაბურავი) შეენის.

591 ზედა ჯდა შავსა ტაიჭსა, აწ ესე მე მითქს რომელი,
 მართ ეითა ქარი მოქროდა გაფიცხებული, მწყრომელი;
 მონა მივსწე, მისისა შჯერის: ეიყავ მნღომელი;
 და შევხოთალე: დადევ მიჩუენე, ლომსა ეინ გაწყენს. რომელი?»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 586) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იქდა შეე ტაიჭზე, რომელიც ამჟამად მე მყავს, ქარივით მოქროდა, განრისხებული, გამწვარი; მონა დავაწი, მისი შეყრა (შეხვედრა) მინდოდა; შევეუთავა: „გაჩერდი. მითხარი, შენ, ლომს, ვინ გერჩის?“

591,1 აქ ტარიელ შეეყრების, მოეგების ზღუისა პირსა;

უცხო უცხოს შეემცნების, ამოართუამს ისრის პირსა;

მას უამბობს დალატსა და იგ მტერთაგან წანაკილსა,

და კითხავს: «ეინ ხარ, ლომო, გმირო? პირი გიგავს მზისა პირსა».

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 746) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პირველი ტაეის ბოლოს წერტილ-მძიმის ნაცვლად და-
რსვა მძიმე.

სტროფის შინაარსი: აქ ტარიელი შეეყრება, ეგებება ზღვის ნაპირს; უცხო უცხოს გაეც-
ნობა, ისრის პირს ამოუღებს; მას (ტარიელს) უამბობს (ფრიდონს) დალატს და მტრებისაგან
წყაილებას, ეკითხება: „ეინ ხარ, ლომო, გმირო? პირი მზეს მიგიგავს“.

592 მას მონასა არა უთხრა, არცა სიტყუა მოუსმინა;

ფიცულა შეეჯუ, ჩაეეგებუ, მე ჩაუსწარ, ჩავე წინა,

უთხარ: «დადეგ, გამაგონე, შენი საქმე მეცა მინა!»

და შემომხედნა, მოეწონე, სიარული დაითინა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 587) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ჩა-
უსწარ (ჩაეუსწარ), უთხარ (ეუთხარ), გამაგონე, შენი საქმე მეცა (გამაგონე შენი საქმე. მე-
ცა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: იმ მონას არაფერი უთხრა, მისი სიტყვაც არ მოისმინა; სწრაფად
წვეჭჭი ცხენზე, ჩაეეგებუ, ჩაეუსწარი, თავს დაეუარე, ეუთხარი: „გაჩერდი, გამაგებინე (მითხა-
რი), შენი ამბავი მეც მაინტერესება!“ შემომხედნა, მოეწონე, გაჩერდა (სიარული შეწყვიტა).

593 გამოცადა, ღმერთსა კადრა: «შენ ასეთი ხენი ვით ხენ?»

მერმე მითხრა: «მოგაკსენებ. აწ სიტყუანი რომე მკითხენ:

იგი მტერნი გამილომდეს, აქანამდის რომე ვითხენ,

და უჯამავსა მილაღატეს, საჭურველნი გარ ვერ ვითხენ».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 588) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გარ
ვერ ვითხენ (ასრე ვითხენ).

გ. კარტოზია: მეოთხე ტაეის ბოლოს პროექტში აღდგენილია გამოცემათა ტრადიციული
(1966 წლამდე) წაკითხვა: საჭურველნი გარ ვერ ვითხენ (ასეა, მ-ს გარდა, A12-ში,
ზღრ. აგრ. A4 ვარეე ვითხენ). ე ვითხენ, როგორც მელეთიფენს ლიტერატურაში (თეიმურაზ
ბაგრატიონი, დ. ჩუბინაშვილი, დ. კარიჭაშვილი, ი. ჭავჭავაძე), ნაწარმოებია რ თ ხ მ ა
ზნიდან.

ი. გიგინეიშვილი: თუ ასეა, დაწეროთ ე ვ ი თ ხ ე ნ. ამასთან შეცვალეთ წინამაჟღ
ერთვეთა რიგი: ე ვ რ გ ა რ ე ი რ თ ხ ე ნ. სიტყუათა ამგვარ წყობას ხელნაწერთა მეტა რი-
ცხვი უჭერა მხარს.

რედაქციის წევრები არ დაეთანხმენ სარიტომო სიტყვაში რ-ს ჩართვას, რადგან ე ვ რ თ-
ხ ე ნ. ჭერ ერთი, კონიექტურაა და, მეორეც, რითმას დაარღვევს. რაც შეეხება სიტყვათა რი-
გის შეცვლას, რედაქციამ მიიღო ეს წინადადება.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა: საჭურველნი ვერ გარ ვითხენ.

სტროფის შინაარსი: შემხედნა, ღმერთს შეჰბედა: „შენ ასეთი ხე როგორ ახარე! (= ასე-
ხესაკით ტანადი კაცი როგორ გაზარდე!)“ მერმე მითხრა: «გეტყუე (იმის პასუხს). ახლა
რომ მკითხე: ის მტრები შექენენ ლომებად, რომლებიც აქამდე თხებდა მკავდა გადაჭეულნი
(დაჭაბუნებული მკავდა), შეუთარაღებელს დამესხნენ თავს, იარაღი ვერ ავისხი!»

1076 წ. 5 ნოემბერი

სტომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, მეტ-
რეელი, ს. კაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განხილეს სტროფები: 594; 595; 596; 597; 598; 599 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ,
გ. არაბულმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ).

594 მუ უთხარ: «დადეგ, დაწმარდი, გარდაქვლეთ მისსა ხეთასა;

არ შეუღრკების ჭაბუკი კარგი მახუილთა კუთასა».

თან ვამომევა, წავედით უტკბოსნი მამა-მეთასა.

და მე ვაეუბირევე ჭებრტასა მის ფიისა სინაზეთასა.

საოუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 589) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: უთხარ (ვეთხარ). პროექტი მოღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მე ეუთხარი: „დადექი, დაწყნარდი, ჩამოგბტეთ ხის ძირში; კარგი მოემე არ შეუშინდება მახვილით დაქრას“. თან წამომევა, წავედით მამა-შვილებე უფრო ტყბილად შეთვისებულნი. მე ვამაკერევა იმ მოყმის სიტურფის ხილვამ.

595 ერთი მონა დასტაქარი მევა და წყლული შეუხუთენა,

ისრის პირნი ამოუხუნა, დაკოდილი არ ატყენა.

მერმე ეკითხე: ჟინ ხარ ანუ მკლავმან შენმან ესგან იენა?*

და საამობლად დამირიგდა, ლავი მისი გაამჩინა.

საოუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 590) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მოღებულ იქნა.

რედაქციის წყერებს განსხვავებულად ესმით მესამე ტაეში გამოთქმის — მკლავის ენეზის — შინაარსი. ა. ბარამიძეს, ი. გიგინეიშვილს, ც. კიციძეს, ე. მებრეველს მიაჩნიათ, რომ გამოთქმა მხოლოდ მეტაფორულად უნდა გაეიგოს, ე. ი. მკლავის ენება = ძლივე, დაქანება. გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური ფიქრობენ, რომ მკლავის ენება ნიშნავს მკლავის დაქრას (მკლავმან შენმან ესგან იენა? = მკლავში ვინ დაგქრა?). შ. ძიძიგურმა, კერძო. აღნიშნა, რომ მკლავის ენება არც „ვეფხისტყაოსანში“, არც ძველ ქართულში, არც დილაექტებში დაქანებას, ძლივეს არ ნიშნავს. უნდა გაეიგოს კონკრეტული მნიშვნელობით.

სტროფის შინაარსი: ერთი დასტაქარი მონა მეავდა და (იმან) კრილობები შეუხვია, ისრის პირები ამოულა ისე, რომ კრილობები არ ატყენა. მერმე ვკითხე: „ჟინა ხარ ან ვინ გპლია (შენი მკლავი ესგან დაზიანდა)?“ მბობაზე დამეთანხმა, ჩივილი დაიწყო (მოჩივარი გახდა).

596 პირველ მითხრა: ჟარა ვიცი, რა ხარ ანუ რას გამსვავსო?

ანუ ვგრე რამ დაგლია, ანუ პირველ რამ ვავაესო?

რამან შეგქმნა მოყუითანდე. ეარდ-ვიშერი რომე რავესო?

და ღმერთმან მისგან ანთებული სანთელიმცა რად დაგავსო?

საოუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 591) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

მესამე ტაეში შეგქმნა შეიცეალა შექმნა ფორმით. პროექტი ამ ცვლილებით მოღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: გერ მითხრა: „არ ვიცი, რა ხარ ან რას შევადარო? ან თავიდან რამ ვავაესო, ან შემდეგ რამ დაგავსებდა ასე? რამ ვაყავითლა ის, რგული ვარდი და ვიშერი რონა (= პირისახე)? ღმერთი თავის მიერვე ანთებულ სანთელს რად ჩავაქრობს?“

597 მულაზანზარის ქალაქი, ახლოს მე მაქქს რომელი,

ნურადინ-ფრიდონ სახელ მემს, მეჩე ვარ მუნა მჯღომელი;

ესე საზღვარი ჩემია, სადა ხარ გარდამქლომელი,

და ცოტა მაქქს, მაგრა ყოველგნით სიყუთმითწრომელი.

საოუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 592) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: პირველ ტაეში ახლოს ფორმა შეუფერებელია, მიუხედავად იმისა, რომ მ.ს. ხელანაურთა ოიდი უმრავლესობა წარმოგვიდგენს. მულაზანზარა ფრიდონის სამფლობელოა და როგორ შეიძლება მას ამ ქალაქზე ეთქვა: ახლოს მაქქსო. ახლოს უნდა შეივლოს შინაარსობრივად უფრო შესაფერი ახლა ფორმით. ახლა თუმცა ნუსხებში არ დასტურდება, მაგრამ მას მხარს უჭერს B2-ის წაკითხვა ახლად.

გ. კარტოზია: რადგანაც ტარეილი და ფრიდონი მულაზანზარის გარეთ შეხედნენ ერთმანეთს ვა არა თითო მულაზანზარში. დრიდონს შეეძლო ეთქვა თავის ქალაქზე, აქ ახლო - მაქქსო.

გიგინეიშვილი: მაშინ უნდა ეთქვა: ახლოს არისო ან ახლოს ჩენ გეაქესო.

დაადგინეს: მოღებულ იქნეს წაკითხვა: ახლა მე მაქქსო რომელი (წინააღმდეგნი: გ. კარტოზია, ს. ცაიშვილი).

სტროფის შინაარსი: (არის) მულაზანზარის ქალაქი, რომელიც ახლა მე მაქქს; სახელად ნურადინ-ფრიდონ მქვია, მეუფე ვარ იქ მბრძანებელი; ეს ადგილი, სადაც ჩამოგბტარ-

ხარ. ჩემი სამფლობელოს საზღვარია. პატარა (სამეთო) მაქვს, მაგრამ ყოველმხრივ კარგი (ისეაი, რომ მის სიკეთეს ენა ვერ გამოთქვამს).

598 მამის ძმა და მამა ჩემი პაპის ჩემთან გაყვნა ოღეს,
ზღუასა შიგან კუნძულია, ჩემად წილად მას იტყოდეს,
თუთ ბიძასა ჩემსა მიხტდა, ეისთა შეილთა აწ დამკოდეს;
და მათვე დარჩა სანადირო, არ მივეცემდი, მომერჩოდეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 593) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ნამა ჩემი (მამა-ჩემი), პაპის ჩემთან (პაპა-ჩემთან).

მეორე ტაპის მეორე ნახევარი ტირებებით გამოიყო. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ჩემი მამის ძმა და მამაჩემი როდესაც გაყო პაპაჩემმა, ზღუამი (რომ ერთი) კუნძულია, — ჩემ წილად ითქმოდა, — ბიძაჩემს ერთ, ეისმა შეიღებდაც ახლა დამკრეს; მათვე დარჩათ სანადირო ადგილი, მე არ ვანებებდი და შედავებოდნენ (მერჩოდნენ).

599 დღეს გამოვე ნადირობას, ზღუისა პირსა ვინადირე,
ქორის დეგნა მომნდომოდა, მით მრეკალი არ ვაქშირე;
სათა უთარ: ამოიციადეთ, მოვიდოდე მეცა ვირესა
და სუთთა ოდენ ბაზიერთა მეტი არა დავიჭირე.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 594) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ეთხარ (უეთხარ).

მეორე ტაპში ქორის დევნა შეიცვალა წაკითხვით მუნა გასლვა, რომელიც რედაქციითა უმრავლესობაშია წარმოდგენილი.

სტროფის შინაარსი: დღეს სანადიროდ გამოვედი, ზღუის პირზე ვინადირე, იქ (იმ კუნძულზე) ვასვლა ვინდოდა, ამიტომ ბუერი მარევი არ ვაქვიოლე; ლაშქარს ეუთხარი: „დამოციადეთ, სანამ მოვიდოდე!“ სუთი ბაზიერის მეტი არავინ ვიახლე.

1878 წ. 12 ნომბერი

სხლმას დაეწარნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. კაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 600; 601; 602; 603; 604; 605; 606; 607 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმშალიშვილმა, ნ. სქიტიშვილმა).

600 ნათაა გაუე, ზღუისაგან შტო რამე გამოვიდოდა.
არ ამოეკრეფდი გამყოფთა, ეთქტი: ჩემთა რად დავერიო, და-?
დამებებუნეს, სიმრავლე მე მათი არ ვაქვიდოდა,
ენადირობდი და ეთხახდი, კმა ჩემი არ უდიდოდა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 595) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ეთქტი: ჩემთა (ეთქტი, ჩემთა). პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ხომალდით გავეო, (გადავკრე) ტოტი (სრუტი). ზღვიდან რომ გაზოდოდა. არაერად ვადებდი განაყოფებს. ეთქტირე: „ჩემიანებს რად დავერიდო?“ და-ყბენებული მყავდნენ (ბიონი). მათი სიმრავლე არაფრად მიმანდა, ენადირობდი და (დიდი სმით) ეთხახდი, ჩემი ხმა არ იყო პატარა.

611 მართლად იჯერეს, წუნობა მათი თუ ესე კმა ვითა!
გამომამარნეს ლაშქარნი, გზანი უწიკრეს ნათთა,
თუთ ბიძასენი ჩემნიცა შესხდეს მათთა თავითა,
და ჩემთა ვაუქდეს ლაშქართა ომად თავისა მკლავითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 596) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ბიძასენი (ბიძაძენი).

ი. გიგინეიშვილი: ბიძასძენი ეტიმოლოგიურა წაკითხვაა. ტექსტში უნდა დარჩეს ბიძაძენი, რომელიც ხელნაწერთა უმრავლესობაშია დატული.

ც. კიკვიძე: რუსთველის დროსთან უფრო ახლო მდგომ ძეგლებში (XIII—XIV სს. საბუღებში) სწორედ ბიძასძე აღსტურდება. ბიძაძე უფრო მოგვიანო ხანის (XVII—XVIII სს.) ხელნაწერებში გვაქვს.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წაკითხვა ბიძასძენი.

სტროფის შინაარსი: ნამდვილად გააქერდნენ, მათი დაჩაგვრა ასე როგორ შეიძლებოდა!

(თავიანთი) ლაშქარი გამომავარეს, გზები შემიკრეს ხომალდებით, თვითონ ჩემი ბიძაშვილები ამხედრდნენ, ჩემს ლაშქარს საომრად შეეხნენ ვაღმა (ხმელთშუ).

602 მათი მესმა, დაინახე ზახილი და კრამლთა ელვა,
ნავი ესთხოვე მენავეთა, მიო ვიყოლე მე ერთხელ ეა,
ზღუასა შევე. მომეგება მეომარი ვითა ღელვა,
და სწაღა, მგერა ველარა ეწნეს ჩემი ზედა წამოქელვა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 597) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოლონ, ა. ბარამიძის წინადადებით, ვა ჩაისვა კუთხოვან ბრწყალეში.

სტროფის შინაარსი: გაეიგონე მათი ყრვინა და დაინახე ხმლების ელვარება (პრიალი), ნავი (ხომალდი) მოუთხოვე მენავეებს, ამიტომ ერთხელ დავიძახე „ეაო“, ზღვაში შევედი, ზეობრები (ზღვის) ტალღასვით მომეგებნენ, უნდოდით, მაგრამ ველარ შეძლეს ჩემი გადათელვა.

603 ექლა სხუანი ღიღნი ლაშქარნი უკანა მომწეოლეს,
იქით და აქათ მომიტლეს, ერთგნით ვერ მომწეროლეს,
არ მომწეროლეს წინანი, ზურგით მესროლეს მე ოდეს.
და კრამლს მივეწდე, გამიტყდა, ისარნი დამელოლეს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 598) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: უკან კიდევ სხვა ღიღნი მწეოლა, იქიდან და აქედან (ყოველმხრივ) მომწერდნენ (ალყაში მომიმწედიეს), ერთი მხრიდან ვერ მერეოდნენ, წინანი (წინ წყოფნი) ყერ არ ივენენ მოახლოებულნი, რომ ზურგიდან უკვე (სხუანი) მესროდნენ, ხმალ მივენდ, გამიტყდა, ისრები გამოშლია.

604 მომეჯარნეს, ველარა ეკენეს, ნავით ცხენი გარღიხლტუნევი,
ზღუა-ზღუა ცურვით წამოუევი, ჩემი მჭურეტი გააცუბნევი;
თანამყოლნი ყწელაკანი დამიკოცნეს, დამარჩეს მუნევი,
და ეინცა მღედა ვერ შემომხტდა, მიუბრუნდი, მივაბრუნევი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 599) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მიუბრუნდი (მიუბრუნდი).

გ. კარტოზიას წინადადებით შემომხტდა შეიცვალა შემომქდა ფორმით. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ყოველმხრივ შემომტყუნეს, ველარაფერი ეკენი (გავაეთე), ნავიდან ცხენი გადახატუნე, ზღვა-ზღვა ცურვით წამოუევი, ჩემი შემხედვარე გაავაეთე; ყველა თანხლები დამიკოცეს, იქვე დამარჩნენ, ეინც მომღედა, ჩემამდე ვერ მოაღწა. მიუბრუნდი, უკუვაქერი.

605 აწ იგი იქმნას, რაცადა ენებოს ღმრთისა წაიღილსა!
ვექტ, ჩემი სისხლი არ შერჩეს, ძალი შესწევეს ქაიღილსა!
ოქრად გაუქდი ყოფასა მათ საღამოსა და დილსა,
და უქმობ ყწათა და ყორანთა, მათ ზედა ვაქნეე ხაიღილსა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 600) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: გაუქდი (გაუქდი), უქმობ (უქმობ).

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეში უნდა აღდგეს ხელნაწერთა და გამოცემათა უმრავლესობაში წარმოდგენილი წყობთვა: ძალი შემწევედეს ქაიღილსა. ამასთან ქაიღილსა უნდა გავიგოთ გარემოება.

ა. ბარამიძეც აგრეთვე მომხრეა შემწევედეს ფორმის მიღებისა.

უ. კიციძე და გ. კარტოზია მხარს უჭერენ პროექტის წყობთვას. მათი აზრით. ნახევარტაეპის აზრია: ჩემს მუქარას ძალაც შეეწევა.

დაადგინეს: მიღებულ იქნეს წყობთვა: ძალი შემწევედეს ქაიღილსა.

ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტაეში საღამოსა და დილსა უნდა განვიხილოთ პირდაპირ ობიექტებად, ისევე როგორც ყოფასა: ოხრად გაუქდი მათ ყოფას, საღამოს და დილსა. ამიტომ ყოფასას შემდეგ მძიმე უნდა დაიყვას.

გ. კარტოზიას და უ. კიციძის მიაჩნიათ, რომ მძიმის დასმა საჭირო არ არის, რადგან საღამოსა და დილსა დროის გარემოებებს წარმოადგენს. ტაეპის აზრია: ოხრად გაუქდი მათ საღამოთი და დილით (უ. ი. დღისით და ღამით) ყოფას (არსებობას).

დაადგინეს: დაისკას მძიმე ტაქის შინით (ოქრად გაუქვი ყოფასა, მათ სალაშოსა და დილსა).

სტროფის შინაარსი: ახლა მოხდეს ის, რასაც ღმერთი ინებებს! ვფიქრობ, რომ ჩემი სისხლი არ შერჩებათ, ძალა შემწვეს დაიქადნო! ოხრად გაუხვდი არსებობას (სიცოცხლეს), დღეს და ღამეს (გაუღმწარებ), მოუხვებო ყვაეებს და ყორნებს, მათზე (ჩემს ბიძაშვილებზე) გაეშაროვინებ ნაღმს!

606 ამა ყმამან შემოიქტა, გული მისკენ მიმიბრუნდა.

მოვაქსენე: დაჩქარება შენი ყოლა არა უნდა,

მეცა თანა წამოგყევი, დაიქონენ ოვი მუნ, და!

და ჩუენ ორთავე შემოშარი განაღმცა შეგეობრუნულა!»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 601) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ამ მოყმემ (ფრიდონმა) მიმიზიდა, გული მისკენ მიმიბრუნდა. ეუთხარი: „შენი აჩქარება სრულიად არაა საჭირო, მეც თან წამოგყევი, ისინი იქ დაიხოცენ! ჩვენ ორთვეს მოწინაღმდეგე დილაღ შეგეობრუნულდა!“

607 ესეცა უთხარ: ამაბავი ჩემი არ გაგეგონების,

უფროვე წყნარად ვიამბობ, თუ ჟამი ჩუენ გუქეონებისა.

მან მითხრა: აღხინი საჩემო მავას არ შეუწონების!

და დღედ სიკუდილამდის სიცოცხლე შენ ჩემი დაგემონების.»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 602) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: უთხარ (ეუთხარ).

გ. კარტოზიაა წინადადებით მესამე ტაქში არ შეიცვალა რა-თი (მან მითხრა: აღხინი საჩემო მავას რა შეუწონების!).

სტროფის შინაარსი: ესეც ეუთხარი: „ჩემი ამაბავი შენ გაგონილი არ გექნება, უფრო მშვიდად ვიამბობ, თუ საამისო დრო გექნება (მოგვეცემა)“. მან მიასუხა: „მავას ჩემი რა აღხინი შეედრება! სიკვდილის დღემდე ჩემი სიცოცხლე შენ დაგემონება.“

1076 წ. 10 ნომბერი

სხლმას დაესწრენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური.

განიხილეს სტროფები: 606; 609; 610; 611 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიძემ, ნ. ავალიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ლ. თუმბალიშვილმა, ნ. ტყეშელაშვილმა).

608 მიველით მისსა ქალაქსა ტურფასა, მაგრა ცოტასა;

გამოეგებნეს ლაშქარნი, ისხმადეს მისთუის ოტასა,

პირსა იხოკდეს, გაყვიდეს ნახოქა ვით ნაფოტასა,

და ეხუეოღან, ჰკოცნიან კრმალსა და სალტე-კოტასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 603) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მიველით მის ღამაზ, მაგრამ პატარა ქალაქში; გამოეგება ლაშქარი, მისთვის თავზე მტერს იყრიდნენ, პირს იხოკდნენ, ნახოქს ნაფოტით ყრიდნენ (ნახოქი ნაფოტით ცეიოდა), ეხვეოდნენ, ჰკოცნიდნენ ხმალს — ხმლის ვადასა და ქარქაშის სალტეს.

609 კჳლა მოვეწონე. ვეტურფე მე მისი გარდაყვიდარი;

შემასხმიღიან ქებასა: აშუეო, შენ ჩუენთუის იღარი!»

მიველით, ენახეთ ქალაქი მისი ტურფა და მღიდლარი,

და ყუქლასა ტანსა ემოსა ზარქაში განაზიღარი.»

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 604) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: ისე მოვეწონე მას, კარგად (ღამაზად) მოვეჩვენე მე, მისი შენახველარი: ქებას მასხადნენ: „აშუეო, შენ ჩვენთვის იღარი!“ მიველით, ენახე მისი ღამაზი და მღიდლარი ქალაქი, ყველას ტანს ეცვა ოქროქსოვილი.

610 „მოჯობდა, ომი შეუძლო, კმარება ცხენ-ახუარისა;

დაკაზმეთ ნავი, კატარდა და რიცხუი სათა ჯარისა;

კაცი კმდა, მისთა მჭურტთათუის ღონემცა ეჯჯა რისა!

აწ ვითხრა ომი მოყმისა, მებრძოლთა დამსაჯარისა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 605) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

გ. კარტოზას წინადადებით ნ ა ე ი - ე ა ტ ა რ ლ ა კ ო მ პ ო ზ ი ტ ა დ ლ ი წ ე რ ა. პროექტი ამ ცვლილებით მიღებულ იქნა.

სტროფის შინაარსი: მოკეთდა, ბრძოლა შეეძლო, ცხენ-აბჭრის ხმარება; შევეპურვეთ საბრძოლო ხომალდები და მრავალრიცხოვანი ჭარბი; კაცი იყო საჭირო, რომ ფრიდონის შემხედველთათვის გაძლების რაიმე საშუალება გამოეთხოვა (ლეთისაგან).

611 მათი შესბა დაიბრება, ჩაბალახთა ჩამობურვა;

ნავი წინა მომეგება, არა ეიცი, იყო თუ რვა.

ფიცხლა ზელა შევეჯაქე. მათ დაიწყეს ამოდ ცურვა;

და ქუსლი ექარ და დაუქციე, დაიზახნეს დიაკურ ვა!

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 606) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: იყო თუ რვა (შვიდი თუ რვა), დაუქციე (დაუქციე).

ა. ბარამიძის წინადადებით მეორე ტაეპში აღდგენილ იქნა წაკითხვა შვიდი თუ რვა (წინააღმდეგი ც. კიკვიძე).

რედაქციამ გაიზიარა ი. გიგინეიშვილის აზრი, რომ ამ ოდ (შესამე ტაეპში) ნიშნავს: მწყობრად, შეწყობილად.

მეოთხე ტაეპში ნაცვლად წაკითხვისა ქუსლი ექარ და დაუქციე მიღებულ იქნა: ქუსლი შევეცი, დაუქციე.

სტროფის შინაარსი: გავიგონე მათი (საომრად) მზადება, ჩაფხუტების ჩამობურვა; ხომალდი წინ მომეგება. არ ეიცი, შვიდი იყო თუ რვა. სწრაფად შევეჯახე, მათ დაიწყეს მწყობრად (შეწყობილად) ცურვა; ქუსლი ვეაოი და დაეულეწე, დიაკურად იუვირეს, ვაიო.

ს ა ს კ ლ ი წ ი ბ ნ ე ნ ბ ი

გამომცემლობა „მეცნიერება“

მ. ა ბ უ ლ ა ძ ე . ლიტერატურულ მიმდინარეობათა ისტორიიდან მეოცე საუკუნის ქართულ მწერლობაში.

ნაშრომში ნაჩვენებია, თუ როგორ შეიქმნა მე-20 საუკუნის 10-იან წლებში ქართული სიმბოლისტური სკოლა „ცისფერი ყანების“ ლიტერატურული წგუფის სახით. მიმოხილულია ევროპული და რუსული სიმბოლიზმის თეორიული საფუძვლები და ახსნილია, ეტაპოდ, სახე-სიმბოლოს არსის რაობა. ცალკეა გამოყოფილი და განალოზებული ეალურიან გაფრინდაშვილის, როგორც ყანწულთა შორის ყველაზე ორთოდოქსი სიმბოლისტი პოეტის, პოეზია. განხილულია ცისფერყანწულთა შემქმნელმა დაბეჭდილი მათს პერიოდულ გამოცემებში („ცისფერი ყანები“, „შვილთოსანი“, „მეოცნებე ნიაშობრები“ და „მატრიონი“). დაასრულს მოცემულია ამ ლიტერატურული კობორაკის იდეურ-ორგანიზაციული კრიზისი და დამლა.

გვ. 150, ფასი 85 კაპ., ტირაჟი 1500.

მ ა რ ი ა მ ქ ა რ ბ ე ლ ა შ ვ ი ლ ი . ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ისტორიული კლასიფიკაციისათვის.

რედაქტორი ს. ცაიშვილი

ნაშრომით ეძღვნება ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა ტექსტოლოგიურ ანალიზს პოემის ხელნაწერთა ისტორიული კლასიფიკაციის მიზნით. ნაშრომში გამოყოფილი და შესწავლილია ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა სტილისტური რედაქციები (სამეფო სახლის, ზახსეული, ბებურიშვილისეული, მუხებათუნისეული); აღდგენილია მუხებათუნისეული რედაქციის ხელნაწერთა პროლოგის პროტოგრაფი და გაზრეველია პროლოგის კავშირი პოემასთან რედაქციული წარმომავლობის თვალსაზრისით; საუკუნეთა განმავლობაში მეფის ობრთისსწორების იდეის ველოდუის ფონზე შესწავლილია ხელნაწერების რედაქციათა „სიძველე-სიახლე“; ბოლო თავი ეხება ვეფხისტყაოსნის ცალკეულ ხელნაწერთა მნიშვნელობას „ართული წაკითხვის“ პრინციპით პოემის ტექსტის დადგენაში.

146 გვ., ფასი 1 მან. 40 კაპ., ტირაჟი 1000.

მ. მ ა მ ა ც ა შ ვ ი ლ ი , გორგანის „ვის არაინ“ და ქართული ვისრამიანი.

რედაქტორი დ. კობიძე

ნაშრომში გორგანის პოემა განხილულია როგორც ქართული რომანი. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმული მოსაზრებები ძეგლია პართულობის შესახებ შემაგებულია ახალი არგუმენტებით. ავტორი ცდილობს ახსნას ისიც, თუ რამ განსაზღვრა პოემის ქართულად თარგმნის საჭიროება.

ქართული „ვისრამიანის“ დახასიათებასთან დაკავშირებით ნაშრომში მოყვანილია ახალი არგუმენტი (ქართულ ხელნაწერებში აღმოჩენილი დედნისეული ბეითური სისტემის დაცვის სახით), რომელიც ფაქტობრივად აღსატრებებს აღრევე გამოთქმულ მოსაზრებას ქართული თარგმანის სიზუსტის შესახებ.

ისტორიულ-ფილოლოგიური საკითხების კვლევის გვერდით ნაშრომში მოცემულია პირველი ცდა ქართული „ვისრამიანის“ თეორიული შესწავლისა მთარგმნელის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მხატვრული აზრვნების თვალსაზრისით.

258 გვ., ფასი 1 მან. 90 კაპ., ტირაჟი 700.

ქილ-ეტრატის იაღვარი

რედაქტორი ა. შანიძე

გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს ა. შანიძემ, ა. შარტიროსოვმა და ა. ჭიციანიშვილმა.

„ქილ-ეტრატის იაღვარის“ სახელწოდებით ცნობილია ხელნაწერი, რომელიც დაცულია საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ქ. კვეცილობის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში სამ წიგნად (H—2123 I, II, III). იგი ძველი ჭართული ენისა და ჰიმნოგრაფიული ლიტერატურის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლთაგანია, წარმოადგენს საგალობელთა ციგულს, რომელთა უმრავლესობა წარმოშობით VII—VIII საუკუნისაა და გადაწერილია იერუსალიმში არა უფვიანეს XI საუკუნისა. ძეგლის ერთი ნაწილი დაწერილია ქილზე (პაპირუსზე), მეორე კი — ეტრატზე (პერგამენტზე), რაც საერთოდ იშვიათი მოვლენაა.

ტექსტი წარმოდგენილია მთლიანად. მას ერთვის ძველის ზოგადი ანახათება და კრეკლე, გამოკლევა ორთოგრაფიულ და ენობრივ თავიებურებათა შესახებ.

300 გვ., ფასი 3 მან. 10 კაპ., ტირაჟი 1500

კალიდასა, რუბელი — მაყენ (შეგაბ-ღუტა).

პოემა სანსკრიტიდან თარგმნა, გამოკლევა, კომენტარები და ლექსიკონი დაურთო თინათინ ქაეჭკაეძემ.

რედაქტორი ზ. კიკნაძე

ძველი ინდოეთის უდიდესი პოეტისა და დრამატურგის კალიდასას (V ს.) „შეგაბ-ღუტა“ (ღრუბელი-შაყენ) მსოფლიო ლირიული პოეზიის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუშია. „შეგაბ-ღუტა“ კალიდასას პოეტური შემოქმედებისათვის ისეთივე მწვერვალია, როგორც მის დრამატურგიაში — „შაკუნტალა“.

„შეგაბ-ღუტა“ მსოფლიოს მრავალ ენაზეა თარგმნილი. წინამდებარე ნაშრომი პირველ ქართულ თარგმანს წარმოადგენს. თარგმანს ლართული აქვს კომენტარები, გამოკლევა, სანსკრიტული ტექსტი და სანსკრიტულ-ქართული ლექსიკონი.

გამოკლევა, პირველად სამეცნიერო ლიტერატურაში, გვაწვდის კალიდასას „შეგაბ-ღუტას“ და ანალოგიურ მტირებე შექმნილი „შეგაბ-ღუტას“ წინამორბედი ნაწარმოების „შეგაბკარპარამის“ (გატეხილი ჭურჭელი) შედარებით ანალიზს, რის ფონზეც გვიჩვენებს კალიდასას პოეზიის ღირსებებს.

ნაშრომი საყურადღებოა როგორც საზოგადოდ აღმოსავლური, ისე ინდური ლიტერატურის ისტორიის საკითხებით დაინტერესებულ მკითხველისათვის.

132 გვ., ფასი 80 კაპ., ტირაჟი 1600.

დოკისტიოფრო დეკასტილი, ცნობები და აღზომი საქართველოს შესახებ

ტექსტი გამოფრა, თარგმნა, გამოკლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ.

რედაქტორი ი. ტაბაღაძე.

1627—1654 წლებში საქართველოში სამისიონერო მოღვაწეობას ეწეოდა სწავლული აღმოსავლეთმცოდნე დოკისტიოფრო დეკასტილი, რომელმაც დავითოვა უნიკალური ჩანახატები საყურადღებო მინაწერებით XVII საუკუნის საქართველოს პოლიტიკურ-სოციალურ და სამეურნეო ცხოვრებაზე. მისი ცნობები საინტერესო და სანდოაა როგორც თეოთმზილველისა, განსაკუთრებით სამეგრე-

ლოზე. კასტელის ჩანაწერები და ჩანახატები დოკუმენტურად აესებენ და აზუსტებენ ჩვენს ცოდნას საქართველოს მდლერაჟ XVII საუკუნის აჟამდე უცნობი თუ ნაკლებდ შესწავლილი ისტორიული მოვლენებისა და პირვნებების გაშქებისათვის.

კასტელის ჩანახატების მდიდარი კოლექცია აჟამდე ჩვენში ცნობილია მხოლოდ ათიოდე სურათის პუბლიკაციით, რომელსაც უკანასკნელ ხანებში მიემატა ამდენივე სურათი გამოქვეყნებული სხვადასხვა დროს თამარაშვილის, აღენისა და ლენგის ნაწარმოებში.

წინამდებარე აღზომი წარმოადგენს კასტელის ჩანახატების პირველ სრულ პუბლიკაციას, რომელთა დედნები დაცულია პალერმოში, მათში ვხვდებით თეიმურაზ პირველის, გიორგი საყაძის, ნიკოლოზ ირბაბის, გურიის, სამეგრელოს, აფხაზეთის, სვანეთის, ჩერქეზეთის მთავრებისა თუ სხვების დღემდე უცნობ ზოჯ სურათს. განსაკუთრებით საყურადღებოა ქართული ხელოსნობის, მიწათმოქმედების, ჩაქმულობის, სამშენებლო ხელოვნების ამსახველი ჩანახატები, ცეკვები, სასომღრო ტექსტები, ჩანახატება ქართულ გამოთქმათა დაწერილობანი.

კასტელის ხელით შესრულებული მინაწერები სურათებზე ლათინურ, ბერძნულ, იტალიურ, სირიულ, ებრაულ, სპარსულ, თურქულ ენებას თუ სიცილიურ ან შერეულ დიალექტებზე თარგმნა და განმარტა ბეჟან გიორგაძემ, აგრეთვე დაურთო სათანადო შენიშვნები ხუთასზე მეტი სურათისათვის.

457 გვ., ფასი 10 მან., ტირაჟი 4 000.

საქართველოს ისტორიის უცხოური წყაროები, III სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთხაცავებში, წიგნი 1, ნაკვეთი 4.

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ელ. ფუთურიძემ.

სერიის რედაქტორი ს. ყაუხჩიშვილი.

ტომის რედაქტორი რ. კიკნაძე

კრებულში ქვეყნდება ნადირ-შაჰისა და იბრაჰიმ-შაჰის 24 ფირმანის სპარსული ტექსტი და ქართული თარგმანი. საბუთებს ახლავს არქეოგრაფიული აღწერილობა, აღმოსავლურ ტერმინთა განმარტება და საძიებლები.

დაინტერესებული მკითხველი მრავალ საყურადღებო ცნობას ნახავს ამ დოკუმენტებში XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოსა და ჩრდილო კავკასიის ხალხების ირანთან ურთიერთობის ისტორიის საკითხების შესახებ.

127 გვ., ფასი 65 კაპ., ტირაჟი 2 000.